

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

CENGİZOĞULLARINDA KADIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özge YAZICI

MAYIS - 2018

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

CENGİZOĞULLARINDA KADIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özge YAZICI

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Derya DERİN PAŞAOĞLU

MAYIS – 2018

TRABZON

ONAY

Özge YAZICI tarafından hazırlanan “Cengizoğullarında Kadın” adlı bu Çalışma 18.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı-Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Mehmet ÇOĞ	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	Üye	☐	☐	
Dr. Öğr. Üyesi Derya D. PAŞAOĞLU	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylıyorum.

Prof. Dr. Yusuf SÜRME
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ- Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Özge YAZICI

21.05.2018

ÖNSÖZ

Kadın, yaşamsal düzenin iki kurucusundan birini temsil etmektedir. Anaerkil dönemde vücudu ile ilgili mucizevi olarak görülen değişimlerden dolayı önem kazanmıştır. Söz konusu dönemde kadına çocuk doğurması ve göğsünden gelen sütüyle çocuğu beslemesi sebebiyle değer gösterilmiştir. Ancak kadının etkin konumu uzun yıllar sürmemiştir. Avcı - toplayıcı dönemlerden itibaren kadın erkek egemenliği tarafından ezilmiştir. Ataerkil olarak adlandırılan bu dönemde kadın toplumsal hak ve özgürlüklerinden faydalanamamıştır. Kadınlar fiziksel ve duygusal yoğunluk bakımından erkeklerden daha güçsüz olduklarından dolayı toplum yönetme yetkisini erkekler ellerinde bulundurmuşlardır.

Moğol toplumu için de kadın imgesi eski çağlarda ve orman kavmi olarak hayatlarını idame ettirmeye çalıştıkları dönemde büyük önem arz etmemektedir. Moğol hâkimiyet sahası içerisinde kadınların toplumdaki soyutlanması, erkek evlat doğurmadığı müddetçe anne vasfına sahip olamaması söz konusu toplumu siyasi bir teşekkül haline getiren Cengiz Han dönemine kadar varlığını devam ettirmiştir. Moğol lideri Cengiz Han, içinde doğup büyüdüğü Moğol ananesinden farklı davranarak toplumda var olan kadın ögesine karşı daha anlayışlı ve korumacı bir tavır geliştirmiş ve yasaklar adını verdiği kurallarında kadınlara uygulanan tecavüze yönelik caydırıcı önlemler almıştır. Cengiz Han'ın bağlı olduğu kültürel değerlerden farklı davranması çevresinde konuşlanan Türk, Kerayit, Merkit, Nayman gibi kabilelerde kadına gösterilen olumlu tutumdan etkilenmesi ve söz konusu kabilelerin başarısında kadın faktörünün şaşırtıcı bir şekilde oldukça fazla rol oynamasını fark etmesiyle vuku bulmuştur. Nitekim Eski Türkler için kadın can yoldaşı, silah arkadaşı ve evin bakımı üstlenen bireyi temsil etmektedir. Ayrıca Cengiz Han, kadınların devletlerarası diplomatik ilişkilerde yapılan siyasi evlilikler yoluyla bağdaştırıcı ve akrabalık tesisinde önemli etkenler olduğunu, kadınların sadece cinsel bir obje olmadığını da farkına varmıştır.

Söz konusu araştırmayı yaparken gerek fikirleri gerekse kütüphanesi ile beni her zaman destekleyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Dr. Derya D. PAŞAOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım. Tarih ilmine katkılarının yanında beni her zaman kaynak eserlerle ilgili bilgilendiren değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Tezcan'a ayrıca çok teşekkür ederim.

Mayıs, 2018

Özge YAZICI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VII
ABSTRACT.....	VIII
TABLOLAR LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
GİRİŞ	1-15

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CENGİZ İMPARATORLUĞU TARİHİ.....	16-36
1.1. Moğollar ve Cengiz Han.....	16
1.1.1. Cengiz Han Öncesi Moğollar.....	18
1.2. Cengiz Han'ın Saltanatında Moğollar.....	20
1.2.1. Moğol İlerleyişi.....	22
1.3. Cengiz Han İmparatorluğunun Ardılları.....	27
1.3.1. Kubilay Hanlığı.....	30
1.3.2. Çağatay Hanlığı.....	31
1.3.3. Altın-Orda Hanlığı.....	33
1.3.4. İlhanlılar.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

2. CENGİZOĞULLARI HANLIKLARINDA KADIN.....	37-100
2.1. Toplumlarda Kadın.....	37
2.2. Moğol İmparatorluğu'nda Kadının Yeri.....	43
2.2.1. Moğol Aristokrat Hatunları.....	50
2.2.2. Cengiz Han'ın Eşleri.....	50
2.2.3. Töregene Hatun.....	54
2.2.4. Sorgaktani Beki.....	56
2.2.5. Oğul Kaymış Hatun.....	63
2.3. Çağatay Hanlığı'nda Kadın.....	64
2.3.1. Çağatay Han'ın Hatunları.....	64

2.3.2. Organa (Orkina Hatun).....	66
2.4. İlhanlılarda Kadın	67
2.4.1. Hülagü Han'ın Hatunları.....	68
2.4.2. Tokuz Hatun.....	70
2.4.3. Abaka Han'ın Hatunları.....	72
2.4.4. Ahmet Teküder Han'ın Hatunları.....	75
2.4.5. Argun Han'ın Hatunları.....	76
2.4.6. Geyhatu Han'ın Hatunları.....	78
2.4.7. Gazan Han'ın Hatunları.....	80
2.4.8. Olcaytu Han'ın Hatunları.....	82
2.4.9. Ebu Said Bahadır Han'ın Hatunları.....	83
2.5. Altın-Orda Hanlığı'nda Kadın.....	84
2.5.1. Cuçi Han'ın Hatunları.....	86
2.5.2. Batu Han'ın Hatunları.....	87
2.5.3. Berke Han'ın Hatunları.....	88
2.5.4. Müngge-Timur Han'ın Hatunları.....	89
2.5.5. Tuda-Münger Han'ın Hatunları.....	90
2.5.6. Tula-Buka Han'ın Hatunları.....	91
2.5.7. Tokta Han'ın Hatunları.....	91
2.5.8. Özbek Han'ın Hatunları.....	93
2.6. Kubilay Hanlığı'nda Kadın.....	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CENGİZOĞULLARI HANLIKLARINDA HATUNLARIN KİMLİK TESPİTİ VE STATÜLERİNDEKİ DEĞİŞİM GELİŞİM.....100-110

3.1. Aristokrat Hatunların Menşei Meselesi.....	100
3.2. Cengizogulları Hanlıklarında Levirat.....	103
3.3. Hatunların Naipliği Meselesi.....	104
3.4. Siyasi Amaç Güdülerek Yapılan Evlilikler Üzerine.....	105
3.5. Hatunların Mensup Olduğu Dinler Meselesi.....	107
3.6. Aristokrat Moğol Hatunlarından Siyasi Etkinlikleriyle Ön Plana Çıkanlar.....	108
3.7. Cengizli Prenseslerin Evlilikleri.....	110

SONUÇ.....111

YARARLANILAN KAYNAKLAR.....115

ÖZGEÇMİŞ.....136

ÖZET

Moğolların toplumsal yaşantısını ve aristokrat hayatlarını dikkate alarak yaptığımız tez çalışmamızda kadın faktörünün söz konusu coğrafyada Cengiz Han öncesi dönemlerde varlık gösteremediğini tespit etmiş bulunmaktayız. Moğollar, gerek orman kavmi olarak yaşadıkları gerekse bozkır kültürüne geçiş yaparak hayatlarını yaşamaya çalıştıkları dönemde özellikle Cengiz Han öncesi zaman diliminde kadını toplumsal yaşamın bir parçası olarak görmemişlerdir. Biz tez çalışmamızda Cengiz Han döneminde başlayan sonrasında oğulları ve torunları tarafından devam ettirilen kadınları bir birey olarak görme ve yaşamlarını kolaylaştırma adına yeni yaptırımlar uygulanmasıyla ilgili tespitlere yer vermeye çalıştık. Ayrıca Cengiz Han döneminde vuku bulan, Moğolların kadınlara karşı bakış açısını değiştiren bu köklü değişikliğin sebepleri hakkında yorumlamalarda bulunduk. Söz konusu dönemde yaşanan farklılıkların temelinde bulunan ve aynı coğrafyada yaşayan farklı kültürlerin Moğollarla olan etkileşimleri hakkında bilgiler vermeye çalıştık. Nitekim Moğol kültürü içerisinde doğan ve bu kültürle yetişen Cengiz Han'ın kadınları karşı olan bakış açısını değiştirmesinde hiç şüphesiz aynı coğrafyada yaşayan farklı kültürlere mensup kabile ya da boyların etkisi bulunmaktadır. Cengiz Han, çevresinde görmüş olduğu toplulukların kadınlara yaklaşımından etkilenmiş olmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Kadın, Moğol, Hatun, Han, Cengiz

ABSTRACT

We have found that the female factor in our thesis study, taking into consideration the social life of the Mongols and the aristocratic life, can not exist in the geography before the Genghis Khan period. The Mongols did not see women as part of social life, especially in the period before the time of Genghis Khan, when they tried to live their life by transiting to the steppe culture, if they lived as forest tribes. In our thesis work, we started to see the women who were continued by their sons and grandchildren as an individual after the beginning of the Genghis Khan period and tried to give some information about the implementation of new constructions in order to facilitate their lives. We were also able to comment on the reasons for this fundamental change that changed the viewpoint of the Mongols against women, which happened during the Genghis Khan period. We tried to give a little bit about the interactions of different cultures living in the same geographical region with the Mongols, which are at the root of the differences in the period in question. As a matter of fact, Genghis Khan, who was born in Mongolian culture and grew up with this culture, undoubtedly has the influence of tribes or tribes belonging to different cultures living in the same geographical region in changing the point of view towards women. Genghis Khan must have been influenced by the approach of the communities that he saw around him.

Keywords: Women, Mongol, Khatun, Khan, Genghis

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1.	Abaka Han'ın Kumaları ve Onlardan Hâsıl Olan Çocukları.....	72
2.	Geyhatu Han'ın Eşleri, Çocukları, Damatları.....	78
3.	Gazan Han'ın Eşleri, Çocukları, Damatları.....	80
4.	Tuda-Münger Han'ın Hatunları.....	90
5.	Moğollarda Levirat Uygulamasının Örnekleri.....	103
6.	Moğollarda Siyasi Amaçla Yapılan Evlilikler.....	105
7.	Hatunların Mensup Olduğu Dinler Meselesi.....	107
8.	Cengizli Prenseslerin Evlilikleri.....	110

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e.: adı geçen eser
a.g.m.: adı geçen makale
a.g.t.: adı geçen tez
AÜ: Ankara Üniversitesi
Bkz: Bakınız
C: Cilt
Çev: Çeviren
DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed: Editör
Haz: Hazırlayan
İA: İslam Ansiklopedisi
İLTED: Ankara Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi
KSÜ: Konya Selçuk Üniversitesi
Meb: Milli Eğitim Bakanlığı
Mö: Milattan Önce
Ms: Milattan Sonra
Nşr: Neşreden
S: Sayfa
SUTAD: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
TAD: Tarih Araştırmaları Dergisi
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı
Vb: Ve Benzeri
Vd: Ve Diğerleri

GİRİŞ

Cengizogullarında Kadın konulu araştırma bir Genel Türk Tarihi araştırmasıdır. Söz konusu araştırma XIII. ve XIV. Yüzyılda gerek Asya'da gerek Avrupa'da adını duyuran Moğol İmparatorluğu içerisinde toplumsal bir varlık olan kadının yerini saptayabilmek adına yapılmıştır. Bu araştırmanın temel amacı dönemin çeşitli milletleri tarafından medeniyetsiz bir toplum imajıyla sarılıp sarmalanan Moğol toplumunda kadının konumunu ve kadına verilen değeri gözler önüne sermektir. Söz konusu yüzyıllarda Moğollarla çağdaş Avrupa toplumlarında kadın sadece cinsel bir obje olarak görülüyorken Moğollar için bilhassa aristokrat sınıfa mensup kadınların siyasi üstünlükleri dahi zaman zaman ellerinde tutuyor oluşu aynı zamanda siyasi meselelerde gösterdikleri etkin tutumları dikkat çekicidir. Bilhassa Kerayit ve Nayman kabilelerinden gelin olarak alınan ve Nesturi kimlikleriyle dikkat çeken Sorgaktani Beki, Tokuz Hatun, Töregene Hatun, Oğul Kaymış Hatun, Orkina (Ergene) Hatun, Kutay Hatun, Olcay Hatun, Tukitu Hatun, Despoina Hatun gibi isimler Moğol İmparatorluğu içerisinde kadının siyasi bir güç vasfına da sahip oluşunun açıkça birer örneğidirler.

XIII. ve XIV. yüzyıllarda dönemin en güçlü imparatorluğunun sahibi olan Moğollar için kadın, sadece bir üreme aracı değil, savaşın hayatta kalmanın tek araç olduğu bozkır kültüründe evin, ailenin çekip çevireni bir araya getirip derleyenidir. Moğol coğrafyasını ziyaret eden Avrupalı seyyahların da dikkati çektiği üzere Moğol toplumu içerisinde kadın aristokratik çevrede siyasetteki başarıları halk bazında ise aile kurumunu ayakta tutan görev ve sorumluluk bilinciyle önemli bir yere sahiptir. Gerek Moğolların altın çağını yaşadığı Cengiz Han gerekse veliahtları Cengiz Oğulları döneminde de kadın faktörü halk ve aristokratik çevrede asla geri planda bırakılmamış, göz ardı edilmemiştir. Ortaçağ'ın karanlık dönemlerini devam ettiren Avrupalı toplumların kadınları bir canavar olarak gördükleri bu yüzden birçok sapkın ilişkinin varlığının ayyuka çıktığı yüzyılda Moğollar kadını toplumsal ve sosyal yaşamın bir parçası olarak görmüşler, ev ve aile ile ilgili birçok görevi kadının elinde toplamışlardır.

Biz bu çalışmamızı yaparken bilhassa Moğolların Gizli Tarihi, Cami'üt-Tevarih, gibi kaynak eserler kullanmaya çalıştık. Nitekim kaynak eserler söz konusu dönemde kaleme alındıklarından dolayı gerçeklik ve kavram ilişkisi bakımından uyum göstermektedirler. Bu sebeple bilhassa Moğol ananelerinin hüküm sürdüğü Altın-Orda ve İlhanlı coğrafyası ile Türkistan havalisinde yaşamış dönem kaynaklarını kaleme almış müelliflerin eserleri bizler için önem arz etmektedir. Söz konusu döneme ait kaynak eserlere ulaşabildiğimiz kadarıyla tez çalışmamızda yer vermeye çalıştık. Ayrıca XIII. Yüzyılda Moğolları ziyaret eden Avrupalı seyyahların notlarından da faydalanmış bulunmaktayız. Böylelikle gerek Doğu kaynaklı eserler gerekse Batılı müellifler

yazımı karşılaştırılmış, iki farklı bakış açısıyla yazılan eserler aracılığıyla sentezleme usulüyle oluşturulan bilgiler açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Kaynak Eserler

Monggol-un Niguça Tobçıyan/Yü'an-ch'ao pi-shi (Moğolların Gizli Tarihi)

Moğolların Gizli Tarihi,¹ Moğol tarihini ihtiva eden en eski kayıtlı eserlerdendir. Çin'de hüküm süren Yüan Sülalesinin son döneminde Moğolca ve Uygurca olarak oluşturulan eser daha sonra Çinceyle yazılmıştır.² Kim tarafından yazıldığı belli olmayan söz konusu eser Moğol hanı Ögedey Han tarafından kendinden önceki ve kendi neslinin döneminde vuku bulan olayları gelecek nesillere aktarmak üzere yazdırılmıştır. Moğolların Gizli Tarihi adlı eserde Moğolların efsanevi şeceresiyle birlikte Moğolların lideri Cengiz Han'ın ve oğullarının hayatlarını ile birlikte savaşları, zaferleri anlatılmıştır. Moğolların siyasal yaşamlarının yanında sosyal zihniyet ve yaşamlarından da bahseden Moğolların Gizli Tarihi'nin yazılış tarihinin 1240 yılı olduğu bilinmektedir. Söz konusu eser Ahmet Temir tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

Alaaddin Atâ Melik Cüveynî, Tarih-i Cihân-güşa

Alaaddin Ata Melik Cüveynî, 1226 yılında³ İran coğrafyasında Âzâdvâr kasabasında dünyaya gelmiştir. Hayatının ilk dönemleri hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Çok eski ve meşhur bir aileden geldiğini öne süren müellif soyunu Abbâsî vezirlerinden Fazl b. Rebî'e dayandırmaktadır.⁴ Müellifin aile bireylerinden birkaçının Büyük Selçuklular⁵ ve özellikle Hârizmşahlar'la İlhanlılar dönemlerinde önemli resmî görevlerde buldukları bilinmektedir. Büyük dedesi Bahâeddin Muhammed b. Ali'nin meşhur bir âlim olduğu ve mühim bir idarî mevkiye sahip olduğu bilinmektedir. Büyük babası Şemseddin Muhammed ise Hârizmşahlar Devleti'nde maliye nâzırı olarak görev yapmıştır. Son olarak da müellifin babası Bahâeddin

¹ **Moğolların Gizli Tarihi**, Çev. Ahmet Temir, Ankara, 1986; **Moğolların Gizli Tarihçesi (Moğolların Kırmızı Kitabı)**, Çev. Mehmet Levent Kaya, Haz. Ekrem Kalan, Kabalı Yayinevi, İstanbul, 2011; Tuncer Gülensoy, "Moğolların Gizli Tarihi'ndeki Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme", **Türkoloji Dergisi**, C. 1, Ankara, 1973, s. 93-95; Abdülkadir İnan, "Moğolların Gizli Tarihi", **Bellekten**, C. 6, Ankara, 1942, s. 121-126; Tuncer Gülensoy, "Moğolların Gizli Tarihi Üzerindeki Çalışmalar", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXIV.-XXV., İstanbul, 1986, s. 273-282; Mehmet Ölmez, "Moğolların Gizli Tarihi Ve Söz Varlığı Üzerine", **Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ed. Bülent Gül, Ankara, 2013, s. 377-384.

² Tuncer Gülensoy, "Moğolların Gizli Tarihi'ne Ve Altan Tobçi'ye Göre Çinggis-Han'ın Şeceresi", **Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)**, Ankara, 1967, s. 190; Igor de Rachewiltz, **Index To The Secret History Of Mongols**, Bloomington, 1972.

³ Abdülkadir Donuk, "Cüveynî ve Moğol Mezalimi", **Tarih Dergisi**, S. 48, İstanbul, 2009, s. 47; Firdes Özen, **Mengü Han Döneminde (1251-1259) Selçuklu-Moğol İlişkileri**, Master Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. XIV.

⁴ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşa**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 2013, s. 7; Orhan Bilgin, "Ata Melik Cüveynî", **DİA**, C. 8, İstanbul, 1993, s. 10; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul, 1998, s. 165.

⁵ Özkan Dayı, **İlhanlı Moğollarında İdari Bürokrasi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2017, s. 2.

Muhammed başlangıçta Hârizmşahlar'ın, 1232-1233 yılından itibaren de Moğollar'ın himayesinde yaşamını sürdürmüştür.⁶ Bu süre zarfında İran, Horasan ve Mazenderan gibi dönemin önemli şehirlerinde Moğol umumi valilerinin hizmetinde bulunmuş, hizmeti süresinde kendine bir mevki edinmiştir. Başlangıçta söz konusu bölgelerin sâhib-dîvânlığına getirilmiş, 1235'te de Karakurum'da Moğollar'ın ana vatanında hüküm süren Ögedey Han tarafından bütün İran'ın sâhib-dîvânlığına tayin edilmiştir.⁷ Cüveynî de 17-18 yaşlarında Emir Argun'un⁸ himayesine girmiştir.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî tarafından Farsça olarak kaleme alınan, “*Cihan Fatihinin Tarihi*” anlamına gelen Târih-i Cihân-güşâ⁹, Moğollar ve Anadolu Selçuklu Devleti tarihinin temel kaynakları arasında yer alan önemli bir eserdir.¹⁰ Cüveynî eserinde verdiği bilgilerin çoğunu bizzat şahit olduğu olaylara dayandırmıştır. Ayrıca müellifin verdiği bilgilerin başka kaynaklarda yer almamasından dolayı Târih-i Cihân-güşâ; Moğollar¹¹, Harezmsahlar ve İsmailiye tarihinin birinci derecede önemli kitabı sayılmıştır. Târih-i Cihân-güşâ, hem içeriği hem de Farsçayı çok iyi kullanması açısından yazıldığı andan itibaren meşhur bir eser olmuş ve tarihçiler tarafından örnek alınmıştır.¹²

Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, Cami'üt-Tevarih

Tam adı Reşidü'd-din Fazlullah-ı Hemedani (Ölüm Tarihi H.718-M. 1318) olan Reşidüddin, tarafından kaleme alınan Cami'üt-Tevarih adlı eser modern tarih yazımının başlangıcı olmuştur. Şemseddin Günaltay'ın ifadesiyle; “Türk tarihinin İslam devrinde yazılan ana kaynaklarının en önemlisi” dir.¹³ Reşidüddin Fazlullah, seçkin devlet adamı, tabip ve âlim'dir. Müellif bu eserini İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın isteği üzerine kaleme almıştır.¹⁴ İsmarlama bir eser şeklinde oluşturulmuştur. Müellif, 1240 yılında Hemedan havalisinde Musevi bir aileye mensup olarak

⁶ Bilgin, a.g.m., s. 140.

⁷ Kültürlü bir ailede yetişip büyüyen Cüveynî, çocukluk ve gençlik yıllarında aristokrat bir aileden gelmenin avantajını yaşayarak iyi derecede tahsil ve terbiye gördükten dönemin önde gelen hocalarından ilim tahsil ettikten sonra gençliğinin ilk çağında iken Moğollar'ın İran, Horasan, Irak ve Azerbaycan umumi valisi Argun'un özel kâtipleri arasına girmiştir. Arif Demirel, **Ortaçağ'da Moğollar İle Ermeniler Arasındaki İlişkiler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2015, s. 6; Şeşen, a.g.e., s. 165; Bilgin, a.g.m., s. 140.

⁸ Emir Argun 1243 yılında Moğolların İlhanlı kolunun hükümdarı Hülagu'nun 1256 yılında İran topraklarına ulaşınca kadar Moğol padişahları adına Horasan, Mezanderan, Hindistan'ın bir bölümü, Irak, Fars, Kirman, Lur, Erran, Azerbaycan, Gürcistan, Musul, Halep gibi Ceyhun nehrinin batısında yer alan bölgelerin valiliğini üstlenen bir devlet adamıdır. Ayrıca Hülagu İran'a 1256 yılında geldiğinde de yine onun emirleri arasında yer almıştır. Emir Argun 1243-1256 yılları arasında Moğollar'ın başşehri Karakurum'a yaptığı birçok resmî ziyarette bilgi birikiminden oldukça fazla etkilendiği Cüveynî'yi de yanında götürmüştür. Bilgin, a.g.m., s. 140.

⁹İranlı büyük âlimlerin arasında gösterilen Mirza Muhammed Kazvinî, XIX. yüzyıldan itibaren önemi görülen ve dikkat çekmeye başlayan eserin neşrini, 1912-1937 yılları arasında üç cilt halinde tenkitli olarak yapmıştır. Bu bir edisyon kritik denemesidir. Daha önce tam olarak dilimize çevrilmemiş olan bu eserin tam çevirisi, Mirza Muhammed Kazvinî'nin neşri esas alınarak Mürsel Öztürk tarafından 1988 yılında üç cilt olarak yapılmıştır.

¹⁰ Osman Gazi Özgüdenli, “Tarih-i Cihângüşâ”, **DİA**, C. 40, İstanbul, 2011, s. 77.

¹¹ Mehmed Şemseddin Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları –Tarih ve Müverrihler-**, Nşr. Yüksel Kanar, İstanbul, 1991, s. 165-166.

¹² Neslihan Durak, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1999, s. XX; Özgüdenli, “Tarih-i Cihângüşâ”, s. 77-78.

¹³ Reşidü'd-din Fazlullah, **Cami'üt Tevarih**, Çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, İstanbul, 2010, s. 7.

¹⁴Ganbat Lkhundev, **XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Türk-Moğol Halklarının Sosyo-Kültürel Tarihi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, s. XII; Dayı, a.g.t., s. 3.

dünyaya gelmiştir.¹⁵ Müellifin ailesi çeşitli görevlerle devlet kademelerinde görev almıştır. Dedesi sarayda İlhanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Hülagü Han'ın hizmetinde bulunmuş, babası ise saray eczacısı olarak çalışmıştır. Babasının eczacı olmasının avantajını kullanarak hekimlik¹⁶ müessesinde ilerlemiş ve iyi donanımlı bir tabip olarak Hülagü Han'ın oğlu Abaka Han'a hizmet etmeye başlamıştır.¹⁷ Müellifin ölümü de ömrünün çoğunu geçirdiği devlet görevi sebebiyle olmuştur. 1316 yılında Moğol-Şii çatışması sonunda Reşidüddin Fazlullah, Mahmud Gazan'ın kardeşi Olcaytu'yu öldürdüğü gerekçesiyle tutuklanmış, 1318 yılında da öldürülmüştür.¹⁸

Reşidüddin'in kaleme aldığı eser¹⁹ modern tarih için çok önemlidir. Müellifin söz konusu eseri Barthold'un ifadesiyle "İhtasının genişliği bakımından hala eşsiz duran bir eser'dir".²⁰ İki farklı versiyonu mevcuttur. 1306-1307 yıllarında tamamlanan birinci versiyonu üç cilt, 1310 yılında tamamlanan ikinci versiyonu ise dört cilt olarak düzenlenmiştir. Müellif eseri uzun yıllar yanında görev yaptığı Gazan Han'a ithaf etmeyi düşünse de 1304 yılında Gazan Han'ın ölümü üzerine bu durum gerçekleşmemiştir.²¹ Bu sebeple Reşidüddin eserini her ne kadar Gazan Han'ın kardeşi Olcaytu'ya ithaf etmeyi düşünse de bu düşünce Olcaytu tarafından kabul görmemiştir.

Olcaytu, müellife eseri Gazan Han'a ithaf etmesini ve kendisi içinde umumi tarih yazmasını istemiştir. Bu sebep dolayısı ile müellif eserinin I. cildine Tarih-i Gazani, Tarih-i Mübarek-i Gazani

¹⁵ Osman Gazi Özgüdenli, "Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî", *DİA*, C. 35, İstanbul, 2008, s. 19.

¹⁶ Özen, a.g.t., s. XV.

¹⁷ Şeşen, a.g.e., s. 234. Reşidü'd-din, yalnız bilgin bir doktor, kalemini iyi oynatan bir edebiyatçı değildir. Aynı zamanda ilahiyat, kelam, tarih, hatta ziraat ve mimarlık gibi konularda teferruatlı bilgilere sahiptir. Ayrıca Reşidü'd-din, yukarıda sayılan birçok konu hakkında bilgi sahibi olmasının yanı sıra dil konusunda da yeteneklidir. Arap, Acem, Moğol, Türk, İbrani dillerini ve kesin olamamakla birlikte Çince'yi öğrenmiştir. Reşidü'd-din bu uçsuz bucaksız kültür seviyesi sayesinde kendisini Gazan Han'a sevdirmiştir. Musevi bir aileye mensup olarak doğan müellif otuz yaşında Müslümanlık dinine girmiştir. Özgüdenli, "Hemedân-i", s. 19.

¹⁸ Züriye Çelik, **Moğol İstilasası ve Türkiye Selçuklu Devleti**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014, s. XIX; Demirel, a.g.t., s. 6.

¹⁹ Eserin ilim âlemine kazandırılması yönünde birçok çalışma yapılmıştır. E. M. Quatremere, Cami'ü't-Tevarih adlı eserin I. cildinin Moğollarla ilgili bölümünü Fransızca tercümesi, diğer bazı bölümlerini de I. N. Berezin Rusça tercümesiyle beraber yayımlamıştır. Yayımlanan bu cilt G. E. Blochet ve Karl Jahn tarafından da neşredilmiş ve Blochet'nin yayımladığı metin, Tahran'da, Jahn'ın neşrettiği metin de İsfahan'da yeniden basılarak okuyucusu ile buluşturulmuştur. Karl Jahn eserin Abaka Han, Ahmed Teküder, Argun Han ve Geyhatu ile ilgili bölümünü 1941'de Viyana'da yayımlamış, daha sonra da neşretmiştir. I. cilt ayrıca metin ve tercüme olarak Rus İlimler Akademisi tarafından dört cilt halinde 1946-1960 yılları arasında yayımlanmıştır. Tüm bu çalışmalara ek olarak Abdülkerim Alioğlu da eserin altı nüshasını karşılaştırmak suretiyle İlhanlı Devleti'nin kurucu hükümdarı Hülagü'dan başlayarak Gazan Han'a kadar gelen kısmını metnin Reşidüddin tarafından kaleme alınan Farsça orijinali ve Rusça tercümesiyle birlikte neşretmiştir. Eserin İlhanlılar devriyle ilgili kısmı neşredilirken önemli bir hata yapılarak Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüsha ile Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan Arapça nüsha dikkate alınmamıştır. Bu cildin tamamı 1960'ta Tahran'da yayımlanmıştır. Cengiz Han'dan sonraki Moğol tarihiyle ilgili bazı bölümler O. I. Smirnova tarafından Rusçaya, Muhammed Sadık Neşet ve arkadaşları tarafından Arapçaya, A. Boyle tarafından da İngilizceye çevrilmiştir. Olcaytu Han'ın emriyle Reşidüddin tarafından kaleme alınan ve umumi tarih niteliğini içerisinde barındıran II. cildin orijinal nüshasının başına, bu cildin birinci bölümünü oluşturan, Olcaytu Han'ın doğumundan (M. 1306- 1307) yılına kadar geçen dönemin bir tarihi eklenmiştir. 1312'de tamamlanan bu bölümün bir nüshası önemli Türkologlardan biri vasfını taşıyan Zeki Velidi Togan tarafından Meşhed havalisinde bulunmuştur. Müellif eserinin ikinci bölümünde Hz. Âdem ile İsrail peygamberlerini, Hz. Muhammed'in hayatını, Hulefayı Raşidin dönemini, Emeviler dönemini ve 1258 yılında yıkılış aşamasına kadar Abbasiler'in tarihini anlatmıştır. Ayrıca Gazneliler, Selçuklular, Harezşahlar, Salgurlular, İsmaililer, Türkler, Çinliler, Yahudiler, Ortaçağ'ın Germen ve diğer Avrupalı kavimleri, Frank imparatorları ve Hindistanlılar ile Buda ve Budizm hakkında bilgi vermiştir. Özgüdenli, "Hemedân-i", s. 19-20; Reşidü'd-din Fazlullah, a.g.e., s. 7-9.

²⁰ Reşidü'd-din Fazlullah, a.g.e., s. 7.

²¹ Özgüdenli, "Hemedân-i", s. 19-20.

veya Dastan-ı Gazan Han gibi isimler vermiştir.²² Söz konusu cildin birinci bölümünde Türk ve Moğol kabileleri, bunların çeşitli kolları, şecereleri, Gazan-Han'ın soyu, Argun Han'ın (1284-1291) tahta çıkışı, Gazan Han'ın hanımları ve çocukları hakkında müellif teferruatlı bilgiler vermiştir. Eserin ikinci bölümü ise Cengiz Han'dan Gazan Han dönemine kadar gelen Moğol tarihini kapsamaktadır.

Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, Târih-i Güzide

Târih-i Güzide'nin yazarı Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, 1281'de Kazvîn'de doğmuştur. Arap asıllı Şîi bir ailenin çocuğu olan Hamdullah, Kerbela'da Hz. Hüseyin'in saflarında savaşarak ölen, Hürri b. Yezîd er-Riyâhî'nin zürriyetindedir.²³ Ailesi onun doğumundan önce Kazvîn'e yerleşmiştir. Büyük dedesi Emînü'd-dîn Nasr, dedesi ve babası Irak müstevfiliği görevinde bulunduğu için, ailesine “müstevfiyân” lakabı verilmiştir.²⁴ Başta İlhanlı veziri meşhur Reşîdü'd-dîn Fazlullah olmak üzere dönemin tanınmış âlim ve idarecilerinin ilim meclislerine katılan Hamdullah Kazvîni, Reşîdü'd-dîn'in dikkatini çekti ve divân-ı vezâret naibliğine atandı. Reşîdü'd-dîn öldürülmesinden sonra diğer âlimler gibi o da gözden düştü. Ancak bir müddet sonra Ebu Saîd Bahadır Han'ın, Reşîdü'd-dîn'in oğlu Gıyâsü'd-dîn Muhammed'i vezir tayin etmesi (1328) üzerine onun hizmetine girdi. Gıyâsü'd-dîn Muhammed'in ölümünden sonra devlet hizmetinden ayrıldı ve H.740/M.1340 tarihinde Kazvîn'de öldü.

Tarih-i Güzide²⁵, müellifin 1330 yılında Vezir Gıyâseddin Muhammed'e takdim ettiği Farsça umumi bir tarihtir. Taberî, İbnü'l-Esîr, Atâ Melik Cüveynî ve Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî gibi birçok tarihçinin eserinden istifade edilerek yazılan Târih-i Güzide Hamdullah'ın yaşadığı dönemle ilgili değerli bilgileri ihtiva etmekte olup özellikle İlhanlı tarihi için başvurulması gereken önemli bir kaynaktır.

²² Reşîdü'd-dîn Fazlullah, a.g.e., s. 7-8.

²³ Abdülkerim Özeydin, “Tarih-i Güzide”, *DİA* C.40, İstanbul, 2011, s. 82; Şeşen, a.g.e., s. 240; Özen, a.g.t., s. XVII.

²⁴ Erkan Göksu, “Tarih-i Güzide'ye Göre Rum (Anadolu) Selçukluları”, *Nüşa*, S. 27, 2008, s. 24; Çelik, a.g.t., s. XX.

²⁵ M.1329-30'da Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni tarafından kaleme alınan Târih-i Güzide, altı bâbdan oluşmaktadır. Mukaddime kâinatın yaratılışı hakkında bilgi verilir. Her bölüm çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Birinci bölümde peygamberler tarihinden ve filozoflardan; ikinci bölümde İslâm öncesi İran tarihinden bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde Hz. Peygamber ile çocukları ve torunlarından, sahâbe, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler'den; dördüncü bölümde Saffârîler, Sâmânîler, Gazneliler, Gurlular, Bü-veyhîler, Büyük Selçuklular'dan mevzu bahis edilmiştir. Selçuklu tarihini üç bölüme ayıran müellif birinci kısımda Selçukluların varoluşundan başlayıp günümüzde Büyük Selçuklular ve Irak Selçukluları olarak isimlendirilen dönemi, ikinci şubede Kirman Selçukluları ve üçüncü kısımda Rûm'daki Selçukluları yani Anadolu Selçukluları hakkında bilgi vermiştir. Eserde Anadolu Selçukluları hakkında muhtasar bilgi verilmeyle beraber, özellikle Anadolu'nun İlhanlı tahakkümü altında bulunduğu dönemle ilgili önemli bilgiler içermektedir. Târih-i Güzide, Müellifin 1330 yılında Vezir Gıyâseddin Muhammed'e takdim ettiği Farsça umumi bir tarihtir. Taberî, İbnü'l-Esîr, Atâ Melik Cüveynî ve Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî gibi birçok tarihçinin eserinden istifade edilerek yazılan Târih-i Güzide Hamdullah'ın yaşadığı dönemle ilgili değerli bilgileri ihtiva etmekte olup özellikle İlhanlı tarihi için başvurulması gereken önemli bir kaynaktır. Özeydin, Güzide, s. 82-83; Göksu, a.g.m., s. 24-25.

Şerefüddîn Abdullah b. İzziddîn Fazlillâh b. Ebî Naim-i Yezdî, Tarih-i Vassaf

İlhanlı Devleti hükümdarlarından Olcaytu'nun verdiği²⁶ “Vassâfu'l-Hazret” (sarayın veya sultanın meddahı) veya “Vassâf”²⁷ lakabı ile tanınan ve kendisini meşhur tarihçi Atâ Melik Cüveynî'nin halefi olarak kabul eden Vassâf, Cüveynî'nin Târîh-i Cihân-güşâ'sına bir zeyl olarak beş ciltlik Tecziyetü'l-emsâr ve Tezciyetü'l-a'sâr'ını kaleme almıştır.²⁸ Söz konusu metni 1297-1298'de telif başlanmış, ilk üç cildini 1303'te İlhanlı hükümdarı Gazan Han'a sunmuştur. Son iki cildin telifini de 1312'de bitirerek devrin İlhanlı hükümdarı Olcaytu'ya takdim etmiştir. Bu eser lâkabına nispetle Târîh-i Vassâf adıyla meşhur olmuştur. Tecziyetü'l-emsâr ve Tezciyetü'l-a'sâr, Târîh-i Cihân-güşâ'nın bir zeyli olması hasebiyle Moğollar'ın tarihî, fizikî ve siyasî coğrafyası, diğer devletlerle bilhassa Türk beylikleri ilişkileri hakkında içerisinde ayrıntılı bilgiler barındırmaktadır. Bu çerçevede İlhanlı devletinin Salgurlu ve Lur atabegleri, Hârizmşahlar, Kirman ve Dehli sultanları ile münasebetleri eserde ayrıntılı olarak yer almaktadır.²⁹

Aknerli Grigor, Moğol Tarihi (Okçu Milleti Tarihi)

Moğolların Yakın şark ülkeleri üzerine gerçekleştirdikleri istilalar hakkında kıymetli bilgileri içerisinde barındıran Okçu Milleti Tarihi adlı eserin müellifi konusunda tartışmalar mevcuttur. Eserin Rahip Mağakya adlı bir şahıs tarafından yazıldığı uzun süre konuşulmuştur.³⁰ 1870 yılında St. Petersburg'da neşredilen metin ile K.Patkanian'ın Rusça (1871) ve Brosset'in Fransızca tercümeleri aynı şahsa yönelik olmuştur. 1871 senesinde Kudüs vilayetinde neşredilen metin ise önemli ermeni müelliflerinden Vardan'a atfedilmiştir. Ancak konu üzerinde yapılan son çalışmalar eseri kaleme alan kişinin Mağakya veya Vardan olmadığını, Kilikya'nın Akneri-Vank Manastırının rahiplerinden biri olan Grigor adlı şahsa ait olduğu görüşünü ortaya çıkartmıştır. Adı geçen eserin müellifinin Mağakya olduğunu ilk söyleyen kişi Çamiçyan'dır. Çamiçyan eserin eline geçen tek nüshasında müellifin Mağakya olduğuna dair Lir kaydı görmüş, bu sebeple de Okçu Milleti

²⁶ Çelik, a.g.t., s. XX.

²⁷ 1257 yılında Şiraz şehrinde dünyaya gelen Şerefüddîn Abdullâh b. Yeziddîn Fazlillâh b. Ebî Naîm-i Yezdî, iyi bir eğitim aldıktan sonra İlhanlı Devleti'nde divan hizmetine girmiştir. Vassaf, tahsilini Salgurlu Atabeglerin himayesinde Şiraz'da tamamlamıştır. Moğol emiri Takaçar'ın naibi Sadrüddin Ahmed'e bağlanarak Moğolların hizmetinde bulunmuştur. Divan'da kaldığı süre zarfında tahsildarlık vazifesi görmüştür. Sa'düddin Saveci'nin himayesinde kalmış ve ondan birçok konuda destek görmüştür. Osman Gazi Özgüdenli, “Vassâf”, *DİA*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 558.

²⁸ Özgüdenli, “Vassâf”, s. 558.

²⁹ Şerefüddîn Abdullah b. İzziddîn Fazlillâh b. Ebî Naim-i Yezdî, eserini Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî ile Vezir Sa'deddîn-i Sâ-vecî'nin yardımıyla Gazân Han'a sunmuştur. Kitabı inceleyen Gazân Han, Vassâf'a ihسانlarda bulunmuştur ve ondan kendisi Suriye seferinden dönünceye kadar Sincar'da kalmasını ve eserini yazmaya devam etmesini istemiştir. Vassâf, muhtelif kitaplara ihtiyaç duyduğunu ve bir süreden beri evinden uzak kaldığını söyleyerek Gazân Han'dan bir yıl izin almıştır. Yine Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî'nin yardımıyla 1 Haziran 1312 tarihinde Sultaniye şehrinde Sultan Olcaytu ile görüşmüş ve eserinin IV. cildini hükümdara sunarak onun takdirini kazanmıştır. Farklı kaynaklar ise müellifin eserinin ilk üç cildini 1303 senesinde Fırat kenarındaki menzillerden biri olan ane'de, Şam'a gitmekte olan İlhanlı hükümdarı Gazan Han'a takdim ettiğini kaydetmektedir. Eserinin ikinci kısmını ise, 1312 senesinde Sultaniye'de İlhanlı hükümdarı Olcaytu'ya takdim etmiş ve sultanı öven bir kaside okumuştur. Özgüdenli, “Vassâf”, s. 558-559.

³⁰ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrand D. Andresyan, İstanbul, 1954, s. VII.

Tarihi³¹ adlı eserin yazarı olarak Mağakya'yı göstermiştir. Oysa 1870 yılında Kudüs de neşrolunan eserde kolofondaki satırlar müellifin Grigor olduğunu açıkça göstermektedir. Kolofonda, “Bu tarih, 720 (1271) senesinde Akantz manastırı reisi Şanlı Peder İstepanos'un emri ve aynı manastırın hazinedarı Vardan ve bütün rahiblerin rızası üzerine mustarib Grigor tarafından yazıldı”, ibaresi bulunmaktadır.³²

Ebu'l Gazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soy kütüğü)

Şecere-i Terakime eser aslında Oğuzname'nin Türkmen rivayeti olarak telakki edilmektedir. Türkmenler arasında farklı Oğuz rivayetleri bulunan mevcut Oğuznameler kullanılarak meydana getirilmiş bir eserdir. Genel geçer kabul haline alan bilgi Oğuz Destanı'nın en eski rivayetinin Uygur harfleriyle yazılmış olduğudur. Bu eserin tek nüshası da Paris Bibliotheque Nationale, Supplement Turc, 1001 numarada kayıtlıdır.³³ Şecere-i Terakime XVII. Yüzyıl Çağatay Türkçesi ile yazılmıştır. Eserde Özbekçe öğelere rastlanmasının temel sebebi bu dönemde Çağatayca'dan Özbekçeye bir geçiş döneminin başlamasıdır.³⁴ Müellif XVII. Yüzyıl Çağatayca'sını en iyi şekilde kullanan kişiler arasındadır. Bu sebepten ötürü renkli bir kişiliğe sahip olan yazarın eserleri tarihi açıdan önemli olduğu kadar dil açısından da çok önemlidir. Kononov, müellifin kullandığı dil hakkında Çağatay döneminin son türü tanımlamasını yapmaktadır.³⁵

Ebu'l Gazi Bahadır Han, Şecere-i Türki

Adı geçen eser 1717 yılında Strahlanberg tarafından bulunmuştur. Strahlanberg tarafından bulunan eserin tercümesi Schenström tarafından Rusça bilen bir imama yaptırılmıştır. Eser 1720-

³¹Okçu Milletin Tarihi, sadece söz konusu müellifin bireysel olarak hazırladığı bir eser değildir. Neticede müellif Kilikya vilayetinden hiç çıkmamıştır. Ayrıca eserini kaleme aldığı 23 yaşında bir gençtir. Bu sebep itibariyle de 1228-1273 yılları arası şark bölgelerinde yaşanan olayları bizzat göyerek yazmasının imkânı yoktur. Eserin 1228-1265 yılları arasında kapsayan bölümü müellif tarafından *şarklı ve hocamız* diye hitap edilen Vardapet Vanagan'ın ağzından yazılmıştır. Bu kişi Arran'ı çok iyi tanımaktadır. Ayrıca eserde geçen şahıs adları ile idari ve askeri teşkilata ait Moğolca bazı kelime ve tabirlerin doğru yazılmış olmaları bu kısmın Moğolca'yı iyi bilen bir kişi tarafından yazıldığını göstermektedir. Aknerli manastırı önemli bir bölgedir ve birçok önemli insanında uğrak yeri olmuştur. Bu sebeple müellif manastıra gelen insanların anlattıklarından da etkilenerek yazılar yazmıştır. Kral Hetum da bu manastıra gidip kalanlardan biridir. Hatta tahttan feragat ettikten sonra adı geçen manastırda yaşamış ve burada ölmüştür. Bilindiği üzere Kral Hetum Karakuruma kadar giden, Moğollar hakkında birçok bilgisi bulunan bir şahsiyettir. Akner manastırındaki rahipler kralın bu bilgilerinden faydalanmışlar ve anlattıklarını kaydetmişlerdir. Bu sebeple Aknerli Grigor'un eseri tek bir kişinin telif ürünü değil karmaşık bir eserdir. Eserin son bölümü olan 1265 yılından sonra kaydedilen bölüm tamamen Grigor'a aittir. Grigor, a.g.e., s. VIII-IX.

³² Grigor, a.g.e., s. VIII.

³³Ebulgazi Bahadır Han, **Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)**, Haz. Zühal Yüksel, Ankara, 1996, s. 28.

³⁴Ebu'l Gazi Bahadır Han, **Şecere-i Terakime**, s. 31.

³⁵Ebu'l Gazi Bahadır Han tarafından yazılan Şecere-i Terakime adlı eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan kısaca bahsedecek olursak; bu işe ilk kalkışan kişi Tumanskıy olmuştur. Eseri Rusçaya çevirmiş ve 1897 yılında bu çalışması Rodoslovnaya Turkmen adıyla Aşkabat'ta yayınlanmıştır. Ayrıca Rus Bilimler Akademisi tarafından Türk Dil Kurumuna gönderilen Leningrad nüshası 1937 yılında Şecere-i Terakime, Sovyet İlimler Akademisininin Türk Dil Kurumuna Gönderdiği Fotokobidir, adı altında yayınlanmıştır. Bunlardan başka, A.N.Kononov, Rodoslovnaya Turkmen, Soçineniye Abu-l gazi adında bir eser vücuda getirmiştir. 1958 yılında basılan bu çalışmada Kononov, yedi nüshayı karşılaştırılarak bir metin oluşturmuştur. Bu yedi nüshanın hepsini kullanması açısından adı geçen müellifin eseri takdire şayandır. Daha sonra Muharrem Ergin, Kononov tarafından yapılan karşılaştırmalı metnin tercümesini yapmış ve eser Türkçe olarak basılmıştır.

1721 yıllarında da Almancaya çevrilmiştir. Adı geçen kaynak eser batılı bilim adamlarının dikkatini çekmiştir. Messerschmid tarafından Göttingen'e getirilen eser Baren tarafından Fransızcaya çevrilmiştir. Bentinck tarafından da notlanması yapılan eser 1726 yılında iki cilt olarak, *Historie Genealogique des Tartares Traduit du Manuscrit tartare d' Abu'lgazi Bagadur Chan* adı altında yayınlanmıştır. Yapılan bu Fransızca tercüme daha sonra birçok kişiye örnek olmuştur. Bunlar arasında Tredyakovskiy de vardır. Eserin Almanca tercümesi de *Abulgazi Bagadur Chans Geshichtsbuch der mugalisch-mongolisch oder mogorischen Chane* adıyla yayınlanmıştır.³⁶ Ebu'l Gazi Bahadır Han tarafından meydana getirilen bir kaynak eser niteliği taşıyan *Şecere-i Türki* üzerinde çalışma yapan kişilerin başında Desmaisons gelmektedir. Desmaisons'un eseri iki cilt olarak 1970 yılında ikinci kez basılmıştır. Bir diğeri S.N. İvanov tarafından kaleme alınmış olan *Rodoslovnoye Drevo Tyurk Grammatičeskiy Oçerk* adlı 1969 yılında basılmış eseridir. Tüm bunlardan farklı olarak Suat Temiz de adı geçen eser üzere çalışmalarda bulunmuştur. 1990 yılında Yüksek Lisans Tezi olarak vücuda getirilen eser *Zu Biographie des Abu-l-razı Bahadur Xan* adını taşımaktadır.

Muhammed bin Havenşâh bin Mahmud Mirhand, Ravzatu's-Safa Fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülük ve'l-Hulefa

Muhammed bin Havenşâh bin Mahmud Mirhand, bilgisi ve tarihe olan ilgisi ile çevresindekilerin dikketini çeken ve bir tarih kitabı yazması konusunda teşvik edilen biridir. Müellif son olarak çok değer verdiği Ali Şir Nevai hocasının da kendisini bu mevzu hususunda desteklemesi üzerine *Ravzatu's-Safa* adlı kitabını yazmaya başlamıştır.³⁷ Hocası kendisine İncir nehri kenarında bulunan İhlasiye Hankahında bir yer tahsis etmiş ve kitabını yazması için gerekli olan kitap ve risaleleri temin ederek müellife yardımda bulunmuştur. Mirhand burada 15 yıl kalarak eseri üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. Ancak eserinin VI. Cildini kaleme almakla meşgulken şiddetli göğüs ağrılarına maruz kalan müellif söz konusu cildi tamamlayamamıştır.³⁸ Eserini hocası Ali Şir Nevai'ye ithaf eden müellifin eseri yedi ciltten müteşekkil bir İslam tarihidir. Eserin beşinci cildi Cengiz Han ve haleflerini, altıncı cildi ise Timur ve haleflerini anlatmaktadır. Doğu İslam Tarihinin ansiklopedisi olarak kabul edilen ve Farsça tarihler içerisinde gerek hacmi gerek se dil özellikleri ile ayrılan söz konusu eser sadece kendi coğrafyası olan İran'da değil birçok ülkede değer görmüştür.

³⁶ Kitabı Türkçeye kazandırma çalışmalarından bahsetmek gerekirse; 1824 yılında ilk olarak Ch. Frah'in kaleminden çıkan önsözle Kazanlı İbrahim Halfin tarafından *Abulgasi Bagadur chani historia mongolorum et tartarom* adı altında yayınlanmıştır. Bu yayınlanmadan sonra Kazan baskısından etkilenecek yeni çalışmalar yapılmıştır. Bunlar, Sablukov'un 1854 yılında yapmış olduğu Rusça çeviri diğeri ise Ahmet Vefik Paşa tarafından 1864 yılında Osmanlıcaya tercüme edilerek *Tasvir-i Efkar* gazetesinde tanıtılmasıdır. Baron Desmoisos, eseri Rusça nüshalarıyla karşılaştırarak 1871-1874 yılları arasında *Historie des Mongols et des Tatares par Aboul-Ghazi Behadour Khan* adıyla yayınlamıştır. Türkiye'de ise Rıza Nur, 1925 yılında Türkçeye çevirmiştir. Rıza Nur, Desmaisons'tan faydalanmıştır. Çağatayca aslından daha çok eserin Fransızca tercümesini kullanmıştır.

³⁷ Muhammed bin Havenşâh bin Mahmud Mirhand, *Ravzatu's-Safa fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülük ve'l-Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye)*, Çev. Erkan Göksu, Ankara, 2015, s. 2.

³⁸ Mirhand, a.g.e., s. 2.

Hetum, Vekâyiname

Lambron ailesinin bir ferdi olarak dünyaya gelen Hetum Kilikya Ermenileri içerisinde yetişen önemli ilim insanlarından bir tanesidir. Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan müellifin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Hayatı hakkında ulaşılan bilgilerden biri 1295 yılında tahtın sahibi II. Hetum ile Kilikya Ermenileri arasında meydana gelen husumette kardeşi ile krala karşı gelmiş olmasıdır.³⁹ Ancak düşmanı olduğu Kral II. Hetum tarafından azmi ve kararlığı göz önünde tutularak müellif devlet kademesinde göreve getirilmiştir. Devlet görevinde olduğu süre içerisinde de Kralla yakın ilişkilerde bulunmuş ve Kralın yanında birçok savaşa katılmıştır.⁴⁰ Kral II. Hetum'un emri üzerine Moğolların ana karargâhı olan Karakurum'a gitmiş ve orada görüşmelerde bulunmuştur. 1305 yılında Karakurum'dan geri dönüşünde ise ülkesine gitmeye cesaret bulamamış ve Kıbrıs'a giderek Epimontes tarikatının bir üyesi olmuştur. Burada bulunan Epiphanie manastırında inzivaya çekilmiştir. 1306 yılında ise Hristiyan halkın dini lideri Papa IV. Cleement ile görüşmüş ve Papa'ya Moğollar, Mısırlılar ve Babil vilayetleri hakkında yaşamış olduğu izlenimlerini ve tecrübelerini aktarmış karşılığında da Papa müellif'ten bu anlattıklarını yazıya geçmesini istemiştir. Müellif Papa'nın bu isteğini reddetmemiş ve Poiterdeki bir manastırda adı geçen kavimlerle ilgili tüm bilgi birikimini Nicole Falcone adlı bir rahibe yazdırarak gelecek nesillere aktarmıştır.⁴¹

Kumandan Simbad, Vekâyiname

Kumandan Simbad, 1248 yılında kardeşi I. Hetum'un isteği üzerine Moğol tahtına yakın bir tarihte oturan (1246) Güyük Han'ı tebrik etmek amacıyla Moğolların ana vatanı Karakurum'a gitmiştir. Güyük Han'la görüşmüş ve bu görüşmede Selçuklu Devletine ait bazı toprakların kendisine verilmesini talep etmiştir. Dört yıl boyunca Karakurum'da kalan Kumandan Simbad bu süre zarfında bazı bölgelerin valiliklerine getirilmiş ve bu seyahati boyunca kötü bir olay yaşamamıştır. Anayurduna dönüş yolunda da dönemin önemli Moğol komutanlarından Baycu Noyan'ı ziyaret etmiştir. Kumandan Simbad'ın kaleminden çıkan Vekayiname adlı eser, 951 yılından başlayıp 1331 yılına kadar yaşanmış olayları ihtiva eden bir eserdir. Eseri Urfalı Mateos'un eserinin özeti mahiyetinde olmakla birlikte, 1152-1274 yılları arası müellifin bizzat

³⁹ Hrant D. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", **Tarih Dergisi**, C. 1, S. 26, s. 415-416.

⁴⁰ Andreasyan, a.g.m., s. 415-416.

⁴¹ Hetum'un bir devlet görevlisi olarak Moğolların ana vatanı olarak addedilen Karakurum coğrafyasını ziyaret ettiğini bilinmektedir. Bu ziyaretinden boş dönmeyen müellif eserinde Moğollar hakkında ayrıntılı bilgileri bizlerle paylaşmıştır. Moğolları bir çatı altında toplayarak bir bütün haline getiren Cengiz Han'dan başlayarak onun seferlerine ve sırasıyla Cengiz Han'dan sonra tahta çıkan diğer hükümdarların seferlerine 39 fasılda yer vermiştir. Ayrıca Moğollar'ın İlhanlı kolunun faaliyetlerini de detaylıca aktarmıştır. Bilhassa Hülagü ve Abaka Han'ın Anadolu, Mezopotomya ve Mısır coğrafyasında gerçekleştirdikleri fütühatlar hakkında uzun uzadıya bilgilere ulaşmak mümkündür. Ancak ne yazık ki eserde hangi kaynakların kullanıldığı hakkında bir bilgi geçmemektedir. Hetum'un eserini oluştururken bilhassa kendi tecrübelerinden faydalandığı temel husustur. Hetum tarafından 1076 yılından başlayarak 1307 yılına kadar geçen 231 yıllık süreyi kapsayan muhtasar bir tarih kitabı daha yazılmıştır. Andreasyan, a.g.m., s. 415-417.

tanıklık ettiği olaylara dayanmaktadır.⁴² 1152 yılına kadar olan olayları kendi görmediği için, Urfalı Mateos'un oluşturduğu eserden ve ona zeyl yazan Papaz Grigor'dan almış, söz konusu eserler üzerinde birtakım değişiklikler yaparak eserleri kendi eserinin omurgasını oluşturmak için kullanmıştır. 1152 yılından 1274 yılına kadar olan olayları anlatmak için ise kendi gözlemlerinden faydalanmıştır. 1274 yılından başlayıp 1331 yılına kadar süren olaylar ise Simbad bu tarihlerde ölü olduğundan dolayı adı bilinmeyen bir müellif tarafından kaleme alınmıştır.⁴³

Vardan Vardepet, Cihan Tarihi

Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılmayan Vardan, Ermeni müverrihleri arasında önemli bir yere sahiptir. *Arevltzi (Şarklı)* lakabını kullanmasından dolayı müellifin hayatının önemli bir bölümünün Uti eyaletinde bulunan Hağbat manastırında geçtiği ve bu manastıra yakın bir yerde bulunan Arran vilayetinde de doğmuş olabileceği teorileri birçok ilim adamınca söylenmektedir.⁴⁴ Müellif dönemin önemli bilim adamları arasında gösterilen Vardapet Vanagan'dan ders almış, uzun süre onun yanında eğitim görmüştür. Aldığı eğitimle ve kendini sürekli geliştirmesi sayesinde kendisi de dönemin âlimleri arasında kendine yer bulmuştur. Vardan ile aynı dönemde yaşamış Ermeni müverrihlerinden biri olan Genceli Kiragos da Vardan'ın halkın her tabanı tarafından tanınan ve fikirlerine önem gösterilen bir müverrih olduğunu belirtmiştir.

Öyle ki Vardan'ın fikirleri devlet adamları tarafından da dikkate alınmış ve bazı önlemler onun kararları doğrultusunda alınmıştır. Hatta dönemin İlhanlı hükümdarı Hülagu Han, müellif ile karşılıklı konuşarak istişarede bulunmuş ve devletin haksızlıklar yapılmadan adilane bir biçimde nasıl bir yol izlenerek yönetilebileceğini sormuştur. Ayrıca Kilikya Ermenilerinin Krallarından I. Hetum ve I. Katolikos Konstantin, devlet hakkında gerekli gördükleri ve yardıma ihtiyaç hissettikleri konularda destek almak amacı güderek müellifi yanlarına çağırılmış ve görüşlerini almışlardır.

Plano Carpini, Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)

Plano Carpini, Papa II. İgnoties tarafından Moğollar hakkında gözlemler yaparak nasıl bir millet olduklarını çözmek ve dönemin en önemli savaşçı gücü konumunda olan söz konusu devlet üzerinde misyonerlik faaliyetleri yaparak Moğolları Hıristiyanlaştırmak amacıyla 1245⁴⁵ yılında

⁴² Muhammet Kemalolu "Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları", **Tarih Kültür Ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 3, Karabük, 2013, s. 21.

⁴³ Eser, özellikle Kilikya Ermenilerinin iç ve dış siyaseti hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Anadolu Selçuklu Devleti, Mısırda bulunan devletler ve Moğollarla ilgili önemli bir kaynak eser olan *Vekayiname*'nin orijinal yazmasının Ermenice olmadığı eserin Latince ile yazıldığı söylenmektedir. Bu iddianın doğru olma ihtimali vardır. Çünkü bu dönemde Kilikya Ermeni Devleti'nin yarı resmi dili Latince'dir. Ancak eserin Latince olarak yazıldığı bilgisi kesin değildir.

⁴⁴ Andreasyan, a.g.m, s. 401-402.

⁴⁵ Kenan Temel, **Ermeni Kaynakları Ve Seyahatnelere Göre Cengiz Moğollarının Kültürel Yapısı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2015, s. 13.

Moğollara elçi olarak gönderilmiştir. Hakkında bilgi veren tek kaynak *D’Avezac*’tır. D’Avezac, Waddinge dayanarak: “Johann de Plano Carpini çağdaşı Aziz Franciscus’un bir öğrencisi ve 1223’te Almanya eyaletinde eski bir tarikatın üyesiydi” demektedir.⁴⁶ Batu ve Güyük Han’la görüşmüş ve Güyük Han’ın hanlık seçiminin yapıldığı kurultaya şahit olmuştur. Moğolları bir Avrupalı gözünden değerlendiren ilk kaynak olması bakımından önemlidir. Tüm dünyaya yayılmaya çalışan Moğol tehlikesini önlemek üzere Papa tarafından gerek diplomatik ilişkiler kurmak gerekse misyonerlik faaliyetleri yaparak adı geçen toplumun dini yapısını değiştirerek, Hristiyan Batı dünyası yanına çekmek amacıyla Moğol ülkesine elçi sıfatıyla gönderilen Carpini bu coğrafyada yaşadıklarını kaleme almış, Moğolların bozkır yaşamını, gelenek ve göreneklerini açığa çıkarmıştır.⁴⁷

Wilhelm von Rubruck, Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)

Plano Carpini gibi koyu bir Fransisken rahip ve Hristiyanlığın savunucu olan Wilhelm von Rubruck, 1253 yılında Papa II. İgnoties tarafından Moğolların başşehri Karakurum’a elçi olarak gönderilmiştir.⁴⁸ Bilhassa halk ve sosyal yaşam üzerinde önemli gözlemlerde bulunan seyyah, diğer seyyahlara oranla Moğollarla ilgili daha objektif davranmış ve en önemli amacı Moğollar arasında Hristiyanlığı yayma fikri olmuştur.⁴⁹ Müngge Han döneminde bölgeye ulaşmış ve Moğolların fiziksel özellikleri ve yaşam tarzları hakkında teferruatlı bilgiler sunmuştur.⁵⁰

Carpini’nin ilkinin yaşadığı ve kaleme aldığı seyahatnamesiyle ilkinin yaşattığı Moğol yolculuğu ve halkı hakkındaki genel bilgiler, haklarında hiçbir şey bilinmeyen vahşi, acımasız olarak telakki edilen Moğolların genel özelliklerini bir parça da olsa yansıtabilmiştir. Bilinmeyeni araştırıp, daha derinlere inmeyi amaçlayan bölgeye giden ikinci büyük seyyah olarak üne kavuşan Rubruck, Batu Han’ın oğlu Sartak’a gönderilen heyetin başkanlığını yapmıştır. Volga civarına kadar seyahat yapacağını planlayan Rubruk, kendisinden sonra adı geçen ülkeyi gidip hatta Çin sınırlarına kadar ulaşan ünlü seyyah Marco Polo’ya kadar yapılan seyahatlerin en büyüğünü yapmıştır⁵¹

⁴⁶ Johann de Plano Carpini, **Moğol Tarihi ve Seyahatname 1245-1247**, Çev, Ergin Ayan, Derya Kitapevi, Trabzon, 2001, s. 10.

⁴⁷ Plano Carpini’nin Moğollara elçi olarak gittiğinde yaşadığı olayları okuyucusuyla paylaşması ise 1598 yılında Richard Hakluyt tarafından eserin basılmasıyla olmuştur. 5 tane yazması bulunan eser birçok dile çevrilmiştir. Eserin yazmaları Corpus, Petau, Colbert, London-Lumley ve Dupuy adlı yazmalarıdır. Türkçeye bu eseri kazandıran ise Frederich Risch’in 1930 yılında Leipzig’de yayınladığı Almanca tercümeyi esas alan Ergin Ayan olmuştur. Carpini eserini 9 bölüme ayırmış sadece Moğollar hakkında değil yolculuk boyunca geçtiği yerler hakkında da bilgiler sunmuştur. Kısa ve net cümleler kurmuş aynı zamanda Moğollar hakkında genel bilgiler vererek dünyada Moğollar hakkında bilgisi olan insan sayısını arttırmıştır.

⁴⁸ Roman Hautala, “The Kingdom Of Hungary And The Cumans Shortly Before The Western Campaign Of The Mongols”, **Tartaria Magna The Golden Horde In World History**, Sh. Marjam Institute Of History Of The Tatarstan Academy Of Sciences University Of Oxford, Kazan, 2017, s. 49.

⁴⁹ Wilhelm von Rubruck, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat**, Çev. Ergin Ayan, Ay Işığı Kitapları, İstanbul, 2012, s. 7.

⁵⁰ Wilhelm von Rubruk, 1220-1230 yıllarında doğmuştur. Fransalı Rubruk, Fransa Kralı Saint IX. Louis’in Haçlı Seferleri esnasında güvenini kazanmıştır. Moğol tehlikesi üzerine bu tehlikenin genel niteliklerini öğrenmek maksadı güderek ve aynı zamanda misyonerlik faaliyetleri yapmak amacıyla söz konusu bölgeye gitmiştir.

⁵¹ İlyas Kamalov, **Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi)**, İstanbul, 2009, s. 47.

Marco Polo, Dünya'nın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı

Venedikli seyyah Marco Polo diğer seyyahların aksine söz konusu bölgeye Hıristiyanlık faaliyetleri ya da Papa'nın ricası üstüne değil maceraperest ruhunu doyurmak ve para kazanmak amacıyla gitmiştir.⁵² Babası ve amcası Nicolo ve Mafeo Polo'nun peşine takılmış ve Kubilay Han döneminde bölgeye ulaşmış, Han ile olan sohbetlerinde bilgi birikimi ile Kubilay Han'ı etkilemiş ve devlet kademesinde görevler almıştır. 17 yıl boyunca söz konusu coğrafyayı karış karış gezmiş, 1292'de geri döndüğünde yolculuğunu hapishanede Rustiçello'ya yazdırmıştır. Ancak Rustiçello çocuk hikâyeleri yazdığından esere biraz masal havası katmıştır. Ayrıca Polo, babası ve amcasının gittiği yerleri de kendisi gitmiş gibi göstermiştir. Bu durum kitapta bazı aksaklıklara sebep olmuştur.⁵³

Shao Hong, Meng Ta Pei Lu

Moğol İmparatorluğu Tarihi'nin en erken tarihli kayıtlarından biri olan Meng Ta Pei Lu (A Complete Account of the Meng-Ta Mongol-Tatar) adlı eser Shao Hong adlı bir Çin elçisi tarafından kaleme alınmıştır. Huadong vilayeti komutanlığı tarafından Moğol komutanlarından Mukali (1170-1223) ile görüşmek üzere 1220 yılında Moğol ülkesine gönderilen seyyahın ve verdiği bilgilerden yakın tarihte Mustafa Uyar'ın eseri hazırlamasıyla haberdar olduk.⁵⁴ Uzun yıllar eserin Meng Tung tarafından kaleme aldığı düşünülmüştür. Ancak Wang Guo Wei adlı Çinli bilgin 1926 yılında Meng Ta Pei Lu'yu yazan kişinin Song memurlarından Shao Hong olduğunu ortaya çıkarmıştır.⁵⁵ Ayrıca Meng Ta Pei Lu'nun erken dönem Song kaynaklarından biri olan Li Hsin-Ch'uan'ın Chien-yen i-lai ch'ao-yeh tsa-chi adlı eserinden sonra yazıldığını ifade etmiştir.⁵⁶ Seyyahın hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Meng Ta Pei Lu adlı eser de Çin'de *yenshi* olarak adlandırılan tarih yazımına göre kaleme alınmıştır.⁵⁷ Moğollarla bir konuda müzakere etmek üzere Yang Jin ve He Bei bölgesine gönderilen Shao Hong eserinde, Moğolların kökeninin nereden geldiğini, dönemin en güçlü devleti

⁵² Marco Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı 1**, Çev. Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003, s. 11.

⁵³ Babası ve amcasından duyduklarını da kendisi yaşamış gibi anlatan Marco Polo, Moğol elçisi vasıflarından dolayı diğer iki seyyaha oranla çok daha yumuşak bir anlatıma sahiptir. Plano Carpini'nin ilk giden olmanın korkusu ve gördüklerinden ziyade daha öncesinden kan içici olarak duyduğu ve bu fikri zihnine kazımının verdiği etkiyle her zaman kötü yanlarını öne sürmek istediği Moğolları abartılı anlatışıyla, Marco Polo'nun ise avantajlı yolculuğundan daha sonra imparatorluğun elçisi ve valisi konumlarına yükselip, Kubilay Han'ın sırdaşı haline gelmesinden dolayı Moğolların kötü yönlerine bir sünger çekerek anlatma çabaları içerisinde oluşuna doğru bir perspektiften bakıldığında Rubruk'un seyahatnamesi ön plana çıkmaktadır.

⁵⁴ Mustafa Uyar, **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta Pei Lu ve Hei Ta Shi Lu**, İstanbul, 2012, s. 13.

⁵⁵ Uyar, a.g.e., s. 14-15.

⁵⁶ Igor de Rachewiltz, "The Genesis Of The Name "Yeke Mongol Ulus", **East Asian History**, S. 31, 2006, s. 54.

⁵⁷ Bilindiği üzere Çin, çok eski tarihlerden beri yerleşik bir kavimdir ve her hanedan döneminde tarih kayıtları tutulmaktadır. Çin'de yer edinen tarih yazıcılığına göre hükümdar emri üzerine kaleme alınan ve "Devletin Resmi Tarihi", şeklinde oluşturulan esere *Chenshi*, devlet idaresi altında olmadan kişinin kendi hür iradesi altında yazdığı eserlere ise *Yenshi* türü eserler adı verilmektedir. Uyar, a.g.e., s. 22.

konumunda olan Moğol siyasi teşekkülünün özelliklerini, devletin kuruluşunu, Tatar hükümdarlarının özelliklerini, devlet kademelerinin yapısını, askeri teşkilat yapısını ve kullanılan savaş araç ve gereçlerini, Moğol ordusu'nun özelliklerini teferruatlı biçimde vermektedir. Ayrıca devletin adı ve takvimin uygulanması, prensler ve Noyanlar, kumandanlar ve maiyetleri, müşavirlik makamı, at yasası, yiyecek ve piring, elçi gönderme, inançlar, kadınlar, ziyafet ve eğlence adetleri gibi konulara da eserde yer verilmiştir. Eserde bu denli ayrıntılara yer verilmesi Shao Hong'un bölgeye gönderilmesinin sebebinin sadece Moğol komutanı Mukali ile görüşmek için değil, Moğollar hakkında casusluk yaparak bilgi toplamak için olduğunu açıklar niteliktedir.⁵⁸

Peng Da Ya-Xiu Ting, Hei Ta Shi Lu

Song Hanedanlığı elçilik heyeti içerisinde bulunan Peng Da Ya ve Xiu Ting tarafından farklı tarihlerde telif edilen Hei Ta Shi Lu, Çin Hükümeti tarafından Moğollara gönderilen seyyahların gözlemlerine dayanmaktadır. 1233 yılında Moğollara giden elçi Peng Da Ya tarafından yazılmaya başlanan eser 1235-1236 yıllarında yine söz konusu bölgeye giden Xiu Ting'in eklemeleriyle tamamlanmıştır. Müelliflerin yaşamı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca ikisinin de Song Hanedanlığına bağlı memurlar olduğu bilinmektedir. Peng Da Ya, Kiangsi vilayetinde bulunan Poyan beldesinde yaşamını sürdürmüştür.⁵⁹

Kitabın son sözünde Xiu Ting; Xiu Ting, yani ben Moğolistan'dan geri döndükten sonra, o devletin mahiyetini ve ilginç adetlerini yazdım. Fakat Ye chu bölgesine gittiğimde, tesadüfen benden önce oraya giden ve oranın durumunu kaleme alan memur Peng Da Ya ile karşılaştım; ikimiz de yazmış olduğumuz eserleri mukayese ettik. Birbirini yalanlayan veya tezat şeyler bulunmadığından, Peng Da Ya'nın kaleme aldığı eseri esas kaynak olarak gösterdik, demektedir.⁶⁰ Bu da eserin ortak bir çalışma olduğunun kanıtıdır.

Eserin bilim âlemince tanınmasına ön ayak olan Wang Guo Wei, eserin Monggol-un Niguça Tobçıyan/Yü'an-ch'ao pis-hi (Moğolların Gizli Tarihi) ve Ulu Bahadır Han'ın Bizzat Yürüttüğü Harekâtın Fetihnamesi ile birebir benzerlikler gösterdiğini ileri sürmektedir. Eserin asıl nüshası kaybolmuştur. Bugün üzerinde çalışma yapılan nüsha 1557 yılında Yao Ji tarafından yapılan eserin özet şeklindeki istinsahıdır. Hei Ta Shi Lu adlı eser Meng Ta Pei Lu'dan daha teferruatlıdır. Zira

⁵⁸ Uyar, a.g.e., s. 22.

⁵⁹ Hayatı hakkında bilgi veren tek kaynak *Jin Shi* içerisinde bulunan 1214 yılına tarihlenen "Devlet Mecmuası"dır. Seyyah, Song Hanedanı Elçisi Cou Shen Zhi'nin 1232 yılındaki Moğol elçiliği görevinde yanında bulunmuş, gözlemlerini Hei Ta Shi Lu (Kuzeye Yolculuğun Günlük Notları) adıyla kaleme almıştır. Kendisi uzun yıllar devlet görevinde bulunmuş, bir süre rüşvet gerekçesiyle ismi lekelenmiş de bu durum siyasi hayatını çok fazla etkilememiştir. Hatta 1240 yılında tekrar Kuzey'e elçilik göreviyle yollanmıştır. Sichuan bölgesine atanmış ve burada önemli işlerde bulunmuştur. Peng Da Ya'nın Sichuan'da bulunduğu sürede yapmış olduğu işlerle alakalı J. Bayasah; "Dönemin Chuncin şehri ve Sichuan vilayeti, gerek ekonomik ve gerekse imar açısından çok kötü surumdayken, Peng Da Ya tarafından yürütülen faaliyetler sayesinde kalkınmaya başlamıştır. Lilan bölgesi savunma hattını daha sıkılaştırmak için Kui Sia Geçidin'de bir sur yaptırmıştır. En büyük başarısı ise, Sichuan vilayetinin yirmi yıl devam eden imarıdır", demektedir. Çin kaynaklarından derlenerek oluşturulan bu sözlerden anlaşıldığı üzere Peng Da Ya Song Hanedanının çalışkan memurlarından birisidir. Öyle ki uygulamış olduğu yaptırımlarıyla Hanedana bağlı vilayetlerin huzuru için çaba sarf etmiş ve öldüğünde bölge halkı ona minnetini göstermek amacıyla adına bir manastır kurmuşlardır. Uyar, a.g.e., s. 26-27.

⁶⁰ Uyar, a.g.e., s. 26-27.

iki farklı kişinin gözlemlerine dayanmaktadır. Ayrıca bu kişiler Moğol coğrafyasında Shao Hong'dan daha uzun süre kalmışlardır. Bu sayede Moğol ırkı üzerinde daha fazla gözlemler yapabilmeye şansına sahip olmuşlardır. Eser'de Moğolların nereden geldikleri, teşkilatlanmaları, siyasi ve sosyal yaşamları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Kara tatarlar devleti, kara tatar reisi unvanı, kara tatar reisinin oğulları, iklim, otlaklar, hayvancılık, çadırlar, yiyecek, içecek, tuz, yakacak, mum, avcılık, giyilen başlıklar, kıyafet, dil ve yazı, selamlaşma, mevki ve oturma düzeni gibi konulara da eserde yer verilmiştir. Eserde yol güzergâhları ile ilgili veri tespit edilememiştir.

Chang Chun: Si-Yu-Ki

Chang Chun, 1148 yılında Çin'de Teng Cou Fu'ya yakın bir şehir olan Si Hia'da dünyaya gelmiştir. Chang Chun henüz çocukken Taoist rahiplerin elinde büyümüş ve dünyayı Taocu felsefe anlayışına göre yorumlamıştır.⁶¹ 13. Yüzyılın başlangıcında Çin'de Kin ve Sung sülaleleri hüküm sürmektedir. Ülkede hâkim olan inanç sistemleri Taoizm ve Konfüçyanizm'dir. Taoizm'in kurucusu Lao-Tsu'dur. Kendisi M. Ö. IV. Yüzyılda bu felsefenin temellerini atmıştır. Ancak Taoizm'in bir din vasfında ortaya çıkması ve insanlar tarafından söz konusu inançlar bütününe rağbet edilmesi M.S. II. Yüzyıla tarihlenmektedir.⁶² Çin coğrafyasında Konfüçyanizm ile birlikte yaklaşık 2000 yılı aşkın bir zamandır hâkim olan Taoizm felsefesinin temelinde “yol” bulunmaktadır. Esasında Şamanist öğelerin yer aldığı Taoizm, Çince “Dao-cia” (Yolun Nesli) olarak tanımlanmaktadır.⁶³

Söz konusu dönemde Çin coğrafyasında 11. Yüzyılın başlarından itibaren özellikle kuzey bölgelerde bir karışıklık hâkimdir. Çin'de kültürel seviye düşmüş ve nerdeyse yok olmakla karşı karşıya gelmiştir. Ancak Chang Chun'un Taoizm adına yapmış olduğu faaliyetler Çin halkı için kültürel bir aydınlanma devrine atılan ilk adım olmuştur.⁶⁴ Hatta Yao Ts'ung-wu elimize kadar ulaşmayan bir yazısında; “Chang Chun dünyayı dolaşan Cengiz Han'ı ziyaret eden ve masum insanların canını kurtarıp onlara hayat bağışlayan, Çin'e huzuru getiren bir kimsedir”, demektedir.⁶⁵ Bu devirde sihirle uğraşan ve aynı zamanda rüyaları da yorumlayan kişiler müneccim ve hâkim olarak adlandırılmışlardır. Büyücü din adamları; “Ruhlar bize geçmişin, şimdinin ve geleceğin esrarını bildiriyor”, diyerek ilahi bir gücün kendilerine bu yetiyi bahsettiğini belirtmişlerdir.⁶⁶ Söz konusu dönemde Chang Chun'un ölümsüz olduğu ve bunun sırrına eriştiği

⁶¹ Taocu rahiplerin arasında yetişen Chang Chun, gençliğinde Çin'in kuzeyinde meşhur *Doğrucu 7 Taoist Rahip*'ten biri olmuş hatta Taoizm felsefesini benimsemek isteyen kişilere hizmet etmek ve söz konusu inancın tüm inceliklerinin öğretilebileceği *Ejderha Kapısı* (Dragon Gate) adlı kurumu açmıştır. Zamanla başta öğrencileri olmak üzere birçok kişinin dikkatini büyü faaliyetleri sayesinde üzerine çekmiştir.

⁶² Bumairimu Abudukelimu, **Çin Kaynaklarına Göre Taoizm**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2011, s. 13.

⁶³ Ali İhsan Yitik, “Taoculuk”, **DİA**, C. 40, İstanbul, 2011, s. 10.

⁶⁴ Tao Chung Yao, “Ch'iu Ch'u-Chi and Cinggis Khan”, **Harvard Journal of Asiatic Studies**, S. 46, ABD, 1986, s. 202.

⁶⁵ Yao, a.g.m., s. 202.

⁶⁶ Abraham Costantin D'Ohsson, **Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz**, Çev. Bahadır Apaydın, İstanbul, 2008, s. 35.

fikri kulaktan kulağa yayılmış ve adeta bir çığ gibi büyümüştür. Böylece halk arasında ismi duyulan Chang Chun'un söz konusu faaliyetleri farklı ülkelere kadar yayılmıştır. Hiç şüphesiz bu ülkelerden biri de Moğol ülkesidir.

Chang Chun'un ünü, Moğol halkının bilhassa Yesugay'ın düşman kabileler tarafından zehirlenerek öldürülmesinden sonra ortaya çıkan başıboşluğuna ve siyasi karmaşasına son vererek 1206 kurultayıyla söz konusu halkı bir siyasi teşekkül haline getiren önemli komutanı Cengiz Han'ın da kulağına çalınmıştır. Bu tarihlerde Cengiz Han yaşlanmaya başladığının ve nihayetinde öleceğinin farkındadır ve ölümsüzlüğün sırrını bulmak adına çareler düşünmektedir. Tam bu sırada gelecekle ilgili rivayetlerindeki haklılık payıyla ve büyücülük yetenekleriyle tüm halkın ağzında dolaşan Chang Chun'un ölümsüzlüğü de bulmuş olabileceğini çevresinden duymuştur. Bu sebeple Çin'in kuzey bölgelerini ele geçirdikten sonra 15 Mayıs 1219 yılında bir mektup yazdırarak adı geçen Çinli Taoist rahibi kendi ülkesine davet etmiştir. Mektubu Li Chung Lu ve yanındaki 20 adamı Chang Chun'a iletmiştir.⁶⁷

Cengiz mektubunda; Cennet, lüksün ve kibirin aşırılığı sebebiyle Çin'i terk etti. Ancak ben vahşilerin kuzeyinde yaşayan aşırı derecede tutkulara sahip olmayan biriyim. Lüks ve ılımlı yaşamaktan nefret ederim. Benim sadece bir ceketim ve yemeğim var. Ben ne yersem ne giyersem halkım da aynısı yiyor ve giyiyor. Ben halkımı çocuklarım olarak görüyorum ve onların yeteneklerinin gelişmesi adına onlarla kardeşlerimmişler gibi ilgileniyorum. Biz her zaman kurallarımıza göre hareket ediyor ve karşılıklı sevginin gücüyle birleşiyoruz. Savaş zamanında ben en önde askerlerim arkamda savaşıyorlar. Ben yedi yıl boyunca savaştım ve ülkemin topraklarını dünya toraklarıyla birleştirdim, diyerek Çin'de hüküm süren Kin, Sung, Hui-ho ve Hia Hanedanlarından farklı olduğunu belirtmiştir.⁶⁸

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, İbn Battûta Seyahatnamesi

İbn Battûta tarafından seyahat notlarının birleştirilmesi şeklinde ortaya çıkarılan eserin tam adı *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*'dir. Ayrıca eserin literatürde bilinen isimi ise *Rihle*'dir. Seyyahın yirmi sekiz yıl süren seyahatleri sonucunda ulaştığı bilgileri kâtip İbn Cüzeyy Kelbî'ye ham metin olarak takdim edişi sonucunda kâtip tarafından yapılan eklemeler neticesinde kitap hazır hale gelmiştir.

⁶⁷ Li Chi Ch'ang, "The Travels Ch'ang Ch'un To The West 1220-1223", **Medieval Researches From Eastern Asiatic Sources**, Haz: E. Bretschneider, New York 1888, s. 43.

⁶⁸ Ch'ang, a.g.m., 37-38.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CENGİZ İMPARATORLUĞU TARİHİ

1.1. Moğollar ve Cengiz Han

Tatarların⁶⁹ Borçiginler koluna bağlı olan Moğollar hakkında bilgi veren ilk tarihi kaynaklar, T'ang Sülalesi döneminde kayıtları tutulan *Chui Tang Shu*⁷⁰ ve *Hsüen Tang Shu*'dur. İlk defa söz konusu kaynaklarda "Meng-wu"⁷¹ veya "Meng-wa" adıyla kaydedilen Moğollar, günümüz Moğolistan topraklarının kuzey doğusunda Onon ve Kerulen nehirleri arasında yaşamış bir kavimdir.⁷² Ural-Altay dil ailesine mensup aynı zamanda Türkçe ve Korece ile aynı dil özelliklerine sahip olan Moğol dilinde konuşan halkın adı küçük bir kabile adı olarak kullanılırken Cengiz idaresinde ise Moğol adı hanedan ve devlet adı olarak kullanılmaya başlamıştır.⁷³ XIII. ve XIV. yüzyıl Arap tarihçileri tarafından "Tatar"⁷⁴ olarak isimlendirilen Moğollar için Batı Avrupalı, Çinli ve Rus tarihçiler de aynı tabiri kullanmışlardır.⁷⁵ Nitekim XII. yüzyılda "Tatar" ifadesi

⁶⁹ Ali Bademci, **Cengiz Han (Devleti-Nesli-Türklüğü)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 113.

⁷⁰ *Chui Tang Shu (Jiu Tang Shu)*, Liu Xu tarafından Sonraki Jin Hanedanlığı döneminde 945 yılında yazılmıştır. Eser Tang hanedanlığının 618 yılından 907 yılına kadar olan 290 yıllık süreyi kapsayan eser önceleri Tang Shu olarak anılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sema Orsoy, "Çin'in Resmi Hanedanlık Kayıtlarında Türk Kavimlerine Ait Monografiler", **Türkler**, C. I., Haz. Hasan Celal Güzel, Salim Koca, Kemal Çiçek, Ankara, 2002, s. 845-848.

⁷¹ Meng- wu adına ilk defa 750'li yıllarda tesadüf edilmektedir. Göktürk Devleti Hsien-pi ve Juan-Juan'lara son verdikten sonra Moğolistan coğrafyasının doğusunda bazı boy ve gruplar türemiştir. Söz konusu grupların esas Proto-Moğollar oldukları ve Meng-wu adını aldıklarına rastlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Taşağıl, "Çengiz Öncesi Türkler ve Moğollar", **Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengiz Oğulları**, Haz. Hayrunnisa Alan-İlyas Kemaloğlu, İstanbul, 2016, s. 26.

⁷² **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 3; Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", **DİA**, C. 30, İstanbul, 2005, s. 225; İhsan Arslan, "Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın Din Algısı", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 8, S. 38, Ankara, 2015, s. 1011; Sebahattin Ağaladağ, "Moğol Devleti", **Türkler**, C. 8, Haz. Salim Koca, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Ankara, 2002, s. 433; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ankara, 1972, s. 28; Lazlo Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Ankara, 1971, s. 176. Carpini, Moğolların ana yurdunu şöyle tasvir ediyor: "Moğolların ülkesi doğuda ve tam olarak Dünyanın kuzeydoğusunda bulunur. Ülke, doğuda Kitayların ve Solangelilerin (Tunguz), güneyde Müslümanların güneydoğuda Uygurların, batıda Naymanların ülkesi ile sınırdadır; kuzeyinde ise Okyanus ile çevrilmiştir." Carpini, a.g.e., s. 25-26.

⁷³ Özgüdenli, "Moğollar", s. 225; Cihat Cihan, **Sosyal ve İdari Açından Türk ve Moğol Kültürlerinin Etkileşimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2000, s. 18; Ağaladağ, a.g.m., s. 433.

⁷⁴ *Tatar*, ifadesi farklı dönemlerde farklı kavimleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Orhon Yazıtları'nda Türk olmayan toplulukları ifade etmek amacıyla güdülerek kullanılan kelimenin sadece Moğolları tanımlamadığı çalışmacılar tarafından aktarılmaktadır. **Moğolların Gizli Tarihi**'nde'de Tatarlar Moğol olarak ifade edilmemişlerdir. Bademci, a.g.e., s. 27, 99; Emine Ceylan, "Tatarlar ve Tatarca", **Çağdaş Türk Dili**, S. 21, Ankara, 1998, s. 11. Tatar ifadesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Tatarlar", **DİA**, C. 40, İstanbul, 2011, s. 168-170; Mehmet Maksudoğlu, "Tatarlar: Moğol mu, Türk mü?", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 11-12, İstanbul, 1997, s. 205-210; Kürşat Yıldırım, "Tatar Adının Kökeni Üzerine", **Türkiyat Mecmuası**, C. 22, 2012, s. 171-190; Mustafa Kalkan, "Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi", **Türk Kültürü**, C. XXXIV/393, Ankara, 1996, s. 11-18; İlyas Kamalov, "Tatar Adının Tarihcesi", **Avrasya Fatih Tatarlar**, Haz. İlyas Kamalov, İstanbul, 2007, s. 11-34.

⁷⁵ Mehmet Emin Şen, "Bilim Tarihçisi Sübki'ye Göre Cengiz Han", **Akademik Bakış**, C. 6, S. 11, Ankara, 2012, s. 239, V.V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 1990, s. 406; Cihan, a.g.t., s. 18.

Moğollarla aynı coğrafyada yaşayan Nayman⁷⁶, Kerayit⁷⁷, Oyrat⁷⁸, Merkitler⁷⁹ gibi kavimlere verilen ortak isimdir.⁸⁰

Göçebe olarak hayatlarını sürdürmekte olan Moğollar, İranlı tarihçilerce 1155'e, Çin kaynakları ve Paul Pelliot tarafından ise doğumu 1162 yılına tarihlenen Temuçin idaresinde 1206 yılında yapılan kurultaydan sonra siyasi bir teşekkül halini almışlardır.⁸¹ Cengiz Han'dan önce teşkilatsız olan Moğolların, gerek ordusu gerekse idari yapılanması söz konusu devirde tamamlanmıştır. Göçebe bozkır toplumlarından biri olan Moğolları birlik etrafında toplayan Cengiz Han hem halkını daha rahat idare edebilmek hem de toplum içerisinde oldukça yüksek boyutlara ulaşan suç faktörüne karşı bir kalkan oluşturmak niyetiyle yasa (yasag, yasak) adı verilen kuralları koymuştur.⁸² Yasaklarla⁸³ idare edilen söz konusu Moğol toplumu zamanla Ortaçağ dünyasının en önemli güçlerinden biri haline gelmiştir. Söz konusu yasakların caydırıcı ve ölümlü sonuçlanan koşullara sahip olması Moğol halkının yönetici tabakaya karşı başkaldırma gücünü ortadan kaldırdığı gibi halk arasında yaşanan yolsuzlukların ortadan kalkmasında da en önemli etken olmuştur.

⁷⁶ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Naymanların eski bir kabile olduğunu, hayvan sürülerinin çok olduğunu aktarmış, yerleşik kültüre sahip olmayan halkın ziraatle uğraşmadığını ifade etmiştir. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 55, Kırımî de Bahadır Han'ı doğrularak Naymanların idarecisinin Tayang Han olduğunu belirtmiştir. Abdülgaffar Kırımî, **Umdetü'l-Ahbâr**, Transkript: Derya Derin Paşaoğlu, Kazan, 2014, s. 25; Bademci, a.g.e., s. 119-125. Barthold Naymanlar'ın Merkitleri düzene soktuklarından ve Cengiz Han'ın sadık nökeri Söbütey tarafından dize getirildiklerinden bahsetmektedir. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 457.

⁷⁷ Karakurum'a yakın bir coğrafyada konuşlanan Nayman kabilesiyle komşu olan Kerayitler, kalabalık ve sürü bakımından zengin bir kavimdir. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Kerayit'in kara baran anlamına geldiğini ve bu durumun sebebinin ismine kaynaklarda rastlayamadığımız bir adamın kara yüzlü yedi oğlundan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Ong Han lakaplı hükümdarları olan Kerayitler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 55; C'hi T'ang, **Moğol Sülalesi Devrinde Türk Ve İslam Dünyası İle Temasda Bulunan Şahsiyetler**, İstanbul, 1970, s. 157; Bademci, a.g.e., s. 119-125.

⁷⁸ Abdrasul İsakov, **Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıl)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 156-166.

⁷⁹ Merkitler bir Orhun kavmi olmakla beraber Göktürkler döneminde bilinen bir topluluk olmamışlardır. Tarihte varlıklarına Cengiz Han döneminden itibaren şahit olunmuştur. Bu durumun sebebi Moğolca konuşmaları hasebiyle Ebu'l-Gazi Bahadır Han tarafından Moğol kavmi olarak kabul görmelerinden kaynaklanmıştır. Kaynaklarda Cengiz Han'la olan düşmanlıklarına yer verilmiş, liderlerinin Tokta Han olduğu ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 55; Bademci, a.g.e., s. 136-142. Rubruck, Merkitlerin liderinin Kral Johannes'in kardeşi olan Ong olduğunu, Kara-Hitayların dağlarının öbür tarafında konuşlandığını, Karakurum şehrine hakim olduklarını ifade etmektedir. Rubruck, a.g.e., s. 58.

⁸⁰ C'hi T'ang, a.g.e., s. 92; Kırımî, a.g.e., s. 22; Ahmet Temir, "Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı", **Türkler**, C. 8, Haz. Hasan Celal Güzel, Salim Koca, Kemal Çiçek, Ankara, 2002, s. 417; Şen, a.g.m., s. 240; Cihan, a.g.t., s. 19-20.

⁸¹ Jean Paul-Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, İstanbul, 2001, s. 60-61.

İhsan Arslan, a.g.m., s. 1011; Ağaladağ, a.g.m., s. 437.

⁸² Habibe Temizsu, **Cengiz Yasalarının Moğol Devletlerindeki Uygulanışı, Etkileri ve Değişimleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 31-32; Curt Alinge, **Moğol Kanunları**, Çev. Coşkun Üçok, Ankara, 1967, s. 3.

⁸³ Moğollarda emir ve kanunları ifade etmek üzere kullanılan yasa ya da yasaklar Cengiz Han tarafından koyulmuş kuralları bütünüyle ifade etmektedir. 1206 kurultayında yasakların belirlendiği kabul görmüşse de söz konusu iddia Moğolların Gizli Tarihi ve Reşidüddin'in eseri Câmî'u't-Tevârîh tarafından doğruluğu ispatlanmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fethi Gedikli, "Yasa", **DİA**, C. 43, İstanbul, 2013, s. 336-340; Sadri Maksudi Arsal, "Çengiz'in Yasası", **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, 1947, s. 167-177; Sadettin Gömeç, "Bazı Çingiz Yasalarının Tarihi ve Sosyal Dayanakları", **Turkish Studies Türkojji Dergisi**, C. 1, S. 2, Ankara, 2006, s. 9-19; Carpini, a.g.e., s. 64.

1.1.1. Cengiz Han Öncesi Moğollar

Moğollar, Ortaçağ dünyasının kuşkusuz en büyük siyasi teşekküllerinden birini meydana getirmişlerdir. İlk aşamada avcı ve göçebe olarak birbirinden ayrılan proto-Moğol kabilelerinin göçebe kısmını teşkil eden başlangıçta Yesügey⁸⁴ devamında da Temuçin idaresinde örgütlenen Moğollar XIII. ve XIV. Yüzyıllarda en önemli siyasi güç haline gelmişlerdir. 1206 kurultayında Temuçin'in Moğolların lideri olarak seçilmesi ve Cengiz Han olarak yeniden doğuşuyla söz konusu Asya toplumu Avrupa içlerine kadar ilerlemeyi başarmış, tarihin en eski yerleşik devleti olarak addedebileceğimiz Çin'i ve yerel kabileleri hâkimiyeti altına almıştır.⁸⁵ Cengiz Han ve koymuş olduğu yasaklarla idare edilen Moğol toplumunda disiplin en üst düzeydedir. Gerek devlet yönetiminde yer alan aristokrat çevrede gerekse halk bazında Moğol ırkının devamını sağlamak ve aynı zamanda ülke topraklarını genişletmek fikri en önemli amaç olmuştur. Bu amaç bağlamında hem kadın hem erkek unsurlar üzerlerine düşen görevleri yerine getirmekle yükümlü tutulmuşlardır. Erkekler bu görevlerini savaşlarda yer alarak kadınlar ise korumasız kalan Moğol yurdunu koruyarak ve aynı zamanda çocuk bakımını üstlenerek yerine getirmişlerdir. Oldukça düzenli bir işbirliği ve yasakların korkutucu baskınlığıyla idare edilen Moğol siyasi birliğinde sisteme müdahale etmek neredeyse imkânsızdır.

Eski Türk topluluklarının Moğolistan'dan Macaristan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada oluşturmuş oldukları bozkır kültürünün⁸⁶ önemli bir temsilcisi de hiç şüphesiz Moğollar olmuşlardır.⁸⁷ Aslında orman kavmi olan Moğollar zaman içerisinde göçebe bozkır yaşamına entegre olmuşlardır.⁸⁸ Moğolların orman kavmi olduğuna dair kaynaklar arkeolojik kazılar sonucu elde edilen tahtadan yapılmış arabalardır. Göçebe hayat tarzını benimsemiş olarak yaşayan ve içlerinden Cengiz Han'ın da çıkacağı Moğol halkının ana yurdu günümüz Dış Moğolistan'ının kuzeydoğusunda Onon ve Kerülen nehirleri arasında kalan bölgedir.⁸⁹ Bugün halen daha Altay Dağlarının doğusunda kendilerini Cengiz Han'ın ahfadı olarak gören kabileler yaşamaktadır.⁹⁰ Cengiz Han Moğolları her ne kadar söz konusu coğrafyada yerleşmiş olsalar da fetihleri Asya toprakları ile sınırlı kalmamıştır. Coğrafi sınırlarını kuzey ve batı sahasında Avrupa ile Rusya topraklarına güneyde ise Çin hâkimiyet alanına kadar genişletmeye başarabilmişlerdir. Böylelikle anayurtlarından binlerce kilometre uzakta bulunan birçok devletin yeni yöneticileri olmuşlardır. Hiç şüphesiz Ortaçağ dünyasının en önemli güçlerinden biri olan Moğollar için XIII. ve XIV.

⁸⁴ Kırımı'nin verdiği şecereye göre Kabul Han'ın oğlu Karcavlu Han'ın oğlu Bartan Han'ın Han'ın oğlu Yesügey (Besugay) Han ileride Cengiz Han olarak anılacak olan Temuçin'in babasıdır. Kırımı, a.g.e., s. 24.

⁸⁵ Özgüdenli, "Moğollar", s. 225-226; Hayrettin İhsan Erkoç, "Anadolu'da Moğol Etkileri (13.-15.yy.)" **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, S. 19, Çanakkale, 2015, s. 38; Ağaldağ, a.g.m., s. 433-436.

⁸⁶ Bozkır coğrafyasında meydana gelen kültürün temsilcisi olan Türkler, yayla iklimine sahip olduğu için bozkır arazileri hayvanlarına otlak bulmak üzere aramışlar ve yeni bir göçebe kültürünü tesis etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülçin Çandarlıoğlu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003, s. 16.

⁸⁷ İbrahim Onay, "Cengiz Han'ın Devletinde Türk Kültürünün Etkisi ve Katkısı", **Turkish Studies**, S. 7, Ankara, 2012, s. 2444; Ağaldağ, a.g.m., s. 433; Özgüdenli, "Moğollar", s. 225.

⁸⁸ Ağaldağ, a.g.m., s. 434; Özgüdenli, "Moğollar", s. 225.

⁸⁹ Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu Atilla/Cengiz Han/Timur**, Çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul, 1980, s. 189.

⁹⁰ L. Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, Çev. Sadrettin Karatay, Ankara, 1998, s. 23.

asırlar bitmek bilmeyen Moğol akınlarının zamanın bilinen tüm halklarına ulaştırılması adına önem arz etmektedir.

Yapılan arkeolojik kazılar Moğolların M.Ö. II. Binli yıllardan beri var olduklarını ve bu süreçte Türk kabilelerinin doğusunda yaşadıklarını göstermektedir. Söz konusu dönemde Tula nehri'nin Türk ve Moğol kabileleri arasında sınır olarak görüldüğü devirde Moğollar Mançurya topraklarının batı ve güneybatı kısımlarına kadar ulaşmışlardır.⁹¹ Bu dönemde Moğol kabileleri ile Türkler arasında bazı ilişkiler olduğu bilinmektedir. Hun imparatorluğunun Mo-tun'un oğulları arasında yaşanan taht kavgaları ve Çin'in baskıcı politikaları sebebiyle yıkılmasından⁹² sonra Asya topraklarında siyasi bir boşluk meydana gelmiştir. Söz konusu siyasi boşluk III. ve IV. yüzyıllarda Hsien-pi⁹³ ve Juan-Juan'lar⁹⁴ tarafından doldurulmuştur.⁹⁵

Moğollar siyasi olarak varlıklarını dönem halklarına Cengiz Han önderliğinde tanıtana kadar geçen süre zarfında Cengiz Han'ın ataları ve babası Yesügey döneminde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Yaşadıkları coğrafyanın hâkimi olan Göktürk ve Uygurların yönetimi ile VI. Yüzyılın ortalarında tanışan Moğollar söz konusu devletlerin gerek siyasi gerekse de askeri teşkilatlanmalarından etkilenmiş ve Moğollar üzerinde Türk kültürü önemli ölçüde tesir etmiştir.⁹⁶ XIII. yüzyıla kadar küçük Moğol birlikleri Kuzey Çin ile Türkistan'ın İç Asya coğrafyasında Cürçen⁹⁷, Kitan⁹⁸ ve Karahıtaylar⁹⁹ olarak addettikleri siyasi teşekkülleri meydana getirmiş olsalar

⁹¹ Özgüdenli, "Moğollar", s. 225.

⁹² Mo-tun'un ölümüyle Asya Hunları zayıflamaya başlamıştır. Chang-chien'in Asya Hun Devleti'ni analiz ettiği ve yıkılması adına yapılması gereken şartları hazırladığı raporunun da Çin yönetimi tarafından uygulanmaya başlanmasıyla devleti ayakta tutan tüm sistemler Çin etkisi altına girmeye başlamıştır. Yaşanan toprak kayıpları ve Çinli prenseslerle yapılan siyasi evlilikler devletin sonunu getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, "Hun Devletlerinin Kuruluş ve Yıkılış Sebepleri", **Kuruluş Ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Kasım 2007)**, Haz., Mehmet Alparğu-M. Bilal Çelik, Sakarya, 2008, s. 1-20; Kafesoğlu, a.g.e., s. 50-90.

⁹³ Asya Hun İmparatorluğu'nun doğusunda Tung-hu adı verilen kabileler yaşamaktaydı. Söz konusu kabileler Asya Hun hükümdarı Mo-tun döneminde mağlubiyete uğratılarak Hun devleti'ne bağlanmışlardır. Ancak geri çekilen kavimler ikiye bölünmüşler ve Wu-huan ile Hsien-pi'ler olarak Mançurya coğrafyasına çekilmişlerdir. Hun devleti eski gücünü kaybedince tekrar ortaya çıkan bu kavimlerden Hsien-pi'ler sonrasında büyük bir devlet kurmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taşağıl, a.g.m., s. 11.

⁹⁴ Juan-Juan'lar Tung-Hu'ların soyundan gelen, IV.-VI. Yüzyıllar arasında faaliyet gösteren Asya merkezli bir devlet kuran kavimdir. Juan-Juan'lar hakkında ulaşılan ilk bilgiler Wei-Shu'da kayıtlı olan bilgilerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Enkhbat Avırmad, "Juan-Juanların Çöküşü Ve Dağılışı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, C. 18, S. 2, Ankara, 2011, s. 23-29; Kürşat Yıldırım, **Bozkırın Yitik Çocukları Juan-Juan'lar**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015; Kürşat Yıldırım, "Juan Juan Adı Üzerine", **Türk Kültürü İnceleme Dergisi**, C. 28, İstanbul, 2013, s. 1-10; Kürşat Yıldırım, "Juan-Juan Devleti İle Eski Türk Devletlerinde Kullanılan Müşterek Unvanlar", **VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi 30 Eylül - 4 Ekim 2013**, s. 991-1007; Kürşat Yıldırım, "Juan-Juan'ların Dili Üzerine -I-", **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, S. 214, İstanbul, 2015, s. 141-148; Kürşat Yıldırım, "Juan-Juan'ların Dili Üzerine -II-", **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, S. 215, İstanbul, 2015, s. 109-118.

⁹⁵ Wilhelm Barthold, **Türk-Moğol Ulusları Tarihi**, Çev. Hasan Eren, Ankara, 2006, s. 4; Özgüdenli, "Moğollar", s. 225; Togan, a.g.m., s. 389-391; Temir, a.g.m., s. 416-417.

⁹⁶ Özgüdenli, "Moğollar", s. 225; Temir, a.g.m., s. 416-417.

⁹⁷ Çince'de Cürçen altın manasına gelmektedir. Cürçen coğrafyası topraklarının sahip olduğu yeraltı zenginlikleriyle bilinmektedir. Cengiz Han, söz konusu ulusa karşı çok öfkelenmiştir. Bu öfkenin sebebi amcası Barkan'ın Cürçenler tarafından katledilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bademci, a.g.e., s. 192; D'ohsson, a.g.e., s. 66.

⁹⁸ Kitanlar, Tungus neslinden türeyen ve uzun yıllar Siyanpi dağlarında konuştuklarından dolayı Siyanpi adıyla anılan bir kavmin Yü-wen boyuna mensupturlar. Şimali Wei zamanında Liao-he vadisini ana yurt olarak kabullerinden sonra Kitan adını almışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusufcan Yasin, "Kitan Devletinde Uygurlar ve Uygur Kültürü", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 34, Konya, 2013, s. 316. Kitanlar, kültürel bakımdan Türklere daha çok

da bir devlet olarak yapılanmalarından tam manasıyla söz edebilmek ancak 1206 kurultayından sonra olmuştur. Yesügey¹⁰⁰ Bahadır döneminde de büyük bir başarıdan veya Moğolları diğer kabilelerden ayıracak herhangi bir askeri veya siyasi üstünlükten bahsedilmemektedir.

1.2. Cengiz Han'ın Saltanatında Moğollar

1155 ya da 1161¹⁰¹ yılında Doğu Sibiry coğrafyasından geçen Onon nehrinin sağ kıyısında yer alan Dölün Buldag¹⁰² adlı yerde Moğol kabilesinin lideri Yesügey¹⁰³ ile Merkitlerin Olkunot kabilesinden Hölün'ün¹⁰⁴ evladı olarak dünyaya gelen Temuçin¹⁰⁵, Moğolları dünyayı tanıtan önemli bir komutan, zekâsıyla dikkat çeken donanımlı bir liderdir.¹⁰⁶ *Demirci* anlamına gelen Temuçin adı Yesügey Bahadır tarafından yeni doğan çocuğuna daha önce yenerek esir ettiği Tatar reisine ithafen verilmiştir.¹⁰⁷ Doğduğu andan itibaren farklı oluşuyla dikkat çeken¹⁰⁸ Temuçin'in babası Yesügey Bahadır'ın soyu Alan-ho'a'nın¹⁰⁹ ışıkla birleşmesinden doğan Bodançar'a dayandırılmaktadır.¹¹⁰ Temuçin'in ceddinin ise Tanrı tarafından kut ile taçlandırılmış Börte-çine adlı bozkurt ile eşi Alageyik'den türediği düşünülmektedir.¹¹¹ Temuçin 9 yaşındayken kendisine eş seçmek¹¹² adına çıkmış oldukları yolculuk esnasında babası Yesügey Bahadır Tatarlar tarafından zehirlenmiştir.¹¹³ Küçük yaşında yetim kalan¹¹⁴ Temuçin için hayatının en zor ve acımasız günlerini

benzemektedirler. Bahaddin Ögel, "Türk Efsaneleri Üzerinde İncelemeler Uygur'ların Menşe Efsanesi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 6, S. 1-2, Ankara, 1948, s. 20.

⁹⁹ IV. Yüzyıldan beri varlıkları bilinen Hitaylar, Orhun kitabeleri'nde "doğudaki Türk düşmanı kavim" olarak adlandırılan Moğol asıllı kavimlerden biridir. Mensubiyet bakımından Moğol ırkına bağlı olan Hitaylar, söz konusu coğrafyayı ele geçirmek üzere fırsat kollamışlardır. X. yüzyılın başlarında Hitay reisi Yehli Apaochi Moğol coğrafyasının bir bölümüne sahip olmuş, 916 yılında krallığını ilan etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Taşağıl, "Karahitaylar", **DİA**, C. 24, İstanbul, 2001, s. 415-416.

¹⁰⁰ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Yesügey Han'ın adını Yessunkey olarak vermektedir. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 77.

¹⁰¹ Sadettin Gömeç, "Çingizli Devletin Büyümesinde Rol Oynayan Türklerden Çelme Ve Subutay", **Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları**, C. 2, Ankara, 2007, s. 232.

¹⁰² Ebu'l-Gazi Bahadır Han, söz konusu bölgeyi Dilun Buldak (Yilun Buldak) olarak ifade etmektedir. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 77.

¹⁰³ Esra Konuksever, **Cengiz Han Yasaları'nın Dayandığı Tarihi Temeller Ve Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı, İstanbul, 2009, s. 9.

¹⁰⁴ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Hölün'ün adının Evlun-Eke ya da Evlun Fucin olduğunu belirtmiştir. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 80. Mustafa Kafalı ise söz konusu hatunu ifade etmek üzere Houlen Ece adını kullanmıştır. Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", **DİA**, C. 7, Ankara, 1993, s. 367.

¹⁰⁵ Kırımî, eserinde Cengiz Han'ın hicri beş yüz kırk dokuz yılının domuz ayında doğduğunu teyit etmektedir. Kırımî, a.g.e., s. 24.

¹⁰⁶ Arslan, a.g.m., s. 1011; **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 19; Roux, a.g.e., s. 57-60; Ağaldağ, a.g.m., s. 437.

¹⁰⁷ Kafalı, "Cengiz Han", s. 367; Ağaldağ, a.g.m., s. 437.

¹⁰⁸ Doğduğunda Cengiz Han'ın sağ avucunda pıhtılaşmış kan olması farklı olmasına bir örnek teşkil etmektedir. D'Ohsson, a.g.e., s. 41; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 77.

¹⁰⁹ Kırımî, a.g.e., s. 23.

¹¹⁰ Hayrunnisa Alan Akbıyık, "Altınorda Hanlığı'nda Hâkimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı", **Tarih Dergisi**, S. 54, İstanbul, 2012, s. 5; Ağaldağ, a.g.m., s. 437; **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 3.

¹¹¹ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 3; Ağaldağ, a.g.m., s. 437.

¹¹² C'hi T'ang, a.g.e., s. 67.

¹¹³ Timothy May, **The Mongol Art Of War Chinggis Khan and the Mongol Military System**, Westholme Yardley, 2007, s. 6; Kırımî, a.g.e., s. 24; **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 21-22; George Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, 2007, s. 37; Arslan, a.g.m., s. 1012; Roux, a.g.e., s. 71-72; Ağaldağ, a.g.m., s. 438.

¹¹⁴ Kırımî, Cengiz'in babası Yesügey Bahadır'ın Cengiz'in doğduğu yıl olan domuz yılından bir muçel geçtikten sonra Cengiz on iki yaşında iken öldüğünü aktarmıştır. Kırımî, a.g.e., s. 24. Ebu'l-Gazi Bahadır Han ise Yesügey öldüğünde Cengiz'in on yaşında olduğunu kaydetmiştir. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 79.

yaşayacağı zamanlar başlamıştır. Zira kendilerine bağlı kabileler Temuçin'i yetersiz bularak¹¹⁵ ve aynı zamanda annesi Hölün'ün¹¹⁶ yakınmalarını da görmezden gelerek¹¹⁷ ayrıldıklarını bildirmişlerdir.¹¹⁸

Yurtlarını terk etmek mecburiyetinde kalan Temuçin, annesi ve kardeşleri Onon nehrinin çıkış noktasında yer alan Kentey Dağlarında Burhan Haldun adıyla bilinen bölgeye yerleşerek avcılıkla hayatlarını idame ettirmişlerdir. Oldukça zor zamanlardan geçen Temuçin bu süreçte olgunlaşmış, kendi halkını büyük bir siyasi birlik çatısı altında toplamanın umuduyla yaşamıştır. Babası Yesügey Bahadır tarafından nişanlandırıldığı Onggirat kabilesinden Dayseçen'in kızı Börteçine'yi almaya gitmiş ve kendisine orada bir samur kürk hediye edilmiştir. 1175 yılına gelindiğinde Temuçin Kerayit lideri ve ölen babası Yesügey Bahadır'ın arkadaşı olan Tuğrul Han'a bağlılığını bildirmiş¹¹⁹ aynı zamanda da kendisine Börte-Çine'nin çeyizi vasfıyla Dayseçen tarafından hediye olarak verilen samur kürkü¹²⁰ Kerayit liderine takdim ederek babasının ölümüyle dağılan kabilesini tekrar bir araya getirme sözünü almıştır.¹²¹

Tuğrul Han'dan aldığı sözün gücüyle ailesiyle birlikte saklandığı Kerülen nehri kıyısından ayrılan Temuçin Burgi sahilinde baskına uğramış bu sırada eşi Börte Merkitler tarafından kaçırılmış, Temuçin eşini Kerayit lideri Tuğrul Han¹²² ile Caciratlar'ın lideri Camuka'nın yardımı neticesinde kurtarabilmiştir.¹²³ Kan kardeşi olacak kadar yakınlaştığı Camuka ile bir yıl sonra her ikisinin de Moğol hükümdarı olma arzusu taşıyor olmasından dolayı Korkonak Cabor adıyla bilinen Onon ırmağı üzerinde yer alan mevkiide bir ayrılık yaşayarak düşman olmuşlardır. 1196 yılında Temuçin Celâyir, Kıyat ve Baa'rin kabileleri ile Altan, Kuçar ve Şeçe-Beki gibi Moğol aristokrat sınıfında yer alan isimlerin desteğini almış, ant içerek Moğol hanı olmuştur.¹²⁴ Kerayit lideri Tuğrul Han tarafından da hanlığı kabul gören Temuçin için ne yazık ki bu kabul uzun süreli olmamıştır. Söz konusu durum sonucunda da Temuçin ilk iş olarak Caciratların¹²⁵ lideri Camuka,

¹¹⁵ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 79.

¹¹⁶ Abraham Constantin d'Ohsson, Hölün'ü Hoelun (Oyelun) olarak vermekte ve Temuçin'i dünyaya getirdikten sonra öldüğünü ifade etmekte ancak bu bilgi kaynaklar tarafından doğrulanmamaktadır. D'Ohsson, a.g.e., s. 41.

¹¹⁷ Yesügey'in ölümünden sonra küçük bir çocuğun yönetimi altına girmek istemeyen Yesügey'e tabii kabileler Tayciut kabilesi reisi Bergutai'nin mevcudiyeti altına girmişlerdir. Hölün Tuğ'u eline alarak atına binmiş, gitmeye kalkan kişilerle dövüşmüş ve bazılarını gitmekten alıkoymuştur. D'Ohsson, a.g.e., s. 41-42.

¹¹⁸ Arslan, a.g.m., s. 1012; Ağaldağ, a.g.m., s. 438.

¹¹⁹ C'hi Tang, a.g.e., s. 159.

¹²⁰ C'hi Tang, bahsi geçen samur kürkün Day-Seçen'in hediyesi olmadığını aktarmıştır. C'hi Tang'a göre söz konusu samur, Hö-lün tarafından Börte'ye kendisine saygı göstermesi üzerine hediye edilmiştir. C'hi Tang, a.g.e., s. 158-159.

¹²¹ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 37; Arslan, a.g.m., s. 1012; Vernadsky, a.g.e., s. 37; Ağaldağ, a.g.m., s. 438, Roux, a.g.e., s. 82-83.

¹²² Kerayit lideri Tuğrul Han, birçok farklı unvanla anılmıştır. Ong Han, Vang Han, Kral John ve Kral Johannes bunlardan bazılarıdır. Rubruck, a.g.e., s. 58; Leo de Hartog, **Cengiz Han Dünyanın Fatihi**, Ankara, 2003, s. 32.

¹²³ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 37-49; Vernadsky, a.g.e., s. 38-39; Arslan, a.g.m., s. 1012; Ağaldağ, a.g.m., s. 438.

¹²⁴ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 52-58; Vernadsky, a.g.e., s. 40-43; Arslan, a.g.m., s. 1012; Ağaldağ, a.g.m., s. 438; Roux, a.g.e., s. 96-99.

¹²⁵ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Caciratları Cevirat kabilesi olarak ifade etmiştir. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 82.

Kerayitlerin lideri Tuğrul Han, Merkitlerin lideri Togtoga Beki ve Naymanların lideri Buyruk Han ile savaşarak önüne çıkabilecek engellerden kurtulmaya çalışmıştır.¹²⁶

1.2.1. Moğol İlerleyişi

1196 yılında Moğol kabileleri ile seçkin aristokratların desteğini alarak Moğol hanı olan Temuçin'in ilk uğraşı çevre kabileleri itaat altına almak olmuştur. Merkit¹²⁷, Hitaylar¹²⁸ ve Naymanları¹²⁹ himayesine almış¹³⁰, kendini Gur-han diğer bir deyişle Moğol imparatoru ilan eden Camukayı¹³¹ da 1201 yılında yaptıkları savaşta yenerek gücünü kanıtlamıştır.¹³² 1202 yılında ise babasının ölümüne sebep olan Tatarları himaye altına almak için uğraşmıştır.¹³³ 1203 yılında büyük oğlu Cuçi'ye Tuğrul Han'ın kızı Ça'ur-Beki'yi almak kendi kızı Koçin-Beki'yi de Tuğrul Han'ın oğlu Sengüm'e¹³⁴ vermek isteği kabul görmemiş aynı zamanda Tuğrul Han'ın Temuçin'in ilerlemesini hoş karşılamaması iki kabile arasında savaşa sebebiyet vermiş, Temuçin Balcuna bataklığında zorlansa da Kerayit liderini savaşta mağlup etmiştir.¹³⁵ Temuçin Kerayitleri himayesi altında topladıktan sonra Oyratların lideri Kutula-Beki, Camuka ile Merkitlerin reisi Toktoga-beki'nin desteğini alan Naymanlar üzerine yürümüştür.¹³⁶ Söz konusu dönemde Moğolistan coğrafyasının batısına sahip olan Naymanlar ile 1204 kurultayından sonra bir mücadele yaşanmış Temuçin ve ordusu kesin bir zafer elde etmiştir. Temuçin'in bu hızlı ilerleyişi çevre kabileleri de korkutmuştur. 840 yılında Kırgızlar tarafından siyasi birliklerine son verilen Uygurlar da

¹²⁶ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 60; Arslan, a.g.m., s. 1012; Ağaldağ, a.g.m., s. 438-439; Roux, a.g.e., s. 99-105.

¹²⁷ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 92-93.

¹²⁸ Cengiz Moğolistan coğrafyasının büyük çoğunluğunu tekelinde topladıktan sonra Moğol beylerini toplamış ve: "Hitay Padişahı Altan Han atlarıma ve akrabalarıma kötü muamele etti. Ben Tanrı'nın yardımıyla Hitay'a varıp atalarıma ödünü alacağım", demiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 95. Carpini ise Kıtay olarak tanımladığı Hitaylarla Cengiz Han arasında geçen savaşı anlatırken hükümdarlarını dahi başkentinde kuşattıklarını anlatmaktadır. Kuşatmanın ordunun tüm yiyecekleri bitene kadar devam ettiğini, yiyecek kalmaması durumunda da Cengiz Han'ın her on kişiden birinin kesilerek arkadaşlarını yiyecek olarak verilmesini emrettiğini aktarmıştır. Carpini, a.g.e., s. 56. Carpini, Kıtayların Şamanist olduklarından ve kendilerine ait bir yazı sistemi kullandıklarından bahsetmektedir. Carpini, a.g.e., s. 56.

¹²⁹ Carpini: "Naymanlar Cengiz'in gücünün hangi noktaya eriştiğini işitince çok kıskandılar, çünkü onların güçlü bir hükümdarları vardı ve adı geçen kavimler ona vergi vermekte idiler. Fakat bu hükümdar öldükten sonra, onun halefleri olan oğulları bir halkı yönetmek için genç, aptal ve yetenezsiz idiler." ifadelerini kullanmış ve Naymanların başarısız olmasının ardında yatan sebeplere atıfta bulunmuştur. Carpini, a.g.e., s. 53.

¹³⁰ Kırmı, a.g.e., s. 25; Carpini, a.g.e., s. 53.

¹³¹ Camuha, Sengüm'ü Cengiz Han'a karşı kıskırtmış, Nayman Hanını da yeni bir savaşa sürüklemiştir. Nayman Han öldükten sonra yurduna geri dönmüştür. Cacirat halkı toplanıp durumun değerlendirmesini yapmışlar ve Nayman ve Kerayitlerle Cengiz'e karşı yapmış oldukları ittifaktan rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Camuha'yı ellerinden ve ayaklarından bağlayarak Cengiz Han'ın huzuruna götürmüşler. Han'ın emri üzerine Camuha buğum buğum kesilmiş, Camuha bu sırada; "Cengiz benim elime düşmedi, Düşseydi ben onu bu şekilde kesecektim; fakat gönlümün bu arzusu olmadı", demiştir. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 92.

¹³² Kafalı, "Cengiz Han", s. 367.

¹³³ Carpini, a.g.e., s. 53.

¹³⁴ Söz konusu duruma oldukça sinirlenen Sengüm: "Kız kardeşim onun evine gittikten sonra kuzeye bakarak kapı yanında ayakta duracak; onun kızı ise buraya geldikten sonra güneye doğru bakarak oturacak. Bu hiç olur mu?", diyerek kızgınlığını ifade etmiştir. C'hi Tang, a.g.e., s. 162.

¹³⁵ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 116-118; Arslan, a.g.m., s. 1012; Ağaldağ, a.g.m., s. 438.

¹³⁶ Abdrasul İsakov, "Yenisey Kırgızları ile Cengiz Oğullarının Siyasi Münasebetleri (XIII. Yüzyıl)", **Siberian Studies (SAD)**, Ankara, 2013, s. 45; Arslan, a.g.m., s. 1012-1013; Roux, a.g.e., s. 124, Ağaldağ, a.g.m., s. 439, **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 77-124; Kafalı, "Cengiz Han", s. 368.

Moğollarla savaşmayı göze alamadıkları için elçi göndererek Temuçin'e bağlılıklarını bildirmişlerdir.¹³⁷

Temuçin çevre kabileleri hâkimiyeti altına aldıktan ve Moğolistan'ın doğu ile batı topraklarını birleştirdikten sonra kendisine bağladığı vassal beyliklerin de katılımını zorunlu tuttuğu 1206 kurultayını¹³⁸ düzenlemiş böylece Moğolları siyasi olarak bir birlik etrafında toplamıştır. Söz konusu kurultayda Gyula Nemeth tarafından *deniz veya göl*, Vladimirstov tarafından ise *ışık ruhunun adı* olduğu varsayılan *Cengiz* ünvanı Temuçin'e verilerek hakan ilan edilmiştir.¹³⁹ Böylelikle Cengiz Han olarak adını dünyaya duyuracak olan Temuçin'in ülkesinde Moğollar askeri ve siyasal olarak teşkilatlanmalarının yanında hukuki olarak da bilhassa Cengiz Han tarafından hazırlanan yasakların¹⁴⁰ da yürürlüğe konulmasıyla idari bir birlik halini almışlardır. 1206 kurultayında Şaman Kököçü¹⁴¹, Cengiz Han'ın yerlerin ve göklerin yaratıcısı Tanrı tarafından dünya halklarını yönetmekle görevlendirildiğini ve semavi kökenli olduğuna herkesi inandırmıştır.¹⁴² Temelinde ordu daha doğru bir ifadeyle askeri teşkilatın bulunduğu Moğol imparatorluğu dağınık halde bulunan Moğol kabilelerinin bir merkezde toplanmasıyla kurulmuş, yeni fetihlerle genişletilmiş, han veya kağan adı verilen idareciler tarafından yönetilmiştir.

Moğol teşkilat yapısının belirlendiği 1206 kurultayından sonra Cengiz Han fetihlerine devam etmiş bu süreçte fetihler Moğollar'ın güney komşusu Çinliler üzerine olmuştur. Zira Cengiz Han cihan hâkimiyetini elde etmek, Orta Asya'ya genişlemek ve Moğolların hâkimiyetinde bir dünya imparatorluğu kurmak niyetindeydi. Bu sebeple üç farklı siyasi birliğin bulunduğu Çin coğrafyasında fetihlere başlamıştır. 1209 yılında Çin'in kuzey coğrafyasında bulunan Kansu eyaletinde tutucu Budist kimlikleriyle tanınan Tangutları¹⁴³ itaat altına alarak¹⁴⁴ ticaret ve

¹³⁷ Arslan, a.g.m., s. 1013; Kafalı, "Cengiz Han", s. 368; Bademci, a.g.e., s. 189-190.

¹³⁸ Moğol zümresi için kurultay kabile ve aile toplantısı niteliği taşımaktadır. Han seçimlerinde kurultayın toplanması zorunlu tutulmuştur. Yeni hanın seçileceği kurultaya Moğol aristokratlarının yanında bağlı vassal beylerin katılımı da icap etmektedir. Devlet meselelerinin konuşulup kararla neticelendirildiği kurultaylar, Han'ın kararına etki etse de son söz Moğol liderinin olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Donuk, "Eski Türklerde ve Moğollarda Meclis Geleneği", **Tarih Dergisi**, S. 52, İstanbul, 2010, s. 1-12.

¹³⁹ Kırımı, a.g.e., s. 24; Mirkasym Usmanov, "The History Of The Ulus Of Jochi And The Ways It Has Been Interpreted In Modern Times", **The History Of The Tatars Since Ancient Times In Seven Volumes, Vol. 3 The Ulus Of Jochi (Golden-Horde) 13th Century –Mid-15th Century**, Kazan, 2017, s. 3; **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 133-140; Ağaladağ, a.g.m., s. 440; Arslan, a.g.m., s. 1013; Vernadsky, a.g.e., s. 43-49; Roux, a.g.e., s. 135-138; Mustafa Uyar, "Moğol İstilas Döneminde Selçuklular", **Selçuklu Tarihi El Kitabı** Ed. Refik Turan, Ankara, 2012, s. 409.

¹⁴⁰ Murtaza Çevik, "Moğolların Cihan Hâkimiyet Anlayışı, Dayanak Noktaları Ve Bu Konudaki Bazı Uygulamaları", **Turkish Studies**, C. 10, Ankara, 2015, s. 47.

¹⁴¹ Şaman Kököçü, doğayı iyi okuyan bir şaman olması ve Cengiz Han üzerinde etkili olmaya çalışmasıyla bilinen bir din adamıdır. Söz konusu şaman kendi şahsi meselelerini Tanrı bunun yapılmasını istiyor diyerek yaptırmaya çalışmıştır. Hatta Cengiz'in kardeşi Hasar ile arasında bir anlaşmazlık çıktığında Cengiz Han'a; "Eğer önce davranmazsan sonun ne olacağı hakkında sana teminat veremem," diyerek Cengiz Han ve kardeşinin arasında bir karmaşıklık çıkmasına sebebiyet vermiş, Cengiz Han'ın kardeşini öldürtmesini sağlamıştır. Ancak söz konusu ve muhalif tavırları nedeniyle öldürülmüştür. Aybars Pamir, "Türkler'in Geleneksel Dini Şamanizm'in Orta Asya Eski Türk Kamu Hukuku'na Etkisi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 52, S. 4, Ankara, 2003, s. 167.

¹⁴² Hartog, a.g.e., s. 32.

¹⁴³ Cengiz Han, Merkitleri hâkimiyeti altına aldıktan sonra Tangutlar üzerine yürümüştür. Tangut ahalisi kaleye saklanmış ancak Cengiz Han kısa sürede kaleyi zapt etmeyi başarmıştır. Tangut yöneticisini öldürüp, bölgeye bir vali bırakarak geri dönmüştür. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 92-93; Bademci, a.g.e., s. 192.

¹⁴⁴ Kafalı, "Cengiz Han", s. 368; Bademci, a.g.e., s. 186-188.

misyonerlik açısından önem arz eden İpek yolunu kontrol altına almıştır.¹⁴⁵ 1211 yılında ise Cengiz Han tüm oğullarını da¹⁴⁶ yanına alarak Kin imparatorluğu üzerine yürümüşse¹⁴⁷ de tarihin en eski devirlerinden beri yerleşik olarak hayatlarını idame ettirmekte olan söz konusu imparatorluğu hâkimiyet altına almak kolay olmamıştır. Moğol ordusunun üç parça olarak Çin içlerine dağılmasıyla başarılar elde edilse de 1215 yılına kadar savaş devam etmiştir.¹⁴⁸ Honan eyaletine sıkıştırılan Kin imparatorluğu¹⁴⁹ yıpratma politikasıyla yıkılmaya çalışılmıştır. Cengiz Han Çin coğrafyasında güvendiği komutanlarından biri olan Mukali'yi¹⁵⁰ bırakarak kendisi Türkistan coğrafyasında fetihlerine başlamıştır.¹⁵¹

Cengiz Han Türkistan coğrafyasında ilk olarak Karahıtaylar¹⁵² ile Harezmsahlar üzerine yürümüştür. Moğol lideri en çok güvendiği nökerlerinden biri olan Cebe komutasında 20.000 askeri 1218 yılında Karahıtaylar üzerine yollamıştır. Zira o dönemde 1211 yılından 1218 yılına kadar geçen sürede Karahıtayların başında Naymanların son lideri Taybuka'nın oğlu Karahıtay hükümdarı Gurhan Çeleku'nun damadı olan Güçlüg bulunmaktadır. Güçlüg bulunduğu yeri hak ederek değil kayınpederini esir ederek almıştır.¹⁵³ Güçlüg, Cengiz Han'a bağlılıklarını bildiren Uygurlar, Karluklar ve Almalık bölgesi hâkimi Arslan İdikut'un yaşam sahasına müdahalede bulunmuş söz konusu durum Cengiz Han'ın topraklarına karşı yapılmış bir müdahale olarak görülmüştür. Aynı zamanda koyu bir Nesturi Hıristiyan olan Güçlüg¹⁵⁴, Müslümanlara¹⁵⁵ eziyet etmiş, türlü işkencelerde bulunduktan sonra din değiştirmeye zorlayarak İslam dinini terk

¹⁴⁵ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 169; Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", s. 367-368; Arslan, a.g.m., s. 1013; Roux, a.g.e., s. 157-160.

¹⁴⁶ D'ohsson, a.g.e., s. 69.

¹⁴⁷ Bademci, a.g.e., s. 191.

¹⁴⁸ Rıza Nur, "Çin'in istilası, Cengiz'in varisi olduğunu daima iddia ettiği ve töre ile an'anâtını takip ettiği miladi altıncı asır Türk imparatorlarının daima uğraşıp da itmâm edemedikleri bir şey iken Cengiz Han'a kolaylıkla müesser olmuştu," ifadelerini kullanmış ve Cengiz han'ın Çin sahasını ele geçişini anlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıza Nur, **Türk Tarihi**, C. II, Toker Yayınevi, Ankara, 2001, s. 71; Bademci, a.g.e., s. 194.

¹⁴⁹ 1210 tarihinde Çin elçisi Cengiz Han'a gelerek Çin tahtında yaşanan değişikliği kendisine bildirmiş ve Kerayitlilerin ortadan kaldırılma sürecinde göstermiş olduğu yardımlardan dolayı sadakat ve vergi sözü verdiği Çin ülkesine ödemesi gereken yıllık vergiyi ödemesini istemiş, Çin adetleri gereğince diz çöküp emri kabul etmesi gereken Cengiz Han duruma tepki göstermiştir. Güney'e doğru tüküren ve kimseye tabii olmadığı belirten Moğol Han'ı: "Çin İmparatoru, kendini Tanrı'nın oğluyum diye ilan ediyor, O bir insan bile değil," diyerek Çin'e karşı olan öfkesini dile getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. D'ohsson, a.g.e., s. 65; Bademci, a.g.e., s. 192.

¹⁵⁰ Cengiz Han, 1216 tarihinde Moğol anayurduna geri dönmüş, Mukali'yi (Mukuli) vekil olarak bırakmış ve fetedilen bölgelerin korunması için görevlendirmiştir. Bademci, a.g.e., s. 195. Mukali, bölgede Moğol hâkimiyetini güçlendirmiş, 1217 yılında isyan eden Çin'li kumandan Çang-çi'yi bertaraf etmiştir. Cengiz Han bu başarısından dolayı Mukali'ye *Guo Wang (Memleket'in Prensi)* unvanını vermiştir. D'ohsson, a.g.e., s. 77.

¹⁵¹ Grousset, a.g.e., s. 169; Arslan, a.g.m., s. 1013-1014,

¹⁵² Rubruck, Kara'yı siyah Hitay'ı da kavmin adı olarak nitelemekte ve doğuda deniz kenarında varlıkları bilinen Hitaylar'dan (Çinliler) ayrıldıklarını ifade etmektedir. Rubruck, a.g.e., s. 57-58; Ahmet Taşağıl, "Karahıtaylar", **DİA**, C. 21, İstanbul, 2001, s. 415-416. Bahaddin Ögel, Karahıtaylarda gökten inen nurdan çocuk doğma geleneğinin Türk kültürünün etkisiyle oluştuğunu ifade etmiştir. Ögel, "Türk Efsaneleri", s. 20.

¹⁵³ Güçlüg Han, Özkend mevkiisinde Karahıtay Hanı'nın hazinelerini yağma etmiş, ancak Çin-Buce taraflarında Karahıtay Han'ı tarafından mağlup edilmiştir. 1211 yılında çıkan karışıklıktan yararlanan Güçlüg, Karahıtay başkentini ele geçirmiştir. D'ohsson, a.g.e., s. 80.

¹⁵⁴ Kırımı, a.g.e., s. 25; Kafalı, "Cengiz Han", s. 368.

¹⁵⁵ Güçlüg: "Müslümanlığın batıl olduğunu ben ispat ederim, kim Müslümanlığın hak olduğunu iddia ediyorsa bana gelsin," demiş ve söz konusu alanda icraatlar yapmak üzere bir meclis kurulmasını emretmiştir. D'ohsson, a.g.e., s. 81.

etmelerini istemiştir.¹⁵⁶ Bu utanç dolu duruma itiraz eden Hotan vilayeti imamını da medrese kapısında işkenceye maruz bırakıp, haça gerdirerek öldürmüştür.¹⁵⁷

Cengiz Han tarafından gönderilen askeri birlikler Cebe Noyan komutasında¹⁵⁸ bilhassa Müslüman halkın yardım ve desteğini¹⁵⁹ alarak Karahıtay ülkesinde bir direniş ya da başkaldırı ile karşılaşmadan ülke topraklarını ele geçirmişlerdir. Müslüman halkın Moğolları bir kurtarıcı olarak görmesi ve teslim olması sonucunda İli, Issık Göl, Talas ve tüm Türkistan coğrafyasının doğusu Moğol hâkimiyeti altına alınmıştır.¹⁶⁰ Moğolların Türkistan üzerine yaptıkları ikinci seferin muhattabı Harezşahlar olmuştur.¹⁶¹ Moğollar 1215 yılında Çin ülkesinin büyük bir bölümüne sahip olmuş, Moğol kabileleri tek bir çatı altında toplanmıştır. Söz konusu dönemde batı coğrafyasının en güçlü yöneticisi konumda olan Harezşah Muhammed, Moğollara elçilik heyeti yollamıştır. Seyyid Acal ve Bahaeddin Razi'nin de içerisinde yer aldığı Harezşah elçilik heyeti Moğolların gücüne şahit olmuş, Çinli ölümlerin cesetlerinin dağ gibi yükseldiğini görmüştür. Moğol lideri gelen elçileri kabul etmiş, kendisinin Doğu'nun Harezşah imparatorluğunun da Batı'nın hükmedici gücü olduğunu belirtmiştir.¹⁶² Cengiz Han bu ziyarete karşılık hem içerisinde Mahmud Yalvaç¹⁶³, Buharalı Ali Hoca, Otrârlı Yusuf Kenkâ'nın da bulunduğu elçilik heyetini¹⁶⁴ hem de ticaret¹⁶⁵ kervanlarını¹⁶⁶ Harezşahlara göndermiştir. Ancak Çini tamamen fethedip dünya hâkimiyetini kurmak isteyen Alaaddin Muhammed¹⁶⁷ elçilerden Mahmud Yalvaç'ın casus olmasını

¹⁵⁶ Aydın Taneri, "Harizmşahlar", *DİA*, C. 16, İstanbul, 1997, s.229; Roux, a.g.e., s. 172-173; Arslan, a.g.m., s. 1013; Grousset, a.g.e., s. 259-262; Vernadsky, a.g.e., s. 53; Ağaladağ, a.g.m., s. 441-442.

¹⁵⁷ Vernadsky, a.g.e., s. 53.

¹⁵⁸ Cengiz Han, Güçlüğ'ü hâkimiyet altına almak üzere 1218 yılında 20.000 askerle Cebe Noyan'ı göndermiştir. D'ohsson, a.g.e., s. 80.

¹⁵⁹ Kırımı, Moğolların Güçlüğ Han'a karşı Türkistan hanı Kesûr Han ile ittifak yaptığını belirtmiştir. Kırımı, a.g.e., s. 25.

¹⁶⁰ Arslan, a.g.m., s. 1014; Roux, a.g.e., s. 173; Grousset, a.g.e., s. 268.

¹⁶¹ Bademci, a.g.e., s. 200-208.

¹⁶² Arslan, a.g.m., s. 1014; Grousset, a.g.e., s. 263; Ağaladağ, a.g.m., s. 442.

¹⁶³ Cengiz Han, söz konusu elçilik heyetini Harezşah liderine göndermiş ve: "Tanrı güneşin doğduğu yerden ta senin ülkeneye kadar olan yerleri bana verdi. Sen benim oğlum olup iyiliğe gayret kılarsın ki Müslümanlar rahat esin", sözlerini Sultan Muhammed'e iletmesini emretmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 102. Cüveynî ise: "Ülkemi ülkeneye bağlayan yollar asillerden tamamen temizlenip askerlerimin koruması altına girdi. Komşuluğun gerekleri, iki tarafın sulh içinde yaşamalarını ve birbirine dürüst davranmalarını emrediyor. Felaketler karşısında birbirimize yardım edip tehlikelere karşı işbirliğinde bulunalım," ifadeleri yer almaktadır. Bademci, a.g.e., s. 200-201.

¹⁶⁴ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 104; Bademci, a.g.e., s. 200.

¹⁶⁵ Cengiz Han'ın gönderdiği heyette Harezşah sultanına hediye edilmek üzere Çin'in dağ eteklerinden çıkarılmış deve hörgücü büyüklüğünde, arabalarla taşınan altın külçeleri ile beraber değerli kumaşlar'da vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bademci, a.g.e., s. 200. Ayrıca, bir topunun 50 dinar ya da daha fazlası olduğu bilinen beyaz devetüyünden dokunmuş kumaşlar ile değerli maden külçeleri, yeşim parçaları ve hutüvv boynuzları da kervana dâhil edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muratbek Darıbay, **Otrar Bölgesi Ve İslâm Tarihindeki Önemi (VI.-XIII. Yüzyıllar Arası)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı, Konya-2011, s. 43; D'ohsson, a.g.e., s. 92.

¹⁶⁶ Cengiz Han, Harezşah'e ulaşan tüm yolları emniyet altına almış, *korakçı* adıyla bilinen muhafızları yol kenarlarına dikmiş ve üçü de Müslüman olan elçilik heyetini 1218 yılında Harezşahlara göndermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bademci, a.g.e., s. 200.

¹⁶⁷ Sultan Muhammed'in amacı dünya lideri olmaktır. Çin topraklarını da kendi egemenlik sahası içine alarak toprak bütünlüğünü arttırmak inancındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan İzgi, "Harezşahlar ve Moğolların İlk Karşılaşmaları ve Otrar Hadisesi", **Türk Kültürü**, S. 170, Ankara, 1970, s. 94. Cengiz Han'a elçi göndermekteki hedefi de Cengiz Han hakkında ayrıntılı bilgiler öğrenmek ve teşkilatı hakkında zayıf noktaları tespit etmektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Darıbay, a.g.t., s. 42.

istemmiş ve gizlice bilgiler öğrenmeye çalışmıştır.¹⁶⁸ Ayrıca Cengiz Han'ın kervanları Otrâr'da Harezşah Alaaddin Muhammed ve İnalçık¹⁶⁹ (Gayır Han)¹⁷⁰ tarafından sultanın emriyle¹⁷¹ talan ettirilmiştir.¹⁷² Ayrıca tamamı Müslümanlardan oluşan tüccarlar öldürülmüş böylece bu durum Moğol-Harezşah mücadelesinin görünür sebebi olmuştur.¹⁷³ Söz konusu olayın üzerine Cengiz Han tarafından gönderilen üç kişiden oluşan elçilik heyetinden birinin öldürülüp diğerlerinin kafalarının kazınarak Moğollara geri gönderilmesi ise son nokta olmuştur.

Cengiz Han Otrâr faciasından sonra¹⁷⁴ 1219 yılında Balkaş Gölü'nün güneydoğu cephesinde yer alan Kayalık vilayetinde Karlukların lideri Arslan Han'ın¹⁷⁵ ve Uygur hükümdarı İdikut Barçuk'un da kendisine katılmasıyla savaşa başlamıştır.¹⁷⁶ Dört oğlunu da yanına aldığı söz konusu savaşta¹⁷⁷ Cengiz Han düşmanın planını öğrenerek, şehirlerarasında geçişleri kapatarak Harezşah vilayetlerinin birbirine yardım akışını¹⁷⁸ kesmiştir. Cengiz Han oğullarını gruplara ayırmış, Çağatay ve Ögedey Otrâr vilayetini almakla¹⁷⁹, en büyük oğul Cuçi Sıgnak ve Cend'i almakla

¹⁶⁸ Harezşah hükümdarı Sultan Muhammed'in isteği dostluk ve ticaretin gelişmesinden ziyade kendi hâkimiyet sahasının genişlemesidir. Cengiz Han'ın ihtiyacı dâhilinde olan ürünlerin Moğollara satışını yasaklamakla amacını belli etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Darıbay, a.g.m., s. 42.

¹⁶⁹ Asıl adı Yinal, İnâl ya da İnalçık olan Harezşah valisi Gayır Han, aslen Kanglı'lara mensuptur. Kanglılar, XII. ve XIII. yüzyıllarda Karahanlılar, Harezşahlar, Yuan Hanedanı gibi önemli devletlerde yer almış ve etki etmiş en eski Türk boylarından biridir. Kanglılar/Kanglılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Yorulmaz, "Kanglıların/Kanklıların Menşei Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 43, İstanbul, 2006, s. 83-104.

¹⁷⁰ Kırımî, İnalçık (Gayır han)'ı İnalçuk olarak vermekte ve Moğol dilinde Gâbir Han olarak bilindiğini aktarmaktadır. Kırımî, a.g.e., s. 26. Abu'l Farac ise söz konusu kişiyi verirken İnashluk (İnalshuk) adını kullanmaktadır. Abu'l Farac, Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev., Ömer Rıza Doğrul, C. II., Ankara 1987, s. 482.

¹⁷¹ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 103-105.

¹⁷² Cengiz Han, elçilik heyetini Harezşahlara gönderirken: "Sultan Muhammed'e söyleyin bize Harezşah tüccarları geldi. Biz onlara ikramlarda bulunduğuk. Biz de onlara tüccar gönderiyoruz. İyi muamele etsinler ve yine bize göndersinler. Biz baba oğuluz. Tanrı cihanı ikimize vermiştir. Biz iyi geçinirsek yoklar emin olup Müslümanlar rahat ve saadet içinde yaşarlar," demiştir. Ancak elçi ve bezirgânlardan oluşan heyet Otrâr'a geldiğinde İnalçık tarafından zapt edilmişlerdir. Bu durumu kaçarak kurtulmayı başaran heyet ahalisine mensup birinden duyan Cengiz Han duruma öfkelenmiş ve savaş kararı almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 10104-105, Abdülkerim Özyayın, "Hârizm", *DİA*, C. 16, İstanbul, 1997, s. 218; Kafalı, "Cengiz Han", s. 368.

¹⁷³ Moris Rossabi, "The Legacy Of The Mongols", *Central Asia In Historical Perspective*, Ed. Beatrice F. Manz, Westview Press, United States Of America, 1998, s. 28.

¹⁷⁴ Cengiz Han, Otrâr saldırısını öğrendikten sonra ağlamış, dağın tepesine çıkarak kuşağı boynuna atılmış, başı açık bir halde yere kapaklanarak Tanrı'ya dua etmiş, halkının intikamını almak üzere Tanrı'nın yardımını istemiş, üç gün boyunca dağda kalarak duasını tamamlamıştır. D'ohsson, a.g.e., s. 94; Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 105; Bademci, a.g.e., s. 208.

¹⁷⁵ Ebu'l Gazi Bahadır Han, Cengiz Han'ın Otrâr vilayeti üzerine yürürken Sırıderya nehrine akan Aris nehrinin yatağına yedi kilometre mesafede bulunan şehirde Karluk uruğunun hanının da ordusuyla Cengiz Han'a katıldığını ifade etmiştir. Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 107.

¹⁷⁶ Taneri, a.g.m., s. 229-230; Arslan, a.g.m., s. 1015; Roux, a.g.e., s. 175. Cengiz Han'a bağlı söz konusu vassal beyler kuvvetleriyle Moğol ordusuna yardım ederken Tangut kralı Cengiz Han'ın emrini yerine getirmeyi reddetmiş ve yardımcı kuvvet göndermemiştir. *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 181; Bademci, a.g.e., s. 210.

¹⁷⁷ Otrâr vilayetini savunan Gayır Han, beş ay boyunca dayanmıştır. Emrinde bulunan elli bin kişiye daha sonra Karaca Han komutasındaki onbin kişi de eklenmiştir. Savaşta mağlup olacaklarını anlayan Karaca Han, Moğollara teslim olmayı Gayır Han'a teklif etmiş ancak Müslüman tüccarları öldürerek söz konusu savaşa sebebiyet veren Gayır Han teklifi kabul etmemiştir. Karaca Han, bir gece kaçmış ve Moğol birliğine sığınmıştır. Cengiz oğulları: "Sen, efendine hıyanet ederek kaçtın, bize senden hayır gelmez," diyerek Karaca Han'dan savaşla ilgili malumatlar öğrenmiş ve sonrasında öldürmüşlerdir. Moğollar Otrâr şehrinin fethine nail olmuşlar ve kolay yağma yapmak için Otrâr halkını ovalara yollanmışlardır. Ebu'l Gazi bahadır Han, a.g.e., s. 110-111; D'ohsson, a.g.e., s. 98. Moğol-Harezşah mücadelesinin sonucunda İbnü'l-Esir'in kayıtlarına göre Gayır Han'ın yirmi bin kişiden müteşekkil ordusundan bir kişi dahi sağ kıkamamıştır. Bademci, a.g.e., s. 259.

¹⁷⁸ Moğollar şehir kapılarını kapatarak bölgeye yiyecek ve teçhizat yardımı yapılmasını engellemişler, Otrâr halkı, açlıktan bîtap düşmüşlerdir. Bademci, a.g.e., s. 214.

¹⁷⁹ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 107; D'ohsson, a.g.e., s. 98; Bademci, a.g.e., s. 215.

görevlendirilmiştir.¹⁸⁰ Otçığın olan en küçük oğul Tuluy'un ise babası Cengiz Han ile birlikte¹⁸¹ Buhara'yı¹⁸² alması planlanmıştır. Moğol güçleri Semerkand¹⁸³, Nahşeb, Termed, Belh, Horasan, Nişabur, Bamîyan,¹⁸⁴ Herat coğrafyalarını ele geçirmiş ve Türkistan sahasında ilerlemişlerdir.¹⁸⁵ Bu savaştan galip çıkan Cengiz Han 1223 yılında Kulan-Başı mevkiinde bir kurultay toplamıştır. İlkbaharda toplanan kurultaydan sonra Cengiz bir av esnasında attan düşerek yaralanmış, yaz aylarında Talas ve Çu coğrafyasında 1224 yılını da İrtiş'te bulunmuş 1225 yılında ana karargâha geri dönmüştür. 18 Ağustos 1227 tarihinde Tangut¹⁸⁶ ülkesinin Etsizin-ay seferi devam ettiği sırada Cengiz Han vefat etmiştir.¹⁸⁷ Öldüğünde yetmiş yaşında olan Cengiz Han Onon ve Kerülen nehirlerinin kaynak noktasında yer alan Burhan-Haldun topraklarına gizli olarak gömülmüştür. Cengiz Han fiziki gücünün yanı sıra çelikten bir iradeye de sahip olmasıyla tanınmaktadır. Babasının zehirlenerek öldürülmesinin ardından 1196 yılında Moğol hanı olarak seçilene kadar yaşadıkları Temuçin'i Cengiz Han yapan, ona sabrı ve öngörüyü öğreten olayları yaşadığı yıllardır.

1.3. Cengiz Han İmparatorluğunun Ardılları

Devletin han sülalesinin mülkü sayıldığı Moğol imparatorluğunda söz konusu mülk hanedanlığın erkek mensuplarına miras veya tımar olarak verilmesi bir gelenektir.¹⁸⁸ Cengiz Han da bu geleneğe uyarak ölmeden önce ülke topraklarını dört oğlu arasında pay ederek¹⁸⁹ taht kavgası yaşanmasını ve aynı zamanda imparatorluğun parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasını engellemiştir.¹⁹⁰ Cengiz Han'ın halefleri daha kendisi hayatta iken birçok kabileden müteşekkil uluslara zaten sahip olmuşlardır. Cengiz'in taksimatı Türk-Moğol otlaklarından oluşan topraklar ile göçebe yaşam tarzına uygun olan sahalardan ibaret olmuştur.¹⁹¹ En büyük oğul Cuçi'ye Aral Gölüne kadar uzanan Türkistan'ın kuzey toprakları Deşt-i Kıpçak ile Doğu Avrupa topraklarını

¹⁸⁰ Arslan, a.g.m., s. 1016.

¹⁸¹ Cengiz Han, Buhara'ya en küçük oğlu Tuluy ile sadık nökerleri Cebe ve Söbütey'le istilaya gitmiş, en iyi komutanlarından biri olan Tohuçar disiplinsizlik yaptığı gerekçesiyle ordudan azledilmiştir. Bademci, a.g.e., s. 215.

¹⁸² D'ohsson, a.g.e., s. 101.

¹⁸³ Cüveynî'ye göre Semerkand: "Hiç mübalağasız Sultan Muhammed Harezşah'ın şehirlerinin en güzeli ve gönül alıcısıdır. Belki âcennetinden biri olduğu konusunda görüş birliğindedir" ifadelerini kullanarak söz konusu bölgenin ehemmiyetini aktarmıştır. Cüveynî, a.g.e., s. 142; Bademci, a.g.e., s. 226.

¹⁸⁴ Cengiz Han, Sultan Celalüddin üzerine yürürken Gerdguh kalesinin direnişiyle karşılaşmış, bir ay boyunca burada uğraşmış, sonrasında Bamîyan şehrini kuşatmış ancak torunu Çağatay oğlu Muatogan kaleden atılan bir okla öldürülmüştür. Cengiz Han bu duruma oldukça üzülmüş ve sinirlenerek askerlerine: "Canlı hiçbir şey bırakmayacaksınız, ganimeti de almayacaksınız, hepsini imha edeceksiniz," emrini vermiştir. Cengiz Han bölgeyi çöl'e çevirmiştir. D'ohsson, a.g.e., s. 123.

¹⁸⁵ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 114-133.

¹⁸⁶ Tangutlar, Moğollar tarafından itaat altına alınmış olmalarına rağmen Moğolların isteklerini yerine getirmemişlerdir. Cengiz Han, Türkistan sahasında yapacağı savaşlar için asker talep ettiğinde Tangut lideri asker göndermeyi reddetmiştir. Ayrıca Tangut kralından oğlunu göndermesi istenmiş bu istek de sonuçsuz kalmıştır. Mukoli'nin 1223 yılında ölmesinden sonra iyice itaatsizleşen Çin coğrafyasına yeni bir sefer yapmak kaçınılmaz olmuştur. **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 187-191; Bademci, a.g.e., s. 284.

¹⁸⁷ Carpini, Cengiz Han'ın yıldırım çarpması sonucu öldüğünü ifade etmiştir. Carpini, a.g.e., s. 66.

¹⁸⁸ Ganizhamal Kushenova, **Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maverâünnehir (1229-1241)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2006, s. 29-30.

¹⁸⁹ Temir, "Moğol", s. 421.

¹⁹⁰ İsenbike Togan, "Çingiss Han ve Moğollar", **Türkler**, C.8, Haz. Hasan Celal Güzel, Salim Koca, Kemal Çiçek Ankara, 2002, s. 393.

¹⁹¹ Grousset, a.g.e., s. 247.

bahsetmiş, yasaklarını korumakla görevli tuttuğu oğlu Çağatay'a Müslüman nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturduğu Maverainnehir coğrafyası ile Doğu Türkistan bölgesini vermiştir.¹⁹² Moğol anayurdunun doğusunda kalan Cungarya sahasını Ögedey'e, ana karargâhı ve Çin'in kuzey topraklarını, imparatorluğun *Ulu Noyan'ı*¹⁹³ olarak atadığı en küçük oğul Tuluy'a bırakmıştır.¹⁹⁴ Bunun sebebi de Moğol devlet geleneğinde en büyük oğula en uzak ülke topraklarının verilip en küçük oğulun ana yurttaki baba ocağını tütürmekle görevli tutulmasıdır. Mazenderan ve Harezm bölgesi kardeşler arasında ortak mal sayılmıştır. Cengiz Han toprakları pay ederken kardeşlerine de bazı bölgelerden mal vermiş, Hasar ve Temür Otçigin mülk sahibi edilmiştir.¹⁹⁵ Cengiz Han'ın 1227 yılında ölümünden sonra kendisinin vasiyeti gereğince imparatorluğun başına Ögedey¹⁹⁶ geçmiştir.¹⁹⁷ Cengiz Han'ın Ögedey'i varis olarak¹⁹⁸ seçmesinin sebebi yönetimde sergilediği ustaca tavırlar ve yerinde aldığı kararlardır. Ögedey 1228 yılı sıçan ayında Kerülen'de düzenlenen ve kırk gün sürdüğü bilinen kurultaydan sonra kağan ünvanını alarak tahtın yeni sahibi olmuştur.¹⁹⁹ Moğol gelenekleri gereğince kurultay 1229 yılında toplanıp Ögedey²⁰⁰ resmi olarak tahtın yeni sahibi olarak görevlendirilinceye kadar Moğolları Tuluy yönetmiştir.

Ögedey 11 Aralık 1241 yılında alkol komasına girerek ölmüş,²⁰¹ naaşı İrtiş ırmağı yakınlarında bulunan Boldos-Heser dağına gömülmüştür. Yeni Han'ın seçileceği 1246 kurultayı toplanana kadar Moğol tahtına Ögedey Kağan'ın Merkit kabilesine mensup ikinci eşi Töregene Hatun (Turikina) başkanlık etmiştir. Ögedey Han kendisine varis olarak üçüncü oğlu Küçü'yü tayin etmiş fakat Küçü'nün Song seferi esnasında (1236) genç yaşta vefatı üzerine kendinden sonra yerine Şiremün'ü layık görmüş olmasına rağmen 1246 yılında yapılan kurultayda Töregene Hatun'un yoğun çabaları sonucunda yeni han Güyük olmuştur. Töregene Hatun'un naiplik

¹⁹² Kırımı, a.g.e., s. 28.

¹⁹³ Kırımı, Cengiz Han'ın en küçük oğlunu Tuli adıyla vermiş ve söz konusu kişinin Edigü Noyan lakabıyla bilindiğini aktarmıştır. Kırımı, a.g.e., s. 28.

¹⁹⁴ Hayrunnisa Alan Akbıyık, "Cengiz Han Sonrası Asyasında Politik Geleneğe Dair", **Türkler**, C. 8, Haz. Hasan Celal Güzel, Salim Koca, Kemal Çiçek, Ankara, 2002, s. 470.

¹⁹⁵ Grousset, a.g.e., s. 249.

¹⁹⁶ Carpini, Cengiz Han'ın ölümünden sonra şehzadelerin toplanarak Ögedey'i han ilan ettiklerini aktarmaktadır. Carpini, a.g.e., s. 71; **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 191; Ağaldağ, a.g.m., s. 448.

¹⁹⁷ Cengiz Han'ın ölümünden iki yıl sonra Moğol liderinin oğullarından Çağatay Han ve Tuluy Han ile oğulları ayrıca doğudan Bilküday Noyan, İlçiday Noyan ve tüm beylerin katılımıyla bir kurultay toplanmıştır. Cengiz Han'ın vasiyeti mucebince Ögedey'in tahta çıkması kararlaştırılmış ancak Ögedey durumu kabul etmemiş; yerine amcası Kasar'ın veya ağabeyi Çağatay'ın ya da kardeşi Tuluy'un geçmesini istemiştir. Ancak kırk gün sonra Ögedey Han tahta geçmeyi kabul etmiştir. Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 143.

¹⁹⁸ Kırımı'de Ögedey Han'ı Cengiz Han'ın veliahtı olarak tanıtmaktadır. Kırımı, a.g.e., s. 28.

¹⁹⁹ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 143.

²⁰⁰ Cengiz Han'ın ilk eşi Börte'den doğan üçüncü oğul olan Ögedey han seçildikten sonra Kore ve Kuzey Çin'i ülke topraklarına katarak imparatorluğun sınırlarını genişletmiştir. 1235 yılında devletin ana karargâhını Uygurların başkenti Karabalgasun şehrine 25 kilometre uzaklıkta bulunan Karakorum şehrine taşımıştır. Vassal beyliklerle irtibatın daha da arttığı söz konusu dönemde posta teşkilatı oluşturularak haberleşme kolaylığı sağlanması amaçlanmış yeni açılan *Yam* meclisiyle posta teşkilatının teftişi, aslına uygun şekilde yürürlükte kalması sağlanmıştır. 1236 yılında Ögedey kağan zamanında ilk defa kâğıt para kullanılmıştır. Tuncay Aykut, Şennur Aydın, **Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Mongol and İlhanid Coins)**, Ankara, 1992, s. 25. Maverainnehir bölgesinde çıkan dini nitelikli bir isyan olarak tanımlanan Tarâbi isyanı bastırılmış, 1241 yılında Hindistan coğrafyasının büyük bir bölümü Keşmir'in fethiyle ele geçirilmiştir. Özgüdenli, "Ögedey Han", **DİA**, C. 34, İstanbul, 2007, s. 21. Ayrıca Ögedey Kağan devrinde Avrupa'nın doğusu işgal edilmiştir. 1238 yılında Rus knezlikleri Moğol imparatorluğuna bağlanmış, 1241 yılında Tuna nehrine kadar olan toprakların büyük kısmı Moğol hâkimiyetine girmiştir. Ağaldağ, a.g.m., s. 449.

²⁰¹ Ağaldağ, a.g.m., s. 449.

makamında bulunduğu 1242-1246 yılları arasında Ögedey Han'ın Nesturi kimliğiyle dikkat çeken mühürdarı Kerayitli Çin-kay ile maliye nazırı Ye-liü Ç'u Tsai²⁰² gibi birçok devlet memuru gözden düşmüş, makamlarından alınmıştır.²⁰³ Güyük Han, 1246 yılının ilkbaharında Orhon nehri kenarında Kökü-nor mevkiinde toplanan kurultayda han olarak seçilmiştir. Moğol imparatorluğuna bağlı tüm vassal beyliklerin katılımının zorunlu tutulduğu kurultayda²⁰⁴ Töregene Hatun'un isteği üzerine han seçilen Güyük Han 24 Ağustos 1246'da tahta oturmuştur.²⁰⁵

Güyük Han'ın ölümü üzerine Merkit asıllı eşi Oğul Kaymış naiplik makamına çıkmıştır. 1250 yılında huzuruna gelen üç dominken rahibi kabul etmiş, Fransa kralının yolladığı hediyeleri vergi namzetiyle kabul etmiştir. Oğul Kaymış'ın tahta Ögedey'in yeğeni Şiremön'i veya kendi çocuğu Kuça'yı geçirme hevesi Tuluy'un eşi Kerayit asıllı Prenses Sorgaktani Beki'nin Tuluy'dan olma en büyük oğlu Müngge'nin han olmasının daha hayırlı olacağını Cuçi oğlu Batu'ya kabul ettirmesi sonucunda yarım kalmıştır. 1250 yılında Issık Göl'ün kuzey cephesinde yer alan Alakmak karargâhında yapılan kurultay sonucunda Müngge Moğol imparatorluğunun yeni hanı seçilmiştir.²⁰⁶ Ancak kurultayın başkent Karakurum'a çok uzakta yapılmasını bahane eden Ögedey ve Çağatay yöneticileri bu seçimi kabul etmediklerini iletmişler bunun üzerine Batu tarafından

²⁰² Kitanların Liao sülalesine mensubiyeti ile tanınan ve Cürçen coğrafyasının Cengiz Han tarafından fethedilmesiyle Karakurum'a gelen esirler arasında yer alan Ye-liü Ç'u Tsai, Kuzey Çin'in Yan şehrinde doğmuştur. İsmindeki Ç'u Tsai ifadesi Liao sülalesinin kurucu lideri Apoki'nin oğullarının soyundan gelenleri temsilen kullanılmaktadır. Dolayısıyla Ye-liü Ç'u Tsai soylu bir ailede yetişmiş ve iyi bir eğitim almıştır. Ye-liü Ç'u Tsai, içinde bulunduğu Kitan coğrafyasında Çin kültürünün yanısıra Moğol ülkeleri ve Konfüçyanist idealleri bilerek, söz konusu değerleri öğrenerek yetişmiştir. Ye-liü Ç'u Tsai, küçük yaşta başladığı eğitim hayatında astronomi, coğrafya, aritmetik ve daha çok alanda ihtisas yapmış ve bilgi derinliğiyle, Cengiz Han'ın dikkatini çekmiştir. Moğol siyasi birliğini henüz kuran Cengiz Han, söz konusu birlikte askeri teşkilatını kurmak için Cürçen seferinden sonra düzenlenen kurultayda Ye-liü Ç'u Tsai'yi huzuruna kabul etmiş ve Ye-liü Ç'u Tsai'nin sadakatini ölçmek üzere şu sözleri söylemiştir: "Liao sülalesi ve Cürçen sülalesi her zaman düşmanlardı ve ben şimdi sizin öcünüzü aldım, bu durumdan memnun olmalısın." Ye-liü Ç'u Tsai de kendisinin sadakatini ölçmek isteyen Cengiz Han Moğolların esiri olmasına rağmen korkmadan: "Ailem ile üç kuşatan beri Cürçenlere hizmet etmekteyiz, efendi değiştirirken sadakat değiştirecek kadar alçak değilim. Aksi halde babama ve önceki imparatoruma karşı böyle hisler beslemem ikiyüzlülük ve yalancılıktan öte bir şey olamaz", diyerek cevap vermiş ve Cengiz Han'ın takdirini kazanmış, Moğol sülalesi devrinde birçok önemli göreve getirilmiştir. Neslihan Durak, "Çingiz Han'ın Başveziri Ye-Liu Çu-Tsay (1189-1243)", Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı "Tarih Uğrunda Bir Ömür", Ed. İbrahim Ethem Artnur, Ankara, 2012, s. 273-275.

²⁰³ Grousset, a.g.e., s. 261-262.

²⁰⁴ Söz konusu kurultayda Rus Dükü Yaroslav, Türkistan valisi Mes'ud Yalavaç, Ermenistan Kralını temsilen Kumandan Simbad, İran valisi Argun Ağa, Anadolu Selçuklu hükümdarı'nın elçileri de hazır bulunmuşlardır. 1246 yılında Moğollara dönemin papası IV. Innocent tarafından elçi olarak gönderilen Fransisken rahip Plan Carpini Güyük Han'ın tahta çıkışına bizzat şahit olmuş, gördüklerini canlı bir biçimde kaleme almıştır. Carpini, Nesturi olduğunu savunduğu Güyük Han'la görüşmüş ve Papa'nın mektubuna cevaben ağır hakaretler içeren Güyük Han tarafından yazdırılan mektubu alıp ülkesine geri dönmüştür. Ortaçağ Avrupası'nın bakış açısında Moğollar nasıl görünüyordu? sorusunun cevabını bizlere veren Carpini eserinde Güyük Han'ın saltanatı hakkında bilgiler verirken aynı zamanda Moğolların yaşam tarzları hakkında da nitelikli bilgiler sunmuştur. Carpini, a.g.e., s. 31-63. Ermenistan (Kilikya) Krallığını temsilen Kral I. Hetum'un temsilcisi olarak Kumandan Simbad da elçilik vazifesiyle 1248 yılında Karakuruma gitmiştir. Carpini'nin aksine Kumandan Simbad Moğol hanı Güyük Han tarafından hoş bir şekilde karşılanmıştır. Öyle ki Kumandan Simbad 7 Şubat 1248 tarihinde kayınpederi Kıbrıs kralı I. Henri'ye yazdığı mektubunda; "Doğu Hıristiyanları, kendilerini büyük bir şerefle karşılayan, kendilerine büyük bir samimiyetle davranan ve onların ezilmesini kesinlikle yasakladığını açıklayan Kağan'ın himayesine girmişlerdir", ifadelerini kullanmıştır. Grousset, a.g.e., s. 262.

²⁰⁵ Temir, "Moğol", s. 421. Güyük Han ilk iş olarak devlet içerisinde bazı atamalarda bulunmuş, İran'a Elçigidey'i atayıp, Çin topraklarının mali işlerinden sorumlu olan Abderrahman'ın yerine Mahmûd Yalavaç'ı getirmiştir. Gürcistan topraklarını rakip iki hanedan üyesi arasında paylaşmış, Anadolu Selçuklu tahtını II. Keykâvus'dan alarak IV. Kılıç Arslan'a vermeyi uygun görmüştür. 1248 yılında ise daha önceden de husumet yaşadığı ve sınırlarını genişletmesinden rahatsız olduğu Cengiz torunu Batu'ya karşı mücadele hazırlıklarına girişmiştir. Güyük ile Batu arasındaki mesele Güyük Han'ın 1248 yılında vefat etmesi üzerine savaşa dönüşmemiştir. Ağaladağ, a.g.m., s. 449.

²⁰⁶ Grousset, a.g.e., s. 266.

ikinci bir kurultay yapılması teklifiyle karşılaşmışlardır. Batu kardeşi Berke'yi Kötüğü-Aral mevkiinde bir kurultay toplamakla görevlendirilmiştir. 1251 yılında tahtın Ögedey oğullarından alınıp Batu ve Berke kardeşlerin desteğiyle Tuluy ailesine verilmesinde hiç şüphesiz Ögedey sülalesi prenslerinin başarısızlığı en büyük eksendir. Hükümet darbesi olarak niteleyebileceğimiz söz konusu durumda Şiremön'ün çabaları da durumu değiştirmeye yönelik hiçbir etkide bulunmadığı gibi Kadak ve Çinkay'ın idamına kendisinin de tutuklanmasına sebebiyet vermiştir. Kurultaydan sonra itaatlerini bildiren Kada'an ile Kaydu Ögedey ulusunun devamlılığını sağlamış, uzun yıllar Mungge Han ile Kaydu mücadelesi yaşanmıştır. Mungge Han 1 Temmuz 1251'de Moğolların yeni hanı olmuştur. Mungge 1258 yılında Moğol ana yurdunda düzenlenen kurultay sonrasında Çin'in fethini kendi yönetmek istemiş, Çin üzerine sefere çıkarak Pao-ning gibi sınır şehirlerini elde etmiş ancak tüm çabasına rağmen stratejik olarak önemli bir noktada yer alan Ho-çeu bölgesini ele geçirememiş ve kuşatma devam ederken 11 Ağustos 1259 yılında dizanteri hastalığının pençesine düşerek can vermiştir.²⁰⁷

1.3.1. Kubilay Hanlığı

Mungge Han öldüğünde tahtın üç varisi bulunmaktaydı. Hülagü İran ve Anadolu coğrafyasında varlığını göstermişti ve imparatorluk topraklarında hak iddia edemeyecek kadar uzak bir coğrafyada konuşlanmıştı. Kardeşlerin en küçüğü olan Arık-Böge ise Moğol gelenekleri gereğince ocağı tüttürmekle görevli olduğundan kurultay toplama işine girişmiş olsa da Mungge Han tarafından Çin coğrafyasını fetihle görevlendirilen²⁰⁸ Kubilay ordusu ve taraftarlarına 4 Haziran 1260 tarihinde kendini Han seçtirerek 44 yaşında Moğol imparatorluğunun yeni yöneticisi olmuştur.²⁰⁹ Ancak Cengiz yasaları gereğince han seçimlerinin yapıldığı kurultayda Cengiz Han'ın oğullarından müteşekkil dört ulustan da temsilcilerin olması şartından ve Arık-Böge'nin Karakorum'da Kerayitli Bolgay'ın teşvikiyle kendini kağan ilan etmesinden dolayı Kubilay ile Arık-Böge arasında amansız bir mücadele başlamıştır.²¹⁰ Birçok Moğol aristokratının ve generalinin desteğini alan Arık-Böge, Algu ile 1264 yılında girişmiş olduğu mücadeleden sonra Kubilay'a sığınmış ve Kubilay artık bağımsız bir kağan olmuştur.²¹¹

²⁰⁷ Ağaldağ, a.g.m., s. 450; Grousset, a.g.e., s. 275-276.

²⁰⁸ Özkan Dayı, "Câmiü't-Tevârih'te Kubilay Han'ın Çin'deki İdarî Teşkilatı Ve Bayındırlık Faaliyetleri", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences**, S. 55, Erzurum, 2015, s. 240.

²⁰⁹ D'ohsson, a.g.e., s. 219.

²¹⁰ Grousset, a.g.e., s. 277.

²¹¹ Kubilay Kağan ilk iş olarak yarım kalan Song seferini tamamlamakla uğraşmış, 1275 yılında dört yaşında tahta geçen Kong-ti yerine ülkeyi yöneten işgüzar nazır Kia Seu-Tao'nun bilinçsiz yönetimi işini kolaylaştırmıştır. D'ohsson, a.g.e., s. 218. Bayan, Arık-kaya ve A-çu'nun desteğiyle Çin itaat altına alınmaya çalışılmış, Çin seferleri 1276 yılına Moğol ana yurdunda Kubilay Kağan'a karşı yeğenleri tarafından isyanlar çıkarılana kadar sürmüştür. General Sögetü, Kubilay'ın yokluğunda başkaldıran Songlara karşı fetihleri sürdürmüş, birçok liman kenti ele geçirilmiş, kaçmak üzere olan 9 yaşındaki Song prensi Ti-ping'in de içinde bulunduğu gemi 1279 yılında batırılmıştır. Yapılan savaşlar neticesinde tarihin en eski yerleşik devleti olan Çin güney cephesi de dâhil olmak üzere göçebe Moğolların hâkimiyeti altına girmiş, V. Yüzyılda To-pa Türkleriyle başlayıp XII. yüzyılda Tunguzlu Cürcet kavmiyle devam eden Çin coğrafyasına sahip olma isteği Moğollarla beraber gerçeklik kazanmıştır. Kubilay başkenti Pekin'e taşımış ve imparatorluğu buradan yönetmeye başlamıştır. Aynı zamanda Mungge döneminde itaat alınmalarına rağmen sürekli kıpırdanmaların yaşandığı Kore de Yuan Hanedanlığına bağlanarak itaat altına almıştır. Kubilay Kağan Japon coğrafyasını da kendine bağlamak istemiş de bu isteği Japonların gerek kara gerek deniz seferlerinde göstermiş oldukları başarıları ve Japon hükümdarı

Kubilay Kağan, Annam Krallığı, Çampa Krallığı, Kamboçya İmparatorluğu ve Birman Krallığı arasında paylaşılmış olan Hindicini coğrafyasında da isteği başarıyı elde edememiş, Çampa üzerine Sögetü, Annam üzerine de oğulları Togon ile Togan komutasında istilacı birlikler yollanmışsa da sonuç mağlubiyet olmuştur. Birmanya Krallığı ise 1277 yılında Bhamo geçidinin ele geçirilmesiyle tehlide açık hale gelmiş sonrasında 1283-1284 yıllarında da Birman coğrafyasının Moğol birlikleri tarafından istila edilmesiyle putperest hükümdar Narasihapati ülkeyi terk etmiş 1287 yılında vuku bulan üçüncü sefer nihayetinde Birmaların başkenti ele geçirilerek tahrip edilmiştir. 1297 yılında şehrin tahrip edilmesini önlemek isteyen yeni kral Kyoyma Kubilay Han'a tabii olarak üstünlüğünü tanımıştır. Kubilay Han 1293 yılında Java'ya asker yollamış Raden Vicaya'nın yardımıyla başkent ele geçirilmiş ancak daha sonra Vicaya'nın Moğollara yardımı kesmesine üstüne üslük Moğol aleyhine dönüşüyle Java toprakları elden çıkmıştır.

Tüm bu seferler arasında Kubilay kağan için en önemlisi Imıl ırmağı ile Tarbagatay coğrafyasında hüküm süren Ögedey torunu Kaydu ile girişmiş olduğu üstünlük mücadelesi olmuştur. Zira Güyük Han'ın küçük kardeşi Kaşi'nin oğlu olan Kaydu Moğolistan topraklarında Çinleşmeye başlayan Kubilay Han'a karşı, Türkistan coğrafyasında da Çağataylılara karşı koyabileceği Asya topraklarının kuzeyinde konuşlanmış bir hanlık kurmak niyetindeydi. Kubilay Han, Çağataylılarla 1267 yılından beri mücadele içerisine girip tüm Kaşgarya topraklarını ele geçiren ve söz konusu sahada kağan edasıyla hareket eden Kaydu üzerine 1275 yılında dördüncü oğlu Nomokan ile Müngge'nin oğlu Şirki ve Toktemür'ü yollamıştır. Bu düşmanlık Kubilay Han'ın ölümünden sonra da devam ettirilmiştir.

1.3.2. Çağatay Hanlığı

Cengiz Han ölmeden önce Moğol ana yurdunun batı cephesinde bulunan ve yeni fethedilen bölgeleri dört oğlu arasında paylaşmıştır. Söz konusu paylaşımı yaparken oğulları hakkında; “Her kim ki Yasa ve Yasun öğrenmeğe heves ederse Çağatay'a uymakla görür. Her kim ki mal, servet, civanmertlik ve asayiş isterse Ögeday'ı görsün. Her kim ki edep, erkân, söz söyleme, kahramanlık, silahşörlük dilerse Tuli'nin yanına gitsin,” demiştir.²¹² Cengiz Han'ın Börte'den olma ikinci büyük oğlu Çağatay'ın²¹³ çocukluğu hakkında fazla bilgi bulunmamasına rağmen eğitiminde Türk-Uygur müşavirlerinin yer aldığı bilinmektedir.²¹⁴ Cengiz Han, Cüveyni'nin de belirttiği üzere

Hojo Takimune'nin Moğolların itaat teklifini ısrarla geri çevirmesi neticesinde yarıda kalmış, 1281 yılında yapılan kara ve deniz saldırıları da Japon üstünlüğüyle sona ermiştir. Grousset, a.g.e., s. 277-280.

²¹² Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, Ankara, 2005, s. 73-74.

²¹³ Cengiz Han ülke topraklarını oğulları arasında taksim ederken sadece toprak değil kendilerine dörder binbaşı ile birliklerini ve hâkimiyet altına alınan kabilelerden paylarına düşenleri de vermeyi uygun görmüştür. Bu paylaşımın Çağatay'a Barulas kabilesinden Haraçar, Celayir kabilesinden Müngge, Baarin kabilesinden Kokoços ve hangi kabileye mensup olduğu tespit edilemeyen İdohuday adlı Binbaşılı ve birlikleri ile Naymanlardan sekiz bin kişiden müteşekkil birlik düşmüştür. Kafalı, **Çağatay Hanlığı**, s. 82-83.

²¹⁴ Abdülkadir Yuvalı, “Çağatay Han”, **DİA**, C. 8, İstanbul, 1993, s. 176. Söz konusu binbaşılar zamanla Çağatay'ın akıl hocaları ve askeri teşkilatının önemli komutanları arasına girmişlerdir. Veziri Otrarlı Kutbeddin Habeş Amîd ile iyi ilişkiler kurmuş, halefleri vezirinin çocukları ile birlikte geleceğe hazırlanmışlardır.

yasa işleri amiri olarak tayin ettiği, sert mizaçlı dik başlı Çağatay'ı²¹⁵ eğitmesi üzere yanına Binbaşı Kokoços'u vermiştir. Çağatay babası ve kardeşleriyle batı seferine katılmış, Harezmsahlar üzerine düzenlenen seferlerde bulunduktan sonra Semerkant üzerine yürümüş, ağabeyi Cuçi ile münakaşaya girmesinden sonra Cengiz Han tarafından kardeşi Ögedey'in emrine verilmiştir.²¹⁶

Cengiz Han ikinci oğlu Çağatay'a İli havzasını vermiş, Çağatay da Almalığa yakın Kuyas bölgesinde ordasını kurmuş ilkbahar ve yaz aylarında burada sonbahar ve kış aylarında ise Yedi-Su Havzasına yakın Kayalık mevkiinde ikamet etmiştir. Ayrıca Cuçi'nin Cengiz Han'dan altı ay önce vefat etmesi üzere kardeşlerin en büyüğü konumuna gelen Çağatay, babasının ölümünden sonra kağan olan Ögedey Han döneminde özellikle et, süt vergileri, yaylak ve kışlıkların bakımı gibi temel uygulamalarda söz sahibi olduğundan yılın belli zamanlarında Karakurum'da yaşamıştır.²¹⁷ Çağatay daha hanlık kurulmadan Cungarya'dan İli havzasına geçiş yolunda bulunan Temür-Kapı yolunu genişleterek ülkesinin geçit ve yol güzergâhlarını genişletmeye çalışmıştır.²¹⁸ Çağatay Hanlığının asıl gelişimi Çağatay Han'ın halefleri döneminde olmuş, Mu-Tekin'in en küçük oğlu Kara Hülagü²¹⁹ 1242 yılında vezir Kutbeddin Habeş Amid ve hatunların desteğiyle tahta çıkmıştır. Ancak bu dönemde Moğolistan'daki Büyük Kağanlıkta Ögedey Han vefat etmiş yerine han seçilene kadar Töregene Hatun naibelik makamına oturmuş, 1246 yılında Güyük Han'ın tahta çıkmasıyla Çağatay Hanlığı ile Büyük Kağanlık arasında bir münakaşa alevlenmiştir. Söz konusu münakaşanın sebebi Güyük Han'ın Kara Hülagü'yü makamından alarak boşalan makama oğlun yerine torunun çıkmasını kabul etmeyerek Çağatay'ın beşinci oğlu Yesü-Mengü'yü (Yisün-Müngge) getirmesidir.²²⁰

1246 yılında han olan Yesü-Mengü vezir olarak Bahaeddin Merginanî'yi atamış, 1251 yılında yeni kurultayda Müngge han seçilene kadar tahtta kalmıştır. Müngge'nin tahta çıkışıyla Çağatay ve Ögedey ailelerinde kendine karşı suikast hazırlığında olan birçok kişi öldürülmüş, Çağatay tahtına tekrar Kara Hülagü çıkarılmıştır. Çağatay coğrafyasına gitmek üzere yola çıkan Kara Hülagü yolda ölmüş, Tayşi hatun Organa Hatun tarafından vezir Bahaeddin Merginanî ise eski vezir Kutbeddin Habeş Amid'in emriyle kemikleri kırılması sonucu öldürülmüş, Yesü-Mengü de idam edilmek üzere Batu Han'a teslim edilmiştir. Çağatay Han'ın oğulları veya torunları devlet kademesinde gereken yeterliliği gösteremedikleri ve ana yurttan bulunan hanın nefretini kazandıkları için Çağatay Hanlığı gelişim gösterememiş, diğer hanlıklara oranla daha az gelişmiştir.²²¹

²¹⁵ Çağatay Han, Cengiz Han'ın eşi Börte'nin yeğeni, Kongirat kabilesinden Day-Seçen'in kardeşi Darıtay'ın torunu olan Yisülün Hatun ile evlenmiş, ikinci evliliğini de eşinin kız kardeşi Tükan Hatun ile yapmıştır. D'ohsson Sultan Muhammed'in iki kızının da Çağatay Han'a gelin olarak verildiğini aktarmakta, Çağatay'ın söz konusu hatunlardan birini kendine cariye olarak aldığını diğerini ise akıl hocası Habeş Hamid'e hediye ettiğini ifade etmektedir. D'ohsson, a.g.e., s. 112.

²¹⁶D'ohsson, a.g.e., s. 115; Yuvalı, "Çağatay", s. 176.

²¹⁷ Yuvalı, "Çağatay", s. 176.

²¹⁸ Kafalı, **Çağatay Hanlığı**, s. 81.

²¹⁹ Ağaldağ, a.g.m., s. 451.

²²⁰ Kafalı, **Çağatay Hanlığı**, s. 90.

²²¹ Ağaldağ, a.g.m., s. 450.

1.3.3. Altın-Orda Hanlığı

Cengiz Han, toprak taksimatını yaparken Börte'den olma en büyük oğlu Cuçi'ye Altay Dağları ile Batı Sibiryaya coğrafyasından başlayarak İdil-Ural bölgesini vermiş ayrıca Moğol atlarının ulaşabildikleri alanları da fethetme imkânını sunmuştur. Cengiz Han, İdil-İtil coğrafyasını Cuçi ulusunun ihtiyaçlarının karşılanması için, Harezm bölgesini ise atların yemini karşılamak üzere vermiştir.²²² Deşt-i Kıpçak²²³ olarak adlandırılan söz konusu coğrafya Cuçi ulusunun kuracağı Altın-Orda Hanlığının merkezi olmuştur. Cengiz Han, 1222-1223 yılında en sadık nökerleri²²⁴ Cebe ve Söbütey'i Deşt-i Kıpçak coğrafyasını idare altına almakla görevlendirmiş,²²⁵ Kıpçaklar Kalka mevkiinde büyük bir yenilgiye uğratılmışlarsa da Moğol askerlerinin ganimet toplamaya dalmaları ve bölgeye terk ederek Suğdak'ı istilaya başlamaları nedeniyle Bulgarlar tarafından mağlubiyete uğratılmış ve 4000 kişiyle geri dönmüşlerdir. Bu nedenle Cengiz Han, 1225 yılında Harezmşah seferinden dönerken Cuçi'yi Doğu Deşt-i Kıpçak coğrafyası ile Harezm ülkesini idare etmek üzere görevlendirmiştir.²²⁶ Ayrıca Moğol lideri Uluğ Orda'nın siyasi olarak kurulmasını ve Altın tahtın kurulmasını emir buyurmuştur.

1222-1227 yılları arasında Deşt-i Kıpçak coğrafyasında yaşayan ve Altın-Orda Hanlığının temellerini atan Cuçi, Cengiz Han'da altı ay önce attan düşmüş ve omurgasının kırılması hasebiyle vefat etmiştir.²²⁷ Cuçi'nin Serkan Hatun'dan olma büyük oğlu Orda-İçen ile Erkin-Kuçin Hatun'dan²²⁸ olma oğlu olan Batu, tahta kimin geçeceği konusunda muvaffakiyete varamamışlar, her ikisi de birbirleri lehine tahttan çekilme kararı almışlar ve meselenin halledilmesi amacıyla ana karargâhta bulunan ataları Cengiz Han'ın huzuruna varmışlardır.²²⁹ Moğol lideri torunlarından Batu'yu (Sayın Han) babası Cuçi'nin yerini almakla görevlendirmiş ve Batı Deşt-i Kıpçak coğrafyasını kendisine vererek Sağ-Kol'un yönetiminden Batu'yu sorumlu tutmuş, Doğu Deşt-i Kıpçak bölgesini Batu'ya tabii olmak suretiyle Orda-İçen'e bırakarak kendisini Sol-Kol nizamında

²²² Ötemiş Hacı, **Çengiz-nâme**, Çev. İlyas Kamolov, TTK, Ankara, 2009, s. 16-17.

²²³ İbn Battuta, *Deşt-i Kıpçak*, teriminde yer alan *Deşt* ifadesinin Türkçe'de bozkır, sahra anlamlarında kullanıldığını belirtmektedir. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, **İbn Battûta Seyahatnamesi**, C. I., Çev. A. Sait Aykut, YKY Yayınları, İstanbul, 2004, s. 463. Mustafa Kafalı ise Deşt-i Kıpçak coğrafyasını dar ve geniş anlamlarıyla anlatmakta, dar anlamıyla Deşt-i Kıpçak sahasının XI. ve XIII. yüzyıllar arasında Kıpçak Hanlığı'nın yayılım merkezi olduğuna dikkat çekmektedir. Söz konusu alanın geniş anlamda ise XIII. yüzyıl itibarıyla Moğol egemenliği altına girmesine rağmen yine aynı isimle anılmasına atıfta bulunmaktadır. Mustafa Kafalı, "Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 25, İstanbul, 1971, s. 180, Nurettin Birol, **İbn Battuta Çağında Deşt-i Kıpçak ve Türkistan**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 1991, s.1; Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul, 1976, s. 11-12.

²²⁴ *Nöker*, hizmetkâr, sadık anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Moğol ve Türk toplumunda nökerlerin başlıca görevleri askerliktir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zerrin Günal, "Nöker", **DİA**, C. C. 33, İstanbul, 2007, s. 216.

²²⁵ Osman Yorulmaz, "Moğol İstilas Sonrası Kanguklar/ Kanklılar", **Bilgi**, S. 40, 2007, s. 197; Mustafa Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", **Türkler**, C. 8, Haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, s. 678.

²²⁶ Mustafa Kafalı, "Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-Orda) Gök Orda Hanlıkları", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 24, İstanbul, 1970, s. 59; Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 678-679.

²²⁷ Kafalı, "Ak-Orda", s. 60; Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 679.

²²⁸ Mustafa Kafalı, "Batu Han", **DİA**, C. 5, İstanbul, 1992, s. 208; Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 679.

²²⁹ Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 679.

görevlendirmiştir.²³⁰ Cengiz Han iltifatlarla bulunarak han unvanı verdiği torunlarından Batu Han'ı Altın Busagalı Ak-Orda'nın²³¹ lideri, Orda-İçen'i ise Gümüş Busagalı Gök-Orda'nın²³² lideri olarak atamıştır.²³³ Söz konusu durum Moğol devlet teşkilatı'nda Türk Devletleri'nde uygulanan ikili yönetimin varlığını işaret etmektedir.

Altın Orda Hanlığının tesisi Cengiz Han döneminde kararlaştırılmışsa da hanlığın kurulması Ögedey Han'ın emriyle düzenlenen ikinci Kıpçak seferi sonrasında olmuştur.²³⁴ 1229-1241 yılları arasında tertip edilen seferler ve kazanımlar neticesinde Cuçi ulusu sınırlarını Karpat dağlarına kadar genişletmiştir.²³⁵ Söz konusu ulusun evlatları Polonya, Silezya, Galiçya, Saksonya, Macaristan, Dalmaçya, Eflak, Boğdan, Yukarı Bulgarya, Kıpçak Hanlığı ile Rus knezliklerine ait hâkimiyet sahalarını kendi egemenlikleri altında toplamayı başarmışlardır.²³⁶

1.3.4. İlhanlılar

Moğol lideri Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğol tahtının yeni sahibi olan Ögedey Han (1229-1241) döneminde Moğolların fetih hareketleri devam ettirilmiş ve İran havalisini Moğol idaresi altına almak amacıyla Curmagan Noyan görevlendirilmiştir.²³⁷ Nitekim Harezmsahlardan Moğol idaresi altına alınmasından sonra İran ve Anadolu coğrafyası ile Moğollar sınırdaş konuma gelmişlerdir. 1241 yılında Curmagan Noyan'ın ölümünden sonra onun yerini alan Baycu Noyan söz konusu fetihi tamamlamakla görevlendirilmiştir. Anadolu coğrafyasının yaklaşık yarım asırlık bölümünde hâkim güç konumunda bulunan Moğollar söz konusu etkin güçlerini 1243 yılında yapılan Köseadağ Savaşı ile elde etmişlerdir. Moğolların Köseadağ Savaşı ile başlayan Anadolu hâkimiyet çemberi 1251 tarihinde han seçilen Müngge Kağan'ın kardeşi Hülagü'yü bölgenin yeni yöneticisi olarak görevlendirmesiyle²³⁸ genişlemiş ve durum Anadolu'da Moğol idaresinin

²³⁰ Kafalı, "Ak-Orda", s. 60; Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 680.

²³¹ *Orda*, Moğol literatüründe çadır, otağ anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Cengiz Han, Batu ve Orda-İçen arasında Cuçi topraklarını paylaşırken Batu Han'ı altın yıldızla tabir etmiştir. Batu Han'ın çadırının ortasında bulunan altın yıldızdan dolayı Cuçi'nin evlatları tarafından kurulacak olan hanlık Ak-Orda ya da Altın Orda Hanlığı olarak adlandırılmıştır. Avrupalı tarihçiler de Batı Deşt-i Kıpçak topraklarındaki Ak-Orda Hanlığını altın yıldızdan dolayı Altın Orda Hanlığı olarak tanımlamışlar, Rus tarihçiler tarafından kullanılan Zolotoya Orda ifadesi tarihçileri etkilemiştir. Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 680; Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", *DİA*, C. 2, İstanbul, 1989, s. 538, Orda, ayrıca Türk ve Moğol toplumlarında bikaç kabilenin tek bir yönetim altında toplandığını ifade etmek üzere de kullanılmıştır. Orhan Doğan, "Orda", *DİA*, C. 33, İstanbul, 2007, s. 357.

²³² Muzaffer Ürekli, "Gök Orda Hanlığı", *DİA*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 123.

²³³ Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 680.

²³⁴ Saray, a.g.m., s. 538; Alan, "Karaçi", s. 8.

²³⁵ Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 681.

²³⁶ Kafalı, "Ak-Orda", s. 60; Saray, a.g.m., s. 538.

²³⁷ Abdülkadir Yuvalı, "Moğol Harekâtının Anadolu'nun Demografik ve Dini Yapısı Üzerindeki Etkileri", *Erdem Aydın Sayılı Özel Sayısı-III*, C. 9, S. 27, Ankara, 1997, s. 1288; Abdülkadir Yuvalı, "Yakındoğu Tarihi Üzerindeki Moğol Tesirleri (XIII. Y.Y)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 3, Samsun, 1988, s. 70; Erkan Göksu, "Erzurum'un Sonbaharı", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 4, S. 8, Ankara, 2009, s. 1324.

²³⁸ Laura Venegoni, "The Political Background Of The Mongolian Conquest And Hülagü's West Conquest (1256-1260)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, S. 6, Ankara, 2007, s. 29-30; Güyük Han'ın ölümünden sonra Merkit kökenli eşi Oğul Kaymış Hatun naibe olarak Moğol tahtına oturmuştur. Ancak Müngge toplum tarafından sevilen ve saygıya mazhar olarak görülen aynı zamanda büyükçe bir maiyete sahip olan annesi

tamamen etkin güç olduğunu gözler önüne sermiştir. Böylece Anadolu havalisi Köseadağ Savaşı ve Baycu Noyan'ın çabalarıyla önce Moğol İmparatorluğunun sonrasında 1256-1336 yılları arasında Moğol İmparatorluğunun batı kolu olan İlhanlıların yönetiminde bulunmuştur.²³⁹

Hülagü Han ile Anadolu ve İran havalisinde başlayan İlhanlı yönetimi devamında halefleri ile devam etmiştir. Hülagü Han döneminde özellikle Uluğ Hatunu Kerayit kökenli oluşu ve Nesturi kimliğiyle dikkat çeken Tokuz Hatun siyasi gücü elinde bulundurmuş ve söz konusu toplumda var olan Nesturi ve Ermeniler ile Hıristiyan toplumun²⁴⁰ haklarının savunucusu olmuştur. İlhanlı döneminin ilk aşamaları coğrafyada bulunan Müslüman halkı olumsuz yönde etkilemiş devamında Ahmed Teküder ve sonrasında Gazan Han'ın İslam dinini ve kültürünü benimsemesiyle aynı zamanda Kubilay Hanlığı ile olan ilişkilerin iyice azalmasıyla düzelmiş Anadolu'daki Müslüman tebaa rahatlamıştır.

Hülagü Han'ın ilk yönetici olarak yer aldığı İlhanlı Hanlığı'nda, söz konusu idari yapı mekanizmasının teşkilatlanmasında Abaka Han etkin rol oynamıştır. Merkez Kağanlık adına hutbe okutmuyarak bir Moğol ananesini terk eden ve İslam inancını İlhanlı Hanlığının resmi dini olarak belirleyen Gazan Han döneminde teşkilatlanma adına etkin önlemler alınmış, yanlış teşkilatlanma yapısından doğan problemlerden kaynaklanan askeri, idari ve mali alanlardaki sorunları çözmek adına bazı reformasyonlar uygulanmıştır.²⁴¹ Olcaytu Han devrinde İlhanlı Hanlığı içerisinde varlığı yüksek boyutlara ulaşan Şiilik, müteveffa hanın oğlu Ebu Said Bahadır Han döneminde yerini tamamen Sünni mezhebine bırakmıştır. Ebu Said Bahadır Han'ın Bağdat Hatun dolayısıyla içerisinde bulunduğu duygusal bozukluk ve aynı zamanda Sünni mezhebinde ve İslam inancında olmasına rağmen evli olan Bağdat Hatun'u boşanmaya zorlaması dönemin güçlü siyasi oluşumlarından Çobanoğulları ile İlhanlı Hanlığı arasında anlaşmazlıklara sebebiyet vermiştir.

Sorgaktani Beki'nin ve Moğolların Deşti-Kıpçak coğrafyasının hâkim gücü olan Altın-Orda yöneticileri Batu ve Berke Hanların desteğini alarak 1251 yılında tahta çıkmıştır. Müngge Han, söz konusu tarihte kardeşi Hülagü'yü İran ve Anadolu coğrafyasını hatta başarabilirse Suriye ile Mısır havalisini Moğol topraklarına katma gayesi güderek bölgeye yollamıştır. Efe Durmuş, *Siyasi, İktisadi ve Kültürel Açından İlhanlı-Memlûk Münasebetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Şanlıurfa, 2005, s. 4.

²³⁹ Hasan Geyikoğlu, "Moğollar'ın Selçuklular'dan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 52, Erzurum, 2014, s. 97.

²⁴⁰ İlhanlılar Anadolu halkı içerisinde bulunan Doğu Hıristiyanları olarak da adlandırmanın mümkün olduğu Nesturi, Ermeni ya da Ortodoks halkları Batı Hıristiyanları ile daha doğru bir ifadeyle Katolik dünyası ile ilişkilerde kendileri adına ortak payda olarak gördükleri ve aynı zamanda diplomatik ilişkilerde önemlerinin farkına vardıklarından dolayı korumaya özen göstermişlerdir. Bu sebeple İlhanlılar söz konusu coğrafyada Doğu Hıristiyanlığının temsilcisi olan etnik grupları İlhanlı yararına görmüşler ve toplumda var olan diğer etnik kimliğe sahip kişilere daha acıması davranmışlardır. İlhanlıların söz konusu Hıristiyanları karşı geliştirmiş olduğu tutumla, Hıristiyanlar toplumda daha fazla varlık göstermeye başlamışlardır. İlhanlı Hanlığı'nın kendilerini tanımış olduğu ayrıcalıklarla toplumsal tabakalaşmada üst katmanda yer alan Hıristiyan tebaa zamanla ticari faaliyetlerinin getirisi olarak zenginleşmiş, yaşam standardını yükseltmiştir. Mustafa Akkuş, "Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rollerini", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 31, Konya, 2012, s. 208-209. Ermeniler, Doğu'nun Haçlıları adını vermeyi uygun gördükleri Ermeni-İlhanlı dostluğundan oldukça kazançlı çıkmışlardır. Arif Demirer, "İdari ve Mali Alanda Ermeni-Moğol Münasebetleri", *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat E-Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, Bartın, 2015, s. 65-66.

²⁴¹ Mustafa Yıldırım ve Ali Akyıldız, "Konya Müzesi Envanterinde Kayıtlı İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han Dönemine Ait Sikkelerden Örnekler", *İSTEM (İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi) Dergisi*, S. 29, Konya, 2017, s. 63.

İlhanlı Hanlığının gücünü kaybetmesi ve Ebu Said Bahadır Han'ın 1335 yılında veliaht bırakmadan ölmesi üzerine İlhanlı Hanlığı içerisinde bölgesel yöneticiler ortaya çıkmış ve netice itibariyle Anadolu coğrafyasında İlhanlı varlığı sona ermiş, kendilerini İlhanlı ahfadı olarak gören kimse kalmamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. CENGİZOĞULLARI HANLIKLARINDA KADIN

2.1. Toplumlarda Kadın

Toplumunu oluşturan iki temel etkenden biri kadındır. Kadın, aile kurumunun temsilcisi, soyun devamını sağlayan, doğurganlığı temsil eden bireydir.²⁴² Bir toplumu meydana getiren erkek ve kadın faktörü arasında kadın, tarihin en eski çağlarından beri aile bağlamında devamlılığın koruyucusu olarak bilinmektedir. Kadın faktörü toplum ile aile arasında birleştirici güç konumundadır.²⁴³ Bu sebepten dolayı kadın tarihin varlığına şahit ettiği tüm toplumlarda aile ile beraber değerlendirilmiştir.²⁴⁴

Kadınlar tarihin ilk çağlarında bilhassa anaerkil toplumlarda erkekleri hâkimiyet altına alıp Tanrıça olsalar da bu durum çok uzun sürmemiştir.²⁴⁵ Alexandra Kollanti; “Toprağı ilk işleyen analardır. Bilgiyi ortak bilince taşıyan analardır. Ateşi insanlığın hizmetine sunan analardır”, sözleriyle kadının toplumun ilerleme aşamalarındaki rolüne dikkat çekmiştir.²⁴⁶ Zira kadın zor yaşam şartlarında göğüslerinden gelen sütle besin üretip, doğum yaparak yeni bireyi dünyaya getirecek mucizevi özelliklere sahiptir.²⁴⁷ Bu durum kadınların Neolitik ve Kalkolitik²⁴⁸ çağlarda üstün olmalarına imkân sağlamışsa da bu durum sonsuza kadar devam etmemiştir. Kadın, yaradılıştan kaynaklanan biyolojik faktörler nedeniyle erkek etmenine karşı zayıf görülmüş,

²⁴² F. Dilek Gözütok, “Kadın ve Eğitim”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 28, S. 1, Ankara, 1995, s. 43; Hüzeyin Üreten, “Kyzikos’lu Bir Kadın Euergetes: Kraliçe Apollonis”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36, Ankara, 2004, s. 251-252.

²⁴³ Üreten, a.g.m., s. 252.

²⁴⁴ Orhan Bingöl, “Toplumsal Cinsiyet Olgusu Ve Türkiye’de Kadınlık”, *KMÜ Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 16, S. 1, Karaman, 2014, s. 110.

²⁴⁵ Kadınlara Tanrıça kisvesi verilmesi Paleolitik Çağ’dan beri süre gelen bir gelenektir. Ancak tarih M.Ö. II. Binleri gösterdiğinde Tanrıça erkek egemen güçle tanışmış ve erkek cins ağırlıklı panteon ile birleşmek mecburiyetinde kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emre Erdan, “İÖ 24-9. Yüzyıllar Arası Önasya’nın Kadın Yöneticileri”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Aydın, s. 15-16.

²⁴⁶ Nurettin Gülaçtı, “Sanatsal Bir Obje Olarak Kadın Ve Bazı Toplumlarda Kadına Bakış”, *İDİL*, C. 1, S. 2, 2012, s. 78-79.

²⁴⁷ Binnur Çelebi, *Anadolu’da Hitit Sosyal Yaşamında Kadının Yeri Ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara, 2007, s. 20.

²⁴⁸ Kadın imgesi Neolitik ve Kalkolitik çağlarda Anadolu coğrafyasında bilhassa Hititler ve Frigler döneminde bedensel özelliklerinde ve üreme kabiliyetlerinden dolayı “Ana Tanrıça” olarak adlandırılmış, bereketin sembolü olarak görülmüştür. Frigler’in en önemli tanrıçası olan Kybele uzun süre varlığını muhafaza etmiştir. Frigler’in *Ana* veya *Matar* olarak tanımladıkları tanrıçaları devamında Yunan-Roma mitleri üzerinde de etkili olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebru Oral, “Anadolu’da Ana Tanrıça Kültü”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 8, Elazığ, 2014, s. 157; Gülaçtı, a.g.m., s. 76.

ikinci safta yer almıştır.²⁴⁹ Aile kurumunun temellenmesini ve gelişip güçlenmesini sağlayan kadının kıymeti erkek egemen toplumlarda yüzyıllar boyunca fark edilmemiş, kadın hakları gasp edilmiştir.²⁵⁰ Oysa ailenin refahı toplumun da yaşam standardının yükselmesini sağlayan en önemli etmenlerdendir.²⁵¹ Ancak buna karşılık gerek batı gerek doğu toplumlarında kadın, erkek egemenliği altında ezilen, yaşamına dahi değer verilmeyen sadece cinsel obje vasfı gören bir materyal gibi kullanılmıştır. Alfred Adler de bu durumu; “Erkeğin, değerli, güçlü, üstün kavramlarıyla; kadının ise boyun eğen, köleleşen ve bağımlı” kavramlarıyla tanımlanmasını ifade ederek açıklamaya çalışmıştır.²⁵²

Toplum içerisinde kadına nasıl bakılıp neler görüldüğü ile ilgili bize kaynaklık eden tarihi materyaller hiç şüphesiz arkeolojik kazılar neticesinde elimize ulaşan malzemelerdir. Orta Paleolitik²⁵³ dönemde yaşadığı bilinen Neanderthal kadın ve erkeklere ait bulunan mezarlarda erkek mezarında hediyeler bulunmasına karşın kadın mezarında hediye rastlanmamıştır.²⁵⁴ Söz konusu durum Orta Paleolitik dönemden itibaren kadın-erkek eşitsizliğinin varlığına ispat niteliktedir. M.Ö. 6000-3000 yıllarını ihtiva eden Kyklardlar ve Girit havalisinde yapılan çalışmalar sonucunda ulaşılan bulgularda da kadın figürlerinde üreme organlarının ön plana çıkarılması, temel vücut azalarının dahi resmedilmemesi toplumun kadına bakış açısını gözler önüne sermektedir.²⁵⁵ Bu resimlerden anlaşıldığı üzere kadın söz konusu dönemde doğurganlığı temsil etmektedir. Elbette zamanla ve yerleşik kültüre geçişin etkisiyle toplumda kadına karşı gösterilen bu sert tutum zayıflamış, kadın toplum içerisinde kendine bir yer edinebilmiştir. Öyle ki M.Ö. 2000'lere gelindiğinde kadın toplumsal yaşamın bir parçası gündelik yaşamda da resmedilmeye başlanan bir birey haline gelmiştir. Söz konusu dönemde Girit merkezinde Mikos kültürünün etkisiyle ortaya çıkarılmış Akrotiri yapı merkezinde bulunan eserlerde kadın, göğüsleri açık, uzun saçlı dini törene eşlik ederken resmedilmiştir.²⁵⁶

²⁴⁹ Özlem Topcan, **Yahudilik ve Hristiyanlık Geleneklerinde Toplumsal Cinsiyet (Geleneksel Dinler Otoritesine Feminist Bakış)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara 2010, s. 4.

²⁵⁰ Bülent Daver, “Kadınların Siyasal Hakları”, **Ankara Üniversitesi Siyal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 23, S. 4, Ankara, 1968, s. 121; Ülker Gürkan, “Türk Kadının Hukuki Stasüsü ve Sorunları”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 35, S. 1, Ankara, 383.

²⁵¹ Ahmet Gündüz, “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumlarında ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, **International Journal of Social Science**, C. 5, S. 5, İstanbul, 2012, s. 130.

²⁵² Alfred Adler, **Cinsiyetler Arasında İşbirliği**, Çev. Seçkin Sadi, İstanbul, 1999, s. 13.

²⁵³ Paleolitik ve Mezolitik dönemde avcı-toplayıcı olarak hayatlarını idame ettirmekte olan insanların erkek ve kadın arasındaki gerek fiziksel gerek duygusal değişimleri göz önüne alarak erkeklere avcılık kadınlara da toplayıcılık görevini vermeleri insanlık çağının bilinen ve bulgularına ulaşılan ilk aşamalarından itibaren iki tür arasında bir farklılığın olduğu göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Funda Karapehlivan Şenel, “Tarihsel Ve Toplumsal Süreçte Kadın”, **Toplum ve Hekim**, C. 27, S. 4, Ankara, 2012, s. 248.

²⁵⁴ Çelebi, a.g.m., s. 19-20.

²⁵⁵ Ayşe Gül Akalın, “Eskiçağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 21, S. 33, Ankara, 2003, s. 18.

²⁵⁶ Akalın, a.g.m., s. 18-19.

Eski Çağ toplumlarının hemen hepsinde kadın toplumsal hak ve özgürlüklerinden mahrum edilmiştir. Geleneksel Çin ailesi içerisinde kadın aşağılanmaya mahkûm edilen, erkek egemen toplumda ikinci planda yaşamaya mecbur edilen bireyi temsil etmektedir.²⁵⁷ Çin ülkesinde kocasının kölesi sayılan kadın, eşi ve çocuklarıyla dahi yemek yemeye layık görülmemiş bir varlıktır.²⁵⁸ Hatta söz konusu toplumda kadın kocası ve çocuklarıyla aynı sofraya oturmadığı gibi onlarla yemek yemeye de layık görülmemiş, eşi ve çocuklarının yemek artıklarıyla karnını doyurmak zorunda bırakılmıştır.²⁵⁹ Söz konusu ülkede kadının bir adı olmadığı gibi kız çocuklarının *Domuz* adıyla çağrılması bir gelenek haline getirilmiştir.²⁶⁰ Ayrıca Çin toplumunda kadın erkek bir evlat doğuramaz²⁶¹ ya da hırsızlık ve zina gibi suçlara karışırsa kocası tarafından boşanmakta özgürdür. Ancak aynı durum erkek tarafından yapıldığında kadına kocasından boşanma hakkı verilmemektedir.²⁶²

Kast sisteminin bulunduğu Eski Hind toplumunda da kadın dışlanmış hatta *Veda*'larda²⁶³ kasırgadan, yilandan, zehirden daha zararlı bir mahlûk olarak tasvir edilmiştir.²⁶⁴ Budizm'in kurucusu Buddha da kadınlara temkinli yaklaşmış, başlangıçta Budizm'in kadınlar arasında yayılmasına müsaade etmemiş, amcazadesi Anende'nin uzun süren ısrarları sonucunda kadınları dinine kabul etmiş ancak bu durumdan duyduğu pişmanlığı "Kadını dine kabul etmeseydik Budizm uzun asırlar saf bir şekilde devam ederdi", sözleriyle dile getirmiştir.²⁶⁵ Diğer rivayetlerde de Buddha'nın "Eğer Budizm bin yıl yaşayacaksa bu kadınlar yüzünden beş yüz yıl yaşayacaktır," ibarelerini kullandığını ve cemaatinde bulunan kadınlardan rahatsız olduğunu belirtmektedir.²⁶⁶

Antik Yunan toplumunda kadın figürü sahip olamadığı kültürel mezyetler nedeniyle idrak ve irade açısından zayıf olarak tanımlanmıştır.²⁶⁷ Antik Yunan toplumları kadınların fiziksel olarak gelişebilmeleri için ev ortamında loş ve ışısız sahanın daha etkili sonuçlar vereceğini düşünerek kadınların *gynaikon* olarak adlandırılan evin en alt katında yer alan odalarda yaşamasını uygun

²⁵⁷ Sedef Kapanoğlu, **Çin'de Kadın İmgesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri Ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara, 2006, s. 14.

²⁵⁸ Salih Akdemir, "Tarih Boyunca ve Kuran-ı Kerim'de Kadın", **İslami Araştırmalar Dergisi**, C. 10, S. 4, Ankara, 1997, s. 250.

²⁵⁹ Numan Durak Aksoy, "Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 185, İstanbul, 2010, s. 151.

²⁶⁰ Hüseyin Özgün, "Peygamberimiz, Aile Ve Kadın Hakları", **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi Özel Sayı**, Ankara, 1970, s. 125.

²⁶¹ Serap Suğur vd., **Toplumsal Yaşamda Kadın**, Ed. Gürsel Yatkıl Oğuz, Eskişehir, 2006, s. 29.

²⁶² Necdet Sevinç, **Türklerde Kadın ve Aile**, İstanbul 2007, s. 92.

²⁶³ *Veda*, Hizduizm'e inananların kutsal kitabıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali İhsan Yitik, "Vedalar", **DİA**, C. 42, İstanbul, 2012, s. 593-594.

²⁶⁴ Musa Sıvacioğlu, "Avrupa Toplumunda Kadın-Erkek Eşitliği Ve Bunun Türk Mevzuatı İle Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi", **Aile ve Toplum**, C. 1, S. 1, 1991, s. 1.

²⁶⁵ Sıvacioğlu, a.g.m., s. 1.

²⁶⁶ Hacer Tokyürek, "Eski Uygur Budist Metinlerinde Şeytan, Yılan, Kadın İlişkisi", **Türkiyat Mecmuası**, C. 26, S. 1, 2016, s. 302-303.

²⁶⁷ Derya Karaaslan, "Antik Yunanda Kadın Olmak", **Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 2, Siirt, 2014, s. 161.

görmüşlerdir.²⁶⁸ Arkaik Yunan toplumunda yapılan evliliklerde ailenin temelini babanın oluşturduğu ve aile üzerinde her yetkiye sahip olduğu bilinmektedir.²⁶⁹ Bu sebep neticesinde Yunan kültürü cephesinde erkek yöneten, emir veren kadın ise yönetilen bireyi temsil etmektedir. Yunan toplumunda kadına babası, eşi ya da oğullarından miras alma hakkı da verilmemiş ve erkeğin mevcudiyeti altında yaşamasına hükmedilmiştir.²⁷⁰ Yunanlı oyun yazarı Euripides Medea adlı mitolojik öyküyü kendi sanatına uygun olarak ele aldığı zaman hikâyede yer alan Sütüne karakterinin: “Zaten doğrusu da budur; erkeğine karşı gelmemesi gerekir kadının,” sözleri Yunan toplumunda kendine yer bulan erkek egemenliğini gözler önüne sermekte, içtimai teşkilatta kadının yerine atıfta bulunmaktadır.²⁷¹

Roma İmparatorluğu’nda bir birey olarak tanımlanabilmek için sadece insan olmak yeterli görülmemiş, kişiyi değerli kılan statüsü olmuştur.²⁷² Kadın faktörünün bu dönemde ikinci planda kalmasının temel nedeni bu faktördür. Roma İmparatorluğunda kadın evlenme sürecine kadar babasının evlenme akdinin yapılmasının ardından kocasının öldükten sonra ise oğlunun vesayeti altında bırakılmıştır.²⁷³ Roma’da ailenin sorumluluğunu elinde bulunduran egemen erkek hem aile bireyleri hem de ailenin tasarrufunda yer alan mallar üzerinde sınırsız yetkiye sahip olmuştur.²⁷⁴ Bu durum kadının şahsı ve malıyla erkek hegemonyası altına girmesini ve miras hukukundan yararlanmamasına ön ayak olmuştur.²⁷⁵ Bu sebeple Roma İmparatorluğu’nda kadın kendi malının kontrolünü üstlenememiş ve malları vasiyet ederek istediği kişilere bırakamamıştır.²⁷⁶

Hıristiyanlık öncesi Avrupa coğrafyasında kadın erkek eşitsizliği devam ettirilmiş kadının statüsü erkek bireyden düşük tutularak kadın zevk ve süs aracı olarak kullanılmıştır.²⁷⁷ Zira toplumun kadına bu tutumla yaklaşmasında Hıristiyan din adamlarının kadını erkeği cehenneme götüren kapılardan biri olarak göstermiş olmasının da etkisi büyüktür.²⁷⁸ Hıristiyanlık inancıyla bütünleşen halkın kadına karşı göstermiş olduğu tutumda Yeni Ahit²⁷⁹ ile Yahudilerin kutsal kitabı

²⁶⁸ Duygu Kocabaş Atılgan, “Antik Yunan’da Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Temsili”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi**, S. 10, İzmir, 2013, s. 16.

²⁶⁹ Yavuz Çelik, “Antik Yunan’da Toplumsal Bir Kurum Olarak Evlilik Ve İki Oyunda Erkeklerin İki Eşlilik Tercihleri: Medea Ve Trakhisli Kadınlar”, **Memleket Siyaset Yönetim (MSY)**, C. 11, S. 26, 2016, s. 85.

²⁷⁰ Mehmet Dikmen, **İslam Hukukuna Göre Aile’de ve Toplumda Kadın**, Cihan Yay., İstanbul, 2010, s. 12-13.

²⁷¹ Çelik, a.g.m., s. 86.

²⁷² Özlem Söğütlü Erişgin, “Roma Hukukunda Hamile Kadın Kölenin Çocuğunun (Partus Ancillae) Hukuksal Yazgısı Hakkında”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 61, S. 4, Ankara, 2012, s. 1409.

²⁷³ Emine Öztürk, “Tarihte Ve Günümüzde Kadın Hakları”, **İnsan Hakları ve Din Sempozyumu 15-17 Mayıs 2009**, Çanakkale, 2010, s. 246-247.

²⁷⁴ Dilay Tamer Güven, “Roma Hukukunda Kadının Mirasçılığı”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. LVII, S. 1-2, İstanbul, 1999, s. 226.

²⁷⁵ Özlem Söğütlü Erişgin, “Roma Toplumunda Kadının Konumu”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 4, S. 2, Malatya, 2013, s. 3-4.

²⁷⁶ Sevinç, a.g.e., s. 93.

²⁷⁷ Daver, a.g.m., s. 121.

²⁷⁸ Akkaya, a.g.m., s. 19.

²⁷⁹ Yeni Ahit, Hıristiyan din adamları tarafından yirmi yedi kitap şeklinde oluşturulan kutsal metinlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. James H. Charlesworth, “Eski Ahit’in Apokrif Kitapları”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 12, S. 2, Bursa, 2003, s. 385-386.

Tanah ve aynı zamanda Grek-Roma kültürünün etkisi vardır.²⁸⁰ Batı Hıristiyan toplumlarında da kadın kirli, günahkâr olarak tasvir edilmiş ve bu durumun gerekçesi de Hıristiyan inancına göre kadının günahkâr olarak doğmasının kabulüne dayandırılmıştır.²⁸¹ Kadınlar evlere kapatılarak günahlarının bedellerini ödemeye mecbur edilmişler, ataerkil yapıda erkek baskısı altında dışlanarak yaşamaya zorlanmışlardır. Zira Aziz Paul ilk Ahitte, “Erkek kadının değil fakat kadın erkeğindir, kadın erkek için yaratıldı fakat erkek kadın için yaratılmadı”, ibarelerini kullanmıştır.²⁸² Ayrıca kilise rahipleri de kadını, erkeğin gerilemesine bir sebep olarak görmüşlerdir. Zira İngiltere kralı VIII. Henry koydurttuğu kanunla; kadın, korsan ve kötü ruhların kutsal kitaba dokunmasını yasaklamıştır.²⁸³

Yahudi inancında ise kadın, erkeğe ait bir eşya ve onu günahkâr olmaya zorlayan şehvet verici, sinsî bir kimse olarak tasvir edilmektedir. Hatta Yahudilerin günlük ibadetlerinde okudukları dua da; “Rabbim, beni kadın yaratmadığın için sana şükürler olsun!”, sözlerini söyledikleri ve kadın olmanın bir utanç olarak görüldüğü bilinmektedir.²⁸⁴ Kadın söz konusu toplumda bazı dini pratiklerden mahrum edilmiş, ataerkil toplum yapısı gereğince erkek hâkimiyeti altında tutulmuştur.²⁸⁵ Zira Eski Ahit’te²⁸⁶ Yahudi inancına göre kadın erkeğin kaburga kemiğinden sadece erkeğe hizmet etmek maksadıyla yaratılmıştır.²⁸⁷ Bir başka anlamıyla Yahudi geleneğine göre kadın, erkekten sonra, erkekten ve erkek için dünyaya getirilmiştir.²⁸⁸ Zira Tanrı kadını yaratmak için acele etmemiş, bu durum Hz. Âdem’in kendisine bir arkadaş istemesine kadar sürmüştür. Ancak Yahudi kutsal kitabı Tanah’a²⁸⁹ göre yaratılan kadın Havva Hz. Âdem’i yasak meyveyi yemesi için kandırmış ve kadın erkeği günaha teşvik etmiştir. Bu sebepten dolayı Tanrı Hz. Âdem’i ömür boyu zorlukla mücadele etmekle cezalandırmış kadın ise sancılarla çocuk doğurmaya ve erkek egemenliği altında yaşamaya mahkûm edilmiştir. Yahudi toplumunda kadına bakış açısı; kadınların Süleyman’ı putlara tapmaya teşvik etmesi, Sara’nın²⁹⁰ Hacer’i²⁹¹ kıskanarak İbrahim’i

²⁸⁰ Asife Ünal, “Hıristiyanlık’ta Kadın ve Aile Anlayışına Genel Bir Bakış”, **Dinler Tarihi Araştırmaları III. (9-10 Haziran)**, Ankara, 2001, s. 125-126.

²⁸¹ Ameneh Baseri, “Semavi Dinlerde (İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik) Kadına Şiddet ve Saygının Karşılaştırılması Hakkında Araştırma”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 16, Özel Sayı I, Karaman, 2014, s. 124; Daver, a.g.m., 122.

²⁸² Baseri, a.g.m., s. 124.

²⁸³ Baseri, a.g.m., s. 124.

²⁸⁴ Siddik Ağçoban, “Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi Ve İslam’da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar”, **Uluslararası Kültürel Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)**, 2014, s. 16.

²⁸⁵ Topcan, a.g.m., s. 14.

²⁸⁶ Eski Ahit, Tivratta şart koşma ve tek taraflı kabul anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan Has, “Ahit Teolojisi’nin Dört İncil, Pavlus’un Mektupları ve Katolik Kilise Üzerine Yansıması”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi**, S. 38, 2013, s. 2-3.

²⁸⁷ Hakkı Ş. Yadsıman, “Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 15, İzmir, 2002, s. 100.

²⁸⁸ Hakkı Ş. Yadsıman, “Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadının Konumu”, **Dinler Tarihi Araştırmaları –VIII. Bütün Yönleriyle Yahudilik (Uluslararası Sempozyum 18-19 Şubat 2012)**, Ankara, 2012, s. 616.

²⁸⁹ Toraah, Neviim, Ketuvim şeklinde üç bölümden oluşan Tanah, Yahudilerin On Emiri ihtiva eden kutsal kitabıdır. Talmud olarak da bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hilmi Bilgi, “Tanah, İncil ve Kur’an’da Kurtuluş İfade Eden Terimler”, **Journal of Faculty of Theology of Bozok University**, C. 9, S. 9, Yozgat, 2016, s. 41.

²⁹⁰ Hz. İbrahim’in ilk eşi Sare hanımı Kral Sare hanımı kendisine istemiş Hz. İbrahim de Sare’nin eşi olduğu söylemekten

derde sokması, Rahael'in yalan ve hilekârlıkla İshak'ı kandırması, Lut'un kızları tarafından sarhoş edilerek zina yapılması, Züleyha'nın (Zeliha) Yusuf'a beslediği amansız aşk ve iftirası gibi Eski Ahit'te geçen kadını şevket düşkününü, hilekâr ve küçük düşüren olaylara göre şekillenmiştir.

Eski İran toplumunda ise kadın hor görülen, haklarından mahrum edilen bir bireydir.²⁹² Kadın erkeğin isteklerini yerine getirmek için dünyaya gönderilmiştir. Bu sebeple her gün en az dokuz defa kocasına kendisinden neler yapmasını istediğini sormak ve kocasının isteklerini yerine getirmekle yükümlü tutulmuştur.²⁹³ İran'ın en meşhur tarihi destanı *Şehname*'de de kadın kahramanlardan Sûdâbe, üvey oğlu Siyavuş'a âşık ve ona ahlaksız tekliflerde bulunan şevket düşkününü biri olarak tasvir edilmiştir. Yine destanda yer alan Tehmine ve Rüstem arasında geçen konuşmada Tehmine: "Senin göğsünü, omuzlarını ve kollarını görmek istedim, her yerde seni aradım. Tanrı senin kısmetini bu memlekette yaratmış olacak ki seni şimdi buraya getirdi. Burada ne kuşlar, ne balıklar bizi görmezler. İstersen ben hemen şimdi senin olurum," derken öykülenmiştir.²⁹⁴ Destanda kadına karşı gösterilen ahlaksız ve yıpratıcı yakıştırmalar söz konusu toplumda kadının yerini açıklamaktadır.

Eski Türklerde ise kadın değer görmüş ve toplumsal yaşamda kendine bir yer edinebilmiştir. Çünkü eski Türk toplumlarında gelenek ve göreneklerle sarmalanmış aile²⁹⁵ kavramı çok önemlidir ve asıl bağlılık kan²⁹⁶ birliğinden²⁹⁷ gelmektedir.²⁹⁸ "Eski kavimler arasında hiçbir kavim Türkler kadar kadın cinsiyetine hak vermemişler ve saygı göstermemişlerdir."²⁹⁹ Eski Türkler için aile (Oğuş) devleti³⁰⁰ oluşturan en temel hücredir.³⁰¹ Yapılan çalışmalarda aile terimini ifade edecek bir

çekinerek Sare'yi kardeşi olarak tanıtmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Afif Abdu'l-Fettah Tabbara, "Hz. İbrahim (A.S.)", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Çev. Mehmet Aydın, C.24, S. 1, Ankara, 1981, s. 561-562.

²⁹¹ Sare'ye el sürmeye çalışan Mısır yöneticisinin eli kurumuş ve Kral Sare'yi geri yollamıştır. Ayrıca hediye olarak da cariyelerinden Hacer'i vermiştir. Hz. İbrahim'in erkek çocuk isteyen Sare, kendisine Allah'ın erkek çocuk vermeyeceğini söyleyerek eşini Hacer ile evlendirmiş, bu birliktelik sonucu Hz. İsmail dünyaya gelmiş, sonrasında Sare ile Hacer arasında kıskançlık problemleri yaşanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tabbari, a.g.m., s. 562-564.

²⁹² İran'ın meşhur destanı *Şehnâme*'de geçen: "Bunun üzerine kızdı ve hemen eliyle saçından yakalayarak kadını yere vurdu... Onu yerlerde sürükleyerek elini ayağını bağladı. Ayaklarının altında çiğnedi ve bir yandan da durmadan eliyle vurdu", ifadeleri söz konusu toplumda toplumsal cinsiyet rolünün bir temsilcisi olan kadın ögesinin haklarından mahrum edildiğini açıklar niteliktedir. Sevinç, a.g.e., s. 18.

²⁹³ Rukiye Aysun İnan, **Türk Halk İnanışlarında Kadın Algılamaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Ana Bilim Dalı, Ankara, 2010, s. 4.

²⁹⁴ Sevinç, a.g.e., s. 24.

²⁹⁵ Bilge Könezoglu, **Aile Ve Ailenin Korunması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 19.

²⁹⁶ Mehmet Mandaloğlu, "İslamiyetten Önce Türklerde Aile Hukuku", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.33, Konya, 2013, s. 136.

²⁹⁷ Eski Türkler, devletin en küçük içtimai yapısı olan aile kurumunu oluştururken kadın ve erkeğin yedinci veya dokuzuncu kuşaktan akraba olmamasına bilhassa özen göstermişlerdir. Müslüme Melis Çelikle, "Eski Türk Ve Hint Toplumlarında Kadının Yeri Ve Değerlendirilmesi," **Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar**, Edt. Ablaslan Demir, Ankara, 2017, s. 733. Kazak Türklerinde akrabalığın kırk göbeğe kadar götürüldüğü bilinmektedir. Kadri Süreyya Özdener, "İslam Öncesi Türklerde Kadının İçtimai Yeri", **Sosyoloji Konferansları Dergisi (Istanbul Journal of Sociological Studies) Prof. Mehmet Eröz'e Armağan**, S. 22, Ankara, 1988, s. 225.

²⁹⁸ Ali Erkul, "Eski Türklerde Aile", **Türkler**, Haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, s. 160.

²⁹⁹ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, 1970, s. 35.

³⁰⁰ Türklerde aile kutsal bir müessesedir. Bu sebeple aile bireylerinin yaşadığı ev, ev'in bacasını tütüren ocak ve ışığın eve ulaşmasını sağlayan eşik de kutsal kabul edilmektedir. Aksoy, a.g.m., s. 155.

kelimeye ulaşılamamasına rağmen Türklerin aile'yi devletin gelişip güçlenmesinde en önemli etken olarak gördükleri tarihçiler tarafından kabul edilmektedir.³⁰² Türk ailesi ataerkil³⁰³ olsa da bu durum Çin ya da bazı batı toplumlarında olduğu gibi tek hâkimiyetin erkekte olduğunu³⁰⁴ göstermemektedir, zira Türk toplumunda kadın ve çocukların da hakları mevcuttur.³⁰⁵ Türk erkekleri genellikle dıştan (Egzogami) evlenmişler, aile anne, baba ve çocuklar şeklinde çekirdek aile tipinde³⁰⁶ oluşturulmuştur.³⁰⁷

2.2. Moğol İmparatorluğu'nda Kadının Yeri

Cengizliler için kadın faktörü bilhassa Cengiz Han öncesi dönemde doğurganlığıyla ön plana çıkan ve siyasi değeri olmayan bir varlık olarak görülmektedir. Kadın toplumda erkeğin gücü altında ezilmekte, sosyal hak ve özgürlüklerinden mahrum edilmektedir. Bozkır toplumlarında sıklıkla rastlanan farklı kabilelerden kız kaçırma âdetinin Moğollar arasında yaygın olduğu görülmektedir.³⁰⁸ Ancak kız alınacak kabilelerin kardeş kabile olmamasına dikkat edilmiş, bazı durumlarda iki kabile arasında kız değiş tokuşu yapılmıştır.³⁰⁹ Kadın kaçırarak³¹⁰ evlenmek Moğol coğrafyasında ayıp sayılmamış, daha sonra Moğol birliğini kuracak olan Moğol lideri Cengiz Han'ın babası Yesügey de annesi Hölün'ü kaçırarak evlenmiştir. Yesügey, bir gün Onon nehri

³⁰¹Sadettin Y. Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Berkan Yayınevi, Ankara, 2014, s. 43; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, İstanbul, 1993, s. 216.

³⁰² Akdes Nimet Kurat, **Peçenek Tarihi**, İstanbul: Devlet Basımevi, 1937, s. 70; Erkul, a.g.m., s. 160.

³⁰³ E. Durkheim gibi birçok araştırmacı Türklerin aile yapısının ataerkil olmadığını, anaerkil yapıda şekillendiğini ileri sürmektedir. Bu tezlerine örnek olarak Yakutlar'ın en eski aile prototipine *sib* adını vermesini ve *sib*'in akrabalık bağlarını etkilemesini göstermişlerdir. Mehmet Eröz ve Ali Güler, Türk Ailesi, **Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları**, Ankara, 1998, s. 6-7; İnan, "Türk Halk İnanışlarında Kadın Algılamaları", s. 28-29.

³⁰⁴ İskit, Hun ve Göktürkler'de soyun babadan geldiği bilinen bir gerçektir. Bu sebeple hâkimiyet babada'dır. Hun aristokrat sülalesi Şan-yü'lere bağlı olan Lüan-ti soyunun sadece aristokrat tebadan kız almaları hâkimiyetlerini güçlendirmek istediklerini göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Onay, "Eski Türk Toplumunda Aile Düzeni Ve Bunun Dini, Siyasi Hayata Yansımaları", **The Journal of Academic Social Science Studies**, C. 5, S. 6, İstanbul, 2012, s. 349. Eski Türklerde soy bağının devam ettiği kişi babadır. Nuray E. Karaca, "Türk Aile Hayatı Üzerine Genel Bir Bakış", **Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2, S. 28-29, Erzurum, 2002, s. 315.

³⁰⁵ İbrahim Tellioglu, "İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C. 55, Erzurum, 2016, s. 211.

³⁰⁶ Türklerde tek eşlilik mevcuttur. Ancak kadının çocuğu olmaması durumunda kadının izni sorularak ikinci eş alınabilmiştir. Eş olarak adlandırmadıkları kumalarının olduğu da bilinen bir durumdur. Çin'li *konçuy* adını verdikleri birinci eş'den düşük statüde ancak kumadan daha üst tabakada yer alan prenseslerle de evlilikler yapmışlardır. Müjgân Cunbur, "Ziya Gökalp'te Kadın", **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü Dergisi**, S. 36, Ankara, 1965, s. 76-77; Ayfer Yılmaz, "Türk Kültüründe Kadın", **Milli Folklor**, S. 61, 2004, s. 118

³⁰⁷ Bahaddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul, 1988, s. 237; Tellioglu, a.g.m., s. 211; Onay, "Eski Türk Toplumunda", s. 352.

³⁰⁸Mehmet Tezcan, "Bozkır Kültürü-Göçebe Hayat Tarzı-Nesturi Hıristiyanlık Üçgeninde XIII. Yüzyıl Aristokrat Moğol Kadınları", **21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar Değişim ve Güçlenme Türk Kadınının Seçme ve Seçilme Hakkını Alışının 75. Yıldönümünde Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi (13-16 Ekim 2009) Bildiri Kitabı**, Ed. Füsün Çoban Döşkaya, C. 5, İzmir, 2010, s. 95.

³⁰⁹ Vladimirstov, a.g.e., s. 77; Tezcan, a.g.m., s. 95.

³¹⁰ Nitekim Moğollarda kadın çocuk doğurmadığı sürece eş statüsü kazanamamıştır. Söz konusu kaçırılmaların altında yatan sebebin eş statüsünde olmayan kadınların başka bireyler tarafından kaçırılmasından sonra çok büyük sorunlar yaratmaması fikri olduğu tarafımızca düşünülmektedir. Simon de Saint Quentin bu durumla ilgili olarak: "Tatar, eş aldığı anda, kadın ondan gebe kalıp doğuruncaya kadar onu eşi saymaz; bunun sonucu kadın eğer kısırca, isterse onu bırakır. Aynı şekilde koca, karısından, ona çocuk doğuruncaya kadar çeyiz almaz; benzer şekilde eş, anadan ya da babadan, doğuruncaya kadar çeyiz almaz," ifadelerini kullanmıştır. Simon de Saint Quentin, **Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248**, Haz. Tufan Karasu, Antalya 2006, s. 18-19; Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, Çev. Nimet Uluğtuğ, Ankara, 1996, s. 64; Özerdim, a.g.m., s. 2187.

kıyısında doğanı ile avlanırken Olkunot kabilesinden bir kadın götüren Merkitli Yeke-Çiledü'yü görmüş ve iki kardeşinin yardımıyla Hölün'ü (Ölin-Uçın) kaçırmıştır.³¹¹ Söz konusu toplumda kadınların kaçırılması durumunun ayıp karşılanmamasını keşiş ve seyyah olan Simon de Saint Quentin de doğrulamış ve konuyla ilgili: “Sonra hanın genel buyruğuna göre, Tatarlar ya da onların tabileri tarafından her nerede ele geçirilirse geçirilsin sayıları ne kadar olursa olsun kadınlar istedikleri gibi kendi hizmetlerinde kullanabilirler, isterlerse sonsuza dek ellerinde tutabilirler,” ifadelerini kullanmıştır.³¹²

Kadınların haklarından mahrum edilerek söz hakkı dahi tanınmayarak kaçırılması Moğolların bilhassa Cengiz Han öncesi dönemde toplum tabakalaşmasında kadına yer dahi vermediklerinin bir kanıtıdır. Kadın, söz konusu dönemde sadece cinsel arzuların tatbikinde gerekli görülen bir varlıktır. Ancak Moğolların siyasi birliğini tamamlaması ve Cengiz Han tarafından koyulan yasaklarla kadın imgesi Moğol toplumunda kendine bir mevki edinebilmiş, temel hak ve özgürlüklerine ulaşmıştır. Asırlar boyu birlik ve beraberlik mücadelesini tamamlayamayan ve siyasi bir müteşekkül oluşturamayan Moğol halkı, siyasi birliğin kurulması ve aynı zamanda aynı coğrafyanın diğer bir gücü olan Türk kabilelerin etkisiyle³¹³ toplumun en alt kademelerinde yer alan kadın faktörünü hak ettiği yere getirmiş, kadın gerek halk gerek aristokratik çevrede saygın hale gelmiş³¹⁴, birçok faaliyette yer almıştır. Bozkırın olumsuz koşullarından kaynaklı olarak yaşam şartlarının zor olduğu³¹⁵ Moğollarda, kadın Cengiz Han sonrası dönemde her koşulda aktif olmuş³¹⁶ ve hayatın merkezinde yer almış, Moğol erkeğinin en büyük yardımcısı olmuştur.³¹⁷ Gerek aristokratik tabakada gerekse halk tabakasında yer alan hiçbir Moğol kadını bozkırın zor şartlarına boyun eğmemiş, ülkesini korumak adına güçlü durmuştur. Toplumda kadın-erkek eşitsizliği yapılmamış, Rubruck, Moğol prensi veya Moğol aristokrat kadınlarına ait kamplarda herhangi bir farklılık olmadığını belirtmiştir.³¹⁸ Bilhassa Çin'in kuzeyinde ve kuzey batısında konuşlanmış olan Moğol halkı için kadın coğrafyadan kaynaklanan sorunlu yaşam koşullarında varlığıyla ve iş bölümüne sağladığı katkıyla öneme haiz olmuştur. Bu sebeple Moğol kadınları toplum içerisinde birçok hakka sahip olmuşlardır.

³¹¹ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 16-18; L. N. Gumilev, **Avrasya'da Makaleler -1-**, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 252-253; Arslan, a.g.m., s. 1011; Ağaldağ, a.g.m., s. 437.

³¹² Quentin, a.g.e., s. 13.

³¹³ Cengiz Han, kurmuş olduğu Moğol siyasi birliğinin yapılanmasında Türk yöneticilere yer vermiş, bilgi ve tecrübelerinden faydalanmış, söz konusu kişiler zamanla Moğolları kültürel anlamda etkilemişlerdir. Ayrıca Moğollar Türklerle coğrafi olarak sınırdaştırlar ve fetihler de Moğolların Türk kültüründen etkilenmesine ve Türk kültürüne göre şekillenmeye başlamasına yardımcı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Onay, “Cengiz Han'ın Devletinde Türk Kültürünün Etkisi ve Katkısı”, **Turkish Studies**, C. 7, S. 4, Ankara, 2012, s. 2441-2455.

³¹⁴ Nilgün Dalkesen, “Alan-Goa Kültü Ve Moğol Hanedanlıklarında Kadının Özgün Konumu”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C. 5, S. 10, Türkiye, 2017, s. 191.

³¹⁵ Marco Polo: “ Moğollar sahip olduğu müthiş gücü her şeyden önce göçebe yaşam şeklinden ve çok büyük olan sürülerine yeni otlaklar bulabilmek için yeni yerler fethetmekten alırlardı.” Pierre Marc ve Stano Dusik, **Olağanüstü Gezileriyle Marco Polo**, Çev., Gülderen Pamir, İstanbul, 1995, s.79.

³¹⁶ Fatma İlhan, **Moğolların Gizli Tarihi'ne Göre XIII. Yüzyılda Moğolların Sosyal Yapıları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 47.

³¹⁷ Şirin Beyânî, **Moğol Dönemi İnan'ında Kadın**, Çev. Mustafa Uyar, Ankara, 2015, s. 139; Tezcan, a.g.m., s. 95.

³¹⁸ Vladimirstov, a.g.e., s. 62; Tezcan, a.g.m., s. 95.

Moğol toplumunda aile kabilenin kurulumunda *Maderşahi*³¹⁹ bir karakterde teşkilatlanmıştır. Moğolların Gizli Tarihi'nde yer alan; “Alan-Ho’ a’nın Dabun-mergan’dan Bugunotai ve Belgunotai adlı iki oğlu vardı. Dobun-mergan’ın ölümünden sonra Alan-ho’a’nın kocasız olduğu halde üç oğlu oldu,”³²⁰ ifadeleri söz konusu durumu açıklar niteliktedir.³²¹ Ancak bazı tarihçiler Moğolların anaerkil mi yoksa ataerkil bir yapıda mı olduğu konusunda hala fikir birliği sağlayamamışlardır. Moğol toplumunda soy’un babadan değil anneden geldiğine inanılması Moğol siyasi birliğinde eski bozkır devletlerinin birçoğunda görülen *Pederşahi* yapının yer almadığını göstermektedir.³²² Moğol toplumunda kişinin gördüğü değer ve itibar da annesinden gelmektedir.³²³ Moğol kabileleri birbirine kan bağıyla bağlandığı gibi Moğol ailelerinde de esas birlik soy birliğinden değil kan birliğinden gelmektedir.³²⁴ Moğollarda üçüncü hatta dördüncü derece kan bağından kaynaklı akrabalık ilişkilerine de dikkat edilmiştir. Bu akrabalar içerisinde bulunan en yaşlı kişi en itibarlı kişi olarak görülmüş, aileye mensup herkesin evlendirilmesi görevini de üstlenmiştir.³²⁵ Evlilikler yapıldıkça aileler çoğalmış, çadırlar söz konusu yaşlı üyenin çadırının sağ tarafına, evlenen genç kızların çadırları da sol tarafa kurularak *Hoton* adı verilen yurtlardan müteşekkil gruplar oluşturulmuştur. Ancak söz konusu durum Moğollarda *Pederşahi* bir yapılanmanın varlığını göstermektedir. Bu durumda Moğolların ilk dönem *Maderşahi* sonrasında ise *Pederşahi* bir aile yapısına ulaştıkları fikrini paylaşmak daha doğru olacaktır.³²⁶

Moğollar için evlilik çok önemlidir. Zira bozkırın zor şartlarında hayatlarını idame ettirmeye çalışan söz konusu halkın evliliğe düşkün olmasının temelinde iktisadi sebepler bulunmaktadır.³²⁷ İlk olarak savaşlar, av veya bunun gibi hayati önem taşıyan işlerin hallinde kullanılmak üzere insan gerekliliği söz konusuydu ayrıca ikinci olarak yabancı kabileler ile akrabalık ilişkilerinin kurulması ve kabile servetinin artmasıyla beraber herhangi bir savaş durumunda akrabalık bağıyla asker talebinde bulunulabileceğinden Moğollar evlilik kurumunun gelişip güçlenmesine özen göstermişlerdir. Söz konusu Moğol toplumunda evlilikler o denli vazgeçilmez hale gelmiştir ki anne ve babalar nişanlılık çağında vefat eden evlatlarını birbiriyle kâğıt üzerinde evlendirmekte neticesinde ölümler dahi birbirleriyle evlendirilerek evlilik kurumu canlı tutulmaya çalışılmaktaydı.³²⁸ Moğol aristokratik çevresinde gerçekleşen evliliklerin birçoğu siyasi amaçlı olarak yapılmış, Marco Polo;

³¹⁹ *Maderşahi* toplumlar anaerkil toplumlardır. Söz konusu uygarlıklarda aile teşkilatlanmasında kadın ön plandadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Yıldırım Celkan, “Beşeri Kültürün Temel Ögesi Aile”, **Aile Ve Kültür**, C. 1, S. 1, 1991, s. 1-4.

³²⁰ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 6-7.

³²¹ Abdülkadir Donuk, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C. XXXIII., S. 33, İstanbul, 1980, s. 156; Tezcan, a.g.m., s. 95.

³²² İbrahim Onay, “Eski Türk Toplumunda Aile Düzeni Ve Bunun Dini Siyasi Hayata Yansımaları”, **International Journal of Social Science**, C. 5, S. 6, 2012, s. 349.

³²³ Cüveyni, a.g.e., s. 95; Onay, “Eski Türk”, s. 349.

³²⁴ Beyânî, a.g.e., s. 27; Vladimirstov, a.g.e., s. 74; Donuk, a.g.m., s. 156-157.

³²⁵ Alinge, a.g.e., s. 60; Donuk, a.g.m., s. 159.

³²⁶ Donuk, a.g.m., s. 159.

³²⁷ Beyânî, a.g.e., s. 32.

³²⁸ Berthold Spuler, **İran Moğolları**, Çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1957, s. 429.

Çoğu zaman tabi devletler evlilik, kız alma ve verme vesilesiyle birbirleriyle ittifak kurarlardı. İmparator büyük kızıyla, çoğu zaman ise kızı kabul edilen biri vasıtasıyla dış devletlerin reisleri ile akrabalık tesis ederek onları tabiiyete çağırırdı. Moğol hanları arasında kız alıp verme, imparatorluğun çeşitli kısımlarını birleştirme ve bir araya getirme vesilesi sayılırdı.³²⁹

Moğollar eski Türk toplumlarıyla etkileşimlerinin bir sonucu olarak ve geleneklerinin getirdiği kurallar neticesinde kabile dışından (Egzogami) evlilikler yapmışlardır.³³⁰ Bilhassa XI. ve XIII. yüzyıllarda evlenmek için kendilerinden uzak mesafelerde yaşayan kabileleri ziyaret etmişler ve kabile dışından kız alma geleneğini sürdürmüşlerdir.³³¹ Çünkü Moğol adetleri gereğince soyu Alan-Ho'a'ya dayanan diğer bir deyişle aynı oymaktan olup kan kardeşi sayılanların birbiriyle evlenmesi yasaklanmıştır. Evliliklerin kabile dışından yapılması geleneğini Cengiz Han da sürdürmüş, kendisine Kongirat kabilesinden eş seçmiştir.³³² Ayrıca Moğol toplumunda evlilikler yapılırken evlenme akdi de tutulmuştur. Rubruck; “Herhangi bir kimse bir evlilik antlaşması yaptığıında, kızın babası ziyafet düzenler. Gelin kan akrabalarına kaçır ve onlarda gizlenir. Baba damada şunları açıklar: “Şimdi kızım sana aittir; her zaman bulabileceğin yerden onu al!”³³³ demektedir ve Moğol sosyal yaşamında evlilik akdinin yapılmasından sonra uygulanan geleneklerden bahsetmektedir. Moğollarda kız satışı işlemi olarak da adlandırılan görüşmeler aracılar tarafından ayarlanmaktadır.³³⁴ Evlilik antlaşması yapıldıktan sonra kız babası gelinin yanında çeyiz göndermek zorunda tutulmuştur.³³⁵ Ayrıca damat olacak kişinin de gelinin kan bağı olan akrabalarına *Kalın*³³⁶ (Moğolca Suy) vermesi bir gelenektir.³³⁷ Çeyiz ve kalın'ın miktarı her iki tarafın da sosyal durumu göz önüne alınarak hesaplanmış ve bu durum yasaklarla belirlenmiştir.³³⁸ Evlenme durumunda genç kızların karara karşı çıkma yetkisi bulunmamıştır.³³⁹ Ancak söz konusu durum Moğol kadınlarının siyasi hak ve özgürlüklerini kısıtlamamıştır. Moğol coğrafyasında bir genç kızın evlenmesi için en az on dört yaşında olması zorunlu tutulmuştur.³⁴⁰

³²⁹ Beyânî, a.g.e., s. 65-66.

³³⁰ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 19-21; Vladimirstov, a.g.e., s. 74; Donuk, a.g.m., s. 157.

³³¹ Tezcan, a.g.m., s. 95.

³³² Arslan, a.g.m., 1012; Tezcan, a.g.m., s. 95.

³³³ Rubruck, a.g.e., s. 41.

³³⁴ Alinge, a.g.e., s. 74.

³³⁵ Ekrem Kalan, “Moğolların Gizli Tarihçesi'ne Göre Moğollar'da Kız İsteme Ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler Ve Gelenekler”, **Yalım Kaya Bitiği Osman Fikri Sertkaya Armağanı**, Ed. Hatice Şirin User-Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2013, s. 378; Spuler, a.g.e., s. 425; Donuk, a.g.m., s. 157.

³³⁶ *Kalın*, İslam anlayışındaki *Mehir* uygulamasının bir çeşididir. Evlilik esnasında kadına verilen değerli hediyedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın Demirel, “Eski Türklerde Kalın ve Kalının Hukuki Durumu”, **Türkiyat Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler Semineri**, Ankara, 2014, s. 1-5; Ahmet Akgündüz, Kalın”, **DİA**, C. 5, İstanbul, 1992, s. 131-133.

³³⁷ Muhaddere N. Özerdim, “Bazı Çin Kaynaklarına Göre Bugün Çin Türkistan'ında Yaşayan Halklardan Moğolların Örf ve Adetleri”, **Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 9, S. 3, Ankara, 1951, s. 217; Sadri Maksudi Arsal, “Eski Türklerin Hususi Hukuku”, **Türkler**, C. 3, Haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, s. 148; Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, **Türkler**, Haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 3, Ankara, 2002, s. 11; Spuler, a.g.e., s. 426; Donuk, a.g.m., s. 157.

³³⁸ Alinge, a.g.e., s. 74.

³³⁹ Gündüz, a.g.m., s. 136.

³⁴⁰ Spuler, a.g.e., s. 426; Alinge, a.g.e., s. 75.

Moğollarda Poligami (çok evlilik) esası uygulanmış,³⁴¹ ailenin içinde kadının itibarı evlilik süresine göre değerlendirilmiştir. Marco Polo “Ve erkekler karılarına ve onları alabilmek için karılarının annelerine dulluk geliri verirler; ama bilin ki, ilk karılarını her zaman için en iyi ve en saygıdeğer eş olarak kabul ederler, onlardan doğan oğulları da böyle kabul edilir”, sözleriyle söz konusu durumu açıklamıştır.³⁴² Ayrıca Marco Polo Kubilay Han dönemi ile ilgili bilgi verirken ilk eşin hükümdarın solunda, hükümdarın ilk eşinin solunda ise oğullarının ve diğer eşleriyle birlikte aristokrat saray kadınlarının oturduğunu anlatmıştır.³⁴³ Kadının evlilik süresine göre itibar kazanması eşi öldükten sonra da mirastaki payını belirlemiştir. İlk eşten doğan çocuklar da statü bakımından daha üstte olmuş, diğer eşlerden doğan çocuklar kardeşleri olarak kabul görmüşlerdir.³⁴⁴ Eşlerden ilki asıl hatun olmuş,³⁴⁵ ondan doğan çocukların taht hakkı bulunmuş diğerleri tahtta hak sahibi olamamışlardır. Ancak nikâhlı eşlerden varis bulunmadığı durumlarda mülkiyet hakkının kabile reislerine kalmaması için cariyelerden olma oğulların da taht üzerinde hakları olmuştur. Ayrıca çocukların mirastan alabileceği payın hissesini de annesinin eski veya yeni olması belirlemiş, eski eşlerin oğulları daha fazla hak almışlardır.

Moğol geleneklerinde küçük çocukları olan bir kadının dul kalması halinde çocuklar büyüyüp erişkin oluncaya kadar ailenin malları kadın tarafından idame ettirilmiştir.³⁴⁶ Miras paylaşımında sadece erkekler hak sahibi olmuş, kız çocukları mirastan mahrum bırakılmıştır.³⁴⁷ Kadının dul kalması durumunda eşine ömür boyu hizmet etmek zorunda tutulmasından dolayı yeniden evlenmesine karşı çıkılmış, kadın evin en küçük erkek çocuğunun koruması altında sayılmıştır. Plano Carpini; “Dul kadın kocasının ölümünden sonra, kolaylıkla ikinci bir evlilik yapamaz, çünkü üvey oğlu kendisiyle evlenmek isteyebilir”, ifadeleriyle Moğol toplumundaki uygulamadan bahsetmiştir.³⁴⁸ Bu durum *Levirat*³⁴⁹ olarak adlandırılmış ve dul kalan kadının mağdur edilmemesi adına uygulanmıştır.³⁵⁰ Rubruck; “Moğollarda baba öldükten sonra oğulun, öz annesi dışında babasının bütün karılarıyla evlenmesi gibi çok ayıp bir gelenek vardır. Anne ve babanın çadırı en küçük oğula düşer. Bu yüzden o babasının tüm karılarına bakmak zorundadır. Eğer isterse onları kendi karısı yapar. Öldükten sonra, onların babasına dönüp, hizmet edeceklerinin bilincinde olmasına rağmen bu hata sayılmaz,”³⁵¹ ifadeleriyle sosyal yaşamda *Levirat*'in varlığından ve en

³⁴¹ Vladimirstov, a.g.e., s. 77.

³⁴² Polo, a.g.e., s. 172.

³⁴³ Sevinç, a.g.e., s. 41.

³⁴⁴ Vladimirstov, a.g.e., s. 84; Donuk, a.g.m., s. 157.

³⁴⁵ Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi Ve Hukuku**, İstanbul, 1947, s. 377; Donuk, a.g.m., s. 158.

³⁴⁶ Vladimirstov, a.g.e., s. 87; Spuler, a.g.e., s. 432.

³⁴⁷ Donuk, a.g.m., s. 158; Alinge, a.g.e., s. 62.

³⁴⁸ Carpini, a.g.e., s. 30-31; Tezcan, a.g.m., s. 95; Spuler, a.g.e., s. 427.

³⁴⁹ *Levirat*, dul kalan kadının kocasının erkek kardeşiyle evlenmesini ön gören kuraldır. Eski Türklerde erkekler babaları öldükten sonra üvey anneleriyle de evlenebilmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sabri Şakir Ansay, “Aile Hukuku”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 2, Ankara, 1952, s. 20-32; Musa Şamil Yüksel, “Türk Kültüründe “Levirat” Ve Timurlularda Uygulanışı”, **Turkish Studies**, C. 5, Ankara, 2010, s. 2027-2058.

³⁵⁰ Nilgün Dalkesen, “İslam Öncesi Devirlerde Orta Asya’da Değişen Kadın Erkek İlişkilerinde Töre”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 7, S. 2, Gaziantep, 2008, s. 446-447; Ali Erkul, “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”, **Türkler**, Haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C.3, Ankara, 2002, s. 93; Alinge, a.g.e., s. 61; Tezcan, a.g.m., s. 95; Arsal, a.g.m., s. 150.

³⁵¹ Rubruck, a.g.e., s. 41.

küçük çocukla olan uygulanma şekliinden bahsetmiştir. Carpini aracılığıyla ulaşılan bilgilerde Moğol toplumunda öz anne ile aynı ana ve babadan olma kız çocuklarla evlenmenin yasak olduğu ancak aynı baba ve anadan hâsil olmayan kız çocuklarla evlenmenin yasak olmadığı bilgisine ulaşılmıştır.³⁵²

Moğol imparatorluğunda kadın³⁵³ birçok bakımdan zamanın bilinen devletlerinden daha üst kademede yer almıştır.³⁵⁴ Bilhassa aristokrat mevkilerde bulunan hatunlar siyasi ve sosyal yaşamlarında oldukça serbest hareket etmişler, birçok devlet meselesinde görüş bildirmişlerdir. Moğol hanedan üyesi yüksek zümre kadınlarının kendilerine ait çadırları ve kendilerine tahsis edilen düzenli gelirleri olmuş ayrıca gelirlerin kullanım hakkında kadınlara sınırlamalarda bulunulmamıştır.³⁵⁵ Aristokrat Moğol kadınlarının kullanımına ait bir orduları da bulunmuş ve hatunun ölümünden sonra ordusu oğullarına dağıtılmıştır. Hükümdar eşlerinin çadırları hükümdar otağına yakın kurulmuş, hatunun hayatını kaybetmesinden sonra ise çadır kaldırılmamış, eğer erişkin evlatları varsa çocuklarına tahsis edilmiş, şayet yetişkin çocukları yoksa hatunun çadırının diğer kadınlara bırakılması bir gelenek olmuştur. Avrupalı seyyah Wilhem von Rubruck; “Batu’nun yirmi altı karısı vardır ve bunlardan her birinin bir çadırı bulunur. Bu yurtların her birine ait iki yüz araba vardır. Çadırlarını kurdukları zaman, ilk eş kendi çadırı için batı tarafını seçer. Son eşin en doğudaki çadırına kadar sırayla devam ederler ve her bir kadın çadırını bir taş atımı aralıkla kurar,”³⁵⁶ ifadelerini kullanmış ve Moğolların aristokrat kadınları ve çadırları hakkında bilgiler vermiştir.

Moğol aristokrat kadınlarına ganimet ve para alma hakkı verilmiş, ayrıca hatunların çadırlarında hususi kasaları bulunmuştur. Cengiz Han döneminden itibaren kadınlar erkeğin tüm ihtiyaçlarını karşılamaya tabi tutulmuş, aile ve çocukların refahıyla meşgul olmaları kararlaştırılmıştır. Moğol kadınları kürk ve deri elbiselerin imalatında çalışmışlar, çizme, kürk yapımına da katkıda bulunmakla görevlendirilmişlerdir. Aristokrat çevrede yer alan kadınlar ise fırsat bulduklarında kendi ordularında eğlenceler de düzenlemişlerdir.³⁵⁷ Moğol yüksek zümre kadınları dini etkinliklere katılmış, Cengiz Han ve ardılları döneminde askerleri dahi idareleri altına almışlardır.³⁵⁸ Ayrıca Moğol aristokrat kadınlarından han eşleri gelen elçileri de kabul edebilmişler, Çinli Taoist rahip C’hang Chun Cengiz Han’ın eşi tarafından mükemmel surette karşılanıp ağırlandığını seyahatnamesinde aktarmıştır. Eski Türklerle yakın coğrafyada yaşayan ve Türk

³⁵² Tezcan, a.g.m., s. 95; Spuler, a.g.e., s. 428.

³⁵³ Simon de Saint Quentin: “Tatarlar ne kadar isterlerse ve katlanabilirlerse kendilerine o kadar kadın alırlar ve hiçbir kan bağı ve yakınlık derecesi gözetilmez; nitekim bir Tatar’ın karısı ölünce o, eşinin kızkardeşleri ya da onların kızlarıyla, isterse birer birer, isterse hepsiyle birden evlenir, yine de üç kişi onlar tarafından evlilik dışı tutulur: ana, kız ve kız kardeş. Nitekim tüm diğer kişileri kendilerine, sahip oldukları ya da sahip olmuş oldukları eşlerini bir şekilde muhafaza ederek, serbestçe eş alırlar,” ifadelerini kullanmış ve Moğol evlilik adetleri üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Simon de Saint Quentin, a.g.e., s. 18-19.

³⁵⁴ Spuler, a.g.e., s. 431.

³⁵⁵ Tezcan, a.g.m., s. 95; Spuler, a.g.e., s. 431.

³⁵⁶ Rubruck, a.g.e., s. 33.

³⁵⁷ Spuler, a.g.e., s. 433; Tezcan, a.g.m., s. 96

³⁵⁸ Vladimirstov, a.g.e., s. 87; Sevinç, a.g.e., s. 31.

kültüründen etkilenen Moğollar'da düzenlenen ziyafetlerde kayın ağacı yapraklarıyla sunulan kımızlar ilk önce kadınlara ikram edilmiştir. Carpini, Güyük'ün han seçtiği kurultayla ilgili olarak;

Göge bak ve Tanrı'yı tanı, yere bak ve üzerinde oturduğun bu keçe örtüyü gör. Eğer ülkeni iyi yönetir, cömert davranır, iyilik yapar, adaleti kendine yön verecek rehber edindir, beylere ve kumandanlara hükmeder ve herkese mevkiine göre hürmet gösterirsen hükümdarlığın parlak olacaktır. Bu sözlerden sonra devlet büyükleri Güyük'ün karısını da keçenin üzerine ve onun yanına oturtular. Her ikisi de otururken keçeyi havaya kaldırarak, yüksek sesle ve tantanayla onları Moğolların hakan ve hatunu ilan ettiler.³⁵⁹

Cengiz Han döneminde aristokrat kadınlara verilen değer artmış annesi Hölün ile asıl hatunu Börte, Moğol coğrafyasında büyük nüfuz sahibi olmuşlar, devlet yönetiminde Hölün'ün tecrübelerinden faydalanılmış, Hölün'ün siyasi düzenle ilgili tavsiyeleri dinlenmiştir.³⁶⁰ Ayrıca Moğollarda yapılan kurultaylara hatunlar da katılmış, fikirlerini beyan ederek alınacak kararlarda etkin rol oynamışlardır. Moğol ülkesini Cengiz Han'ın ardıllarından Kubilay'ın yönettiği dönemde XIII. yüzyılın son çeyreğinde ziyaret eden ve Moğolların gelenek ve görenekleri hakkında gözlemlerde bulunan Marco Polo, Kaydu Han'ın kızı Ayyürek'in çok güçlü olduğunu, Moğol ülkesinde bileğini büküp Ayyürek'i yere serecek hiçbir erkeğin bulunmadığını, ok atıp kılıç kullanmakta usta olduğunu, Kaydu ile beraber savaflara katıldığını, düşman ordugâhına tek başına giderek komutanlardan birini ele geçirerek Moğol ordusuna kattığını aktarmıştır. Marco Polo'nun izlenimlerinden anlaşılacağı üzere Moğol toplumunda aristokrat kadınlar kapılı kapılar ardında yaşamaya mecbur edilmemişler, sosyal ve siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Moğollar hakkında önemli bilgiler veren seyyah Plano Carpini seyahatnamesinde; Erkekler geçimlerini temin edebilecekleri kadar eş alma hakkına sahiptirler. Bunlardan bazılarının on, elli ve hatta yüz karısı vardır. Genel olarak bazı istisnalar dışında bütün akrabalarıyla evlenebilirler, ancak öz anneleri, kendi kızları ve ana bir kız kardeşleri bunun dışındadır. Buna karşılık sadece baba bir kız kardeşleri ve babalarının ölümünden sonra (öz anneleri dışında) diğer karıları ile evlenebilirler. Bir kardeşin ölümünden sonra diğer bir küçük kardeş veya akrabalarından diğer bir üye, onun karısıyla evlenmek zorundadır. Diğer bütün kadınlarla istisnasız tereddüt etmeden evlenebilirler ve kadınları gerçekten de çok pahalı olarak ebeveynlerinden satın alabilirler,³⁶¹ demiş ve Moğol toplumunda görülen evlilik kurumunu açıklamıştır.

Rubruck da Carpini'nin fikirlerine katıldığını belirten cümleler kurmuştur. Ancak Carpini'nin ifadeleri biraz abartılı olmakla beraber söz konusu toplumun zihniyetini açıklaması bakımından önemlidir. Moğol coğrafyasında aristokrat zümre arasında yapılan evlilikler daha çok siyasi amaç güdülerek yapılmıştır.³⁶² Devletlerin birçoğunda görülen siyasi evlilikler Moğollar tarafından da tercih edilmiştir. Moğol aristokrat tabakasında evlilikler yabancıları kendilerine bağlamak amacıyla yapıldığı gibi sadece Moğol hükümdarlarının yabancı yöneticilerin kız evlatları ya da kız

³⁵⁹ Carpini, a.g.e., s. 122-123.

³⁶⁰ Çandarlıoğlu, a.g.e., s. 70; Sevinç, a.g.e., s. 33.

³⁶¹ Carpini, a.g.e., s. 30-31; Rubruck, a.g.e., s. 41,77; D'ohsson, a.g.e., s. 34; Vladimirstov, a.g.e., s. 77; Alinge, a.g.m., s. 58-60; Spuler, a.g.e., s. 427.

³⁶² Tezcan, a.g.m., s. 95

kardeşlerini almalarıyla gerçekleşmemiş aynı zaman da mağlup olan, Moğolların hâkimiyetini kabul etmiş düşman hükümdarlara Moğol yüksek zümre sınıfına mensup kızların hatun olarak verilmesiyle tamamlanmıştır.³⁶³ Moğol kadınları gerek ailesi gerek ülkesi için fedakârlıklarda bulunan, kanunlarda savaşa katılmasını yasaklayan bir madde olmasına rağmen ihtiyaç durumunda savaflara katılan bir bireydir. On yedi yıl boyunca Moğollarla iç içe yaşayıp, Moğol gelenek ve göreneklerini öğrenen Marco Polo;

Tatar kadınları, baronlarının ve ailelerinin ihtiyaç duydukları herşeyi satarlar, satın alırlar ve kendileri yaparlar. Kocalarına hiç masrafları olmaz, çünkü yaptıkları işlerden büyük kar sağlarlar. Ayrıca ailelerini idare ederken çok öngörülüdürler ve yemek hazırlarken de çok özenlidirler ve evdeki tüm diğer görevlerini de büyük maharetle yerine getirirler. Böylece kocaları da evlerinin tüm bakımını onlara bırakır. Çünkü erkekler, bizim efendilerimiz gibi, av, savaş işleri, şahin ve çakırdoğan yetiştirme işi dışında başka bir şeyle ilgilenmezler ve bundan büyük zevk alırlar,³⁶⁴ diyerek Moğol toplumunda kadının iş bölümünün çoğunluğunu üstlendiğini aktarmıştır.

Moğol kadınları sayıları yirmi ile otuz arasında değişen Moğol arabalarını yönetmiş, develer ya da öküz gibi yük hayvanları tarafından çekilen arabaları düzene sokmuşlardır.³⁶⁵ Hıristiyanlığı yaymak adına Moğol ülkesinde halktan kişilerle ilişkiler kuran ve Moğolların yaşayış tarzı hakkında gözlemlerde bulunan Rubruck da Moğol kadınlarıyla ilgili izlenimlerini anlatırken;

Arabaları idare etmek, çadırları arabalara koymak ve indirmek, inekleri sağmak, yağ ve kurut yapmak, deri ve postları dabaklamak, bunları dikmek (derileri hayvan sınırlarından yapılan iplerle dikerler)... Onlar sandal, başmak gibi ayakkabı ve diğer elbiseler de dikerler... keçe döğerler, evleri (çadırları döverler) örterler,³⁶⁶ ifadelerini kullanmış ve Moğol sosyal yaşamında kadının görevlerini açıklamıştır.

Moğol kadınları gerektiğinde bir erkek gibi at üzerinde apışık halde oturabilen,³⁶⁷ yeri geldiğinde ise güzelliğine dikkat ederek kadınlık görevlerini yerine getiren toplumsal bir bireydir.

2.2.1. Moğol Aristokrat Kadınları

2.2.2. Cengiz Han'ın Eşleri

Moğol lideri Cengiz Han'ın beş asıl kadını tahmini olarak da beş yüz nikâhlı eşi³⁶⁸ bulunmaktadır.³⁶⁹ Ayrıca geçici olarak nikâhlandığı *Kuma* ya da *Siga* adı verilen kadınları da bulunmaktadır. Moğol geleneklerine göre Kumalar nikâhlı kadından sonra gelen statüye sahip olmuşlardır. Kendilerine tahsis edilen servetleri ve evleri olmuş, çocukları da kabul edilmiştir.

³⁶³ Spuler, a.g.e., s. 428-429; Tezcan, a.g.m., s. 95.

³⁶⁴ Polo, a.g.e., s.171.

³⁶⁵ Rubruck, a.g.e., s. 33-34.

³⁶⁶ Rubruck, a.g.e., s. 40; Vladimirtsov, a.g.e., s. 88.

³⁶⁷ Simon de Saint Quentin, a.g.e., s. 11.

³⁶⁸ D'ohsson, a.g.e., s. 155;Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 100.

³⁶⁹ Beyânî, a.g.e., s. 29.

Sayıları eşlerinin arasına dâhil edilmeyen güzel genç kızlar ve kadınlar arasından Cengiz Han'a hizmet etmek amacıyla seçilen cariyeleri de bulunmaktadır. Cariyeler genellikle savaş esirleri ve fakir ailelerden veya pazarlardan alınan kadınlardır. Söz konusu kişiler onu satan alan efendisine ve ailesine hizmet etmekle yükümlü tutulmuşlardır. Söz konusu kadınlardan olma çocuklar gayrimeşru çocuklardır ve hiçbir ayrıcalıktan yararlanmalarına müsaade edilmemiştir. Herhangi bir davada yapmış oldukları şahitliğin de geçerliliği bulunmamıştır.³⁷⁰ Cengiz Han, söz konusu evliliklerin birçoğunu siyasi olarak yapmış, böylece fethettiği yeni bölgelerin hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. Aynı zamanda Moğol prenseslerini de hâkimiyet altına alınan düşman kuvvetlerine hediye ederek devletlerarasında akrabalık ilişkileri oluşturup geliştirmeye özen göstermiştir.³⁷¹ Cengiz Han'ın birçok evlilik yapmasının bir başka amacı da ölümsüzlüğe erişme isteğidir.

Cengiz Han'ın ilk eşi ve asıl hatunu³⁷²Börte Fuçin'dir.³⁷³ Moğol liderinin diğer eşi Uvas Merkitlerinin lideri Da'ir Üsün'ün kızı Kulan Hatun'dur³⁷⁴. Kırımî Kulan Hatun hakkında şu izahatı vermektedir:

Kırımî: ve Çingiz'in ikinci mu'tebere hatunu Merkît ilinden Tayrav Suyun'un kızı ve ismine dahi Kulan Bigim dirleridi ve bundan külgân nâm bir oğlu doğmuştur ve üçüncü hatununa Suyugan ilinden yine Suyugan hatun Bigim dirler bundan dahi bir oğlu doğdu ve tıfil iken fevt oldu dördüncü hatununu Hıtay padişahı'nı kahr idüb almışdır ki anın kızıdır ve adına Kökçi Bigim dirler gayet ile çirkin imiş ama pederi padişah-ı azîmü'l-kadir olmağla cümleye tekaddüm iderimiş bundan evladı yokdur ve beşinci hatununa adına Yeksulu Bigim dirler Yesugan Sanlı Tamar denilen kabile beğinin kızıdır işbu beş hatundan mâadâ' hatunları çokdur lakin mu'tebereleri bundandır dirler, ifadelerini kullanmış, Cengiz Han'ın hatunlarına ait kimliksel bilgileri bizlere aktarmıştır.³⁷⁵

Cengiz Han'ın diğer eşleri Tatar Hanı Yakaçar'ın iki kızı Yesugan³⁷⁶ ve Yesui³⁷⁷; Çin'in Kuzey vilayetlerinin reisi Altan Han'ın kızı Küncü'dür.³⁷⁸

Ebu'l Gazi Bahadır Han: Altan Han, Hanbalık'a vardıktan sonra işitti ki; Cengiz Han birçok vilayetlerini almış, hanbalık üzerine yürüyor. Beyleriyle meclis kurdu ve Cengiz Hanla vuruşmanın veya barışmanın hangisinin uygun olduğunu tartıştı. Çınığ Sanığ Polad Ağa isminde bir veziri vardı. Çınığ Sanığ vezir demektir. Bu vezir dedi ki: "Barışmak vuruşmaktan iyidir. Çünkü barıştan sonra Cengiz Han yurduna döner. Başımız rahat olur. O zaman uluları ve beyleri toplar, devlet işleri için büyük bir istişare yaparız. Devlete ilaç vermemiz lazımdır". Altan Han bu vezirin sözünü makul görüp Cengiz Han'a elçi gönderdi. Genç bir kızı vardı. Onu birtakım

³⁷⁰ D'ohsson, a.g.e., s. 155.

³⁷¹ Spuler, a.g.e., s. 428-429.

³⁷² Gumilev, *Avrasya'dan Makaleler -1-*, s. 266-267; C'hi T'ang, a.g.e., s. 67.

³⁷³ Ebu'l Gazi Bahadır Han, Börte Fuçin'i Burta Fuçin olarak vermekte ve Kongratlardan Day Noyan'ın kızı olduğunu bildirmektedir. Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 100. *Fuçin*, Moğolca *en yaşlı eş* anlamına gelmektedir. Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, Çev. İlyas Kamalov, İstanbul, 2003, s. 31.

³⁷⁴ Bademci, a.g.e., s. 321.

³⁷⁵ Kırımî, a.g.e., s. 29-30.

³⁷⁶ Kırımî, söz konusu tanımlamak üzere Suyugan Hatun Bigim adını vermiştir. Kırımî, a.g.e., s. 29.

³⁷⁷ Ebu'l Gazi Bahadır Han, Tatar vilayetlerinden bir adamın kızı olarak iki kardeşi vermiş ancak Yesugan Hatun'u Yıssukan adıyla tanımlamış, Yesui'ni adını ise vermemiştir. Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 100.

³⁷⁸ Kırımî, a.g.e., s. 29-30; Beyânî, a.g.e., s. 29.

hediyelerle beraber Cengiz Han'a peşkeş çekti. Cengiz Han elçiye ilgi gösterdi. Kızı kendisi karılığa aldı. Barış imzalayıp yurduna döndü, ifadelerini kullanmış ve Altan Han kızı Küncü ile Cengiz Han'ın evliliği hakkında veri aktarımında bulunmuştur.³⁷⁹

Görüldüğü üzere Börte hariç³⁸⁰ diğer eşleri ile beraberliği siyasi amaçlı olarak gerçekleştirmiştir, zira tüm kadınlarının han veya bey kızları olması dikkat çekicidir.³⁸¹ Moğollar ve aynı coğrafyada yaşayan Türk-Moğol kabileleri evlilikleri ilk aşamada nüfuslarının az olması hasebiyle karşılık veremedikleri üstün kabilelere reis kızının takdimiyle kendilerini güvence altına almak için kullanmışlardır.³⁸² Zira Cengiz Han, Merkitlere karşı savaşa giriştiğinde Merkit kabilesinin reisi Da'ir Üsün, kızı Kulan Hatun'u³⁸³ Cengiz Han'a hediye ederek kabilesini yok olmaktan kurtarmış, kızı Kulan Hatun³⁸⁴ da Cengiz Han'ın Börte'den sonra en değerli ve gözde eşlerinden biri olmuştur.³⁸⁵ Ayrıca Cengiz Han Çin'in kuzey coğrafyasında konuşlanmış olan Kin İmparatorluğu ile savaş aşamasındayken Kin imparatoru yoğunlaşan Moğol baskılarını önlemek amacıyla kendinden önceki hükümdarın kızı Utubu ile kızın çeyizi olarak da beş yüz oğlan, beş yüz kız ve üç bin adet at göndererek ülkesini Moğol saldırılarından kurtarmıştır.³⁸⁶

Kırımî, Çingîz'in mezkure Bürte Kuçîn Hatun'dan olma beş kızının büyüğü Kuçi Bike (matlab Çingîz'in kızlarıdır) nâm hatundur ki bunu ibtidaen Önk Han'ın oğluna nâmzâd itmiş iken ba'de müyesser olmayub beylerinde adavet ü kıtala mübâderet olmağla ol kızı İkrat Hanı'nın oğlu Gün Boğa'ya virüb damadı ma'nasına gelen küregen demişlerdir ikinci kızına Çeçgan Bigim dirleridi anı Oyrat ilinden Turalcı küregene virmişdir üçüncü kızınınadı Tumulun Bigim'dir anı Kongrat kabilesi beği olan asl ismi Küregen nâm küregene virmişdir ve dördüncü kızının adına Elyatun Bigim'dir anı Al-Kutun nâm kabile sahibi olan Tacer-keran küregene virmişdir ki asl Besugay Bahadır neslinden olan Kuyan ta'bir olunur beğlerden idi ve beşinci kızı Turalı Bigim dirleridi anı sâbikü'l-beyan Önk Han oğluna virmişdir işbu küregenlerin ya'ni damadların hikayeleri çokdur..., sözleriyle Cengiz Han'ın kızları ve damatları hakkında detaylı bilgiler sunmuştur.³⁸⁷

Ayrıca üstün vasfıyla dikkat çeken Cengiz Han, siyasi birliğini henüz tamamlama aşamasında olduğu dönemde çevredeki güçlü kabilelerin desteğini almak amacı güderek Hitay Han'ı Altan Han'ın kızı Küncü Hatun'u³⁸⁸ çirkin ve kısır olmasına rağmen kendine eş olarak almıştır. Moğol geleneği gereğince asıl hatun Börte hariç diğer eşlerin kaderi Cengiz Han'ın elindedir, isterse söz konusu eşlerini resmi nikâhına alır ya da resmi nikâhsız geçici nikâhla kendine kuma yapabilir.³⁸⁹

³⁷⁹ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 97.

³⁸⁰ C'hi T'ang: "Dai-Seçen, (bir defa), "Onggirat kabilemiz, aileniz ile ihsan ve toprak elde etmek için birbirine girmedir. (Fakat) kızlarımız büyüyünce, büyük arabaya binip, kaar deveyi güderek , (evinize gidecek), ailenizden asillerle evlenecekler! Ve daima K'o-tun (Xat'un, Khatun) hatun olacaklardır", C'hi Tang, a.g.e., s. 68. Day-Seçen'in sözleri Cengiz Han'ın Börte ile gerçekleştirdiği evliliğin temelinde siyasi bir kazanç aranmadığını kanıtlar niteliktedir.

³⁸¹ Rıza Nur: "Cengiz Han'ın Kinler'den evlenmesinin sebebi de, Türkler gibi Mançular'da da kızların mirası nakletmesi idi," ifadelerini kullanmakta ve Cengiz han'ın siyasi maksat güderek yapmış olduğu evliliklere vurgu yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nur, a.g.e., s. 71; Bademci, a.g.e., s. 194.

³⁸² Beyânî, a.g.e., s. 66.

³⁸³ D'ohsson Cengiz Han'ın Kulan Hatun'dan dünyaya gelen Tulga adında bir kızı olduğunu ifade etmektedir. D'ohsson, a.g.e., s. 156.

³⁸⁴ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 124.

³⁸⁵ Bademci, a.g.e., s. 321; Beyânî, a.g.e., s. 66.

³⁸⁶ Beyânî, a.g.e., s. 37.

³⁸⁷ Kırımî, a.g.e., s. 29.

³⁸⁸ İlhan, a.g.m., s. 49.

³⁸⁹ Beyânî, a.g.e., s. 29.

Bu duruma en iyi örnek Yesugan ve Yesui kız kardeşlerin Cengiz Han'ın eşleri daha doğru bir ifadeyle kuma olmalarıdır. Cengiz Han Tatarları savaşta bertaraf ettikten sonra Tatar reislerinden Yakaçar'ın kızı Yesugan Hatunu daha sonra da Yesugan Hatun'un Cengiz Han'ı kız kardeşi Yesui hatunu da eş olarak kensine almasını rica etmesinden dolayı iki kız kardeş kuma olarak Tatarlardan alınmıştır.³⁹⁰ Ayrıca Cengiz Han Börte hariç diğer eşlerini istediği kişiye hediye etmekte de özgür olmuştur. Cengiz Han, bir gün bir kâbus görmüş ve eşi İbaka'yı kendine hizmet eden kumanlarından birine hediye etmeyi düşünmüş³⁹¹ ve İbaka'ya; “Baban seni bana verdiğinde, Aşçı Aşık Temur ve iki yüz adamı seninle birlikte gönderdi. Senden bir yadigar olması için Aşık Temur ve iki yüz adamı yanımda tutacağım,”³⁹² ifadelerini kullanmış ve niyetini açıkça belirtmiştir.³⁹³

Cengiz Han'ın asıl beş hatununun kendilerine ait orduları, kendilerine ait adamları ve asli olarak kendilerine tahsis edilmiş yurtları olmuş³⁹⁴, içlerinden Börte ilk eş olması itibariyle ³⁹⁵daha büyük öneme sahip tutulmuş, ondan doğan çocuklar Cengiz Han öldükten sonra tahtın yeni sahibi olmuşlardır. Börte'den dünyaya gelen çocuklar; “Tahtın dört ayağı ve hanlık eyvanının dört direği mesabesinde idiler,”³⁹⁶ ifadeleri Câmî' u't- Tevârîh'de de yer almıştır. Ayrıca Cengiz Han bazı özel durumlarda savaşlarda eşlerini³⁹⁷ de yanında götürmüştür. 1226 sonbaharında Tangutlara karşı yapılan sefere eşlerinden Tatar menşeli Yesui adlı hatununu götürdüğü bilinmekte³⁹⁸, söz konusu hatunun; “Çocuklar! Komutanlar! Durumu müzakere edin”,³⁹⁹ diyerek askerler üzerinde söz sahibi olduğu Moğolların Gizli Tarihi'nde geçmektedir. Cengiz Han'ın Batı seferleri ve Harezmsahlar üzerine gerçekleştirdiği savaşlarında muteber Tatar reislerinden Yakaçar'ın kızı, Cengiz Han'ın asıl eşlerinden biri olan Yesugan da hazır bulunmuştur. Cengiz Han'ın asıl eşleri arasında Kerayit lideri Ong Han'ın kardeşi Caka Gambu'nun kızı İbaka⁴⁰⁰; Nayman Hanı Tayang'ın torunu Gurbasu ve Çin'in kuzeyinde hüküm süren Kin hükümdarının kızı da bulunmaktadır.

Moğol hanı Cengiz Han, kadın ve erkekler arasında sadakate çok önem verilmesini emretmiş, kıskançlık şiddet ve intikamla sonuçlandırılmıştır. Moğol lideri Yakaçar'ın kızı Yesui ile evlendiğinde, Tatar menşeli hatununun Tatar-Moğol savaşı sırasında kaçan bir nişanlısı olduğunu öğrenmiş, uzun süre söz konusu durumu unutmamış, bir tören esnasında Yesui Hatun'un iç çekip

³⁹⁰ **Moğolların Gizli Tarihi (Moğolların Kırmızı Kitabı)**, s. 108; **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 83; Beyânî, a.g.e., s. 29-30.

³⁹¹ **Moğolların Gizli Tarihi (Moğolların Kırmızı Kitabı)**, s. 180; D'ohsson, a.g.e., s. 156; Bademci, a.g.e., s. 320.

³⁹² C'hi T'ang, a.g.e., s. 186; **Moğolların Gizli Tarihi (Moğolların Kırmızı Kitabı)**, s. 181; Kalan, “Moğolların Gizli Tarihi”, s. 378; Beyânî, a.g.e., s. 37.

³⁹³ D'ohsson: “... Ve prensese dönerek, “İkamet ettiğin sarayı (urduyu) eşyasıyla, hizmetçileriyle, harasıyla, sürüleriyle sana bağışladım” dedi. Yalnız bir sofrayı takımıyla, prensesten hatıra kalsın diye bir altın kadeh alıyordu. Sol kanadın dört bin adamına kumanda eden Urut kabilesi reisi Ketibu suretle Abika'nın kocası oldu”, ifadelerini kullanmış ve Cengiz Han'ın İbaka'yı başkasına eş olarak vermesine dikkat çekmiştir. D'ohsson, a.g.e., s. 156.

³⁹⁴ Beyânî, a.g.e., s. 29.

³⁹⁵ Bademci, a.g.e., s. 320.

³⁹⁶ Beyânî, a.g.e., s. 66.

³⁹⁷ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 181; Abdülkadir Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, İstanbul, 2007, s. 26.

³⁹⁸ **Moğolların Gizli Tarihi (Moğolların Kırmızı Kitabı)**, s. 235; İlhan, a.g.m., s. 48.

³⁹⁹ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 187.

⁴⁰⁰ C'hi Tang, a.g.e., s. 238.

sessizleştğini fark etmiş, daha sonra yabancı kavimlerin kabileler şeklinde tasnif edilmesini emretmiş, yalnızca bir kişi kalmış, kimliği sorulunca; “Ben, birbirimizle evliliğimiz kararlaştırılan Yesui’nin nişanlıyım, fakat savaş çıktı ve ben kaçtım,” demiş, Cengiz Han bu kişinin kafası kesilerek öldürülmesini emretmiştir.⁴⁰¹ Söz konusu durum eşler arasında yaşanan kıskançlıklar ve nihayetinde alınan intikama iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Cengiz Han; “Erkeklerin iyiliği, kadınların iyiliğinden anlaşılır”,⁴⁰² sloganını hayatı boyunca canlı tutmaya çalışmış, koymuş olduğu yasaklarla da işaret ettiği üzere toplumun tüm tabakalarında kadın faktörünü koruyup kollamıştır. Moğol lideri Cengiz Han’ın askerleri, Kerayitli bir kumandanın eşini savaş sırasında esir almışlar, aristokrat bir kadın olan söz konusu hatun birçok eşi olan, adına kaynaklarda tanıklık edemediğimiz bir Moğol emirine hediye olarak takdim edilmiş, kadın emirin tüm eşleri arasında en sevdiği haline gelmiş, Cengiz Han, bu durumun sebebinin öğrenmek istediğinde Kerayitli Hatun; “Kadınların tümü vücut bakımından birbirine benzerler; fakat kadın gayret göstermeli, kocası nasıl istiyorsa öyle yapmalıdır; kocasının rızası hilafına gitmemelidir; onun arzusuna uymalıdır; evine, onun gönlünün istediği gibi bakmalıdır. Böyle olursa erkeğin sevgisi artar,”⁴⁰³ cevabını vermiştir. Cengiz Han Kerayitli hatunun cevabından oldukça etkilenmiş, ülkesindeki kadınların da bu meziyetlere sahip olması adına yaptırımlarda bulunmuştur. Ayrıca Moğol lideri Cengiz Han, koymuş olduğu yasaklarda yapılan savaş veya yağma esnasında han eşlerine ve kızlarına saldırılmaması ve onlara zarar verilmemesi adına maddeler de koydurtmuştur. Moğol Han’ı kadınlarının sözlerine de itimat etmiştir.⁴⁰⁴ Börte’nin teklifiyle veliahtını tayin etmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.⁴⁰⁵

2.2.3. Töregene Hatun

Moğol hükümdarı Ögedey’in ikinci eşi, Güyük Han’ın annesi ve Nayman kabilesine mensup olan Töregene Hatun⁴⁰⁶, Ögedey Han’ın 11 Aralık 1241 yılında vefat etmesi üzerine 1242-1246 yılları arasında Moğol tahtına oturmuştur.⁴⁰⁷ Zira Moğol akidelerine göre hükümdarın ölümünden sonra taht varislerinden biri tahtın yeni sahibi oluncaya kadar en büyük çocuğun annesi olan

⁴⁰¹ **Moğolların Gizli Tarihçesi (Moğolların Kırmızı Kitabı)**, s. 108-109; Beyânî, a.g.e., s. 50-51.

⁴⁰² Beyânî, a.g.e., s. 49.

⁴⁰³ Beyânî, a.g.e., s. 50.

⁴⁰⁴ **Moğolların Gizli Tarihçesi (Moğolların Kırmızı Kitabı)**, s. 157, 220, 221.

⁴⁰⁵ H. Ahmet Özdemir, **Moğol İstilas Cengiz ve Hülagü Dönemleri (612-656/1216-1258)**, İstanbul, 2005, s. 187.

⁴⁰⁶ **Moğolların Gizli Tarihçesi (Moğolların Kırmızı Kitabı)**, s. 151; I. de Rachewiltz, “Was Toregene Qatun Ogodei’s “Sixth Empress”?”, **East Asian History, Institute of Advanced Studies Australian National University**, S. 17-18, Canberra, 1999, s. 72; Bademci, a.g.e., s. 153; Mustafa Akkuş, “İlhanlıların Anadolu’daki Dini Siyaseti”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi**, Konya, 2011, s. 62.

⁴⁰⁷ Minhâc-ı Sirâc-El Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)**, Çev. Mustafa Uyar, İstanbul, 2016, s. 126; C’hi T’ang, a.g.e., s. 12,15; Zeynep Demircan, **Orta Anadolu’daki İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk İslâm Sanatları Programı, İstanbul 2003, s. 8; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 507; Abu’l Farac, a.g.e., s. 546; Özdemir, a.g.e., s. 199, Grrousset, a.g.e., s. 261; Tezcan, a.g.m., s. 98; Özgüdenli, “Ögedey Han”, s. 21, Özgüdenli, “Moğollar”, s. 226; Kafalı, a.g.e., s. 90; Dayı, a.g.t., s. 40.

hatunun tahta oturarak, Moğol devletinin devamlılığını sağlaması bir gelenektir.⁴⁰⁸ Ögedey Han'ın, dört nikâhlı eşi, altmış tane de kuması olduğu bilinmektedir.⁴⁰⁹ Burakçin, Töregene⁴¹⁰, Möge ve Haçin adlı hatunların Ögedey Han'ın asıl eşleri olduğu⁴¹¹ ve oğullarının tahta veraset hakkı bulunduğu kaynaklarda belirtilmiştir. Bu geleneği devam ettirmek adına başlangıçta tahta Ögedey Han'ın en sevdiği eşi Möge (Muka) Hatun çıkmış⁴¹² ancak daha sonra ortaklaşa verilen kararlar Ögedey Han'ın baş hatunu⁴¹³ Töregene Hatun tahtın yeni sahibi olmuştur. Töregene Hatun'un uzun yıllar Merkit⁴¹⁴ kabilesine mensup olduğu konuşulmuş ancak daha sonra yapılan çalışmalarla Nayman kabilesine mensup olduğu saptanmıştır.⁴¹⁵ Ancak kendisi Naymanlar'dan gelin olarak alınmamış, bir sefer sırasında ganimet olarak alınmıştır.⁴¹⁶

Töregene Hatun'un⁴¹⁷ ilk eşi Oyrat kabilesinin reisi Da'ir Üsun'dur.⁴¹⁸ Moğollar ve Oyratlar arasında yapılan savaşta Da'ir Üsun yenilmiş, Töregene esir düşmüş, Cengiz Han Töregene Hatun'u oğlu Ögedey'a hediye etmiştir.⁴¹⁹ Ağaçta daha doğru bir ifadeyle naip olarak tahta çıkan Töregene Hatun Ögedey Han'ın Burçakin'den sonraki eşidir.⁴²⁰ Hatun'un çok çirkin ancak siyasi meselelerde çok hırslı olduğu kaynaklarda geçmektedir.⁴²¹ Töregene Hatun, Ögedey Han'ın Güyük Han'la beraber beş çocuğunun annesidir.⁴²² Nesturi Hırısıyan olan hatun'un dini yönünden ziyade siyasete olan ilgisi ağır basmaktadır.⁴²³ Ögedey Han'ın kendine varis olarak seçtiği üçüncü oğlu Küçü'nün Song seferi esnasında ölmesinden sonra Şiremön tahtın yeni veliahtı tayin edilmiş ancak Töregene Hatun tahtın kendi oğlu Güyük'e verilmesini sağlamıştır.⁴²⁴ Naipliği döneminde⁴²⁵ Çağatay Han'a bağlı kalmış, Ögedey Han'ın müşavirlerini yerlerinden alarak kendine daha fazla

⁴⁰⁸ Beyânî, a.g.e., s.74.

⁴⁰⁹ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 149. I. de Rachewiltz ise Ögedey Han'ın altı eşi olduğunu ve bunların sırasıyla; Burakçin, Onhui, Krihi-Hüteni, Mugai, Haçin ve Töregene adlarında olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca Rachewiltz, Töregene Hatun'un Ögedey Han'ın son eşi olduğunu aktarmıştır. Rachewiltz, a.g.m., s. 73.

⁴¹⁰ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, söz konusu hatunun adını Turakine olarak vermektedir. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 149

⁴¹¹ Firdes Özen, Ögedey Han'ın ikinci eşinin adını Ang-hui olarak vermekte ve Mungge'nin eğitiminde etkin rol aldığını aktarmıştır. Özen, a.g.t., s. 74. Özen söz konusu bilgiyi Thomas T. Allsen'e atıfla vermiştir.

⁴¹² Cüveynî, a.g.e., s. 228; Kafalı, a.g.e., s. 87; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 507.

⁴¹³ D'ohsson, a.g.e., s. 205.

⁴¹⁴ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 149.

⁴¹⁵ C'hi T'ang, a.g.e., s. 13; Grousset, a.g.e., s. 261.

⁴¹⁶ Neslihan Durak, "Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki", **Turkish Studies**, C. 3 2008, s. 254; Tezcan, a.g.m., s. 98.

⁴¹⁷ Abdülkadir Yuvalı: "Yeke Hatun'un, Büyük İmparatoriçe olarak imzası vardı. Bu yüzden Yeke Hatun'un, sadece imparatorluğu yönetmediği, aynı zamanda büyük kağan savaşta iken din ve eğitim konularının gelişmesi için çalıştığı, İmparatorluk çapında önemli sosyal yapılar yaptırdığı bilinmektedir." Abdülkadir Yuvalı, **İlhanlılar Tarihi**, C. I., Kayseri, 1994, s. 114.

⁴¹⁸ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 149; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 507; Durak, a.g.m., s. 254; Beyânî, a.g.e., s. 127. C'hi T'ang, Töregene Hatun'un T'u-ch'i'ye göre Merkit reisi Qutu'nun ikinci eşi olduğunu ifade etmiştir. C'hi T'ang, a.g.e., s. 13.

⁴¹⁹ Beyânî, a.g.e., s. 127.

⁴²⁰ Durak, a.g.m., s. 254; Kushenova, a.g.m., s. 41.

⁴²¹ Beyânî, a.g.e., s. 128; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 511; Kushenova, a.g.m., s. 41.

⁴²² Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 149; Özgüdenli, "Ögedey Han", s. 22.

⁴²³ Tezcan, a.g.m., s. 98.

⁴²⁴ Sara Nur Yıldız, "Mongol Rule In Thirteenth-Century Seljuk Anatolia : The Politics Of Conquest And History Writing 1243-1282", **A Dissertation Submitted To The Faculty Of The Division Of The Humanities In Candidacy For The Degree Of Doctor Of Philosophy Department Of Near Eastern Languages And Civilizations**, Chicago, 2006, s. 133; İlyas Kamalov, **Moğolların Kafkasya Politikası**, İstanbul 2003, s. 31; C'hi T'ang, a.g.e., s. 144; Abû'l Farac, a.g.e., s. 546; Barthold, a.g.e., s. 511-512; Grousset, a.g.e., 261; Tezcan, a.g.m., s. 98-99; Durak, a.g.m., s. 255.

⁴²⁵ Rubruck, a.g.e., s. 15.

itaat edeceğini düşündüğü kişileri geçirmiştir. Ögedey Han'ın maliye nazırı Ye-Liü Ç'u-tsai ile Kerayitli mühürdar Çinkay'ın görevlerine son vermiş, yeni nazır olarak vegileri iki misli arttıracakını iddia eden, Müslüman kimliğiyle dikkat çeken Abderrahman'ı görevlendirmiştir.⁴²⁶ Töregene Hatun, Türkistan havalisini yöneten Mes'ud Yalavaç'ı bir süreliğine makamından azletmiş, Doğu İnan coğrafyasının idaresini elinde bulunduran vali Uygurlu Körgüzü ise öldürterek yerine Oyratlara mensup Argan Ağa'yı getirmiştir.⁴²⁷ Naibeliği sırasında Cengiz Han'ın en küçük kardeşi Temüğe Otçigin'in küçük boyutta saldırıları olmuş, söz konusu saldırılar savaşa dönüşmemiştir.

Moğol geleneklerine uygun olarak yapılan kurultayda naibe olarak seçilen Töregene Hatun, ilk aşamada Moğolları iyi bir biçimde idare etmiş ancak sonra yaptığı düzenlemelerden dolayı kendisine karşı muhalif birlikler ortaya çıkmıştır. Hatta Tabakât-ı Nâsirî'de; "Bu süre zarfında onda akıl noksanlığı ve şehvet galeyanı gibi kadın davranışları ortaya çıktı. Moğol memleketlerinin ileri gelenleri bu davranışları görüp muktedir bir hükümdar talebinde bulundular",⁴²⁸ ifadeleri yer almakta ve Töregene Hatun'un zaman ilerledikçe bozulan yönetiminden ve baskıcı uygulamalarından bahsedilmektedir. Töregene Hatun, girişmiş olduğu siyasi mücadeleler ve çevirdiği entrikalar neticesinde oğlu Güyük Han'ı 24 Ağustos 1246 yılında tertip edilen kurultayda han olarak seçirmiştir.⁴²⁹ Güyük Han'la aralarında husumet⁴³⁰ bulunan Deşt-i Kıpçak coğrafyasının idarecisi Batu, hastalığını bahane ederek kurultaya katılmamıştır.⁴³¹ Bu dönemde Töregene Hatun'un yakın arkadaşı, sırdaşı Arap Fatma Hanım'ın⁴³² Güyük Han üzerine büyüler yaptığına dair haberler çıkması üzerine Güyük Han, Töregene Hatun'un ısrarını göz ardı ederek Fatma Hanım'ı günlerce çınlıçplak vaziyette bırakarak büyücülük vasfını kabul edene kadar dövdürerek öldürtmüş⁴³³, Töregene Hatun da çok geçmeden vefat etmiştir.⁴³⁴

2.2.4. Sorgaktani Beki

Sorgaktani Beki⁴³⁵, Kerayit⁴³⁶ lideri Ong Han'ın kardeşi Caka Gambu'nun kızı⁴³⁷; Cengiz Han'ın asıl eşlerinden İbaka Hatun'un⁴³⁸ kız kardeşi; Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy'un

⁴²⁶ C'hi T'ang, a.g.e., s. 12; Dayı, a.g.t., s. 40; Grousset, a.g.e., 261.

⁴²⁷ Abû'l Farac, a.g.e., s. 546.

⁴²⁸ Beyânî, a.g.e., s. 128.

⁴²⁹ Abû'l Farac, a.g.e., s. 546; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 512; Beyânî, a.g.e., s. 130; Carpini, a.g.e., s. 61-63; Rubruck, a.g.e., s. 15; Özdemir, a.g.e., s. 199; Tezcan, a.g.m., s. 98-99; Grousset, a.g.e., s. 262; Kafalı, a.g.e., s. 90.

⁴³⁰ Batu ve Güyük Han arasındaki anlaşmazlık ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Robert Marshall, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, Çev. Fusun Doruker, İstanbul, 1996, s. 55; Durak, a.g.m., s. 254.

⁴³¹ Robert Marshall, a.g.e., s. 93; D'Ohsson, a.g.e., s. 249; Durak, a.g.m., s. 255.

⁴³² Fatma Hanım, Töregene Hatun üzerinde etkisi olan Arap kültüründe yetişmiş bir kadındır. Meşhed kentinin Moğollar tarafından işgal edilmesinden sonra Moğolların ana yurdu Karakurum'a getirilmiş ve pazarlarda çalışmaya başlamıştır. Cüveynî, zeki ve akıllı bir kadın olan Fatma Hatun'un kurnazlık bakımından üstün vasıflı olduğunu aktarmıştır. Cüveynî, a.g.e., s. 230-233; Barthold, a.g.e., s. 512-513; Durak, a.g.m., s. 254-255; Nur Yıldız, a.g.m., s. 133.

⁴³³ Cüveynî, a.g.e., s. 231.

⁴³⁴ Barthold, a.g.e., s. 513; Abû'l Farac, a.g.e., s. 547.

⁴³⁵ *Beki*, *Bigi* unvanı Moğollarda *beg/beyin/kraliçe'nin* karşılığı olarak hatun kadınları temsil etmeye kullanılmıştır. Cüveynî, a.g.e., s. 238; Beyânî, a.g.e., s. 77.

eşidir.⁴³⁹ Aynı zamanda Güyük Han'dan sonra Moğol tahtının sahibi olacak olan Müngge Han'ın, daha sonra kendi adıyla Çin topraklarında Moğol hanlığı kuracak olan Kubilay Han'ın⁴⁴⁰, İran ve Anadolu coğrafyasını hâkimiyeti altına alarak İlhanlıları kuracak olan Hülagü Han'ın ve Kubilay Han ile giriştiği taht mücadelesinde kaybeden taraf olacak olan Arık-Buka'nın annesidir.⁴⁴¹ Moğol aristokrat kadınları arasında bilgeliğiyle dikkat çeken Sorgaktani Beki⁴⁴² Hatun⁴⁴³ elinde bulundurduğu sınırsız yetkilere rağmen taşkınlık yapmayan söz konusu dönemde diğer Moğol kadınlarından üstün özellikleriyle ayrılan mütevazı bir Moğol hatunudur.⁴⁴⁴ Kerayit lideri Tuğrul Han'dan kardeşi İbaka ile birlikte alınmış Cengiz döneminde Moğol kabilesine girişi sağlanmıştır. Cengiz Han bu iki kızdan Sorgaktani Beki'yi oğluna⁴⁴⁵ kardeşi İbaka'yı ise kendine eş olarak almıştır.⁴⁴⁶ Sorgaktani'nin diğer kardeşi Bektümüş ise Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuçi ile evlendirilmiştir. Sorgaktani Beki, 1203 yılında Tuluy ile evlendikten ve zekâsıyla hanedan üyelerinin dikkatini çekmeyi başardıktan sonra Cengiz Devleti'nde önem arz eden bir hatun haline gelmiştir.⁴⁴⁷

Günümüz araştırmacılarının da işaret ettiği üzere Sorgaktani Beki, devlet meselelerini etkili bir biçimde çözen, işlerin sonunu düşünerek hareket eden aynı zamanda geleceği gören ve bu yönüyle itibar kazanan bir Moğol hatunudur.⁴⁴⁸ Dönem kaynaklarında⁴⁴⁹; “Gayet zeki ve akıllı idi; ulusun idaresinde dünya hatunlarının başında gelirdi; örtünmede, namus ve iffette dosdoğru idi,”⁴⁵⁰ ifadeleri yer almaktadır. Târih-i Cihângüşâ'da ise Sorgaktani Beki'nin kişisel özellikleriyle alakalı olarak; “Çok akıllı ve sabırlı, işlerin sonunu iyi düşünen, bilgili ve tecrübeli adamların bilemediğini

⁴³⁶ Zeki Velidî Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1970, s. 262; Lı Tang, “Sorkaktani Beki A Prominent Nestorian Woman At The Mongol Court”, **Jingjiao The Church of the East in China and Central Asia**, Haz. Roman Malek-Peter Hofrichter, s. 350.

⁴³⁷ Nebil Karaduman, “Moğol İstilasında Şark Hıristiyanları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kayseri 2014, s. 67; Akkuş, a.g.m., s. 62; Nur Yıldız, a.g.m., s. 147; Özen, a.g.t., s. 74.

⁴³⁸ Bademci, a.g.e., s. 153.

⁴³⁹ Carpini, a.g.e., s. 67; Nur Yıldız, a.g.t., s. 133; Grousset, a.g.e., s. 266; Beyânî, a.g.e., s. 130; Tezcan, a.g.m., s. 97.

⁴⁴⁰ Akkuş, a.g.m., s. 115.

⁴⁴¹ Cüveynî, a.g.e., s. 454; Lı Tang, a.g.m., s. 349; Mustafa Akkuş, “Abâkâ Han'ın Dini Şahsiyeti ve Anadolu'daki Uygulamaları”, **SUTAD**, C. 40, Ankara 2016, s. 75; Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 44,150; Abû'l Farac, a.g.e., s. 531; Durak, a.g.m., s. 253; Beyânî, a.g.e., s. 130; Tezcan, a.g.m., s. 98; Dayı, a.g.t., s. 42.

⁴⁴² Sorgaktani Beki, *yumuşak, sünen, yumuşak tenli* anlamında kullanılmaktadır. A. Zeki Veli Togan, **Cengiz Han(1155-1227)**, 1969-1970 Dönemi Ders Notları, Ankara, 1970, s. 36; Durak, a.g.m., s. 251.

⁴⁴³ Cüveynî, Tuluy'un eşini Sorkotani Beki olarak vermiştir. Cüveynî, a.g.e., s. 100, 453, 454. Abu'l Farac söz konusu hatunu tanımlamak için Sarkutani Bagi ismini kullanmaktadır. Abu'l Farac, a.g.e., s. 531. Barthold ise Sorkotani Bige ismi ile tanımlamaktadır. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan.**, s. 512. Ebu'l Gazi Bahadır Han ise Surkukti Biki ismine yer vermektedir. Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 150. Cengiz Han'ın eşleri ve kızları hakkında ayrıntılı bilgiler veren Kırîmi'nin eserinde Sorgaktani Beki hakkında bilgiye rastlanılmamıştır. Carpini ise söz konusu hatunun adını Surukuteni olarak vermektedir. Carpini, a.g.e., s. 67. D'ohsson Sorgaktani Beki'yi ifade etmek için Siourcoucteni (Serkoyti) adını kullanmıştır. D'ohsson, a.g.e., s. 209.

⁴⁴⁴ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 150; Tezcan, a.g.m., s. 97-98.

⁴⁴⁵ Martha Avery, **The Tea Road China and Russia Meet Across the Steppe**, Beijing, 2003, s. 36; Lane George, “Soghaghtani Beki”, **In The Encyclopedia of Islam and Women**, Oksford, 2014, s. 1; Bademci, a.g.e., s. 152; C'hi T'ang, a.g.e., s. 169.

⁴⁴⁶ C'hi T'ang, a.g.e., s. 169; Lı Tang, a.g.m., s. 350; Tezcan, a.g.m., s. 97.

⁴⁴⁷ Durak, a.g.m., s. 251.

⁴⁴⁸ Tezcan, a.g.m., s. 9; Beyânî, a.g.e., s. 130.

⁴⁴⁹ Bar Hebraeus, Sorgaktani Beki'nin üstün özelliklerine atıflarda bulunurken Reşidüddîn de söz konusu hatunu en yüce hatun olarak tanımlamayı uygun görmüştür. Carpini ise Sorgaktani Beki'nin gözlemediği kadarıyla Tatarların en onurlu hatunu olduğunu belirtmiştir. Li tang, a.g.m., s. 351; George, a.g.m., s. 2.

⁴⁵⁰ Beyânî, a.g.e., s. 130-131.

bilendi,” ifadeleri geçmekte ve söz konusu hatunun zekâsıyla dönem beylerinden daha üstün olduğuna dikkat çekilmektedir.⁴⁵¹ Mütenebbi adlı şair ise bir beyitinde; “Kadın cinsi arasında buna benzer başka bir kadın görseydim, kadın cinsininin erkek cinsine üstün olduğunu söylerdim,”⁴⁵² diyerek Sorgaktani Beki’nin üstün vasıflı olmasına atıfta bulunmuştur. Hayatının ilk dönemleri hakkında yeterli bilgi bulunmamasıyla beraber onun gençlik ve yaşlılık dönemi hakkında ulaşılan bilgilerin çoğu eşi Tuluy’un ölümünden sonra genç denilebilecek bir yaşta dul kalması ve siyasi olarak topluma etki etmesi sonucunda oluşturulmuştur.⁴⁵³ Tuluy öldüğünde ulusu ve varlığının gözetimi en⁴⁵⁴ büyük hatunu Sorgaktani Hatun’a geçmiştir.⁴⁵⁵

Sorgaktani Beki, Tuluy’un ölümünden sonra hiçbiri erişkin yaşta olmayan oğullarını yanına alarak ana karargâha dönemin hanı Ögedey Han’ın yanına gitmiş,⁴⁵⁶ başkentte varlık göstermeye başlamıştır.⁴⁵⁷ Sorgaktani Beki, Cengiz Han’ın en küçük oğlu Tuluy’dan olma dört oğlunun Uygur asıllı yönetici ve bilginlerin tecrübelerinden faydalanarak yetiştirilmesine ve han olabilecek kapasite ile eğitim seviyesine erişecek biçimde büyütme⁴⁵⁸ özen göstermiş,⁴⁵⁹ yaşanması mümkün olan siyasi aksaklıklara bağlı gereksiz tartışmalara girmelerini önleyerek hanlık mücadelesinde geri kalmalarını engellemiştir.⁴⁶⁰ Sorgaktani Beki, genç yaşta dul kalmış olmasına, eşinin yokluğuna rağmen çocukların donanımlı birer taht adayı olarak yetişmelerine imkân sağlamış, zira devamında da üç oğlunun da taht sahibi olması söz konusu durumu açıklar niteliktedir. Sorgaktani Beki, iktidar sahibi olmalarını istediği oğullarının; “Tümüne edep ve kültürü öğretti, aralarında saç kılı kadar anlaşmazlık çıkmasına hiçbir zaman müsaade etmedi”⁴⁶¹ ibareleri dönem kaynaklarında geçmektedir. Sorgaktani Beki’nin oğullarına karşı geliştirmiş olduğu söz konusu tutum oğulları tarafından iyi değerlendirilmiş, buna karşılık Moğol tahtının sonraki dönemlerde sahibi olacak olan oğulları da annelerinin kararlarına saygılı davranıp emirlerine boyun eğmişlerdir. Moğol tarihi ana kaynaklarından biri olan Târih-i Cihângüşâ’da söz konusu durumla ilgili olarak “Tasarrufunda bulunan oğullar, ordu, vilayet, onun büyük ve küçük emirleri ile yasaklarına tabi ve bağlı olsunlar; emrinden çıkmasınlar”⁴⁶² ifadeleri yer almaktadır.

Kerayitli Nesturi⁴⁶³ hatunlarından biri olan Sorgaktani Beki⁴⁶⁴ dinine oldukça bağlıdır⁴⁶⁵ ve çocuklarının Nesturiliği bilerek büyümelerini sağlamıştır.⁴⁶⁶ Ayrıca çocuklarına Nesturi

⁴⁵¹ George, a.g.m., s. 2; Beyânî, a.g.e., s. 130.

⁴⁵² Abu’l Farac, a.g.e., s. 531.

⁴⁵³ Durak, a.g.m., s. 253.

⁴⁵⁴ George, a.g.m., s. 1.

⁴⁵⁵ Li Tang, a.g.m., s. 352; Vladimirstov, a.g.e., s. 87,149; Abu’l Farac, a.g.e., s. 531; Beyânî, a.g.e., s. 40.

⁴⁵⁶ Li Tang, a.g.m., s. 352.

⁴⁵⁷ Beyânî, a.g.e., s. 130.

⁴⁵⁸ Cüveynî, a.g.e., s. 454; Abu’l Farac, a.g.e., s. 531; Dayı, a.g.t., s. 42.

⁴⁵⁹ Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, s. 112.

⁴⁶⁰ Abdülkadir Yuvalı, “Hûlagû”, **DİA**, C. 18, Ankara, 1998, s. 473; Abu’l Farac, a.g.e., s. 531, Durak, a.g.m., s. 253, Beyânî, a.g.e., s. 78.

⁴⁶¹ Beyânî, a.g.e., s. 132.

⁴⁶² Beyânî, a.g.e., s. 132.

⁴⁶³ Avery, a.g.e., s. 36; Abu’l Farac, a.g.e., s. 531.

Hristiyanlığa karşı hoşgörölü olmalarını da ögütlemiş,⁴⁶⁷ oğulları da annelerinin dini faaliyetlerine saygı duymuşlardır.⁴⁶⁸ Çevresinde bulunan Nesturi rahiplere kıymetli eşyalar hediye eden Sorgaktani Beki, yortulara çocuklarıyla birlikte katılarak oğullarının Nesturi Hristiyanlığa geçmelerini sağlamaya çalışmıştır.⁴⁶⁹ Li Tang, Sorgaktani Beki'nin Moğol yurdunda Nesturiliğın annesi olduğunu ve Nesturiliğın halkla bütünleşmesi adına çalışmalar yaptığını ayrıca oğullarını da söz konusu dine karşı hoşgörölüyle yetiştirdiğini aktarmıştır.⁴⁷⁰ Sorgaktani Beki'nin Nesturi Hristiyanlığa karşı olan olumlu tutumu Moğol Hanedanın'da söz konusu dinin nüfuzunun artmasını sağlamıştır.⁴⁷¹ Çocuklarını Nesturi adetlerine göre yetiştirmeye çalışan Kerayitli hatun Çin kaynaklarında; *ünlü, mükemmel, görkemli, azize bir imparatoriçe* olarak tanımlanmıştır.⁴⁷² Yapmış olduğu hayır işleri ve vermiş olduğu sadakalar vasıtasıyla Sorgaktani Beki halk tarafından yüceltilmiştir. Sorgaktani Beki, yalnızca Nesturi Hristiyan halka değil Müslüman tebaya da yardımlarda bulunmuş⁴⁷³, şeyhlerin ve âlimlerin himaye edilmesine gerekli özeni göstermiş⁴⁷⁴; "Din-i Muhammedî şeriatının şiarlarını da yaşatmaya gayret gösteriyordu,"⁴⁷⁵ ifadeleri Târih-i Cihângüşâ'da yer almıştır. Sorgaktani Beki, Mesud Yalavaç'ın Uygur havalisinin valiliğini yaptığı esnada Buhara vilayetinde yaptırdığı Mesudiye Medrese'sine yardımda bulunmuş, sonrasında yine aynı kentte bin kişilik kapasiteye sahip Hâniyye Medresesini bin gümüş *balış*⁴⁷⁶ harcanmasını emrederek kendi parasıyla yaptırmıştır.⁴⁷⁷ İslâm Medresesi olarak da bilinen söz konusu medresenin müdürü olarak dönemin önemli âlimlerinden biri olan Seyfeddin Bâherzî'yi⁴⁷⁸ görevlendirmiş⁴⁷⁹, medresenin, öğrencilerin ve müderrislerin ihtiyaçlarının karşılanması amacı

⁴⁶⁴ Golnaz Mohsenpoormobarak Abad, **Tarihî Ve Sosyo-Kültürel Yönleriyle Bir İlhanlı Başkenti: Meraga**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2015, s. 70; Akkuş, a.g.m., s. 75.

⁴⁶⁵ Li Tang, a.g.m., s. 353-354.

⁴⁶⁶ H. Wilhelm Haussig, **İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi**, Nşr. M. Kayayerli, İstanbul, 2001, s.252; Spuler, a.g.e., s. 202; Durak, a.g.m., s. 257.

⁴⁶⁷ Avery, a.g.e., s. 36.

⁴⁶⁸ Tezcan, a.g.m., s. 98; Beyânî, a.g.e., s. 133.

⁴⁶⁹ Akkuş, a.g.m., s. 75.

⁴⁷⁰ Li Tang, a.g.m., s. 353-354.

⁴⁷¹ Akkuş, a.g.m., s. 75.

⁴⁷² Tezcan, a.g.m., s. 97; Durak, a.g.m., s. 257; Akkuş, a.g.m., s. 75.

⁴⁷³ Li Tang, a.g.m., s. 354; Nur Yıldız, a.g.m., s. 150.

⁴⁷⁴ Durak, a.g.m., s. 257.

⁴⁷⁵ Beyânî, a.g.e., s. 132.

⁴⁷⁶ *Baliş*, Cengiz Han döneminden beri para birimi olarak kullanılmaktadır. *Baliş*, külçe aynı zamanda sikke ve gümüş anlamlarında kullanılmaktadır. Cengiz ve ardılları döneminde kullanılmaya devam eden para biriminde *baliş* kağıt para olarak altı ya da on dinara eş değerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Baliş*, **DİA**, C. 5, 2012, s. 22.

⁴⁷⁷ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 507; Karaduman, a.g.t., s. 68; Durak, a.g.m., s. 257; Beyânî, a.g.e., s. 133.

⁴⁷⁸ 1190 yılında Bahârz şehrinde doğan Seyfüddin Said b. el-Mutahhar b. Said el-Baharzi, Kübreviyye tarikatının Bâharziyye kolunun kurucusudur. Buhara, Bağdat, Nişabur gibi dönemin önemli kültür şehirlerini gezen Baharzi, hacca gitmiştir. Hac dönüşünde Bağdat'ta Şehabeddin es-Sühreverdî'nin, Horasan'da Ali et-Tusi'nin derslerine iştirak ederek kendini geliştirmiştir. Buhara'da Cemaleddin ei-Mahbubi ve Şemsüleimme el-Kerderi gibi önemli bilgilerin tecrübelerinden faydalanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Seyfeddin Bâharzî", **DİA**, C. 4, İstanbul, 1991, s. 474-475; Süleyman Gökbulut, **Necmeddin Kübrâ –Hayatı, Eserleri, Görüşleri-**, İstanbul 2010, s. 155-157; Abdurrahman Câmî, **Evliya Menkıbeleri (Nefahâtü'l-Üns)**, Çev. Lâmiî Çelebi, Haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul, 2011, s. 575. Altın-Orda Hanlığı yöneticilerinden biri olan İslamiyet'i seçen han olarak bilinen Berke Han da Baharzi'den dersler almıştır.

⁴⁷⁹ Dorothea Krawulsky, **The Mongols İlkhans And Their Vizier Rashid al-Din**, Peter Lang Frankfurt am Main, 2011, s. 128; Mustafa Uyar, "Ortaçağ Moğol Hükümdarlarının İslamlaşmasında Türk Unsurların Ve Türk Din Anlayışının Rolü

güderek çevrede bulunan birçok köyün medreseye vakfedilmesini emretmiş ve Müslüman halka yardımlarda bulunmuştur.⁴⁸⁰

Cheng-ting⁴⁸¹ bölgesine kocasının emaneti olarak sahip çıkan söz konusu hatun⁴⁸² bu bölgede vermiş olduğu yerinde kararlarla ve yapmış olduğu doğru atamalarla kendine aristokrat çevrede üstün bir konum yaratmayı başarabilmiş aynı zamanda Moğol hanedan üyelerine kıymetli hediyeler göndererek kabile reisleri, askerler ve statüsü yüksek yabancı beylerle iletişimini güçlendirmiş ve bu kişilerin teveccühüne erişmiştir.⁴⁸³ Sorgaktani Beki hükümet işlerinin yanında eşinden kalan ulusun ve malların idaresini de üstlenmiş; “Kocasına bağlı ümera ve nökerler, erkeklerin üstesinden gelemediği işlerin nasıl yürütüldüğünü öğrenince, şaşkınlık içinde parmaklarını ısırıp düşündüler,”⁴⁸⁴ ifadeleri kaynaklarda yer etmiştir. Sorgaktani Beki’nin elçileri ve reayası, Moğol ana yurdunda bulunan tüm varislerden daha çok saygı görmüşler; “Memurlar ve ordu şihneleri, onun siyasetinden ve iktidarından korktuklarından reayaya adaletle muamele ediyorlardı,”⁴⁸⁵ ibarelerine rastlanmıştır. Geliştirmiş olduğu düzenle ve işlerini büyük bir titizlikle idame ettirmesiyle Sorgaktani Beki, halkın refahının artmasına yardımcı olmuş, kendisine bağlı bireyler ağır cezalara çarptırılmamak için adalet yolunu terketmemişlerdir.⁴⁸⁶ Yönetimdeki doğru stratejileriyle Sorgaktani Beki, Ögedey Han’ın dikkatini çekmiş ve iltifatlarına mazhar olmuştur.⁴⁸⁷ Hatta Ögedey Han, Sorgaktani Beki’yi Ögedey Han’dan sonra tahtın yeni sahibi olacak olan Güyük ile evlendirmek istemiş ancak Sorgaktani Beki, çocukların bakımını öne sürerek teklifi reddetmiş ve aynı zamanda söz konusu durumun Güyük ile arasında bir düşmanlığa sebebiyet vermemesi adına bazı yaptırımlarda bulunmayı da ihmal etmemiştir.⁴⁸⁸ Sorgaktani Beki’nin Ögedey Han’ın Güyük ile ilgili teklifini reddetmesinin asıl sebebi hiç şüphesiz çocukları ile ilgilenmekten ziyade politik sebeplerden kaynaklanmaktadır.

Sorgaktani Beki, Ögedey Han’ın saltanatının ilk yıllarında vuku bulan iç karışıklıklardan uzak durmuş, eşinden kendisine kalan ve kendine ait olan ordusunu da söz konusu çekişmelerden uzak tutarak ulusunun yıpranmasını engellemiş ve aynı zamanda askerlerinin güçlenmesi için gerekli tedbirleri alarak ordusunun korunup güçlenmesini sağlamıştır.⁴⁸⁹ Ögedey Han’ın kardeşi Uluğ Noyan⁴⁹⁰ Tuluy’un ölümünden sonra söz konusu duruma çok üzülen devlet meselelerinden uzaklaşmasıyla Moğol yönetimi fiili olarak liyakatli ve devlet meselelerinde vermiş olduğu yerinde

Üzerine”, **Yücel Özkaya’ya Armağan Yazılar**, Ed. Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Ankara, 2015, s. 213; Uludağ, a.g.m., s. 475.

⁴⁸⁰Spuler, a.g.e., s. 261; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 507; Beyânî, a.g.e., s. 133-134; Durak, a.g.m., s. 257.

⁴⁸¹ Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, s. 46; Durak, a.g.m., s. 253.

⁴⁸² George, a.g.e., s. 2.

⁴⁸³ Abu’l Farac, a.g.e., s. 531; Li Tang, a.g.m., s. 532; Durak, a.g.m., s. 253.

⁴⁸⁴ Beyânî, a.g.e., s. 133.

⁴⁸⁵ Cüveynî, a.g.e., s. 454.

⁴⁸⁶ Durak, a.g.m., s. 257-258.

⁴⁸⁷ Tezcan, a.g.m., s. 97; Beyânî, a.g.e., s. 130-131.

⁴⁸⁸ Durak, a.g.m., s. 253-254.

⁴⁸⁹ Leo De Hartog, **Cengiz Han Dünyanın Fatih**, Çev. Serkan Uzun, Ankara, 2003; s. 155, Durak, a.g.m., s. 254.

⁴⁹⁰ Nur Yıldız, a.g.m., s. 147.

kararlarıyla dikkat çeken Sorgaktani Beki'ye kalmıştır. Hatun, Ögedey Han'ın geri planda kaldığı bu dönemde devlet meselelerini en iyi biçimde yönetmiş, hatta dönem kaynaklarından Târih-i Cihângûşa'da; "Hiçbir hükümdar bu derece muvaffak olamamış, işleri bu derece iyi şekilde yapıp canlandıramamıştı,"⁴⁹¹ ifadeleri yer almıştır. Bu sebeple Ögedey Han Uluğ Noyan'ın acısını unutup devlet işleriyle tekrar alakadar olmaya başladığında Sorgaktani Beki'nin fikirlerini almaya özen göstermiş hatta Sorgaktani Beki'ye danışmadan iş yapmamaya başlamıştır.⁴⁹²

Cüveynî, Sorgaktani Beki'nin faaliyetleri ve Ögedey Kağan'ın söz konusu hatunla ilgili görüşleri hakkında şu sözleri aktarıyor:

Ulu Noyan'ın ölümünden sonra ülkenin yönetimi işlerinde her zaman Uluğ Noyan'ın hanımı Sorkotani Beki'nin görüşünün alınmasını buyurdu. Sorkotani Beki, Ong Hanın erkek kardeşinin kızı olup, Mengi Kaan, Kubilay, Hülagu ve Arıg Böke gibi büyük şehzadelerin annesi idi. Kaan, anılan şehzadelerin, ordunun, büyüğün, küçüğün herkesin onun emir ve yasaklarına uymasını, hiç kimsenin onun fermandan dışarı çıkmamasını söyledi. Beki, bütün oğullarının yetiştirilmesinde, devlet işlerinin çekilip çevrilmesinde, tayin ve terfilerde, ticaretle öyle isabetli kararlar verdi ve devletin temellerinin sağlamlaşmasında öyle kurallar koydu ki hiçbir erkek onun yaptıklarını yapamaz ve işleri o kadar düzene sokamazdı. Kaan, ülke meselelerini hallederken ve ordu düzenlemeye başlarken önce onun düşünce ve görüşlerini alır, onu hiçbir değişiklik yapmadan uygulardı. Saraya gelen elçiler ve haberciler ona büyük bir saygı gösterirdi. Onun sarayının mensupları ve ileri gelenleri gittikleri doğu ve batı ülkelerinde, diğer şehzadelerin elçilerinden daha çok saygı ve ilgi görürlerdi. İşleri titizlikle takip etmesi yüzünden ülkesindeki bütün insanlar onun zamanında mutlu ve müreffeh bir hayat sürdürdüler. Vergi memurları, şahneler ve askerler, onun vereceği cezanın ağırlığından çekinerek halka âdil davranırlardı. O, kurultaylarda veya şehzadelerin toplandıkları günlerde, törenlerde ve bayramlarda, süslenme, ziyet eşyası takınma, incelik ve nezaket bakımlarından orada hazır bulunanların hepsinden daha çok göze çarpardı. Himayesi ve fermanı ülkenin her yanında geçerliydi. Buna örnek olarak şu olayı gösterebiliriz: Meliklerden bir kısım, halka yüklenmiş olan ağır vergi ve kopçu'a itiraz eden onun memurlarıyla tartıştılar. Sorkotani Beki, o melikleri huzuruna getirtti. Onların suçlu olduğu delillerle ortaya konulunca, hepsini ölüme gönderdi.⁴⁹³

Ögedey Han döneminde devlet meseleleriyle fazlasıyla meşgul olan Sorgaktani Beki, Moğol ana yurdunda Ögedey Han'ın eşi Töregene Hatun'u geri plana atarak ön plana çıkmayı başarmıştır. Ögedey Han'ın ölümünden sonra Moğol tahtına naibe olarak Töregene Hatun'un çıkması ve siyasette başarılar elde etmesiyle, Sorgaktani Beki'nin aklını kullanarak kendini geri plana çekmiştir. Sorgaktani Beki söz konusu dönemde karışıklıklardan uzak durmuş, çocuklarını koruma politikasıyla hareket etmiştir. Töregene Hatun'un Fatma Hanım yüzünden gözden düşmesine kadar geçen sürede Sorgaktani Beki Hatun siyasetten uzak durarak ihtiyatlı davranmıştır.⁴⁹⁴ Sorgaktani Beki'nin taht mücadelelerinden uzak durarak müteveffa eşi Tuluy'dan kalma ulusunu koruması rahat bir biçimde yaşamasını ve itibar kazanmasını kolaylaştırmış zira bu durum Güyük Han'ın han seçildiği kurultayda kendisine saygı gösterilmesini ve kurultayın en baskın kişisi olmasını

⁴⁹¹ Beyânî, a.g.e., s. 130-131.

⁴⁹² Durak, a.g.m., s. 254; Beyânî, a.g.e., s. 131.

⁴⁹³ Cüveynî, a.g.e., s. 454.

⁴⁹⁴ Durak, a.g.m., s. 255; Tezcan, a.g.m., s. 97.

sağlamıştır.⁴⁹⁵ Güyük Han'ın tahta çıkışından sonra Moğol aristokratik tabakasında tekrar yükselişe geçen Sorgaktani Beki devlet meselelerinde yeniden görev almaya başlamıştır. Güyük Han, Sorgaktani Beki ve oğullarını diğer saltanat varislerinin giriştiği taht mücadelelerine katılmadıkları için tebrik etmiş, han adına beş yüz araba mücevher ile hediyelerin dağıtılması görevi kurultay eğlencelerinden sonra yapılmak üzere Sorgaktani Beki'ye verilmiştir.⁴⁹⁶

Güyük Han, Sorgaktani Beki'ye müteveffa hanın hazinesinden altın, gümüş, inci mücevherlerle kıymetli kumaşlar hediye etmiştir.⁴⁹⁷ Sorgaktani Beki'nin en büyük oğlu Müngge de Töregene Hatun'un naibeliği sırasında anlaşmazlıkların yaşandığı aralarında Cuçi soyunun devamını sağlayan Batu ile Cengiz Han'ın kardeşi Otçigin'in davasıyla ilgilenmek üzere tayin edilmiştir.⁴⁹⁸ Töregene Hatun döneminde yaşanan siyasi boşluktan kaynaklı hanedan üyeleri kendi yakınlarına payzalar dağıtmışlar, istedikleri gibi hareket etmişlerdir. Güyük Han, kurultaydan sonra görevini layıkıyla yerine getirmeyen görevlilerin tespiti için büyük bir soruşturma başlatmış, Sorgaktani Beki hakkında maddi konularla ilgili yapılan çirkin iftiraların gerçek olmadığı ortaya çıkmıştır.⁴⁹⁹ Hatun'un söz konusu soruşturmada aklanması oğullarının da suçsuz olduklarının tespit edilmesi üzerine Tuluy ulusunun itibarı artmaya başlamıştır.⁵⁰⁰ Ayrıca Sorgaktani Beki'den olma Moğol hanedan üyelerinin taht mücadelelerinin dışında kalmaları Güyük Han'ın gözünde iyi bir intiba bırakmalarında önemli bir etken olmuştur.⁵⁰¹

Bu dönemde itibarını ve yönetimini sağlamlaştırıp batıya sefere çıkan Güyük Han'ın asıl amacı aralarında bir süredir husumet bulunan Batu'nun üzerine yürümek olduğu gerçeğini anlayan Sorgaktani Beki, Deşt-i Kıpçak coğrafyasının yöneticisi Batu Han'a bir ulak göndererek durumu haber vermiş⁵⁰² böylelikle Güyük Han'la siyasi bir çatışma yaşamamış aynı zamanda Batu'yla olan iyi ilişkilerin devamını sağlamıştır. Elbette bu durum görünen sebeptir. Hiç şüphesiz Sorgaktani Beki, iki güç arasında vuku bulacak herhangi bir savaşta zararın daha büyük olacağını, kendine ve oğullarına da etki edeceğini düşünmüş olmalıdır. Güyük Han'ın 1248 yılında ani ölümünün ardından Moğol ana yurdunda veraset kavgaları başlamış, Sorgaktani Beki, boş kalan Moğol tahtına oğlu Müngge'yi oturtabilmek için çalışmalara başlamıştır.⁵⁰³ Zira Moğol tahtına naibe olarak oturan Oğul Kaymış Hatun'un beceriksiz tavırları ona bu fırsatı vermiştir. Sorgaktani Beki ile Batu'nun ortak uğraşları sonucunda 1251 yılında düzenlenen kurultayda Müngge Moğol hanı

⁴⁹⁵ D'Ohson, a.g.e., s. 249; Marshall, a.g.e., s. 93; Beyânî, a.g.e., s. 131; Nur Yıldız, a.g.t., s. 148-149.

⁴⁹⁶ Cüveynî, a.g.e., s. 237; D'ohsson, a.g.e., s. 209; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 512; Durak, a.g.m., s. 255; Beyânî, a.g.e., s. 131.

⁴⁹⁷ Durak, a.g.m., s. 255; D'ohsson, a.g.e., s.251; Tezcan, a.g.m., s. 97.

⁴⁹⁸ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 512.

⁴⁹⁹ Durak, a.g.m., s. 255.

⁵⁰⁰ Grousset, a.g.e., s. 266; Beyânî, a.g.e., s. 132.

⁵⁰¹ Cüveynî, a.g.e., s. 238; Durak, a.g.m., s. 255.

⁵⁰² Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 516; Nur Yıldız, a.g.t., s. 143.

⁵⁰³ Beyânî, a.g.e., s. 132; Durak, a.g.m., s. 256.

seçilmiştir.⁵⁰⁴ Sorgaktani Beki, uğraşları sonucunda Moğol tahtının Ögedey Han ulusundan alınarak Tuluy ulusunun eline geçmesini sağlamıştır.⁵⁰⁵ Müngge Han, Moğol tahtının yeni sahibi olduğu vakit bilgeliğiyle dikkat çeken Sorgaktani Beki, oğlunun han seçildiği kurultaya katılan yerli, yabancı fark etmeksizin herkesle ilgilenmiş, hediyeler göndererek büyüklüğünü göstermiştir.⁵⁰⁶

Sorgaktani Beki, taktığı kıymetli takılarından daha çok zekâsıyla dikkat çeken, sahip olduğu yetkilerle ve bu yetkileri kullandığı doğru adımlarla Moğol aristokrat sınıfında kendine önemli bir yer eden, siyasetteki aktif hayatıyla ve bu hayatın getirisi olarak kazandığı başarılarıyla Moğol Hanedanı içerisinde Cengiz Han'ın eşinden sonra en yüksek statüye sahip olan bir birey olmanın yanısıra neredeyse tüm çocuklarını Moğol tahtına oturtmayı başarabilen dirayetiyle, azmiyle hazfızalara yer eden önemli bir Moğol hatundur. Sorgaktani Beki Kerayit prensesi olması ve evliliklerde kızın ailesinde asalet aramanın gerekliliğini açık şekilde görebileceğimiz örnek olması hasebiyle önemli bir hatundur.

2.2.5. Oğul Kaymış Hatun

1248 yılında Güyük Han'ın aniden ölümü üzerine Moğol tahtı boş kalmış, D'ohsson tarafından Oyrat reisi Kutuku-Beki'nin kızı olduğu düşünülen ancak Paul Pelliot tarafından Merkit asıllı olduğu tespit edilen müteveffa Güyük Han'ın eşi Oğul Kaymış Hatun saltanat naibesi vasfıyla Moğol tahtına oturmuştur.⁵⁰⁷ Oğul Gaymış Hatun, 1250 yılında Saint Louis tarafından elçilik vazifesiyle Moğol topraklarına gönderilen üç Dominiken rahibi Andre de Longjumeau, Guy ya da Guillaume olarak bilinen kardeşi ile Jean de Carcasone'yı karşılayan Moğol hatundur. Oğul Gaymış, Fransız Kralı tarafından elçiler aracılığıyla kendisine ulaştırılan hediyeleri vergi olarak kabul etmiş, cevaben yazdığı mektupta da Fransızların kendisine tabiiyetini daha açık bir şekilde ifade etmesini istemiştir.⁵⁰⁸

Ağaç olarak tahta çıkan Oğul Kaymış Hatun'un amacı Ögedey Han soyundan gelen yeğeni Şiremön ya da erişkin yaşta olmayan Güyük Han'dan olma oğlu Kuça'yı tahta geçirmektir. Ancak Güyük Han'la arasında anlaşmazlıklar olduğu bilinen Karadeniz'in kuzey coğrafyasında konuşlanan ve söz konusu bölgenin hâkimi olan Batu Han ile Tuluy'un eşi Sorgaktani Beki'nin bu durumu kabul etmeleri mümkün olmamıştır. Ayrıca Batu Han, Ögedey Han soyunu bitirmeyi amaçlamaktaydı. Zira saltanat naibesi olan Oğul Kaymış Hatun'un bilgelikten uzak, cahil

⁵⁰⁴ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 150; Abu'l Farac, a.g.e., s. 553; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 518; Grousset, a.g.e., s. 266-267; Özdemir, a.g.e., s. 207; Beyânî, a.g.e., s. 132; Durak, a.g.m., s. 256; Isakov, a.g.m., s. 51.

⁵⁰⁵ Ankhbayar Danuu, "Büyük Han Mengü'nün Devlet Anlayışı Ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, S. 2, Ankara, 2015, s. 1; Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 150.

⁵⁰⁶ Cüveynî, a.g.e., s. 463; Abu'l Farac, a.g.e., s. 553.

⁵⁰⁷ Cüveynî, a.g.e., s. 15; Demircan, a.g.m., s. 9; Abu'l Farac, a.g.e., s. 553; Grousset, a.g.e., s. 265; Beyânî, a.g.e., s. 132; Tezcan, a.g.m., s. 99; Durak, a.g.m., s. 256; Özdemir, a.g.e., s. 206; Dayı, a.g.t., s. 43.

⁵⁰⁸ Özdemir, a.g.e., s. 206; Grousset, a.g.e., s. 266.

tavırları⁵⁰⁹ ile tahta çıkmasını istediği Şiremön ya da oğlu Kuça için gerekli hiçbir düzenlemeyi yapmaması, yardımcısı Çinkay'ın da yeterince bilgili olmaması, Sorgaktani Beki'ye oğlu Müngge'yi tahta çıkarabilmek üzere fırsatlar sunmuştur.⁵¹⁰ Batu Han'ın desteğini alan Tuluy'un en büyük oğlu Müngge 1250 yılında Alakmak denilen bölgede yapılan kurultayla yeni han seçilmiş ancak Ögedey ve Çağatay ahalisi söz konusu durumu kurultayın ananeye uygun olarak yapılmadığı gerekçesiyle kabul etmemiştir. 1251 yılında Batu Han'ın görevlendirdiği Berke tarafından yeni kurultay Kötüğü-Aral mevkiinde toplanmış Müngge'nin hanlığı kesin olarak tanınmış, hanlık vasfı Ögedey ailesinden alınarak Tuluy ailesine verilmiş ancak bu durum Cuçi ve Tuluy ulusu tarafından alınan bir karar olmuş, Ögedey ve Çağatay halkları söz konusu yapılanmadan hoşnut olmamışlardır.⁵¹¹ Moğol tahtına oturan Müngge Han, tebrik etmeye gelen ancak asıl amacı suikast olan Şiremön'ü tutuklatmış, Kubilay'ın yanına sürmüş sonrasında boğdurtarak öldürmüştür, Oğul Kaymış Hatun'un yanında yer alan müşavirler Kadak ve Çinkay öldürülmüştür.

Müngge Han, 1252 Mayıs-Haziran ayında kendisine kara büyü yaptığı anlaşılan⁵¹² ve Rubruck'un deyişiyle dişi bir köpekten daha arsız gördüğü Oğul Kaymış Hatun'u çırılçıplak vaziyette çuvala koydurarak boğdurtmuştur.⁵¹³ Müngge Han, Fransız Kralı Saint Louis'e yazdığı mektupta da Oğul Kaymış'a olan nefretini göstermiş; "O kahpeden daha aşağılık kadın harp, sulh ve ülkenin refahı hakkında ne bilebilir?" ifadelerini kullanmıştır.⁵¹⁴ Nesturi Hristiyan olan Oğul Kaymış Hatun, Hristiyanlığından daha çok cahilliği ile ün salmış, kaynaklarda hakkında çok olumlu bilgiler vermemişlerdir.⁵¹⁵

2.3. Çağatay Hanlığı'nda Kadın Ve Organa Hatun

2.3.1. Çağatay Han'ın Hatunları

Cengiz yasalarının koruyucusu olarak bilinen Çağatay Han'ın Türkistan havalisi üzerinde bulunan ve yeni fetihlerle genişleyen Hanlığı'nda kadının hak ve özgürlüklerine itibar edilmiş, yasakların kadınlara ait maddelerinin uygulanmasına ayrıca önem gösterilmiştir. Gerek aristokrat çevrede gerekse halk çerçevesinde kadın Cengiz yasalarının kendine sağladığı koşullardan faydalanabilmiştir. Çağatay Hanlığı'nda yapılan toylarda han ve hatunlar⁵¹⁶ başkan vasfını

⁵⁰⁹ Tezcan, a.g.m., s. 99.

⁵¹⁰ Cüveynî, a.g.e., s. 243,244; Durak, a.g.m., s. 256; Beyânî, a.g.e., s. 132.

⁵¹¹ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 517-518; Durak, a.g.m., s. 256.

⁵¹² Durak, a.g.m., s. 256-257.

⁵¹³ Grousset, a.g.e., s. 267.

⁵¹⁴ Özdemir, a.g.e., s. 206.

⁵¹⁵ Tezcan, a.g.m., s. 99.

⁵¹⁶ Temizsu, a.g.m., s. 112.

taşımaktadırlar.⁵¹⁷ Çağatay Hanlığına adını veren Çağatay'ın birçok hanımı ve kuması olduğu bilinmektedir.⁵¹⁸

Ancak dönem kaynaklarında Çağatay Han'ın⁵¹⁹ en itibar gören iki eşinin adına rastlanmaktadır. Bunlardan biri Kongratların soyundan gelen Day-Seçen'in erkek kardeşi Dari-Tay'ın torunu, Cengiz Han'ın ilk ve asıl eşi Börte-Fuçin'in yeğeni Yissülün Hatun⁵²⁰ diğeri ise Yissülün Hatun'un kız kardeşi Tüken Hatun'dur.⁵²¹ Çağatay Han'ın 1242⁵²² yılında ölümünden sonra Yissülün Hatun ve diğer asillerin desteğiyle⁵²³ başa geçen Kara-Hülâgü, Organa Hatun'un eşi⁵²⁴dir. Güyük Han ana karargâhta tahta çıktığında Çağatay tahtına Yisün-Müngge'yi geçirmiş ancak söz konusu kişi sürekli sarhoş gezdiği için hanlığın işleri ile meşgul olan eşi Tayşi Hatun⁵²⁵ ve veziri Bahaeddin Merginani⁵²⁶ olmuştur.⁵²⁷ Bu durum Çağatay Hanlığı'nda kadınların devlet idaresinde yer aldığını, kurultaylara katılarak devlet meselelerinde görüş bildirdiğini kanıtlar niteliktedir. Ancak *Şerece-i Türki*'de yer alan bir hikâye Çağatay Hanlığı'nda kadının yerini

⁵¹⁷ Mustafa Kafalı, "Çağatay Hanlığı", **Türkler**, Haz., Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 8, Ankara, 2002, s. 596.

⁵¹⁸ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 158; Mustafa Kafalı, "Çağatay Hanlığı", s. 588.

⁵¹⁹ Çağatay Han'ın kaynaklarda kendisinden fazla bahsedilmeyen eşlerinden biri Han Sultan adlı hatunudur. Han Sultan, Sultan Muhammed'in kızıdır. İlk eşi Maveraünnehir yöneticisi Sultan Osmandır. Ancak Sultan Osman'ın Gür Han'ın kızına âşık olup onu Han Sultan hatun'un üzerine kuma alması, topluluk içinde Han Sultan hatun'u azarlaması ve hizmetkârlarını öldürtmesi üzerine Sultan Muhammed Sultan Osman'ı öldürmüştür. Sultan Osman'ın öldürülmesinden sonra babası Sultan Muhammed'in yanına dönen Han Sultan hatun, Çağatay ile evlenmiş; akıllı, güzelliği ve ihtimamlı davranışıyla Çağatay'ın iltifatını kazanmıştır. Cengiz Han'ın, Çağatay'ın Han Sultan hatun'dan olma oğlunun eğitimi için çaba gösterilmesini emretmesi hatunun Moğol toplumundaki yerini göstermektedir. Beyânî, a.g.e., s. 23-24. Beyânî, bu bilgileri **Sîre-i Celâleddin**'e atıfla vermiştir.

⁵²⁰ Barthold söz konusu hatunu tanımlamak için Yesülün adını kullanmakta ve eşi Çağatay'ın ölümünden sorumlu tuttuğu Çağatay vezirini ve Müslüman hekimi Mecdeddin'i, Çağatay'ı zehirledikleri gerekçesiyle çocuklarıyla beraber katlettiğini aktarmaktadır. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 508.

⁵²¹ Ebu'l Gazi Bahadır Han, hatunları tanımlarken Yissülün'ü Yossulun, Tüken'i ise Türkan Hatun olarak vermiş, babalarının Kongrat Hanı Kaba Noyan olduğunu ifade etmiştir. Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 158.

⁵²² Sabri Hizmetli, "Çağatay Devleti", **Türkler**, Haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 8, Ankara, 2002, s. 607; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, TTK Yay., Ankara, 2000, s. 1-2; Ensar Macit, **Timurlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, 2012, s. 1.

⁵²³ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 509.

⁵²⁴ Temizsu, a.g.t., s. 111.

⁵²⁵ Kimliği hakkında bilgiye ulaşılmayan Tayşi Hatun'un devlet meselerinde görüşlerini belirttiği, eşi Yisün-Müngge'nin uygunsuz davranışları yüzünden bozulan yönetimi ele aldığı ve vezir Bahaeddin Merginani ile hanlığı yönetmeye çalıştığını dönem kaynakları ifade etmektedir. Tayşi Hatun, Kara Hülâgü'nün eşi Organa Hatun tarafından katledilerek öldürülmüştür. Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 92-93. Barthold ise Tayşi Hatun'un Organa Hatun'un eşi Kara-Hülâgü tarafından yargılandığını ve emri üzerine Tayşi Hatun'un atların ayakları altında ezdirilerek katledildiğini belirtmektedir. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 519. Cüveynî, Tayşi Hatun'u Togaşi Hatun adıyla tanımlamaktadır. Cüveynî, a.g.e., s. 482.

⁵²⁶ Anne tarafından Karahanlılara daha yerinde bir tabirle Togan Han'a mensup olan Bahaeddin Merginani'ye şeyhülislamlık babasından irsi olarak geçmiştir. Küçük yaşta babasız kalan Bahaeddin Merginani, kendisini evlatlık olarak alan Habeş Amîd tarafından Yisün-Münge'ye gönderilmiştir. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 514. Bahaeddin Merginani, Müngge Kağan'a yapılan suikastten dolayı Organa Hatun tarafından Habeş Amîd'e teslim edilmiş, Habeş Amîd vezirlik makamını hakemediğini düşündüğü evlatlığı Bahaeddin'i kemiklerini kırılarak katletmiştir. Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 92-93. Barthold, Merginani'nin 26 Mart 1251 ya da 13 Mart 1252 tarihinde keçeğe sarılıp bütün kemikleri kırılıncaya kadar dövülerek öldürüldüğünü ifade etmektedir. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 520.

⁵²⁷ Barthold, Yesü-Mögke olarak tanımladığı yeni Çağatay Han'ın sürekli sarhoş gezdiğini ifade etmekte ve Tokaşi Hatun olarak tanımladığı Tayşi Hatun'un şahinle yapılan avı bile idare ettiğini aktarmaktadır. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 513-514.

gözden geçirmek adına iyi bir örnektir. Ebu'l Gazi Bahadır Han⁵²⁸, Çağatay Hanlığının son dönemlerini anlatırken Çeçen oğlu Ebukan oğlu Cenkeşi ile kardeşi İssun Timur'un hanlığı döneminde Timur'un Cenkeşi'ye karşı bir suikast içerisinde olduğunu annesinin Cenkeşi'ye bildirdiğini bu durum neticesinde yapılan savaşta Timur'un kardeşini öldürüp annesinin de göğsünü kestirdiğini aktarmıştır.⁵²⁹

Bir annenin özellikle de aristokratik çevrede yer alan ve yüksek zümreye mensup olan hükümdar annesinin göğsünün kendi oğlu tarafından kesilmesi Çağatay toplumunda yasakların koruyucusu olan ve kimseye haksızlık yapılmamasını belirten Çağatay'ın hükümlerinin zamanla unutulduğunu göstermektedir. İslamla yeni tanışan söz konusu toplumun İslam'ın kadınlarla ilgili olan hükümleri anlamayarak kadın haklarına yeterince saygı göstermedikleri aşikâr bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne yazık ki dönem kaynaklarında Çağatay Hanlığı'nda yer alan kadınların hepsine yer verilmemiştir. Bu durum kadınların toplumdaki yerini tespit edebilmek konusunda sorun yaratmaktadır.

2.3.2. Organa (Orkina) Hatun

Cengiz Han'ın torunu olan Organa Hatun'un⁵³⁰ annesi Cengiz Han'ın Börte-Fuçin'den olma ikinci⁵³¹ kızı Çiçakin Hatun⁵³² babası ise Oyrat emirlerinden Turalçı küregendir.⁵³³ Cengiz Han'ın ana tarafından torunu olan Organa Hatun⁵³⁴, Çağatay Han'ın torunu olan Kara Hülâgü'nün⁵³⁵ eşidir.⁵³⁶ Bu surette aristokratik çevrede öneme haiz olan itibarlı bir Moğol hatunudur.⁵³⁷ Oğlu adına çıkmış olduğu naibelik makamında göstermiş olduğu tavırlar ve vermiş olduğu yerinde kararlarla ihtimam kazanan söz konusu Moğol hatunu ileri görüşlülüğü ve elinde bulundurduğu

⁵²⁸ Ebu'l Gazi Bahadır Han, İsen Boğa'nın hükümdarlığı döneminde eşinin Satılmış Hatun olduğunu ancak söz konusu hatunun çocuğu olmadığını bu sebeple ordusunda sakladığı Mingili Hatunu gebe bıraktığını ancak bu durumu duyan Satılmış Hatun'un Mingili Hatun'u Şire Oğul' vererek Moğol anayurduna gitmesini istediğini aktarmıştır. Bahadır Han ayrıca İsen Boğa'nın Satılmış Hatun'a bu durumdan ötürü bir şey demediğini zira Moğol adetlerince eşlerden en büyüğün asıl eş olup diğer eşler üzerinde hakkı olduğunu ifade etmiştir. Çağatay tahtına çıkacak kimse kalmadığında Mingili Hatun ve İsen Boğa'dan olma oğlu Tokluk Timur'un, İsen Boğa'nın Emir Polatçı adlı beyi tarafından bulunduğunu ve Çağatay tahtına çıkarıldığını da kaydetmiştir. Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 164-165.

⁵²⁹ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 159.

⁵³⁰ Kaynaklarda Organa, Oragana, Orkina ve Ergene Hatun olarak zikredilen söz konusu hatun Ebu'l Gazi Bahadır Han tarafından Argunâ Hatun olarak ifade edilmiştir. Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 158.

⁵³¹ Kırımı, a.g.e., s. 29.

⁵³² Kırımı, Cengiz Han'ın kızı Çiçakin Hatun'u Çeçgan Bigim olarak tanımlamış ve Oyrat bölgesinden Turalcı küregene verildiğini aktarmıştır. Kırımı, a.g.e., s. 29.

⁵³³ Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 94; Kafalı, "Çağatay Hanlığı", s. 589.

⁵³⁴ Mustafa Kafalı, Organa Hatun hakkında dönem kaynaklarının hemen hepsinde *Câmi'ü't-Tevarih* dâhil olmak üzere bilgiye rastlanılmaması üzerinde durmaktadır. Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s.103.

⁵³⁵ Kırımı, a.g.e., s. 58.

⁵³⁶ V. V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi –Dersleri-**, Haz. Hüseyin Dağ, Ankara, 2004, s. 160; Dersleri, Bahriye Üçok, "Kırman'da Müslüman Kutluk Devleti'nde İki Kadın Hükümdar", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 9, S. 1, Ankara, 1961, s. 81.

⁵³⁷ Mustafa Kafalı, anne tarafından Cengiz Han torunu olması ve eşi Kara Hülâgü'nün de Cengiz oğlu Çağatay Han'ın torunu olması hasebiyle Organa Hatun'un Moğol aristokrasisinde ve kurultaylarında önemli bir yere sahip olduğunu ve iki taraftan da Cengizli olması sebebiyle itibar gördüğünü aktarmaktadır. Kafalı, "Çağatay Hanlığı", s. 589.

yetkilerle Sorgaktani Beki'ye benzetilmektedir.⁵³⁸ 1251 yılında Müngge Kağan, ana karargâhta han seçildikten sonra Çağatay ulusunda birçok değişiklik yapılmış Yisün-Müngge tahttan alınarak yerine Kara-Hülâgü geçirilmiş ancak yolda öldüğü için yerine erişkin yaşta olmayan oğlu Mübarek Şah büyüyünceye kadar annesi Organa Hatun'un vekâlet etmesine⁵³⁹ karar verilmiştir.⁵⁴⁰

Organa Hatun, 1251-1261 yılları arasında oğlu Mübarek Şah adına Çağatay Hanlığını, müteveffa Çağatay Han'dan kalan Uluğ-ev olarak adlandırılan saray biçimindeki otağından yönetmiştir.⁵⁴¹ Organa Hatun, Moğol ana yurdunda bulunan Müngge Han'ın emriyle İran coğrafyasına hareket eden Tuluy ve Sorgaktani Beki'nin oğlu olan Hülâgü'yü 1255 yılında Almalık'da bulunan yurdunda ağırlamıştır.⁵⁴² İtibarlı bir hatun olan Organa Hatun 1259 yılında Müngge Kağan'ın ölümünden sonra iki kardeş Arık-Buka ve Kubilay'ın arasında başlayacak olan iktidar mücadelesine⁵⁴³ kadar hanlığı huzur içinde yönetmiştir.⁵⁴⁴ Arık-Buka'nın isteği ile Algu Han ile evlenen Organa Hatun on yıl boyunca Çağatay Hanlığının yönetmiştir. Çağatay Han'ın en sevdiği gelini ve kardeşi olan Organa Hatun Müslümanları da himaye etmiştir.⁵⁴⁵ Müslüman tebaanın yoğun olduğu Türkistan havalisinde iyi bir yönetim sergileyen Organa Hatun öldüğünde Algu Han, hatunun ölümünün sebebini yanında bulunan Müslümanlardan bilmiştir.⁵⁴⁶

2.4. İlhanlılarda Kadın

Cengiz Han ardıllarından İran ve Anadolu coğrafyasını hâkimiyeti altına alan İlhanlı kadın faktörü hiçbir zaman aşağılanmamış, toplumsal hak ve özgürlüklerinden mahrum edilmemiş, zamanla İslamla tanışan aynı zamanda İslam kültürünün inceliklerini öğrenen İlhanlılar için kadın toplumsal düzeni ayakta tutan bir sosyal yapı haline gelmiştir. İlhanlı toplumunda hatunlar Moğol geleneklerine göre büyük bir güce sahip olduğu gibi elinde bulundurduğu yetkilerle de öneme haiz

⁵³⁸ Tezcan, a.g.m., s. 99.

⁵³⁹ Moğol geleneklerine göre hükümdar öldüğünde yerine vekâlet edebilecek erişkin yaşta olmayan asıl eşlerden olma bir erkek evladın olmadığı durumlarda müteveffa han'ın eşlerinin tahta çıkıp naiplik yapması gerekmektedir. Spuler, a.g.e., s. 284-285; Tezcan, a.g.m., s. 99.

⁵⁴⁰ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 158; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 519; Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 95-96; Tezcan, a.g.m., s. 99; Kafalı, "Çağatay Hanlığı", s. 589; Yuvalı, "Çağatay Hanlığı", s. 177; Michal Biran, "Rulers and City Life in Mongol Central Asia (1220-1370)", **Brill's Inner Asian Library Turko-Mongol Rulers, Cities and City Life**, Ed. David Durand-Guedy, Michael R. Drompp, Devin DeWeese, C. 31, Boston, 2013, s. 263; Alsu Arslanova, "Relations between the Jochids and Chinggisids in Middle Asia", **The History Of The Tatars Since Ancient Times, The Ulus of Jochi (Golden Horde) 13th Century–Mid–15th Century**, C. 3, Ed. Mirkasym Usmanov-Rafael Khakimov, Kazan, 2017, s. 554.

⁵⁴¹ Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 96.

⁵⁴² Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 525; Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi**, s. 160; Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 96.

⁵⁴³ Barthold, Organa Hatun'un Arık-Buka ve Kubilay arasında yaşanan taht mücadelesinde Arık-Buka'nın tarafını tuttuğunu ancak Arık-Buka'nın Organa Hatun'a güvenmeyerek kendi adına Çağatay havalisine Çağatay torunu Baydar oğlu Algu'yu gönderdiğini aktarmaktadır. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 534-535.

⁵⁴⁴ Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 96.

⁵⁴⁵ Barthold, Organa Hatun'un Müslümanları himaye ettiğini aktarmış ve Budist olduğunu söylemiştir. Zekeriya Kitapçı da Barthold'u teyit ederek söz konusu hatunun dini kimliğini Budist olarak vermiştir. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 525; Zekeriya Kitapçı, **Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet**, YediKubbe Yayınları, Konya, 2005, s. 123. Mehmet Tezcan ise Organa Hatun'un Nesturi Hristiyan olduğunu ifade etmiştir. Tezcan, a.g.m., s. 99.

⁵⁴⁶ Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, s. 102-103.

olmuş, eşinin icraatlarında da pay sahibi olmuştur.⁵⁴⁷ İlhanlı yüksek zümre hatunları han seçimlerinde oy kullanma hakkına sahip olmuşlar, hükümdar cüluslarından faydalanabilmişlerdir.⁵⁴⁸

İlhanlılar'da hükümdar eşleri hatunlar aristokrat çevrede o denli ihtimama sahip olmuşlardır ki Han'ı resmen tahta oturtup tören düzenledikleri gibi hatunları da tahta oturtup başlarına taçlar⁵⁴⁹ takmışlardır.⁵⁵⁰ İlhanlı aristokrat kadınları *incu* adı verilen dirlik arazilere de sahip olmuşlar, bu arazilerden yüksek miktarda gelirler elde etmişlerdir.⁵⁵¹ Ayrıca söz konusu hanedana mensup aristokrat hatunlar şeyhler ve din âlimleri üzerinde de etkili olmuşlar,⁵⁵² onlara birçok yardımlarda bulunmuşlar, mescitler, medreseler, hastaneler yaptırmışlardır.⁵⁵³ İlhanlı aristokrat kadınlarının özgür tavırları, İlhanlıların göçebe kültürden koparak yerleşik kültürle tanışmaları, İslam dinini kabul etmeleri ve haremelerin ortaya çıkması ile aynı zamanda saray mensubu hadımların ve gulamların güçlenmeleri sonucunda fitne fesatın hat safhaya ulaşması neticesinde sarsılmış ancak yine de toplumda kadın hiçbir zaman aşağılanan bir varlık haline gelmemiştir.

2.4.1. Hülagü Han'ın Hatunları

Kardeşi Müngge Han tarafından İran havalisini fetihle⁵⁵⁴ görevlendirilen⁵⁵⁵ ve 1258 yılında Halifeliliğin başkenti Bağdat'ı yerle bir ederek Müslümanlara büyük bir darbe vuran,⁵⁵⁶ Sorgaktani Beki'nin oğlu Hülagü Han'ın birçok hatunu ve cariyesi olduğu bilinmektedir.⁵⁵⁷ İlk eşi Tokuz Hatun'dur.⁵⁵⁸ Hülagü Han'ın diğer eşi, Oyrat reislerinden biri olup aynı zamanda Cengiz Han damadı olan Turalçı küregen ile Tuluy Han'ın kız kardeşi Çiçakin⁵⁵⁹ Hatun'un kızından doğan Hülagü'nün ikinci oğlu Cumkur'un⁵⁶⁰ annesi Küyik Hatun'dur.⁵⁶¹ Diğer eşi ise babaannesi Börte-

⁵⁴⁷ Beyânî, a.g.e., s. 71.

⁵⁴⁸ Özcan, "Hatun", s. 500.

⁵⁴⁹ Hatun taçları Moğollarda *buktak* olarak adlandırılmıştır. *Buktak* baş bağı ve başlık anlamlarını ifade etmekte ve kraliçe tacı olarak zikredilmektedir. Beyânî, a.g.e., s. 72. Fazılöv ise *Buktak* kelimesini sarık olarak yorumlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Kaymaz-Raghad Mohammad, "Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye Hakkında Bazı Açıklamalar", **Türk Bilgi**, S. 32, Ankara, 2016, s. 8-9.

⁵⁵⁰ Beyânî, a.g.e., s. 71. **Târih-i Olcaytu**'ya atıfla vermiştir.

⁵⁵¹ Özcan, "Hatun", s. 500.

⁵⁵² Beyânî, a.g.e., s. 79.

⁵⁵³ Beyânî, a.g.e., s. 79.

⁵⁵⁴ Kırımı, Mengü Han'ın, Hülagü'ye bir yarlık vererek İran üzerine yolladığını, dönemin Abbasi halifesi Mustasımbillah üzerine sefer etmesi ve Alamut Kalesinin alınması emrini verdiğini ifade etmiştir. Kırımı, a.g.e., s. 37. Müngge Kağan söz konusu yarlığında Hülagü Han'a Cengiz yasalarını ve Moğol akidelerini koruyup yüceltmeyi öğütlemiş ve Ceyhun nehrinden Mısır coğrafyasına kadar olan bölgelerin Moğol ana yurduna katılması emrini vermiştir. Ayşe D.-Erdem Kuşçu, "İlhanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Memlûklerle İlk Teması", **Türkler**, C. 8, Haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, s. 620.

⁵⁵⁵ Yuvalı, "Hülagü", s. 473.

⁵⁵⁶ İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler Ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 20, S. 31, Ankara, 2000, s. 6.

⁵⁵⁷ Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)**, Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK., Ankara, 2013, s. 4.

⁵⁵⁸ Tokuz Hatun ilerleyen sayfalarda müstakil olarak verileceği için burada tafsilatlı olarak anlatılmayacaktır.

⁵⁵⁹ Kırımı, a.g.e., s. 29.

⁵⁶⁰ Cumkur'un iki hatunu olduğu bilinmektedir. İlk eşi annesi Küyik Hatun'un kardeşi Buka Timur kızı Nulun (Tulun), diğeri ise Bulugan Hatun'un kız kardeşi Cavarçı Hatun'dur. Hülagü'nün ikinci oğlu Cumkur'un Cuşkab ve Kingsu adlı

Fuçin'in kabilesi Kongratlara mensup Kıtay Noyan'ın kardeşinin soyundan gelen⁵⁶² Kutuy⁵⁶³ Hatun'dur.⁵⁶⁴ Hülagü Han'ın diğer eşi ise henüz Anadolu ve İran coğrafyasına ulaşmadan Moğol ana yurdunda istediği Oyrat reislerinden Turalçi ile Çiçakin Hatun'un kızı⁵⁶⁵ Olcay⁵⁶⁶ Hatun'dur.⁵⁶⁷ Söz konusu hükümdarın diğer eşi ise yine Moğol ana yurdunda Küyik Hatun'un otağından isteyip aldığı Suldus kabilesine mensup olan Abaka Han'ın annesi Yisüncin⁵⁶⁸ Hatun'dur.⁵⁶⁹ Hülagü'nün ayrıca Bizans İmparatoru Mihael Palaiologos'un kızıyla da siyasi amaç güderek bir evlilik gerçekleştirdiği bilinmektedir.⁵⁷⁰

Hülagü Han'ın bu hatunlardan ve kuma ile cariyelerden olma 14 oğlu ile 7 kızı vardır.⁵⁷¹ Hülagü Han'ın kızları sırasıyla, Bulukan Aka, Camay, Möngkelü Kan, Tudukaç, Tarakay, Kutluk Han ve Baba'dır.⁵⁷² Bulukan Aka, Küyik Hatun'dan doğmuş, Abaka Han'ın büyük hatunu Geyhatu Han'ın annesi Nukdan Hatun'un kardeşi Cuçi oğlu Cürme küregenle⁵⁷³ evlendirilmiş, Cengiz Han'ın Börte'den olma ikinci kızı Çiçakin Hatun'a⁵⁷⁴ gelin olarak verilmiştir.⁵⁷⁵

kumalardan iki oğlu olmuş, Kutuy hatun oğlu Tukşin'in ölümü üzerine aldığı hatunu olan Nulun Hatun'dan olma Urgudak adlı bir kızı dünyaya gelmiş, Sucak oğlu Şadi küregenle evlendirilmiştir. İkinci kızı hakkında malumat verilmemiştir. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 6.

⁵⁶¹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 5.

⁵⁶² Kutuy Hatun oğlu Ahmet Teküder döneminde Moğol geleneklerine uyarak devlet işlerinin yürütülmesinde etkin rol oynamıştır. Nitekim Moğol akidelerine göre hükümdar annesinin ya da hatunu'nun hükümdar'ın liyakatsiz davranması ya da işlerin yürütülmesinde doğru kararlar verememesi durumunda veya hükümdarın ölmesi halinde kadınların idareyi üstlenmesi gerekmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 267; Beyânî, a.g.e., s. 75.

⁵⁶³ Kaynaklarda genellikle Kutay Hatun olarak geçen Kutuy Hatun, Hülagü'nün yedinci oğlu ve daha sonra Moğol tahtı için uğraş verecek olan Ahmet Teküder'in annesidir. Ömer Subaşı, "İlhanlı Devleti'nde Kerait Bir Aile: Alinak Noyan Ve Emir Kurmuş", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 41, İstanbul 2015, s. 566; Karaduman, a.g.t., s. 70.

⁵⁶⁴ A. G. Galstyan, *Ermeni kaynaklarına Göre Moğollar XIII.-XIV. Yüzyllara Ait Eserlerden Alıntılar*, Çev. İlyas Kamalov, İstanbul, 2005, s. 54. Kutuy Hatun'un oğlu Tukşin'in idrar kaçırma sorunu olduğu ve eşinin Nulun Hatun olduğu ifade edilmektedir. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 7-8. Nesturi Hıristiyan olası kuvvetle muhtemel olan Kutuy Hatun, Ahmed Teküder'i vaftiz ettirmiştir. Karaduman, a.g.t., s. 70.

⁵⁶⁵ Hülagü Han'ın Olcay Hatun'dan olma bir oğlu üç kız çocuğu vardır. Hülagü'nün onbirinci oğlu Mögke Timur, ikinci kızı Camkay, üçüncü kızı Mögkelü Kan ve yedinci kızı Baba Olcay hatun'dan doğmuştur. Mögke Timur'un Buka Timur kızı annesinin kardeşi Olcay hatun, Fars atabeyinin kızı ve Kudurcin'in annesi Abiş Terkan ve Durbay Noyan'ın kızı Nuçin hatun adlı üç hatunu olduğu bilinmektedir. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 9,11.

⁵⁶⁶ Olcay Hatun'un Abaka Han öldükten sonra İlhanlı tahtına Abaka Han'ın kardeşi Mengü Timur'un geçmesini istediği bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Erdem, "İlhanlılar'da Ahmed Teküder Dönemi Ve Selçuklular", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 35, Ankara, 2004, s. 104; Beyânî, a.g.e., s. 75.

⁵⁶⁷ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 5.

⁵⁶⁸ Moğollarda isim olarak sayıları verme bir Moğol akidesidir. Dokuzuncu anlamına gelen Yisü sıkça kadınlara verilen bir isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Uyar, "İlhan Ölceytü'ye Verilen *Harbende* İsmi'nin Kökeni Ve Anlamı Hakkında Yeni Bir Yaklaşım", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXXI, S. 2, s. 602. Hülagü han'ın birinci oğlu Abaka Han'ın annesidir. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 6.

⁵⁶⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 5.

⁵⁷⁰ Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlük-İlhanlı Münasebetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 16, S. 1, İzmir, 2001, s. 38.

⁵⁷¹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 5.

⁵⁷² Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 10-11.

⁵⁷³ Bir kişinin kızının eşi veya kızkardeşinin kocası olan kişiye Moğollar küregen adını vermişler, bu adlandırma Osmanlı Devleti'nde dahi kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Nedim Tuna, "Osmanlıca'da Moğolca Kelimeler", *Türkiyat Mecmuası*, C. 18, İstanbul, 1976, s. 299.

⁵⁷⁴ Kırımı, a.g.e., s. 29.

⁵⁷⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 10.

Hülagü Han'ın ikinci kızı Camay ise Olcay Hatun'dan doğmuş, ablası Bulakan Aka'nın vefatından sonra Bulakan Aka'nın eşi Cürme küregene verilmiştir.⁵⁷⁶ Üçüncü kızı ise yine Olcay Hatun'dan doğan Oyrat soyuna mensup Buka Timur'un oğlu olan Cakir küregen'e gelin verilen Möngkelü Kan adındaki kızıdır. Hülagü Han'ın dördüncü kızı ise Tokuz Hatun ordasında ismine kaynaklarda tesadüf edilmeyen bir kumadan olan, Oyrat kabilesinden Tengiz küregen'le evlendirilen, eşi Tengiz'in ölümünden sonra da eşinin oğlu Sülamış tarafından alınan, sonrasında ise Tengiz'in oğlunun oğlu Çicek küregenle evlenen Tudukaç⁵⁷⁷, tır.⁵⁷⁸ İlhanlı Hanlığının mimari olan Hülagü Han'ın beşinci kızı Tarakay ise, Erikan İkaçi'den⁵⁷⁹ doğmuş, Börte-Fuçin'in soyuna daha doğru bir ifadeyle Kongratlardan Mert Hatun'un kardeşi Musa küregen'e⁵⁸⁰ verilmiştir. Söz konusu hükümdarın altıncı kızı Kutluk Han ise Mengli Kaç İkaçi'den doğmuş, Durban kabilesine mensup Urugtu Noyan evladı Yisü Buka küregenle evlendirilmiş, kocası öldüğünde ise müteveffa eşinin oğlu Tukul tarafından istenmiştir. Han'ın yedinci ve en küçük kızı ise Olcay Hatun'dan dünyaya gelen, Oyrat kabilesinden Emir Argun Aka'nın oğlu Lekzi küregenle evlendirilen Baba adlı kızıdır.⁵⁸¹

2.4.2. Tokuz Hatun

Kerayitli Nesturi⁵⁸² Hatunlardan olan Tokuz Hatun⁵⁸³ Kerayitli Caka Gambu'nun kardeşi İku'nun kızı olarak dünyaya gelmiştir.⁵⁸⁴ Cengiz Han'ın en küçük oğlu Ulu Noyan Tuluy ile evlendirilmiş, Tuluy'un ölümünden sonra levirat uygulaması kapsamında Tuluy'un Kerayitli eşi Sorgaktani Beki'den olan üçüncü oğlu Hülagü Han ile evlendirilmiştir.⁵⁸⁵ Tokuz Hatun Hülagü ile

⁵⁷⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 11.

⁵⁷⁷ Ferhat Cevadi, *Türkçe İnsan Adları (Ad ve Soyad)*, C. 1, Urmiyye, 2001, s. 85.

⁵⁷⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 11.

⁵⁷⁹ Erikan İgaçi, Oyrat kabilesine mensup Hülagü Han'ın kızı olan Tudukaç'ın eşi Tengiz küregen'in kız kardeşidir. Kutuy Hatun'un ordasında bulunan bir kumadır ve Hülagü Han'ın sekizinci oğlu Acay'ın annesidir. Diğer oğlu İlder Gazan Han tarafından Rumlara ait bir sınırdan öldürmüştür, Erikan İgaçi de Hülagü Han'dan on gün sonra vefat etmiştir. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 8.

⁵⁸⁰ Kongrat kabilesine mensup olan Musa küregen'in asıl adı Toga Timur'dur. Ancak âlim olan fakat adına kaynaklarda rastlayamadığımız hocası tarafından kendisine Musa adı verilmiştir. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 11.

⁵⁸¹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 11.

⁵⁸² Peter Jackson, "The Mongols and the Faith of the Conquered", *Mongols, Turks, And Others Eurasian Nomads and the Sedentary World*, Ed. Reuven Amitai-Michal Biran, s. 273.

⁵⁸³ Tokuz Hatun, dönem ve sonrasında yazılan kaynaklarda farklı şekillerde yazılmıştır. Aknerli Grigor söz konusu hatunu tanımlamak için *Toghuz xat'un* ifadesini kullanmıştır. Kirakos Gandzakets, *History of the Armenians*, Çev. Robert Bedrosian, New York 1986. Zeki Velidi Togan ise *Tokuz-Hatun* ismini kullanmayı tercih etmiştir. Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 244. Abu'l Farac ise hatunu *Tıkız-Koz Hatun* ismiyle tanımlamıştır. Ebül Ferec-İbnül İbrî, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, Nşr. Şerefüddin Yaltkaya, İstanbul, 1941, s. 26. Kerayitli Nesturi hatunun adının birçok kez de *Toguz Hatun* şeklinde yazıldığı ve bu yazılışın etimoloji farklılığından kaynaklandığı belirtilmiştir. Ahmet Bican Ercilasun, "Oğuz Adının Etimolojisi", *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri Ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Tufan Gündüz-Mikail Cengiz, Ankara, 2015, s. 17.

⁵⁸⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 4; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara, s. 106 (Basılmış ancak neşredilmemiştir.); Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I*, s. 49; Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 120; Neslihan Durak, "Çingizli Hatunları III: Dokuz Hatun", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, 2002; s. 124; Karaduman, a.g.t., s. 69.

⁵⁸⁵ Abu'l Farac, a.g.e., s. 556-557; Krawusly, a.g.e., s. 27; Dilber İlimli Usul, *İlhanlılar Döneminde Uygurlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya, 2016, s. 126; Durak, "Çingizli Hatunları III: Dokuz Hatun", s. 124; Karaduman, a.g.t., s. 69; Sümer, a.g.e., s. 309;

evlendirildiğinde on altı yaşındadır.⁵⁸⁶ Genç yaşta Moğol hanedanına gelin olarak giren Tokuz Hatun evliliğinden, annelik sorumluluklarından ziyade siyasi literatürde öne çıkan davranışlarıyla ve hayatı boyunca hayat felsefesi haline getirdiği Nesturi inancıyla akıllarda yer etmiştir.

Tokuz Hatun, eşi Hülagü dönemin hanı Müngge Han tarafından Anadolu coğrafyasını fetih görevlendirildiğinde⁵⁸⁷ Hülagü ile birlikte 12 Ekim 1253 yılında yüz otuz bin kişiden oluşan fetih heyetiyle birlikte yola çıkmıştır.⁵⁸⁸ Söz konusu hatunun yerinde aldığı kararlar ve siyasi meselelerdeki etkileyici çözümleri kendisini aristokrat çevrede üst bir mevkiye oturtmuştur. Büyük Moğol hanı Müngge Han da Tokuz Hatun'un siyasi meselelerdeki etkin tavırlarını görmüş ve Hülagü'yü sefere çıkmadan yanına çağırarak, Hülagü'ye meselelerin hallinde eşi Tokuz Hatun'un fikirlerini kesin surette dinlenmesi emrini vermiştir.⁵⁸⁹ Tokuz Hatun, İran havalisi ile Anadolu Selçuklu Devleti'ne ait toprakların Moğollar tarafından zapt edilmesine şahitlik etmiştir. Nesturi kimliğiyle tanınan ve Hıristiyan cemaatin Moğol toplumunda en büyük koruyucusu olan Kerayit menşeli⁵⁹⁰ Tokuz Hatun⁵⁹¹ söz konusu toplumda Hıristiyanların ön plana çıkmasını⁵⁹², Müslüman ahalinin durumunun giderek bozulmasını⁵⁹³ sağlayan kişilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tokuz Hatun Anadolu ve İran coğrafyasında bulunan Hıristiyan cemaatlerin koruyuculuğunu üstlenmiş⁵⁹⁴, kiliseler yaptırmış⁵⁹⁵ ve Hıristiyanlara yönelik bu tutumu sayesinde Hıristiyan tarafından çokça sevilmiş⁵⁹⁶ ve ahali tarafından "İnançlı kraliçe" olarak adlandırılmıştır.⁵⁹⁷ Kerayitli Nesturi hatunlardan Tokuz Hatun Budist kimliğiyle tanınan eşi Hülagü Han'ı da dini bakımdan etkilemiş, Hülagü çevresindeki Hıristiyanları diğer dinlere mensubiyeti bulunan kişilerden ayrı tutmuş ve Hıristiyanlara ayrıcalık tanımıştır. Nitekim Hülagü Bağdat seferi esnasında Tokuz

⁵⁸⁶ Durak, "Çingizli Hatunları III: Dokuz Hatun", s. 124.

⁵⁸⁷ Özgür Türker-S. Serkan Ükten, "Haçlılar, Moğollar Ve Ortadoğu'da Haçlı –Moğol Münasebetleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 54, S. 1, Ankara, 2014, s. 334.

⁵⁸⁸ İbnül İbrî, a.g.e., s. 26; Durak, "Çingizli Hatunları III: Dokuz Hatun", s. 127; H. Ahmet Özdemir, "Moğol İstilasıyla İlgili Çin Kaynakları Ve Sı Shı Kı'ye Göre Hülagü'nun Batı Seferi", **Marife**, yıl. Si 1, Bahar, 2005, s. 101-102.

⁵⁸⁹ Durak, "Çingizli Hatunları III: Dokuz Hatun", s. 126; Usul, a.g.t., s. 126; Karaduman, a.g.t., s. 69.

⁵⁹⁰ Dalkesen, a.g.t., s. 169.

⁵⁹¹ Denise Aigle, "The Letters of Eljigidei, Hülegü and Abaqa: Mongol overtures or Christian Ventriloquism?", **Inner Asia**, 2005, C. 7, N. 2, s. 157; Kemal Ramazan Haykıran, **İlhanlılar Zamanında Kültür Ve Eğitim**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 2015, s. 5; Marshall, a.g.e., s. 101; Özdemir, a.g.e., s. 228; Karaduman, a.g.t., s. 69; Usul, a.g.t., s. 126; Akkuş, a.g.m., s. 75.

⁵⁹² Mir Hedayat Seyyed Marandi, **İlhanlıların İran'daki Siyasi Faaliyetleri Ve Eserleri (1256-1336)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, 2015, s. 64; Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 4; Galstyan, a.g.e., s. 31.

⁵⁹³ Stephen Andrew Missick, "The Assyrian Church in the Mongolian Empire as Observed by World Travelers in the Late 13th and Early 14th Centuries", **Journal of Assyrian Academic Studies The Assyrian Church in the Mongolian Empire**, s. 93; Marandi, a.g.t., s. 75.

⁵⁹⁴ Tokuz Hatun, Bağdat coğrafyasının İlhanlı hâkimiyetine alınmasından sonra Hıristiyan halk ve rahipleri idaresi altına aldığı gibi bu tarihten sonra Nesturi inancından dolayı kendine yakın hissettiği Nesturi Hıristiyan vatandaşların tüm meseleleriyle alakadar olmaya çalışmış ve söz konusu halk tarafından Tokuz Hatun'un dönemi "onun sayesinde yeryüzündeki bütün Hıristiyanların aziz olduğu bir dönem" olarak adlandırılmıştır. Abu'l Farac, a.g.e., s. 557; Durak, "Çingizli Hatunları III: Dokuz Hatun", s. 125. Bu sebeple Tokuz Hatun öldüğünde Hıristiyan halk son derece büyük bir üzüntü yaşamıştır. Kemal Ramazan Haykıran, **Moğollar Zamanında Yakın Doğu İlhanlı Hâkimiyeti Altında İran, Azerbaycan ve Türkiye'de Dini, İlmî, Fikri, Edebi ve Mimari Hayat**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016, s. 48.

⁵⁹⁵ Spuler, a.g.e., s. 231; Akkuş, "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti", s. 68; Haykıran, "İlhanlılar Zamanında Kültür Ve Eğitim", s. 27; Karaduman, a.g.t., s. 56, 69.

⁵⁹⁶ Krawusly, a.g.e., s. 128.

⁵⁹⁷ Durak, "Çingizli Hatunları III: Dokuz Hatun", s. 125.

Hatun'un ricasını kırmayarak⁵⁹⁸ söz konusu coğrafyada bulunan Hıristiyan ahaliye dokunmamış buna karşılık Müslüman halk kılıçtan geçirilmiş, Abbasi Halifeliği ortadan kaldırılmış⁵⁹⁹ ve Bağdat Kütüphanesi⁶⁰⁰ tahrip edilmiştir.⁶⁰¹ Hülagü, Bağdat havalisinde yaşayan ve çan çalmaları yasaklanmış olan Hıristiyanlara bu hakkı tekrardan vermiş, vezir Alkami'nin sarayını Nesturi din adamı Mahkika'ya hediye etmiştir.⁶⁰² Hülagü'nün Hıristiyanlara yönelik bu tutumun oluşmasında hiç şüphesiz en önemli sebep eşi Tokuz Hatun'dur.⁶⁰³ Moğolların Anadolu coğrafyasında yöneticilik konumuna Anadolu Selçuklu Devleti'ni mağlup ederek ulaşan İlhanlılar kolunun idari açıdan sorumluluğunu elinde bulunduran Hülagü'nün toplum içerisinde yaşayan Hıristiyan halkı diğer toplumlara oranla ayırt edici davranışlarda bulunmasını Tokuz Hatun'un sağlamış olması söz konusu yüksek zümre mensubu hatunun İlhanlı Hanlığı ve yöneticisi üzerinde etkin olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir.

2.4.3. Abaka Han'ın Hatunları

Tablo 1: Abaka Han'ın Kumaları ve Onlardan Hâsil Olan Çocukları⁶⁰⁴

Kumalar	Kız Çocukları	Erkek Çocukları
1. Kaymış Hatun	-	Argun Han
2. Tudan Hatun	Yol Kutluğ	-
3. Kukatay	Togançuk	-
4. Buvulçin İgaçi	İl Kutlug	-
	Olçaytay	

İlhanlı tahtına babası Hülagü Han'ın ölümü üzerine 1265 yılında geçen⁶⁰⁵ Abaka Han'ın⁶⁰⁶ birçok hatunu ve kuması olduğu bilinmektedir.⁶⁰⁷ Hatunları sırasıyla; Olçay Hatun, Tukiti Hatun,

⁵⁹⁸ Esra Sarioğlu, **Moğol Elçisi Rabban Bar Sawma'nın Seyahat Notlarının Çevirisi Ve Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Çanakkale, 2017, s. 17.

⁵⁹⁹ Marandi, a.g.t., s. 50.

⁶⁰⁰ Bağdat kütüphanesinin tahribatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Yılmaz, "Göreceli Tarih Anlayışına Bir Örnek: Bağdat Kütüphanesi Gerçekten Tahrip Edildi Mi?", **Ekev Akademi Dergisi**, S: 18, Kış 2004, s. 319-342; Murat Tural, "Hülâgü Han'ın Bağdat'ı İstilas (1258) Ve Tahribe Teşvik Meselesi", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, S. XXX, Haziran, 2017, Yıl 10, s. 21-50.

⁶⁰¹ Durak, "Çingizli Hatunları III: Dokuz Hatun", s. 128; Karaduman, a.g.t., s. 69.

⁶⁰² Akkuş, "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti", s. 68; Karaduman, a.g.t., s. 55.

⁶⁰³ Müverrih Vardan, **Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)**, Çev. Hrant D. Andreasyan, Haz. İlhan Aslan, Ed. Fuat Hacısalihoğlu, İstanbul, 2017, s. 119; Reşîdüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 4; Akkuş, "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti", s. 120.

⁶⁰⁴ Reşîdüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 75-76.

⁶⁰⁵ Kırımî, a.g.e., s. 37, Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", **Türkler**, C. 8, Haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, s. 614; Erdem, "Olçaytu Han", s. 11, Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk-Ermeni Münasebetleri", **Akademik Bakış Dergisi**, S.8, 2015, s. 175.

⁶⁰⁶ Abaka Han, Hülagü Han'ın on dört oğlundan en büyüğü ve Suldus kabilesine mensup Yisüncin Hatun'dan olma oğludur. 1234 yılında Moğolistan'da doğan 1256 yılında İran'a gelen, 1265 yılında ise babası Hülagü Han'ın ölümünden sonra Moğol ümerasının desteğini alarak İlhanlı Hanlığı'nın yeni hanı olan Abaka Han, Budist kimliğiyle dikkat

Durci Hatun, Nukdan Hatun, İl Tüzmiş Hatun, Pâdişâh Hatun, Mirtay Hatun, Bulugan Hatun ve Despoina Hatun'dur.⁶⁰⁸ İlk eşi babasının hatunlarından biri olan Olcay Hatun, İlhanlı Hanedanı'nda aristokratik çevrede öneme haiz bir hatundur. Nitekim Şemseddin Cüveynî, 1277 yılında yaşanan Elbistan yenilgisinde Muineddin Pervane ile işbirliği yapmak ve yolsuzluk yaparak devletin 4 bin tümenlik arazi ile iki bin tümenlik nakit para vurgunu yaptığı ileri sürüldüğünde Olcay Hatun'a sığınmış ve Abaka Han'ı tüm malları karşılığında kendisini affetmesi için ikna etmesini istemiştir.⁶⁰⁹ Hülagü öldükten sonra Abaka Han, levirat kanununa uygun davranarak kumalarından Tukiti Hatun'u⁶¹⁰ da kendisine eş⁶¹¹ olarak almıştır.⁶¹² Durci Hatun'un tüm hatunlardan önceliği olmuş ölümü üzerine Tatar kabilesinden Nukdan Hatun Abaka Han'ın yeni eşi olmuş, onun da ölmesinden sonra Börte-Fuçin'in soyu Kongratlara mensup Kutluk Timur küregen'in kızı ve oğlu Tarakay küregen'in kız kardeşi Tüzmiş Hatun İlhanlı hanı Abaka Han'la izdivacını gerçekleştirmiştir.⁶¹³

Abaka Han, daha sonra Sultan Kutbeddin Muhammed Han-i Kirman'ın kızı Pâdişâh Hatun ile evlenmiştir. Pâdişâh Hatun, Kutbeddin Muhammed Han-i Kirman'ın ile Kutluğ Terken Hatun'un kızıdır. Hatun annesi Kutluğ Terken Hatun'dan sonra Kirman bölgesinin hükümdarlığını üstlenmiştir.⁶¹⁴ Kutluğ Terken Hatun, Moğollarla ilişkilerini geliştirmek adına kızını Hülagü oğlu Abaka Han'a vererek siyasi manevralar yapmıştır.⁶¹⁵ Pâdişâh Hatun, Kirman'da hükümlanlık yapmış on beş yıl boyunca İlhanlı hükümdarı Abaka Han'a, sonrasında Abaka Han'ın oğlu Geyhatu'ya kadınlık yapmıştır. İç karışıklıklar zuhur ettiğinde düşman gördüğü erkek kardeşlerinden birini öldürterek gücünü göstermiştir. Ancak Mengü Timur, Abiş Hatun'un⁶¹⁶ kızı ve bu kızın kardeşinin hanımı Kürdüçin Hatun ile arasında vuku bulan iç çatışmalar sonucu Baydu'nun yardımını alan Kürdüçin Hatun'un zindanında öldürülmüştür.

çekmesine rağmen Müslümanlara karşı Hıristiyanlarla birleşme çabası gütmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Abaka", *DİA*, C. 1, İstanbul, 1988, s. 8.

⁶⁰⁷ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 75.

⁶⁰⁸ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 75-76.

⁶⁰⁹ Danuu, a.g.m., s. 160-161.

⁶¹⁰ Bazı kaynaklarda Tuktay olarak ifade edilen Tukiti Hatun, kumalıktan büyük hatunluğa erişen ilk kadınlardan olmasıyla dikkat çekmektedir. Beyanî, a.g.e., s. 39. Reşîdüddin, Abaka Han'ın Tukiti Hatun'un başına buktak koydurarak Tukiti'yi kumalıktan hatunluğa geçirdiğini aktarmaktadır. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 75.

⁶¹¹ Tukiti Hatun'un Nesturi Hıristiyan olduğu bilinmektedir. Tezcan, a.g.m., s. 99.

⁶¹² Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 75.

⁶¹³ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 75.

⁶¹⁴ Abdullah Mesut Ağır, "Memlûklarda Bir Kadın Sultan: Şecer Ed-Durr İsmet Ed-Dîn Umm-İ Halil (1250)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 13, 2010, s. 9.

⁶¹⁵ Sefer Solmaz ve Pınar Sertkaya, "Kutkughanlı Hanedanlığı'nda Terkenlik", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, Konya, 2011, s. 307. Kutluğ Terken Hatun, kızı Pâdişâh Hatun'un mevkisini kullanarak damadı Abaka Han'dan Haccâc Sultan'a karşı yardım istemiştir. Cihan Gençtürk, "Kutlughanlılar'da Kadın Bir Nâibe: Kutlug Terken Hatun", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, Bitlis, 2016, s. 103; Beyanî, a.g.e., s. 9. Kirman'da itibar sahibi bir kadın olan Pâdişâh Hatun, Geyhatu ile evlendikten sonra Anadolu'ya geldiğinde Kirman'ın merkezi Sircan elinden alınarak kendisine Selçuklulara ait bir bölge iktâ olarak verilmiştir. Osman Gürbüz, "Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Yapım Tarihi ve Bânisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 25, Erzurum, 2004, s. 147.

⁶¹⁶ Ömer Diler, *İlhanlı İnan Moğollarının Sikkeleri*, Haz. Emine Nur Diler, Garo Kürkman, J. C. Hinrichs, İstanbul, 2006, s. 242.

Pâdişâh Hatun'un öldürülmesi dönem kaynaklarına konu olmuş, Vassâf Tarihi'nde; Geçen yıl altınla ve mücevherlerle kaplı yücelik tahtının bir köşesine oturmuşken, bugün ise naaşı, tabutlu olarak toprağa gitmiştir. Hayattayken, gökyüzünün mavi ipeği, kullarının elbisesinin astarı sanılan; elbisesinin inceliği, çiçeğin uzun ve dar elbisesinden de daha zarif olmasına; eşarblaleden, yasemine benzeyen cıva renkli küpesi, sümbüle benzeyen yeşil renkli geceliği ve özel yapılmış iç giysileri olmasına rağmen, böyle bir padişah, ölümden sonra her dul kadın gibi bir kefene muhtaç oldu, ifadeleri kaydedilmiştir.⁶¹⁷

Abaka Han Pâdişâh Hatun'u⁶¹⁸ annesi Yisuncin Hatun'un⁶¹⁹ mertebesine oturtmuştur. Mecma'ü'l-Ensâb adlı kaynakta Padişah Hatun ile ilgili olarak:

Pâdişâh hatun, âlim ve adil bir kadın idi; kişiliğinde birçok hususiyet vardı; çok yetenekli idi, güzel yazı yazardı, iyi şiir söylerdi. Âlimlere ve fazilet ehline çokça ihsanda bulunurdu; onun sarayı, fazilet ve belagat sahipleri ile âlimlerin toplanma yeri olmuştu. Şiir onun döneminde çok revaç bulmuştu; fazilet ehline maaş bağladı ve hazineden para verilmesini emretti; ilim medreselerini bayındır hale getirdi; birçok imaretin yeniden yapılmasını emretti, bunlara birçok vakfı bıraktı. Onun sarayında devamlı olarak fazilet, ilim ve şiirin bahsi ve sözü geçerdi, ifadeleri geçmektedir.⁶²⁰

Abaka Han, Pâdişâh Hatun'dan sonra Kongrat kabilesine mensup Mirtay Hatun'u eş olarak almış, sonrasında Nogay Yarguçi'nin akrabası Bulugan Hatun ile evlenmiştir.⁶²¹ Bulugan Hatun ile his bağı daha kuvvetli olduğundan Trabzon Meliki'nin⁶²² kızı⁶²³ Despoina⁶²⁴ Hatun⁶²⁵ ve Mirtay Hatun'dan üst makamda yer almıştır. Abaka Han'ın adlarına ulaşılan kumaları ise Kaymış İgaçi, Kukutay, Bulugacin İgaçi, Buvalçin İgaçi, Şirin İgaçi ve Altay İgaçi'dir.⁶²⁶ Abaka Han'ın iki oğlu

⁶¹⁷ Beyânî, a.g.e., s. 9.

⁶¹⁸ Pâdişâh Hatun kendi adına para bastırmıştır. Diler, a.g.e., s. 326-327.

⁶¹⁹ Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 75.

⁶²⁰ Beyânî, a.g.e., s. 9-10. Beyânî, söz konusu kısmı Şebânkârefî, **Mecma'ü'l-Ensâb**'a atıfla vermiştir.

⁶²¹ Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 75; Cüveynî, a.g.e., s. 33.

⁶²² Behmen Kerimi nüshasında Despoina Hatun'un İstanbul meliki Basilios'un kızı olduğu kayıtlıdır. Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 75. Bizans imparatoru Michael Hülagü Han'la akrabalık ilişkileri kurmak aynı zamanda da Moğollara sadakatini bildirmek amacıyla 1265 yılında gayri meşru kızı Maria Despina'yı yollamış, Hülagü Han'ın ölümü dolayısıyla Maria Despoina, Hülagü'nün oğlu İlhanlı tahtının yeni sahibi Abaka Han'la evlenmiştir. Akkuş, "Abâkâ Han", s. 77, Grousset, a.g.e., s. 350. Murat Keçiç, **Trabzon Rum İmparatorluğu Ve Türkler 1204-1404**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 2009, s. 172. Beyânî ise Hülagü Han'ın Bizans İmparatoru Mihail Paleologos'tan kızlarından birini kendisine göndermesini istediğini aktarmaktadır. Beyânî, a.g.e., s. 53.

⁶²³ Despoina Hatun, imparatorun Diplobatzina'dan olan kızıdır. Soylu bir aileye mensup olan keşiş Prinkips adıyla da tanınan Theodose'un da yer aldığı heyetle Moğollara gönderilmiştir. İlcan Bihter Gül, **Georges Pachymeres'in Relations Historiques Adlı Eserinde Yer Alan Türkler İle İlgili Kayıtların Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir, 2008, s. 21-22.

⁶²⁴ Özcan, "Hatun", s. 500.

⁶²⁵ Aleksandro Bausani, VIII. Manuel'in üvey kızı olarak verdiği Maria olarak da bilinen Despoina Hatun'un Nesturi Hıristiyan olduğunu ifade etmiştir. A. Bausani, "İlhanlı Hâkimiyeti Zamanında İran'da Din", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Çev. Mustafa Uyar, C. XX., Ankara, 2002, s. 226. Mehmet Tezcan da Despoina Hatun'un Nesturi Hıristiyan olduğunu ifade etmiştir. Tezcan, a.g.m., s. 99. Beyânî, Maria adıyla verdiği Despoina Hatun'un mutaassıp bir Hıristiyan olduğunu, Bizans'tan yanında seygar bir kilise getirdiğini, ve İran'a göçtükten ve burada yerini sağlamlaştırdıktan sonra Tebriz Kilisesinin yeniden yapılandırılması için İstanbul'dan nakkaşların gelmesini emrettiğini aktarmıştır. Beyânî, a.g.e., s. 54. Berthold Spuler ise Bizans imparatorunun üvey kızı olarak addettiği Despoina'nın Rum Kilisesine diğer bir deyişle Hıristiyanlığın Doğu kolu olan Ortodoksluğa bağlı olduğunu bildirmiştir. Spuler, a.g.e., s. 202, Akkuş, "Abâkâ Han", s. 78.

⁶²⁶ Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 76.

yedi kızı olmuştur. Oğullarından ilki Kaymış Hatun'dan olma Argun⁶²⁷ Han diğeri ise Nukdan Hatun'dan doğan Geyhatu⁶²⁸ Han'dır. Kızları sırasıyla; Yol Kutluğ, Tagay, Melike, Togaçuk, İl Kutlug, Olcaytay ve Nuçin'dir. Yol Kutluğ, Tudan Hatun'dan doğmuş, İlçiday Kuşçi'yle evlendirilmiş sonrasında ise İl Basmış'a verilmiştir. Tagay, Emir Duladay İgaçi'ye verilmiştir. Melike, Bulugan Hatun'dan doğmuş ve Bayavut kabilesi mensubu Nokay Yarguçi'nin oğlu Tugan Buka'yla evlendirilmiştir. Togaçuk, Kukutay Hatun'un kızıdır ve Oyrat kabilesinden Argun Aka'nın oğlu Emir Nevruz'un eşidir. İl Kutlug, Buvulçin İgaçi'den hâsıl olmuş, Huşin kabilesinden Arabtay küregen'le evlendirilmiştir. Olcaytay, Buvulçin İgaçi'den doğmuş ve Gürcistan Meliki David'le izdivacı uygun görülmüştür. En küçük kız olan Nuçin ise Mirtay Hatun'dan hâsıl olmuştur.⁶²⁹

2.4.4. Ahmed Teküder Han'ın Hatunları

Abaka Han'dan sonra İlhanlı Hanedanı'nın yeni yöneticisi olan Ahmed Teküder'in⁶³⁰ de birçok hatunu ve kuması olduğu bilinmektedir. Ahmed Teküder'in hatunları sırasıyla; Tokuz Hatun, Ermeni Hatun, Baytigin Hatun, Tudaku Hatun, İl Kutluk ve Tuday Hatun'dur.⁶³¹ Ahmed'in hatunlarından ilki babası Hülagü'nün eşlerinden Tokuz Hatun'dur. Sonra Kongrat kabilesine mensup Kaplançı ile Arslançı'nın⁶³² validesi olan Ermeni Hatun'u⁶³³ kendine eş olarak almıştır. Daha sonra Ahmed Teküder, Hüseyin Aka'nın kızı Baytigin'le evlenmiş, kardeşlerinden Tarkay'la evli olan Musa küregen'in kızı Tudaku Hatun'u zevceliğine kabul etmiş, sonrasında Kinşu evladı, büyücülük işlerinden dolayı Kür ırmağına atılacak olan Togaçak'ın validesi İlkutluk'u almış ve başına buktak koyarak onu ve mevkiini yüceltmış, devamında Tuday Hatun'la evlenmiştir.⁶³⁴

⁶²⁷ Abaka Han'ın en büyük oğlu olan Argun, 1261-162 Tavuk yılının 25. günü doğmuş, gelişim çağını tamamladıktan sonra 1278 yılında Türkistan vilayetlerinden Horasan'a giden babası tarafından Neküderliler üzerine yollanmıştır. Abaka Han'ın 1282 yılında ölümünden sonra yapılan kurultayda Ahmet Teküder'in hanlığını tanımamış bu hakkın kendisinde olduğunu ileri sürmüştür. Ahmet Teküder'in devlet işlerine ilgisiz tavırları Argun'un işini kolaylaştırmış, Ahmet Teküder ortadan kaldırılmış, 1284 yılında Argun hanlığını ilan etmiştir. Kırımî, a.g.e., s. 38-39; Faruk Sümer, "Argun", *DİA*, C. 3, İstanbul, 1991, s. 355-357.

⁶²⁸ Abaka Han'ın oğlu olan Geyhatu, kardeşi Argun Han'ın ölümünden sonra 22 Temmuz 1291 tarihinde Ahlat yakınlarında hanlığını ilan etmiştir. Nitekim Argun Han'ın ölümü üzerine Moğol akidelerine uygun şekilde düzenlenen kurultayda tahta Gazan Han'ın değil Geyhatu'nun çıkmasına karar verilmiştir. Devlet yönetiminde başarısız olan ve israflığıyla tanınan Geyhatu Han döneminde Anadolu halkı birçok sıkıntıya maruz kalmıştır. Abdülkadir Yuvalı, "Geyhatu Han", *DİA*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 44-45, Kırımî, a.g.e., s. 42.

⁶²⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 76-77.

⁶³⁰ 1247 yılında doğduğu tahmin edilen Hülagü Han'ın Kutuy Hatun'dan olma yedinci oğlu olan Ahmed, Müslüman olan ilk İlhanlı hükümdarıdır. 1282 yılında İlhanlı tahtına oturmuş ancak Argun'un muhalefeti ile karşılaşmıştır. Meraga'da toplanan kurultayda han seçilen Ahmed, Aladağ'da tacını giymiştir. Ünlü tarihçi Cüveynî'yi sâhib-i divân makamına getirmiş, 1284 yılında sırtı kırılarak öldürülmüştür. Hamid Algar, "Ahmed Teküder", *DİA*, C. 2, İstanbul, 1989, s. 139. Kırımî, Ahmed Teküder'in ölümünü şöyle aktarıyor; "Argun'u ihraç itdiler ve Ahmed Han ile Ali İnak üzerine şebihün idüp Ali İnak'ı katl itdiler ve Ahmed Han münhezimen firar itdi ümerâ-i Argun'dan Polad Temür Mirza ardına düşdi tâ Kazvin hududunda yetişüb tutup Argun'a götürdüler ise Argun dahî şer'-i Şerîfe havale idüb mukaddeam Ahmed Han Kongurtay Mirza'yı nâ-hakk katl itdiği ecilden anın varisleri şer'an kısas itdiler müddet-i saltanat-ı Ahmed Han iki yıl ve iki ay oldu ve ol." Kırımî, a.g.e., s. 39.

⁶³¹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 127.

⁶³² Ahmed Teküder'in üç oğlu olmuş bunlardan Kaplançı ve Arslançı Ermeni Hatun'dan Tukaçir ise Kurkukçin adlı bir kumadan dünyaya gelmiştir. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 128.

⁶³³ Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 263.

⁶³⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 127-128.

Söz konusu Han'ın altı tane kızı olmuştur. Ahmed Teküder'in kızları sırasıyla; Küçük, Kunçak, Çiçak, Maynu, Saylun, Kilturmuş'tir. Tokuz Hatun'dan olma Alnak'la evlendirilen Küçük, Ermeni Hatun'dan hâsıl olan ve Saruca oğlu İrincin'in eşi Kunçak, yine Ermeni Hatun'un kızı olan Diyarbekir emiri Durbay oğlu Buracu'yla evlendirilen Çiçak, Ermeni Hatun'dan doğan Giray Bavurçi'nin oğlu Candan'la izdivacı uygun görülen Maynu, Tudagu Hatun'dan doğan Uruk Hatun ordasına mensup ev oğullarından Karaca'yla baş göz edilen Saylun ve Kurkucin isimli kumadan doğan, Tugu oğlu Şadi'ye sonrasında Şadi oğlu Togan'a verilen Kilturmuş, Ahmed Teküder'in çok değer verdiği kızlarıdır.

2.4.5. Argun Han'ın Hatunları

Ahmed Teküder'den sonra İlhanlı hâkimiyet sahasının yeni yöneticisi olan Argun⁶³⁵ Han'ın da birçok hatunu ve kuması olduğu bilinmektedir. Argun Han'ın hatunları sırasıyla; Kutluk Hatun, Uruk Hatun, Selçuk Hatun, Bulugan Hatun, Utiman kızı Bulugan Hatun, Tудay Hatun, Kutlak İgaçi, Kutuy Hatun ve Araka İgaçi'dir.⁶³⁶ Kutluk Hatun⁶³⁷ Tengiz⁶³⁸ Küregen'in kızıdır. Argun Han, Kutluk Hatun ölünce Ututkaç'ın validesi Sülemiş'in kızını istemiş ancak kızın yaşı evliliğe uygun olmadığı için bu evliliği gerçekleştirememiştir.

Argun Han daha sonra İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hülagü'nün en kıymetli eşi Tokuz Hatun'un kız kardeşi ve Saruca'nın⁶³⁹ kızı aynı zamanda Kerayitli emirlerden İrinci'nin kız kardeşi Uruk Hatun'la⁶⁴⁰ evlenmiştir.⁶⁴¹ Bu evlilikten sonra da Anadolu Selçuklu sultanı Sultan Rükneddin-i Rum'un kızı Selçuk⁶⁴² Hatun'la⁶⁴³ evlenmiştir.⁶⁴⁴ Argun Han daha sonra müteveffa han Abaka'nın

⁶³⁵ Argun, kelime anlamı olarak sıçan türüne benzerliğiyle dikkat çeken ancak söz konusu hayvandan yarım arşın daha uzun olan cesur bir hayvanı temsil etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, **Türk Devletleri tarihinde Şahıs Adları I**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999, s. 313.

⁶³⁶ Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 149-150.

⁶³⁷ Kutluk Hatun, Argun Han'ın Hitay oğul adlı çocuğunun anasıdır. Tengiz Küregen'in kızı olan Kutluk Hatun'un 1288 yılında öldüğü rivayet edilmektedir. Sümer, a.g.e., s. 331-332.

⁶³⁸ Tengiz küregen, Diyarbakır'daki Oyrat topluluğunun reislerinden biridir. Hülagü damadı kisvesiyle İlhanlı aristokratik mecrasında kendine bir yer bulmuştur. İlhanlı Devleti'nin siyasi seçimlerinde de yer almış hatta Hülagü'den sonra İlhanlı devlet yönetiminin yeni sahibi olan Yisüncin'den doğan Abaka Han öldükten sonra yapılacak yeni han seçiminde Ahmed Teküder'e karşı Argun'un yanında yer almıştır. Tengiz küregen İlhanlı içerisindeki siyasi etkinliğini arttırmak amacıyla damadı Argun'un han olmasını Abaka Han'ın bizzat vasiyet ettiğini ileri sürmüş ancak düzmece olan bu durum Tekne adlı bir İlhanlı emiri tarafından yalanlanmış ve yeni han Ahmed Teküder olmuştur. Sümer, a.g.e., s. 331.

⁶³⁹ Saruca, Kerayit Hükümdarı Ong Han'ın torunlarından birisi ve Tokuz Hatun'un kardeşidir. Sümer, a.g.e., s. 328.

⁶⁴⁰ Uruk, kelime anlamı olarak dinlenme, dinlendirici sakin anlamlarına gelmektedir. Uruk Hatun Argun Han'ın oğlu Olcaytu Han'ın annesidir. Sümer, a.g.e., s. 327-328. Uruk hatun nESturi Hristiyandır. Oğlu Argun'un küçük yaşta vaftiz edilerek Nikolas adını almasını sağlamıştır. Karaduman, a.g.t., s. 70-71.

⁶⁴¹ Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 150; C'hi T'ang, a.g.e., s. 169-178.

⁶⁴² İbn Bibi, Selçuk Hatun'un 1276 yılında Argun Han'la evlendirildiği aktarmaktadır. İbn Bibi, **Selçukname**, C. II, Çev. M. Halil Yinanç, Haz. Refet Yinanç-Ömer Özkan, İstanbul, 2007, s. 179-180; Akkuş, "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyasetleri", s. 162.

⁶⁴³ Kaynaklarda Sultan Hatun olarak da verilen Selçuk Hatun, Selçuklu sultanı Rükneddin Kılıç Aslan'ın kızıdır. Hakkında ratlanılan ilk kayıt Tokat'a bir mezrayı satın aldığı 1303 yılına ait bir senettir. Ahmet Akşit, "Sultan Hatun Hakkında", **Büyük Selçuklu Devleti'nden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı**, Edt. Mehmet Ali Hacıgökmen, Konya, 2011, s. 233-236.

⁶⁴⁴ Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 150; Demircan, a.g.m., s. 11.

eşlerinden biri olan Bulugan⁶⁴⁵ Hatun'u⁶⁴⁶ almıştır. Bulugan Hatun'un ölümünden sonra ise Abatay Noyan'ın oğlu Utiman'ın kızı Bulugan Hatun'la⁶⁴⁷ evlenmiştir. Argun Han'ın ismine ulaşılan kumaları ise Taday Hatun, Kultak İgaçi, Kutuy Hatun ve Araka İgaçi'dir.⁶⁴⁸

Argun Han söz konusu hatun ve kumalarda dört oğlu, dört kızı olmuştur. Oğulları sırasıyla; Gazan Han, Yisu Timur, Olcaytu Sultan ve Hıtay Oğul'dur. Gazan⁶⁴⁹ Han⁶⁵⁰, Argun Han'ın Kultak İgaçi'den⁶⁵¹ doğan ilk oğludur.⁶⁵² Yisu Timur⁶⁵³ ve Olcaytu Sultan'ın⁶⁵⁴ annesi Uruk Hatun'dur. Argun Han'ın dördüncü oğlu Hıtay Oğul⁶⁵⁵ ise Kutluk Hatun'dan⁶⁵⁶ doğmuştur. Argun Han'ın kızları sırasıyla; Olcıtay, Olcay Timur, Kutluk Timur ve Dalancı'dır.

Olcıtay, Argun Han'ın Uruk Hatun'dan doğma ilk kızıdır. Olcıtay önce Kuncukbal'la nişanlandırılmış sonrasında ise Akbuka'yla evlendirilmiş, Akbuka'nın ölümünden sonra ise Akbuka oğlu Emir Hüseyin'le evlendirilmiştir.⁶⁵⁷ Söz konusu Han'ın ikinci kızı Olcay Timur⁶⁵⁸, yine Uruk Hatun'dan doğmuştur. Olcay Timur, önce Tukul'la sonrasında ise Emir Kutluk Şah'la

⁶⁴⁵ Bulugan Hatun, siyasi faaliyetlerde yer alan önemli bir hatundur. Nitekim Şemseddin Cüveynî, 24 Eylül 1282 tarihinde Emir Ali Çingsang ve oğlu Kutlukşah'ın Şemseddin Cüveynî'in Hacı Veciheddin ile işbirliği yaparak Argun'u öldürmeye teşebbüs ettiğini ihbar etmesi üzerine Şemseddin Cüveynî Bulugan Hatun'a sığınmış ve yardım talebinde bulunmuştur. Bu örnek hatun'un itibarı göstermesi açısından önemlidir. Danuu, a.g.m., s. 169. Kırımî, Şemseddin Cüveynî'yle ilgi olayı şöyle anlatıyor; "...vezir-i sâbık Hoca Şemseddin sahib-i divanî sâbıkam Abakay Han'a zehir yedirdi töhmetiyle katl eyledi cedd'ine ve pederine ve ammisine yirmi dokuz sene vezâret itmîş vücûd-ı kâmil iken şehit itdi..." Kırımî, a.g.e., s. 40. Kırımî'nin verdiği bilgiler dönem kaynakları ile uyuşmamaktadır. Burada kaynaklar arasında ihtilaf söz konusudur.

⁶⁴⁶ Abaka Han'ın ölümünden sonra Argun Han'la evlenen Bulugan Hatun, *Hatun-u Muazzama* daha doğru bir ifadeyle *Değerli Hatun* olarak zikredilmiştir. Söz konusu unvandan da anlaşılacağı üzere Bulugan Hatun aristokratik çevrede muteber bir kadındır. 1286 yılının nisan ayında ölmüştür. Sümer, a.g.e., s. 335.

⁶⁴⁷ Bulugan Hatun, 1290 yılında Argun Han ile evlenmiştir. Argun Han, *Hatun-u Muazzama* Bulugan'dan kalan ordayı Utiman kızı Bulugan Hatun'a vermiştir. Sümer, a.g.e., s. 335-336.

⁶⁴⁸ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 150.

⁶⁴⁹ Tuncer Gülensoy-Paki Küçükler, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, İstanbul, 2015, s. 173.

⁶⁵⁰ Gazan, kelime anlamı olarak yemek pişirilen kazan anlamına gelmektedir. Sümer, a.g.e., s. 322. 23 Kasım 1272 yılında Âbeskûn'da dünyaya gelen Argun Han oğlu Gazan Han, İslamiyeti İlhanlı Devleti'nin resmi dini olarak kabul etmiştir. Esasında küçükliğinde babası Abaka Han'ın eşlerinden biri olan Despoina Hatun'dan etkilenerek Hıristiyanlıkla ilgilenmeye başlamış ancak babası ve çevresindekilerin Budist kimliklerinden dolayı Budizm'de karar kılmıştır. 1284 yılında Türkistan havalisine Horasan, Mâzenderan ve Rey bölgelerinin valiliğiyle görevlendirilen Gazan Han, kumandanlarından biri olan Nevruz Bey'in telkiniyle 1295 yılında İslamiyet'i kabul etmiştir. Abdülkadir Yuvalı, "Gâzân Han", *DİA*, C. 13, İstanbul, 1996, 429. Gazan Han'ın Müslümanlığı seçmesinde iki faktör olduğu ileri sürülmektedir. Bu faktörlerden biri Gazan han'ın rüyasında Peygamber efendimizi görmesidir. Diğeri ise Baydu'ya karşı girişmiş olduğu mücadelede Müslümanların desteğini almak maksadıdır. Hanifi Şahin, "Câmiu't-Tevârih'e Göre Gâzân Hân'ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları", *Bilig*, S. 73, 2015, s. 210. 1295 yılında İlhanlı tahtına çıkan Gazan Han, devletin aksayan yönlerini tespit ederek askeri ve mali alanlarda ıslahatlar yapmıştır. Mustafa Uyar, "Gazan Han'ın İlhanlı Ordusunu Reformasyonu", *Büyük Selçuklu Devleti'nden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, Edt. Mehmet Ali Hacıgökmen, Konya, 2011, s. 263-288.

⁶⁵¹ Gazan Han'ın annesi Kutlak Hatun Moğolların Dörben kabilesine mensup bir bitikçinin en küçük kızı olarak dünyaya gelmiştir. Osman Gazi Özgüdenli, *Moğol İnanında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul, 2009, s. 51; Kürşat Günay, *Gazan Mahmud Han Döneminde Anadolu'da Meydana Gelen Moğol İsyenları (1295-1304)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ) Anabilim Dalı, Ankara 2003, s. 17.

⁶⁵² Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 150.

⁶⁵³ Gülensoy-Küçükler, a.g.e., s. 530.

⁶⁵⁴ Gülensoy-Küçükler, a.g.e., s. 357.

⁶⁵⁵ Gülensoy-Küçükler, a.g.e., s. 187.

⁶⁵⁶ Gülensoy-Küçükler, a.g.e., s. 290.

⁶⁵⁷ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 150.

⁶⁵⁸ Gülensoy-Küçükler, a.g.e., s. 355.

evlendirilmiştir. Argun Han'ın üçüncü kızı Kutluk Timur da Uruk Hatun'dan doğmuş ve kimseyle evlendirilmeden Bağdat'ta vefat etmiştir. Han'ın dördüncü ve en küçük kızı Dalancı⁶⁵⁹ Utiman kızı Bulugan Hatun'dan doğmuştur ve çocukken ölmüştür.⁶⁶⁰

2.4.6. Geyhatu Han'ın Hatunları

Tablo 2: Geyhatu Han'ın Eşleri, Çocukları ve Damatları

Hatunlar	Hatunların Menşei	Kız Çocukları	Damatları	Erkek Çocukları
Ayşe Hatun	İlgay Noyan'ın oğlu Tuğu'nun kızı	Ulu Kutlug İl Kutlug Ara Kutlug	Arabtay Emir Kutlugşah	-
Döndü Hatun	İlgay Noyan'ın oğlu Akbuka'nın kızı	İsimleri tespit edilemedi	-	Alafireng İranşah
İl - Tüzmiş Hatun	Kongırat Kabilesinden Kutluk Timur Küregen'in kızı	-	-	-
Pâdişâh Hatun	Kirman Sultanı Kutbeddin Muhammed'in kızı	-	-	-
Uruk Hatun	Kerayitlerden Ong Han'ın torunu Sarıca'nın kızı	-	-	-
Bulugan Hatun	Utiman kızı	-	-	Çing Pulat
Nani	-	-	-	-
İsen	Arulat Kabilesinden Ucan'ın kardeşi Biklamiş kızı	-	-	-

Argun Han'dan sonra İlhanlı tahtının yeni sahibi Geyhatu Han⁶⁶¹ olmuştur. Geyhatu Han'ın⁶⁶² birçok eşi ve kuması olduğu bilinmektedir. Tabloda görüldüğü üzere Geyhatu Han'ın eşleri sırasıyla; Ayşe Hatun, Döndü Hatun, İl Tüzmiş Hatun, Pâdişâh Hatun, Uruk Hatun, Bulugan Hatun'dur.⁶⁶³ İsmine tesadüf edilen kumaları ise Nani ve İsen'dir. Geyhatu Han'ın ilk eşi Ayşe

⁶⁵⁹ Sümer, a.g.e., s. 319; Gülensoy-Küçükler, a.g.e., s. 140.

⁶⁶⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 150.

⁶⁶¹ Çocukluk ve gençlik yılları hakkında yeterli malumat bulunmayan Abaka oğlu Geyhatu Han, Argun Han'ın ölümü üzerine 22 Temmuz 1291 yılında İlhanlı Devleti'nin yeni hükümdarı olmuştur. Abdülkadir Yuvalı, "Geyhatu Han", *DİA*, C. 14, Ankara, 1996, s. 44-45. Kırımı, Geyhatu Han'ın tahta çıkışını şöyle anlatıyor: "... Keyhatu han bin Abakay Han bin Hülagü Han bin Tuli Han bin Çingiz Han biraderinden sonra cülûs idüb emirü'l-ümerâlık ve seraskerliği İlkan bir Şiktür Mirza'ya virüb Anadolu'ya Selçukilere irsal eyledi.." Kırımı, a.g.e., s. 42.

⁶⁶² Geyhatu Han, Abaka Han'ın ikinci oğludur ve Nukdan Hatun'dan doğmuştur. Gülensoy-Küçükler, a.g.e., s. 175.

⁶⁶³ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 176.

Hatun⁶⁶⁴ Celayirlilerden İlgay Noyan'ın oğlu Tugu'nun kızıdır. İkinci eşi ise yine Celayirlilere mensup olan İlgay Noyan'ın bir diğer oğlu olan Ak Buka'nın⁶⁶⁵ kızı olan Döndü Hatun'dur.⁶⁶⁶ Geyhatu Han'ın üçüncü eşi İl Tüzmiş Hatun'dur.⁶⁶⁷ İl Tüzmiş Hatun⁶⁶⁸, Kongırat kabilesine mensup Kutluk Timur⁶⁶⁹ küregen'in kızıdır.⁶⁷⁰ Geyhatu Han, İl Tüzmiş Hatun'dan sonra Kirman vilayetinin hâkimi Kutbeddin Muhammed ile Kutluğ Terken Hatun'un kızı olan Pâdişâh Hatun'la⁶⁷¹ evlenmiştir. Geyhatu Han'ın beşinci eşi müteveffa han Argun Han'ın eşlerinden biri olan Uruk Hatun'dur.⁶⁷² Uruk Hatun, Kerayitlerden Ong Han'ın torunu ve Tokuz Hatun'un kardeşi Saruca'nın kızıdır. Geyhatu Han'ın altıncı eşi ise yine Argun Han'ın eşlerinden biri olan Utiman⁶⁷³ kızı Bulugan Hatun'dur. Geyhatu Han'ın kumaları ise Nani ve İsen'dir. Nani, Geyhatu Han öldükten sonra en büyük oğlu Alafireng tarafından istenmiştir.⁶⁷⁴ İsen ise, Arulat Kabilesine mensup Ucan'ın kardeşi Biklamiş'in çocuğudur. Tuncer Gülensoy ve Paki Küçükler Geyhatu Han'ın Korkocin adında bir hatunu daha olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁷⁵ Ancak biz bu bilgiyi tespit edemedik.

Geyhatu Han'ın üç oğlu, dört kızı olmuştur. Tabloda görüldüğü üzere Geyhatu Han'ın erkek çocukları sırasıyla; Alafireng, İrañşah ve Çing Pulat'tır. Geyhatu Han'ın ilk oğlu Alafireng⁶⁷⁶ Döndü Hatun'dan doğmuştur.⁶⁷⁷ İkinci oğlu ise yine Döndü Hatun'dan olan İrañşah adlı oğludur. Geyhatu Han'ın üçüncü oğlu ise Bulugan Hatun'dan doğan Çing Pulat'tır. Geyhatu Han'ın kız çocukları sırasıyla; Ula Kutlug, İl Kutlug⁶⁷⁸, Ara Kutlug'dur. Döndü Hatun'dan kızları olduğu binmekte ancak isimlerine henüz tesadüf edilmemiştir. Geyhatu Han'ın ilk kızı Ula Kutluğ, Ayşe

⁶⁶⁴ Ayşe Hatun, Müslüman kimliğiyle dikkat çekmektedir. Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, s. 228; Akkuş, "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti", s. 166.

⁶⁶⁵ Gülensoy-Küçükler, a.g.e., s. 13. İlhanlı Devleti'nin kurucusu olan Hülagü Han'ın en itibarlı emirlerinden biri olan Ak Buka, Celayirlilerden İlgay Noyan'ın onuncu oğludur. Ak Buka, Abaka han'a yakınlığından dolayı İlhanlı aristokratik çevresinde itibar görmüş, Ahmed Teküder döneminde ise Anadolu coğrafyasının işgali ile görevlendirilmiştir. Argun Han oğlu Geyhatu Han'ın Döndü Hatun'la evlenmesinden sonra Ak Buka'nın mertebesi ve saygınlığı da artmıştır. Ancak Geyhatu Han'ın ortadan kaldırılmasından sonra Ak Buka da Abatay Noyan'ın oğlu Konçukbal'ın uzun süren çalışmaları neticesinde 1295 yılında öldürülmüştür. Sümer, a.g.e., s. 312.

⁶⁶⁶ Döndü kelime manası olarak avdet etmek anlamında kullanılmaktadır. -Dön fiilinden türemiştir. Kaşgarlı Mahmud söz konusu fiilin Oğuzca olduğunu ifade etmiştir. Döndü Hatun, Ak Buka'nın kızıdır. Sümer, a.g.e., s. 321. Döndü Hatun, Geyhatu Han'ın ikinci Gazan Han'ın altıncı eşidir. Gülensoy-Küçükler, a.g.e., s. 146.

⁶⁶⁷ İl Tüzmiş hatun, Abaka Han'ın beşinci, Geyhatu Han'ın üçüncü eşidir. Gülensoy-Küçükler, a.g.e., s. 209.

⁶⁶⁸ İl Tüzmiş Hatun'un da Müslüman olduğu bilinmektedir. Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, s. 265; Akkuş, "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti", s. 166.

⁶⁶⁹ Gülensoy-Küçükler, a.g.e., s. 290.

⁶⁷⁰ Reşîdüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 176.

⁶⁷¹ Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, s. 266.

⁶⁷² Uruk Hatun, Nesturi kimliğiyle dikkat çekmektedir. Kerayitli olan söz konusu hatun, halası Tokuz Hatun'un yolunu takip ederek dinine bağlı bir Nesturi Hıristiyan olmuştur. Akkuş, "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti", s. 152.

⁶⁷³ Utiman, kelime anlamı olarak *yenen, galip gelen kişi* anlamındadır. Utiman, İlhanlı Devleti'nin kurucu gücü olan Hülagü Han ve oğlu Abaka han devirlerinde öneme haiz olan emirlerden biridir. Bulugan Hatun'un babası olan Utiman, İlhanlı askeri teşkilatının merkez komandanı Kongurat Abatay Noyan'ın oğludur. Sümer, a.g.e., s. 335.

⁶⁷⁴ Reşîdüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 176.

⁶⁷⁵ Gülensoy-Küçükler, a.g.e., s. 263.

⁶⁷⁶ Gülensoy-Küçükler, a.g.e., s. 16.

⁶⁷⁷ Reşîdüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 176.

⁶⁷⁸ Geyhatu Han'ın kızı İl Kutlug Gazan Han ve Olcaytu Han devirlerinde Noyanların lideri olan Emir Kutlukşah Menkut ile evlendirilmiştir. Sümer, a.g.e., s. 322.

Hatun'dan doğmuş ve Arabtay'la evlendirilmiştir. İkinci kızının adı İl Kutlug'dur. İl Kutlug⁶⁷⁹ da Ayşe Hatun'dan doğmuş ve Kutlugşah'la evlendirilmiştir. Geyhatu Han'ın üçüncü kızı Ara Kutlug da Ayşe Hatun'dan olmuştur.

2.4.7. Gazan Han'ın Hatunları

Tablo 3: Gazan Han'ın Eşleri, Çocukları ve Damatları

Hatunlar	Hatunların Menşei	Kız Çocukları	Damatları	Erkek Çocukları
Yedi Kurtuka	Suldus Kabilesine mensup Mögke Timur küregen'in kızı	-	-	-
Bulugan Hatun	Argun Aka kızı Emir Tusuga'nın kızı Mingli Tigin'in kızı	-	-	-
İşil Hatun	Nokay Yarguçi'nin oğlu Tuk Timur'un kızı	-	-	-
Kukaci Hatun	Bulugan Hatun'un akrabası	-	-	-
Bulugan Hatun	Utıman'ın kızı	Olcay Kutluk	-	Alcu
Döndü Hatun	İlgay Noyan'ın oğlu Akbuka'nın kızı	-	-	-
Kiramun Hatun	Abatay Noyan'ın oğlu Kutluk Timur'un kızı	-	-	-

Geyhatu Han'dan sonra İlhanlı Devleti'nin yeni hükümdarı Gazan Han⁶⁸⁰ olmuştur. Tabloda görüldüğü üzere Gazan Han'ın⁶⁸¹ birçok eşi bulunmaktadır. Gazan Han'ın eşleri sırasıyla; Yedi

⁶⁷⁹ Abaka han'ın beşinci, Geyhatu Han'ın ikinci kızının adı da İl Kutlug'dur. Gülensoy-Küçüker, a.g.e., s. 208.

⁶⁸⁰ Reşidüddin, Gazan Han'ın doğduğu günü şöyle anlatıyor: "Devlet bağında meyve veren ve gölge seran bir ağaç vücuda geldi. Devlet göğünün güneşi en kutlu zaman ve en güzel vakitte 670 senesi 29 Rebiülâhir ayından (4 Aralık 1271) Cuma gecesinin sabahı Mazenderan'ın Sultan Duvin'inde saadet burcundan bir hilal doğdu. Hazır bulunan maharetli münecimler kutlu doğumu sırasında gezegenleri gözetlediler. Mübarek talihini gayet mesut olan akrep burcunda buldular." Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 188. Kırımı de Gazan Han'ın İlhanlı tahtına çıkışını şöyle kaydetmiştir: "...Gazan Han bin Abakay Han bin Hülagü Han pederinin ammizadesinden sonra tarih-i mezburda cülus eyledi ve Nevruz Mirza'yı emirü'l-ümerâlık ile revâc-ı din-i Muhammediye ye sa'î bî-dirîğ itdiler gerçi iş bu nesl vakt-i Hülagü'denberü ehl-i İslâm vilayeti içinde neşv ü nemâ bulub an-asıl millet-i müstakileleri olmadığı hasebiyle müslim ve pâk-ı nihâd idiler..."Kırımı, a.g.e., s. 44.

⁶⁸¹ Gazan Han, Argun Han ile Durban kabilesine mensup olan ismine kaynaklarda tesadüf edilmeyn bir bitikçinin en küçük kızı olan Kultak Hatun'dur. Kultak'ın kelime manası muamma olmakla birlikte söz konusu dönemde İlhanlı Devleti'nin Anadolu'nun düzenini sağlamakla görevlendirilmiş valilerinden biri olan Samagar Noyanadlı bir valinin eşinin adının da Kultak olduğu bilinmektedir. Ahmet Temir, "Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Samagar Noyan", **Fuad**

Kurtuka, Bulugan Hatun, İşil Hatun, Kukaci Hatun, Utiman kızı Bulugan Hatun, Döndü Hatun ve Kiramun Hatun'dur.⁶⁸² Gazan Han'ın ilk eşi olan Yedi Kurtuka, Suldus kabilesine mensup Möngeke Timur küregen'in kızıdır. Yedi Kurtuka'nın annesi Çağatay sülalesinden Kara Hülagü'nün ve Organa Hatun'un oğlu aynı zamanda Çağatay Hanlığı'nda İslamiyet'i seçen ilk hükümdar olan Mübarek Şah'ın kızı Kutlukşah'dır. Gazan Han'ın ikinci eşi Bulugan Hatun'dur. Bulugan Hatun⁶⁸³, Horasan vilayetinden Argun Aka'nın kızı Emir Tusugan'ın kızı olan Mingli Tigin'in kızıdır. Gazan Han'ın üçüncü eşi İşil Hatun'dur. İşil Hatun, Nokay Yarguçi'nin çocuğu Tuk Timur'un kızıdır. Gazan Han'ın dördüncü eşi ise Kukaci Hatun'dur. Kukaci Hatun, Bulugan Hatun'un akrabalarından biridir ve Moğol ana yurdundan getirilmiştir. Kukacin Hatun Gazan Han'la aralarında oluşan sevgi bağı sayesinde Tokuz Hatun ve Tuktay Hatun'un mertebesine ulaşmıştır. Gazan Han, Kukacin Hatun'dan sonra Utiman kızı Bulugan Hatun'la⁶⁸⁴ evlenmiştir.

Gazan Han'ın Bulugan Hatun'dan Alcu adında bir oğlu olmuş ancak küçük yaşta ölmüştür.⁶⁸⁵ Gazan Han'ın Bulugan Hatun'dan Olcay Kutluk adlı bir kızı olmuş, Gazan Han kızını kardeşinin oğluna nişanlamıştır. Ancak dönem kaynaklarında Gazan Han Olcay Kutluk'u hangi kardeşinin oğluna verdiği aktarılmamıştır. Gazan Han'ın Bulugan Hatun'dan sonraki eşi Döndü Hatun'dur. Döndü Hatun, İlgay Noyan'ın oğlu Akbuka'nın kızıdır. Gazan Han'ın son eşinin adı ise Kiramun Hatun'dur. Kiramun Hatun Abatay Noyan'ın⁶⁸⁶ oğlu Kutluk Timur'un kızıdır. Gazan Han⁶⁸⁷, Kiramun Hatun'la aralarında oluşan sevgi bağı neticesinde Kiramun Hatun'u Kukaçi

Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, s.498–499; Akkuş, “İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti”, s. 171. Argun Han, on iki yaşında ike Kultak Hatun'u Mulay'ın kardeşi Kürük Timur'dan kendisi için istemiş, Kultak Hatun'un ablası İşlun'u da Tobşin'e verilmek üzere istemiştir. Argun Han'ın küçük yaşta gönül bağı kurduğu Kultak Hatun çok güzel bir kadındır. Nitekim Kultak Hatun gelin geldiği gün Argun Han onu karşılamak üzere dışarı çıkmak istemiş ancak emirlerinden Sartak ve Cucağan Moğol geleneklerine uymayan bu karşılama törenini engellemişlerdir. Ancak Kultak Hatun'a karşı büyük bir aşk besleyen Argun Han, otağın üzerine çıkmış, çadır direğinin üzerine oturarak Kultak Hatun'un gelişini izlemekten kendini alamamıştır. Reşîdüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 188.

⁶⁸² Reşîdüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 196.

⁶⁸³ Gazan Han, Mingli Tigin'in kızı olan Horasanlı Bulugan Hatun'la henüz şehzade iken evlenmiştir. Söz konusu Bulugan Hatun'u Utiman kızı Bulugan Hatun'dan ayırt etmek amacıyla kendisine Horasan-i nisbeti verilmiştir. Bulugan Hatun, Gazan Han'ın ölümünden sonra 25 Temmuz 1308 tarihinde öğleden sonra vefat etmiştir. Dönem müverrihlerinden Kaşanî, söz konusu hatunun Bağdat vilayeti yakınlarında bir şehir inşa ettirdiğini ve bu bölgeye Horasan adını verdiğini nakletmektedir. Sümer, a.g.e., s. 334.

⁶⁸⁴ Argun Han, Geyhatu Han ve Gazan Han'la evlenen Utiman kızı Bulugan Hatun İlhanlı Devleti'nde öneme haiz bir hatundur. Bulugan Hatun evlendiği üç hükümdarın da sevgisine ve ilgisine sahip olmuştur. Gazan Han, Bulugan Hatun hakkında: “Hatunlardan yalnız Bulugan'ı severim çünkü güzel olduktan başka anlayışı da vardır”, ifadelerini kullanmıştır. Dönem yazarlarından Kaşanî de Bulugan Hatun'un, terbiyeli, iyi huylu, güzel ahlaklı olduğunu aynı zamanda bir karıncayı dahi incitemeyecek merhamete ve inceliğe sahip olduğunu aktarmıştır. Aynı zamanda suçluları dahi bağışlayan temiz bir kalbi olduğunu ve bilim adamlarını bu gücüyle desteklediğini de kaydetmiştir. Söz konusu güzel huylarının neticesinde Bulugan Hatun, 15 Ocak 1309 tarihinde öldüğünde İlhanlı toplumunda ve aristokratik çevrede büyük bir üzüntü hâkim olmuştur. Naaşı Tebriz'e götürülmüş ve Gazan Han'ın türbesine defnedilmiştir. Gazan Han ve Bulugan Hatun'un kızı Olcay Kutluk; “Anam da gitti ve beni yalnız, kimsesiz bıraktı”, diyerek uzun süre feryat etmiştir. Erzurum Yakütiye Medresesi'nde Gazan Han'la ismine rastlanan hatun bu hatundur. Sümer, a.g.e., s. 334.

⁶⁸⁵ Reşîdüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, s. 196.

⁶⁸⁶ Gülensoy-Küçükler, a.g.e., s. 4.

⁶⁸⁷ Gazan Han'ın kızlarından Saray Melik Hatun, Timur'la evlenmiş, Timur *Küregen* ünvanını bu evlilik neticesinde almıştır. Nazmiye Togan, a.g.m., s. 6.

Hatun'un yerine oturtmuştur.⁶⁸⁸ Gazan Han'ın en sevdiği hatunu olan Kiramun Hatun 21 Ocak 1304 tarihinde aniden fenalaşmış ve Cürme Saray kentine yakın bir kışlakta vefat etmiştir.⁶⁸⁹

2.4.8. Olcaytu Han'ın Hatunları

Gazan Han'ın 1304 yılında ölmesinden sonra boş kalan İlhanlı tahtına Olcaytu Han⁶⁹⁰ oturmuştur.⁶⁹¹ Olcaytu Han'ın İlhanlı geleneğini sürdürerek birçok evlilik yaptığı bilinmektedir. Olcaytu Han'ın eşlerinden biri Kutlukşah Hatun'dur.⁶⁹² Kutlukşah Hatun'un Olcaytu Han'ın tüm hatunlarına üstünlüğü vardır.⁶⁹³ Olcaytu Han'ın dördüncü eşi Hacci Hatun'dur. Hacci Hatun, Olcaytu Han'ın yaşayan tek oğlu olan Ebu Said Bahadır Han'ın annesidir.⁶⁹⁴ Hacci Hatun İlhanlı damadı Tengiz Küregen'in oğlu Sülemiş'in⁶⁹⁵ kızıdır. Ancak Kâşânî, dönem kaynaklarından farklı olarak Hacci Hatun'un Sülemiş'ten olmadığını Tengiz Küregen'in diğer oğlu olan Zahhak'tan hâsıl olduğunu ileri sürmüştür. Kâşânî ayrıca Hacci Hatun'un annesinin Hülagü'nün eşlerinden biri olduğunu ve bu kadının Hülagü'nün dördüncü kızı olan Tudukaç'ın⁶⁹⁶ da annesi olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁹⁷ Olcaytu Han'ın bir diğer eşi de Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı desteğini almak istediği Bizans İmparatoru II. Andronikos Palaiologos'un kız kardeşi olan Maria'dır.⁶⁹⁸

⁶⁸⁸ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 196.

⁶⁸⁹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 302.

⁶⁹⁰ Olcaytu Han, 24 Mart 1282 tarihinde Argun Han ile Uruk Hatun'un çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Argun Han Budist kimliğiyle dikkat çekerken Tokuz Hatun'un yeğeni olan annesi Uruk Hatun'un Nesturi olduğu bilinmektedir. Gülensoy-Küçükler, a.g.e., s. 361. Dini anlamda karışık bir ortamda büyüyen Olcaytu Han'a çocukluğunda Olcay-buka, Mâtmüdâr, Harbende adları verilmiştir. Ancak 1295 tarihinde büyük ağabeyi Gazan Han'la birlikte İslamiyet dinini seçince Muhammed Hudâbende ismini sahiplenmiş, Olcaytu Han adıyla nam salmıştır. Osman Gazi Özgüdenli, "Olcaytu Han", *DİA*, C. 33, İstanbul, 2007, s. 345. Ancak daha sonra Şiiliğe intisab eden Olcaytu Han, Hz. Ebubekir'in kemiklerinin mezardan çıkarılmasını ve kendisine getirilmesini emretmiş, söz konusu durum Sultan Veled'in bölgeye İl Tüzmiş ve Paşa Hatun'a yakınlığıyla bilinen Ârif Çelebi'yi göndermesiyle çözülmüştür. Tahsin Yazıcı, "Ârif Çelebi", *DİA*, C. 3, İstanbul, 1991, s. 363-364.

⁶⁹¹ Yuvalı, "İlhanlılar", s. 103.

⁶⁹² Kutlukşah Hatun, Olcaytu Han'ın vefatının doğruluğunu teyit etmek ve ülkenin genel durumunu öğrenmek amacıyla elçi yollayan Emir Sevinç'in gönderdiği elçilik heyetini karşılayan hatun'dur. Söz konusu örnek İlhanlı toplumunda aristokrat çevrede yer alan hatunların elçi kabul edebildiklerini ve siyasette hükümlerinin olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Kemal Ramazan Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu (1317 - 1335)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2007, s. 26-27.

⁶⁹³ Kırımî Kutlukşah'ın tüm hatunların üzerinde oluşunu ve siyasi yetkisini şöyle aktarıyor; "...Sultay Oncaytu'nun hatunlarının ser-hânedanı olan Kutluğşah Hatun ile bunu müttehem itdiler ve ahz u hasb olub akıbetü'l-aher müsadere ve ahz-ı emval ve hazâin idüb itlak itdiler..." Kırımî, a.g.e., s. 50-51.

⁶⁹⁴ Akkuş, "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti", s. 218

⁶⁹⁵ Sülemiş, kelime anlamı olarak *asker sevk etmek, sefere gitmek* anlamlarına gelmektedir. Moğolların Anadolu ve İran coğrafyasının hâkim kolu olan İlhanlılar'da söz konusu adı taşıyan iki kişi vardır. İlki 1243 Köseadağ pğSavaşı esnasında Anadolu Selçuklu Devleti'ni mağlubiyete uğratan Baycun Noyan'ın torunu Sülemiş'tir. Diğeri ise Diyarbekir hâkimi Oyrat beylerinden Tengiz Küregen'in oğlu, Hacci Hatun'un babası ve İlhanlı Devleti'nde ilk defa ulus beyi olan Ali Pâdşâh'ın dedesi olan Sülemiş'tir. Sümer, a.g.e., s. 330.

⁶⁹⁶ Reşîdüddin, Tudukaç'la ilgili bilgi verirken Tudukaç'ın annesinin Dokuz Hatun ordasından bir kuma olduğunu ileri sürmüş ancak kumanın adını vermemiştir. Bu sebeple Kâşânî'nin verdiği bilgi ihtilaflıdır. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 11.

⁶⁹⁷ Akkuş, "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti", s. 218.

⁶⁹⁸ Özgüdenli, "Olcaytu Han", s. 346. Bizans İmparatoru II. Andronikos Palaiologos'un kız kardeşi olan Maria'yı İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han'a vermesindeki asıl amaç İznik bölgesini almaya çalışan Osman bey'e karşı Moğolların desteğini almaktır. Mustafa Demir, "İlhanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecindeki Siyasi Gelişmeler", *Türkler*, C. 8, Haz. Hasan Celal Güzel, Salim Koca, Kemal Çiçek, Ankara 2002, s. 642.

2.4.9. Ebu Said Bahadır Han'ın Hatunları

Olcaytu Han'ın 1316 yılında ölmesi üzerine boş kalan İlhanlı tahtına Ebu Said Bahadır Han⁶⁹⁹ çıkmıştır.⁷⁰⁰ Ebu Said Bahadır Han da Moğol geleneklerini sürdürerek birçok evlilik yapmıştır. Ancak en bilinen evliliği Bağdat Hatun'la olan evliliğidir. Bağdat Hatun, Suldus kabilesine mensup Çoban bin Melik bin Tudun Noyan'ın kızı olarak dünyaya gelmiştir.⁷⁰¹ 1323 yılında Celâyirli'lere mensup Emîr Şeyh Hasan bin Emîr Hüseyin bin Akbuka ile evlendirilmiştir.⁷⁰² Ebu Said Bahadır Han doğduğu yer olan Ucan⁷⁰³ havalisinde 1325 yılında Bağdat Hatun'u görmüş ve gönül bağıyla Bağdat Hatun'a bağlanmıştır.⁷⁰⁴ Cengiz akidelerine göre Moğol hanının ilgisi bir kadına mazhar olmuşsa ve bu kadın evliyse kadının derhal kocasından boşanması icap ederdi.⁷⁰⁵ Ebu Said Bahadır Han, Kâdı Mübarekşah'ı aracı olarak Bağdat Hatun'a yollamış ve kocası Emir Çoban'dan boşanarak kendisiyle evlenmesini arzuladığını bildirmiştir.⁷⁰⁶ Söz konusu durumdan haberdar olan ve bu durumu hiç hoş karşılamayan Emir Çoban'ı teskin etmeye ve Ebu Said Bahadır Han'ın kendisine verdiği görevi layıkıyla yerine getirmeye çalışan Kâdı Mübarekşah, Emir Çoban'a; "Padişah'ın isteğine riayet etmek, herkese vaciptir", demiş ve boşanmayı gerçekleştirmesini istemiştir.⁷⁰⁷ Ebu Said Bahadır Han'ın isteği ve Kâdı Mübarekşah'ın ısrarları Bağdat Hatun'un babası üzerinde tesir etmemiş⁷⁰⁸, söz konusu durum Çobanoğulları⁷⁰⁹ ve İlhanlılar arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebebiyet vermiştir.⁷¹⁰ Emir Çoban olduğu sürece Bağdat Hatun'la evlenip mutluluğa erişmesinin imkânsız olduğunu bilen Ebu Said Bahadır Han'ın beklediği fırsat İlhanlı bürokratlarının Emir Çoban'ın oğullarından biri olan Dimaşk Hoca'yı ahlaksız davranışlarını sebep göstererek şikâyet etmeleriyle ayağına gelmiştir. Dönemin veziri Sayın'ın da Emir Çoban'a karşı olan tutumu Ebu Said Bahadır Han'ı tetiklemiştir. Nitekim tüm bu

⁶⁹⁹ Ebu Said Bahadır Han, 2 Haziran 1305 tarihinde Çarşamba günü Olcaytu Han ile onun dördüncü hatunu Hacci Hatun'dan doğmuştur. Abdulkadir Yuvalı, "Ebu Said Bahadır Han", **DİA**, C. 10, İstanbul, 1994, s. 218. Ebu Said ismi Moğollarda yaygın olarak kullanılmakla birlikte vesika ve sikkelerde *Busaid* olarak yazılmıştır. Akkuş, "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti", s. 218; Spuler, a.g.e., s. 218. Ebu Said Bahadır Han, Olcaytu Han'ın yaşayan tek oğlu olmasının yanında *Bahadır* adı kendisine cesaretinden dolayı verilmiştir. Spuler, a.g.e., s. 218.

⁷⁰⁰ Yuvalı, "İlhanlılar", s. 103-104.

⁷⁰¹ Enver Konukçu, "Bağdat Hatun", **DİA**, C. 4, İstanbul, 1991, s. 444.

⁷⁰² Nilgün Dalkesen, **Gender Roles And Women's Status In Central Asia And Anatolia Between The Thirteenth And Sixteenth Centuries**, In Partial Fulfillment Of The Requirements For The Degree Of Doctor Of Philosophy In Industrial Engineering, s. 183.

⁷⁰³ Ucan, Türkistan havalisinde Tebriz kentine yakın bir yerde bulunan Gazan Han devrinde imar faaliyetleri yapılarak düzenlenmiş ve İslamiyet'in güzide şehirlerinden biri olduğu için Medine-i İslam ismiyle şerefelendirilmiş bir şehirdir. Akkuş, "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti", s. 218.

⁷⁰⁴ Battûta, a.g.e., s. 325; Diler, a.g.e., s. 429; Haykıran, a.g.m., s. 43; Konukçu, a.g.m., s. 444; Demircan, a.g.m., s. 16.

⁷⁰⁵ Dalkesen, a.g.m., s. 183-184.

⁷⁰⁶ Akkuş, "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti", s. 227.

⁷⁰⁷ Kâdı Mübarekşah'ın dünyevi zevklerin gerçekleştirilmesi umuduyla dini kullanması söz konusu dönemde toplum üzerinde dini yaptırımlar uyguladığına delalet olabilir. Akkuş, "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti", s. 227. Mustafa Akkuş bu bilgiyi Kemaleddin Abdürrezzak b. İshak Abdürrezzak Semerkandî, (887/1482), **Matla-ı Sa'deyn ve Mecma'-i Bahreyn**'e atıfla vermiştir.

⁷⁰⁸ Hüdevendigar Akmaydalı, "Niğde Sungurbey Camii", **Vakıf Dergisi**, Ankara, 1985, s. 147.

⁷⁰⁹ Çobanoğulları, Anadolu Selçuklu Devleti'nin uç beylerinden Emir Hüsameddin Çoban tarafından kuzey Anadolu coğrafyasında kurulmuş bir Türk beyliğidir. Emir Çoban, Oğuzların kayı boyuna mensup Kutalmışoğlu Süleyman'ın ordasında bulunan emirlerden Karategin'in soyundan gelmektedir. Söz konusu beyliğin XII. yüzyılda kurulduğu rivayet edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Yücel, "Çobanoğulları", **DİA**, C. 8, İstanbul, 1993, s. 354-355.

⁷¹⁰ Mustafa Demir, "İlhanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecindeki Siyasi Gelişmeler", **Türkler**, C. 8, Haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, s. 647; Haykıran, a.g.m., s. 43; Demir, a.g.m., s. 647.

şikâyetler ve Dimaşk Hoca'nın Ebu Said Bahadır Han'ı dahi sınırlayıcı tavırları Çobanoğulları'nın sonunu getirmiştir.⁷¹¹

Tüm bu süreçte sabırla bekleyen Bağdat Hatun eşi Emîr Şeyh Hasan bin Emîr Hüseyin bin Akbuka'dan boşanmış⁷¹² ve nihayetinde İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'la evlenmiştir.⁷¹³ Uğruna büyük uğraşlar verdiği Bağdat Hatun'la evlenen söz konusu hükümdar hatunun ilgisine ve sevgisine mazhar olmuştur. Ebu Said Bahadır Han, Bağdat Hatun'un başına buktak koyarak mertebesini yükseltmiştir. Uyumlu, merhametli ve sevecen yönleriyle İlhanlı Hanı'nın gönlünü kazanan Bağdat Hatun, İlhanlı sarayında en yüksek mertebeye sahip hatun olmuş, baş kadınlık makamına oturtulmuştur. Ancak söz konusu refahın yaşandığı durum çok uzun sürmemiştir. Nitekim Bağdat Hatun'un mensubiyeti bulunduğu Çobanoğullarına karşı hala kin güdenlerin iftiraları Bağdat Hatun'un gözden düşmesine neden olmuştur. 1331 yılında Bağdat Hatun'un eski eşi Emîr Şeyh Hasan bin Emîr Hüseyin bin Akbuka'yla görüştüğü söylentileri etrafa yayılmış, Ebu Said Bahadır Han büyük bir ilgi ve sevgi beslediği Bağdat Hatun'a karşı olan ilgisini kaybetmiştir. Ancak bu iftiraların asılsız olduğu anlaşıldığında Ebu Said Bahadır Han'ın pişman olmuştur. Bağdat Hatun'un eski eşi Şeyh Hasan'ın tutuklanma emri kaldırılmış, Erzincan Kemâh kalesinde görevlendirilmesine karar verilmiştir. Bağdat Hatun ise Ebu Said Bahadır Han'ı zehirlediği gerekçesiyle tutuklanmış, Arpa Han tarafından ölüm emri verilmiştir.⁷¹⁴

Ebu Said Bahadır Han 1233 yılında Bağdat Hatun'un yeğeni Dilşad Hatun'la⁷¹⁵ evlenmiştir. Bu evliliği gerçekleştirmek için Bağdat Hatun'dan boşanmıştır.⁷¹⁶ Nitekim Müslüman olan Ebu Said Bahadır Han şeriat kurallarına göre davranmıştır. Zira bir erkeğin halası ile evliyen hanımının yeğeniyle evlenmesini İslam kuralları doğru karşılamamaktadır. En yüksek kadın mertebesindeyken dışlanan, makamından azledilen ve Ebu Said Bahadır Han'ın tüm bunlara ilgisiz kalışı ve kendisine gönül kapılarını kapatmasını hazmedemeyen ayrıca Ebu Said Bahadır Han'ı yeğeni Dilşad Hatun'a yar etmeyi kabullenemeyen Bağdat Hatun'un söz konusu hanı 1235 yılında zehirleyerek öldürdüğü rivayet edilmektedir.⁷¹⁷

2.5. Altın-Orda Hanlığı'nda Kadın

Cengiz Han'ın Börte'den olma en büyük oğlu Cuçi neslinden türeyen ve Deşt-i Kıpçak coğrafyasının hâkim gücü olan Altın-Orda Hanlığı'nda hatunlar toplumsal yaşamda aşağılanmamış, hak ve özgürlüklerinden mahrum edilmemiştir. Ancak Büyük Kağanlık'ta ve Moğol neslinin

⁷¹¹ Kırımî, a.g.e., s. 51-56; Konukçu, a.g.m., s. 444; Haykıran, a.g.m., s. 43.

⁷¹² Diler, a.g.e., s. 429; Kamalov, **Moğolların Kafkasya Politikası**, s. 95.

⁷¹³ Dalkesen, a.g.m., s. 195.

⁷¹⁴ Spuler, a.g.e., s. 144-145; Haykıran, a.g.m., s. 142.

⁷¹⁵ Ebu Said Bahadır Han öldüğünde Dilşad Hatun hamile'dir. Muammer Gül, **XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti**, İstanbul, 2005, s. 98.

⁷¹⁶ Dalkesen, a.g.t., s. 197.

⁷¹⁷ Kamalov, **Moğolların Kafkasya Politikası**, s. 95.

Anadolu ve İnan coğrafyasında devamını sağlayan İlhanlı Devleti'nde görölen kadınların naip olarak tahta çıkmasına Altın-Orda topraklarında müsaade edilmemiştir.⁷¹⁸ Söz konusu duruma kadınların siyasi konulardaki yetersizliği ve İslamiyet dininde kadınların imamlık yapamaması delil olarak sunulmuştur. Ancak kadınların siyasetten uzak tutulmaları sosyal yaşamlarına müdahale edildiği fikrini düşündürmemelidir. Nitekim Altın-Orda Hanlığı'nda yaşayan hatunların içtimai teşkilatta önem arz ettikleri ve makamlarının yüksek olduğu bilinen bir gerçek⁷¹⁹ olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷²⁰ Hatunların kendilerine tahsis edilmiş yurtları⁷²¹, otağları ve arabaları vardır. Ayrı muhafız kıtalarına da sahip olan han eşlerinin kendilerine hizmet etmek için görevlendirilmiş hocaları ve sadece kendilerine özel dini ibadet yerleri de olmuştur.⁷²² Ayrıca söz konusu hatunların her birine ait imam ve müezzinleri de olmuştur.⁷²³

Altın-Orda Hanlığı'nda hatunlar kendilerini gizleme ihtiyacı duymadıkları ve peçe takmadıkları⁷²⁴ gibi önemli âlimlerin derslerine de iştirak ederek genel kültür seviyelerini yükseltmeye, donanımlı bireyler olarak hayatlarını yaşamaya özen göstermişlerdir.⁷²⁵ Altın-Orda Hanlığı'nda da Moğol gelenekleri devam ettirilerek han eşlerinden en büyüğu *Uluğ Hatun* olarak adlandırılmış ve hatunlar üzerinde etkin güç olmuştur. Söz konusu durumun uygulanmasının sebebi kadınlar arasında anlaşmazlıkların çıkmasını önlemektir.

Uluğ Hatunlar, siyasi meselelerde de etkin kararlar vermişler, elçi kabullerinde yer alabilmişler hatta kendi adlarına yarlıklar dahi verebilmişlerdir.⁷²⁶ Rubruck han eşlerinin iki yüz arabadan fazla yurtları olduğunu ifade etmiştir.⁷²⁷ Söz konusu durum Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan kavmin kadın faktörünü sadece cinsel arzuların tatbikinde kullanılan bir obje olarak görmediğini açıklar niteliktedir. Altın-Orda Hanlığı'nda Büyük Kağanlığın geleneklerinin devam ettirildiği ve siyasi amaçlar güdülerek evlilikler yapıldığı da bilinmektedir.

⁷¹⁸ Derya Derin Paşaoğlu, "Altın Orda Hanlığı'nda İslamiyet'in Yerli Kaynaklara Yansıması: Umdetü'l-Ahbâr ve Ötemiş Hacı Örneğinde", **Özbek Han Camii 700. Yıldönümü Hasebiyle Kırım'daki İslam Mirasını Öğrenme Korunmasının Aktüel Sorunları 14-18 Ekim 2014**, Akmescit-Simperfol, 2014, s. 121.

⁷¹⁹ Saray, "Altın Orda Hanlığı", s. 540; Birol, a.g.m., s. 151.

⁷²⁰ Akdes Nimet Kurat, **IV - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara, 1972, s. 135.

⁷²¹ Carpini: "Moğollarda hükümdarların ve soyluların (ölümlerinden sonra) saraylarının yıkılmaması adettir, bilakis bazı karıları seçilerek bu sarayları aynı şekilde devam ettirir ve yönetirler. Onlara aynı tahsisatlar veriler ve kocaları olan hükümdarların sağlıklarındaki gibi geçimleri temin edilir," sözleriyle Moğol kadınların yaşamları hakkında bilgi aktarımında bulunmuştur. Carpini, a.g.e., s. 116.

⁷²² Kurat, a.g.e., s. 135.

⁷²³ W. De Tiesenhhausen, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, 1941, s. 329; Iskander Izmaylov, Mikrasym Usmanov, "Islam in the Ulus of Jochi", **The History Of The Tatars Since Ancient Times, The Ulus of Jochi (Golden Horde) 13th Century–Mid–15th Century**, C. 3, Ed. Mirkasym Usmanov-Rafael Khakimov, Kazan, 2017, s. 631.

⁷²⁴ Birol, a.g.t., s. 151.

⁷²⁵ Kurat, a.g.e., s. 135; Birol, a.g.t., s. 151.

⁷²⁶ Saray, "Altın Orda Hanlığı", s. 540; Kurat, a.g.e., s. 135.

⁷²⁷ Rubruck, a.g.e., s. 52.

2.5.1. Cuçi Han'ın Hatunları

Cengiz Han'ın Kongratlara mensup Börte-Kuçin'den olma en büyük oğlu olan Cuçi'nin⁷²⁸ birçok hanımı⁷²⁹ ve kuması olduğu bilinmektedir.⁷³⁰ Ancak Cuçi Han'ın⁷³¹ isimlerine ulaşılan eşlerinin sayısı üç'tür. Cuçi Han'ın hatunları tabloda görüldüğü üzere sırasıyla; Sertak Hatun, Bek-Tutmak Hatun ve Erkin-Kuçin Hatun'dur.⁷³² Cuçi Han'ın ilk eşi Sertak Hatun'un⁷³³ annesinin Börte-Kuçin'in kabilesi Kongıratlara mensup olduğu bilinmekle birlikte ailesi hakkında dönem kaynaklarında malumata rastlanılmamıştır. Sertak Hatun aynı zamanda Cuçi Han'ın en büyük oğlu Orda-İçen'in⁷³⁴ de annesidir. Cuçi Han'ın ikinci hatunu Bek-Tutmak Hatun'dur. Bek-Tutmak Hatun, Mekeş Noyan ile Almalık⁷³⁵ Hatun'un kızıdır. Cuçi Han'ın üçüncü eşi Erkin-Kuçin Hatun'dur. Erkin-Kuçin Hatun Kongıratlara mensup Elçi Noyan'ın kızıdır.⁷³⁶ Erkin-Kuçin Hatun aynı zamanda Batu Han'ın da annesidir.⁷³⁷ Cuçi Han'ın kırka⁷³⁸ yakın oğlu vardır⁷³⁹ ancak isimlerine ulaşılan on sekiz oğlu olduğu bilinmekte ve sadece Orda-İçen ve Batu'nun anneleri hakkında bilgi bulunmaktadır.⁷⁴⁰ Cuçi Han'ın anneleri hakkında malumat olmayan erkek çocukları

⁷²⁸ Cuçi, kelime anlamı olarak Moğolca *konuk, yolcu* anlamına gelmektedir. Gülensoy-Küçüker, a.g.e., s. 46; Spuler, a.g.e., s. 215. Cengiz Han'ın dört oğlundan en büyüğü olan Cuçi 1169 yılında dünyaya gelmiştir. Babasının çevre kabileleri tek elde toplamasına yardımcı olmuş, 1218 yılında Kırgızları itaat altına alarak Moğol hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla görevlendirilmiştir. Harezmsahlar seferine kardeşleriyle beraber iştirak eden Cuçi Han İrtiş ırmağından İtil ırmağına kadar uzanan geniş sahanın zaptıyla meşgul olmak üzere görevlendirilmiştir. 1227 yılında attan düşerek, omurgasını kırmış ve babası Cengiz Han'dan altı ay kadar önce vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kafalı, "Cuci Han", *DİA*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 78-79.

⁷²⁹ D'ohsson, a.g.e., s. 162.

⁷³⁰ Ali Bademci, Cuçi Han'ın ilk eşi olarak Kerayit han'ın kızı Ça'ur Beki'yi vermiştir. Bademci, a.g.e., s. 325. Söz konusu hatun Kerayit hanı Tuğrul Han ve Moğolların lideri Cengiz Han arasında gerçekleşen bir savaşa sebebiyet vermiştir. Marco Polo kaleme almış olduğu seyahatnamesinde Rahip Jean olarak verdiği Ong Han'ın kızını Cengiz Han'ın kendisine eş olarak aldığı iddia etmiştir. Polo, a.g.e., s. 168.

⁷³¹ Kırımî Cengiz Han'ın toprak taksimatı sırasında Cuçi'ye bıraktığı alanları şöyle tasvir ediyor; "...Cuçi han bin Çingiz Han çünkü Çingiz cihangir memalik-i marusesini dört ulus ta'bir'i ile dört bahş idüb dört oğluna taksim itdikte vilayet-i Deşt-i Kıpçak ve Sahra-yı Hazar ve Harezmi ve Saksin ve Bulgar ve Çerkes ve sa'ir bilâd-ı zamîme suyural olunduğu beyan olunmuşdu." Kırımî, a.g.e., s. 59.

⁷³² Mustafa Kafalı, *Ak-Orda Hânedâm Devrinde Altın-Orda Hanlığı (1227-1360)*, İstanbul, 1972, s. 4; Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 679.

⁷³³ Mustafa Kafalı "Altın-Orda Hanlığı" adlı makalesinde söz konusu hatunu tanımlamak için Sertak Hatun ifadesini kullanmış olmasına rağmen **Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi** adlı kitabında ise aynı hatunu Serkan Hatun olarak vermektedir.

⁷³⁴ Carpini: "Ordu, Batu'dan daha büyüktür ve hatta Moğol şehzadeleri arasında en yaşlı olanıdır," ifadelerine eserinde yer vermiştir. Carpini, a.g.e., s. 116. Türkistan havalisinden Sibiryâ coğrafyasına kadar uzanan geniş düzlüklerin bugünkü Türki Cumhuriyetlerden biri olan Kazakistan sahasının daha yerinde bir ifadeyle Ak Orda'nın sahibi olan Cuçi oğlu Orda-İçen, Batu için kumandanlık görevinde bulunmuştur. Bademci, a.g.e., s. 325.

⁷³⁵ Cuçi söz konusu hatuna karşılık Ça'ur Beki'den olma bir kızını Almalık şehrinin idarecisiyle evlendirmiş, bu evlilikten Danişmend Tegin dünyaya gelmiştir. Bademci, a.g.e., s. 325.

⁷³⁶ Kafalı, "Batu Han", s. 208.

⁷³⁷ Kırımî ise dönem kaynaklarından farklı olarak Orda-İçen ve Batu Han'ın annesinin aynı hatun olduğunu ileri sürmüştür. Söz konusu durumu Kırımî şöyle izah ediyor; "Cuçi Han dahî at koşub ok atariken hataen at yıkılıub bu dahî tekerlenüb culin ta'bir olunur murdar ilği kesilüb fevt oldu bundan sonra Sayın Han ve İçen Han ikisi bir valideden idiler ki Turalı Han kızıdır İçen han yaşı büyük olmağla ana biat itmek murad itdiler..." Kırımî, a.g.e., s. 60.

⁷³⁸ Cuçi Han'ın asıl hatunlarında on sekiz cariye ve kumalarından ise yirmi iki oğlu olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bademci, a.g.e., s. 325.

⁷³⁹ Carpini Altınorda sülalesinin lideri olan Cuçi Han'ın oğulları hakkındaki malumatını şu sözlerle aktarıyor: "Cuci'nin oğullarından birisi Batu'dur ve hakandan sonraki en kuvvetli şehzadedir. Şehzadelerin yaşça en büyüğü Ordu'dur; diğerleri ise Sibân, Bora, Berke ve Taut'tur. Cuci'nin diğer oğullarının isimlerini bilmiyoruz." Carpini, a.g.e., s. 67.

⁷⁴⁰ Mustafa Kafalı, "Cuci Sülâlesi ve Şu'beleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. I, İstanbul, 1970, s. 104.

sırasıyla; Berke, Berkçe,⁷⁴¹ Şiban⁷⁴², Tangut, Bo'ul (Bogul),⁷⁴³ Cilavun, Şinkur, Çimpay, Muhammed, Odur, Tokay-Timur, Senküm, Hükeci, İsen, Börü ve Kavadar'dır.⁷⁴⁴

Cuçi'nin en büyük oğlu Orda-İçen'in isimlerine ulaşılan hatunları üç tanedir. Orda-İçen'in hatunları sırasıyla; Çöke Hatun, Tubakâne Hatun ve Fülâne Hatun'dur.⁷⁴⁵ Orda-İçen'in oğulları sırasıyla; Sartakan, Kuli, Kurmuş, Konggiran, Çurmakay, Kutukay, Hülagü, Kuncı'dır.⁷⁴⁶ Sartakan Hıristiyan kimliğiyle dikkat çeken Bukulat hatun ile evlenmiştir.

2.5.2. Batu Han'ın Hatunları

Cuçi Han'ın ölümünden sonra Altın-Orda Hanlığının yeni hükümdarı olan Batu Han'ın⁷⁴⁷ hatunları⁷⁴⁸ hakkında dönem kaynaklarında bilgi bulunmamaktadır. Han'ın dört oğlu olduğu bilinmekte ancak annelerinin kimliklerine ulaşılamamaktadır. Batu Han'ın⁷⁴⁹ ismine tesadüf edilmeyen eşlerinden dört erkek çocuğu olmuştur. Batu Han'ın⁷⁵⁰ oğulları sırasıyla; Sertak, Togan (Tutugan)⁷⁵¹, Ebükan ve Ulakçı'dır.⁷⁵² Batu Han'ın en büyük oğlu Sertak'ın⁷⁵³ Nesturi⁷⁵⁴ Hıristiyan

⁷⁴¹ Barthold Berkeçer olarak verdiği Cuçi oğlunun Berke Han ile birlikte Hıristiyan kimliğiyle dikkat çeken yeğeni Batu Han'ın oğlu Sertak'ı zehirlettiğini ifade etmiştir. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 528.

⁷⁴² Carpini, Cuçi Han'ın oğlu Şiban, Burin ve Kadan adındaki hükümdarların yakın coğrafyasında Kara-Hıta ülkesine yakın bir mevkiye ikamet ettiğini ifade etmiştir. Carpini, a.g.e., s. 115. Şiban, babaannesesi Börte'nin nesli Kongiratlardan ismine kaynaklarda tesadüf edilmeyen bir hatunla evlenmiştir. Bademci, a.g.e., s. 327.

⁷⁴³ Cuçi Han'ın oğullarından Tuval Han da denilen Bo'ul'a buğ boyları ile günümüz Ukrayna'sının güney vilayetleri hâkimiyet alanı verilmiştir. Bademci, a.g.e., s. 327.

⁷⁴⁴ Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 679. Reşidüddin ise Cuci'nin on dört oğlunun isimlerini sırasıyla şöyle vermektedir: "Ordu, Batu, Berke, Berkeçar, Şiban, Tangkut, Bavul, Çilavukut, Singkur, Çimbay, Muhammed, Udur, Tukay-Timur, Şingcum"

⁷⁴⁵ Kafalı, "Cuci Sülalesi", s. 108; Bademci, a.g.e., s. 326-330.

⁷⁴⁶ Bademci, a.g.e., s. 326-330.

⁷⁴⁷ Plano Carpini Güyük Han'a Papa tarafından yazılan mektubu iletmeye çalışırken ilk ulaştığı yer Altınorda sarayı olmuştur. Batu Han'dan, sarayından ve orada gördüklerinden etkilenen Carpini Batu Han'ın sarayı hakkındaki izlenimlerini şöyle aktarmıştır: "Batu'nun gerçekten de muhteşem bir sarayı, kapı muhafızları ve tıpkı hakan gibi saray memurları vardır. Aynı şekilde hemen hemen taht denebilecek yüksek bir şeyin üzerinden hatunlarından biri ile beraber oturur. Buna mukabil kardeşleri, oğulları ve diğer devlet erkânı (les majores) biraz daha alçakta, ortada bir sedir üzerinde otururlar. Geri kalan halk ta onların arkasında yerde; erkekler sağ, kadınlar da sol tarafta otururlar," ifadelerini kullanmış ve Altınorda Hanlığı'nın içtimai teşkilatı hakkında bilgiler vermiştir. Carpini, a.g.e., s. 112.

⁷⁴⁸ Birçok eşi ve cariyesi olduğu bilinen Batu Han'ın ismine ulaşılan tek hatunu Borakçin Hatun'dur. Borakçin Hatun, Batu Han öldükten sonra Müngge Han anayurttan yarlık gönderene kadar Altınorda tahtına çıkmış ancak Altınorda Hanlığı'nda kadınların naiplik yapmaları uygun görülmediğinden vazife oğlu Sertak'a verilmiştir. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 528.

⁷⁴⁹ Carpini, Batu Han'ın fiziği ve zekâsıyla ilgili olan izlenimini şöyle aktarmıştır: " Batu adamlarına karşı çok şefkatli, aynı zamanda onlar da ona karşı çok saygılıdır. Buna karşılık savaşlarda oldukça kıyıcıdır. Çok güçlü bir hafızaya sahiptir ve harp hilelerini tam olarak bilir, çünkü uzun süreden beri yapmış olduğu savaşlarda kazandığı zaferlerle tecrübe sahibi olmuştur." Carpini, a.g.e., s. 112.

⁷⁵⁰ Carpini: "Batu, Moğolların en kudretli şehzadesidir. Kendi adamlarına iyi davranmasına rağmen, ondan çok korkarlar. Aynı zamanda çok zalim olup, emrindeki ordu tahminen 600.000 kişidir. Bunun 160.000 'i Moğol, 450 bini ise Hıristiyanlardan ve diğer inançsız askerlerden meydana gelir. Onun kumandası altında, Baycu Noyan'ın askerinden 7 kat daha fazla asker vardır," ibarelerini eserinde nakletmiş ve Altınorda hükümdarı Batu Han'ın asker sayısı ve söz konusu askerlerin ulusal kimliklerini açıklamıştır. Carpini, a.g.e., s. 124.

⁷⁵¹ Kırımî Batu Han'ın oğullarından biri olan Togan'ın tıfil-ı sağır olduğunu bu sebeple Batu Han'ın ölümünden sonra tahta geçemediğini ve Altınorda tahtının Batu Han oğlu Sertak'ın bir senelik hükümdarlığından sonra Batu Han'ın kardeşi Cuçi'den doğma Berke Han'a ulaşım aşamalarını vermektedir. Kırımî, a.g.e., s. 64.

⁷⁵² Kafalı, "Cuci Sülalesi", s. 105.

⁷⁵³ Altınorda Han'ı Batu Han'ın 1256 yılında vefat etmesi üzerine Karadeniz'in kuzey coğrafyası Deşt-i Kıpçak'ın idaresi müteveffa han'ın en büyük oğlu Sertak'a geçmiştir. Sertak'ın tahta çıkışı dönemin büyük Moğol kağanı Müngge Han'ın

olduğu kaynaklarca teyit edilmiştir. Sertak'ın altı tane hatunu⁷⁵⁵ olmakla birlikte söz konusu hatunları her birinin ayrı ve kendilerine ait olmak üzere yurtları olduğu Rubruck tarafından izah edilmiştir.⁷⁵⁶

2.5.3. Berke Han'ın Hatunları

1257 yılında Altın-Orda Hanlığına Büyük Kağanlığın hâkimi Tuluy ve Sorgaktani Beki'den doğan Müngge Han'ın yarlığıyla çıkan Berke⁷⁵⁷ Han'ın⁷⁵⁸ da hatunları⁷⁵⁹ hakkında dönem kaynaklarında bir bilgiye rastlanılmamıştır.⁷⁶⁰ Berke Han'ın eşleri hakkında malumata eserinde yer veren Tiesenhausen söz konusu Han'ın Tağtagay Hatun, Çiçek Hatun ve Güher Hatun adlarını taşıyan eşleri olduğunu aktarmıştır.⁷⁶¹ Berke Han'ın bilinen tek hatunu Anadolu Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubat'ın kızı Melike Hatun'dur. Berke Han'ın Melike Hatun'dan doğan kızı Urbay Hatun, Anadolu Selçuklu şehzadelerinden İzzeddin Keykavus ile evlenmiş⁷⁶² ve II. Gıyaseddin Mesud adıyla tahta çıkacak olan Sultan Mesud'u doğurmuştur.⁷⁶³ 1266 yılında ölen Berke Han'ın⁷⁶⁴ oğlu da yoktur.⁷⁶⁵

yarlığı ile olmuştur. Ancak Sertak bu görevi bir yıl boyunca sürdürmüş daha fazlasına önrü izin vermemiştir. Kafalı, "Cuci Sülalesi", s. 105.

⁷⁵⁴ Rubruck Nesturi şehzade Sertak'ın karşısında yaşadıklarını şöyle anlatıyor; "...otağa girip çıkarken kapının eşigine basmamamız hususunda dikkatli olmamız için bizi ikaz ettiler ve Sertak için bir dua şarkısı söylememizi istediler. Böylece "Salve, regina" şarkısıyla içeri girdik. Otağın girişinde bir sıra kısırak sütü ve kaplar vardı. Karılarının hepsi beraber gelmişler ve bizimle beraber yurta girmiş olan Moğollar bizi gerçekten sıkıntıya soktular. Koyak ona, buhurdanlığı götürdü. Şehzade bunu eline alarak çok dikkatle inceledi. Sonra ona Zebur'u verdi. Bunu da karısı çok dikkatlice kontrol etti. Sonra Koyak ona İncil'i takdim etti ve bunun üzerine kitabın bütün İncil'i ihtiva edip etmediğini sordu. Ona bütün mukaddes yazıların bunun içerisinde bulunduğunu söyledim. Sonra haçı bir eline alarak, üzerindeki resmin İsa'nın olup olmadığını sordu. Bunu doğruladım. Ermeniler ve Nasturiler, haçlarının üzerine asla Hz. İsa'nın resmini koymazlar, çünkü muhtemelen onlar İsa hakkında yanlış bir bilgiye sahiptirler ya da bundan utanırlar." Rubruck, a.g.e., s. 54.

⁷⁵⁵ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 528.

⁷⁵⁶ Rubruck, a.g.e., s. 52.

⁷⁵⁷ Rubruck: "Berke (1257-1266) adlı başka bir şehzade de Batu'nun kardeşidir. Onun meraları Demir Kapı bölgesindedir. Burası İran'dan ve Türkiye'den gelip, Batu'ya gitmek isteyen ve Berke'ye hediyeler veren Müslümanların koridorudur," sözlerini kullanmış ve Berke Han'ın hâkimiyet alanı hakkında bilgiler sunmuştur. Rubruck, a.g.e., s. 60. Marco Polo da Berke Han'ın Bolgara ve Saray şehirleri ile Tataristan coğrafyasının büyük bir kısmına sahip olduğunu aktarmaktadır. Polo, a.g.e., s. 48.

⁷⁵⁸ Batu Han'ın oğulları Sertak ve Ulakçı'nın halefi olan Berke Han, Cengiz Han'ın torunu, Altınorda Hanlığı'nın atası olan Cuçi Han'ın oğludur. Batu Han'ın kardeşi olduğu gibi en çok güvendiği sırdaşı da olan Berke Han, 1246 ile 1251 yılında yapılan kurultayların düzenlenmesinde aktif görev almış ve Müngge Han'ın tahta çıkmasına yardımcı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Konukçu, "Berke Han", **DİA**, C. 5, İstanbul, 1992, s. 506-507.

⁷⁵⁹ Bereke Han dokuzyüz kişi alır büyük bir otağda bulunuyor idi. Otağ ak keçeden olup içi ipek, hıtal kumaş ile dokunmuş, mücevherat ve inci ile bezenmiş idi. Bereke Han tahtında oturuyor, yanında en büyük kadını bulunuyor idi." Tiesenhausen, a.g.e., s. 134.

⁷⁶⁰ Berke Han'ın Çiçek hatun adında bir hatunun olduğunu ve kendisinin Müslüman olduğunu ifade etmektedir. Tiesenhausen, a.g.e., s. 249. Hatta Çiçek Hatun'un elçi kabullerinde de yer aldığını ve kendi otağında gelen elçilere ziyafet verdiğini de belirtmektedir. Tiesenhausen, a.g.e., s. 328.

⁷⁶¹ Tiesenhausen, a.g.e., s. 328.

⁷⁶² Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, s. 269; Kamalov, **Moğolların Kafkasya Politikası**, s. 56.

⁷⁶³ Bademci, a.g.e., s. 326.

⁷⁶⁴ Altınorda hükümdarı Berke Han İlhanlı ile giriştiği üstünlük mücadelesi ve İslamiyeti seçen ilk Altınorda hükümdarı olması ile akıllarda yer etmiştir. Devin Deweese, **İslamization And Native Religion In The Golden Horde Baba Tükles And Conversion To Islam Historical And Epic Tradition**, The Pennsylvania State University, Pennsylvania, 1994, s. 83; Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 682. Altınorda tarihi ana kaynaklarından birini kaleme almış olan Kırımı, Berke Han'ın İlhanlı mücadelesi ve İslamiyetle olan alakası hakkında şöyle aktarımlarda bulunuyor: "... Sarıtak dahî der-akab fevt oldu ve Toğan ise tıfil-ı sagır olmağla ümerâ-i nâm-dâr müşavereleri bunda karar itdi ki zümre'i kaân olan evlâd-ı Tuli'den Hülâgü'ye ihbar ve Ulus-ı Cuçi güya sahihsizdir deyü 'âdet-i Moğol ve resmince iş'ar ve kınsız kılınc ile

2.5.4. Mungge-Timur Han'ın Hatunları

Altın-Orda Hanlığı'nda Berke Han'dan sonra 1266 yılında tahta çıkan Batu Han'dan olma Togan'ın oğlu olan Mungge-Timur'un⁷⁶⁶ hatunları sırasıyla: Olcay Hatun, Sultan Hatun, Kutuguy Hatun, Olcaytu Hatun, Bulagan Hatun ve Tökünce Hatun'dur.⁷⁶⁷ Olcay Hatun, Kongirat kabilesine mensuptur ve Mungge-Timur'un Ulu Hatun'u olmakla beraber en büyük oğlu Algu'yun da annesidir. Mungge-Timur Han'ın ikinci hatunu Sultan Hatun, Uyşun kabilesine mensuptur ve Abacı ile Tudakan adlı oğullar bu hatundan dünyaya gelmiştir. Bürlük'ün annesi olan Kutuguy Hatun'un mensubiyetinin bulunduğu kabile ile ilgili bilgiye dönem kaynaklarında tesadüf edilmemiştir. Mungge-Timur'un dördüncü eşi Olcaytu Hatun, Salciday Küregen'in kızıdır ve aynı zamanda Tokta'nın annesidir. Han'ın diğer eşleri⁷⁶⁸ Bulagan ve Tökünce hatunların Kongirat kabilesine mensup oldukları bilinmektedir. Mungge-Timur Han 1282 yılında vefat eden Berke Han'ın yerine tahta çıkmasıyla İçen Han sülalesine geçen hükümlerliği tekrar Sayın Han sülalesine geçirmesi ile tanınmıştır.⁷⁶⁹

Mungge-Timur Han kaynaklarda iyi anılmış ve zeki olmasından dolayı kendisine *Külük* lakabı verilmiştir.⁷⁷⁰ Her ne kadar Müslüman olduğu bilinse de Mungge-Timur'un Müslümanlığı daha çok

yakasız gömlek irsal itdiler Hülagü dahî ammizadeleriülkesini zabt için asker-i firâvân ve tarî k-i Şirvan'dan revan eyledi imdi sâbükü'l-beyan olan babasından tıfil kalan Berke şehzade bin Cuçi Han avn-ı hûda ile fitrat-ı İslâmiyet üzere olub her nerede bir Muhammedî kimse görürise anımla ülfet ve ayın-i mecus-ı Tatardan nefret ideridi..." Kırımı, a.g.e., s. 64; Rubruck da Berke Han'ın Müslüman kimliğini doğrulamış ve seyahatnamesinde şu sözleri kaleme almıştır: " Bu Berke Müslüman olduğundan, ordugâhında domuz eti yenmesine izin vermez," Rubruck, a.g.e., s. 60-61. Barthold da Berke Han'ın İslamiyeti kabul ettiğini hatta Altınorda tahtına çıktıktan sonra Buhara'daki Müslüman ulemayı ziyaret ettiğini aktarmıştır. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 529; Berthold Spuler de Berke Han'ın Müslüman olduğunu ifade etmiştir. Spuler, a.g.e., s. 203. Berke Han Kübrevî âlimlerinden Seyfeddin el Harezmi'nin etkisiyle Müslümanlığı seçmiştir. Abdullah Gündoğdu, "Özbek Han'ın İslâmlaşırma Politikası Ve Türk Halklarında Kimlik Ve Aidiyet", **Özbek Han Camii 700. Yıldönümü Hasebiyle Kırım'daki İslam Mirasını Öğrenme Korunmasının Aktüel Sorunları 14-18 Ekim 2014**, Akmesic-Simperfol, 2014, s. 97. Marco Polo ise Berke ve Hülagü arasında vuku bulan mücadeleyi nakletmiş, eserinde İlhanlı hükümdarı Hülagü Han'ın galibiyet sevincini yaşadığını Berke Han'ın ise söz konusu savaştan yenik olarak çıktığını ileri sürmüştür. Polo, a.g.e., s. 49.

⁷⁶⁵ Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 682.

⁷⁶⁶ Mungge-Timur döneminde dikkat çeken durumlardan biri Berke Han'ın yeğeni Emir Nogay'ın Altın-Orda Hanlığı'nda hanlardan, siyasi yetkililerden daha fazla itibar görmesi ve söz konusu hanlıkta nüfuzlu biri haline gelmesidir. Emir Nogay kırk sene kadar Altın-Orda tahtının varisi gibi davranmış, Altın-orda tahtına çıkacak şehzadeleri belirler hale gelmiştir. Aydın Çelik-Önder Güler, "Altın Ordu İmparatorluğu", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 188, 2010, s. 144. Altın-Orda Hanlığı'nda nüfuzlu hale gelen Emir'in kendi askeri birliğini Mangıtlardan seçtiği bilinmektedir. Mustafa Kafalı, **Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2009, s. 54. Emir Nogay Baylak Hatun'la evlidir. Virgil Ciociltan, **The Mongols and Black Sea Trade In The Thirteenth and Fourteenth Centuries**, Translated. Samuel Willcocks, **East Central And Eastern Europe In The Middle Ages 450-1450**, Ed. Florin Curta, Vol. 20, Boston, 2012, s. 251. Emir Nogay'ın Baylak Hatun'dan Çaka ve Taka adlı oğulları dünyaya gelmiş, kızı Toğluca da Müncük oğlu Taz ile yuva kurmuş ve Ahtacı'yı doğurmuştur. Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 67; Tiesenhausen, a.g.e., s. 195. Baylak Hatun'dan doğan Çaka Bulgaristan vilayetinin yöneticisi olan Türk-Kıpçak Krallığının yöneticisi Georgi Terter'in kızı ile evlidir. Bademci, a.g.e., s. 327.

⁷⁶⁷ Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 62.

⁷⁶⁸ Mustafa Kafalı Mungge-Timur'un Emir Nogay tarafından suda boğdurulmak suretiyle öldürülen bir hatunu daha olduğunu söz konusu hatunun adının Çiçek Hatun olduğunu belirtmiş ancak Mungge-Timur'un hatunlarını tanıtırken bu hatuna yer vermemiştir. Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 67. Tiesenhausen de Çiçek Hatun'u Algoydır'ın annesi olarak vermiş ve Çiçek hatunu ilim, irfan sahibi yüksek zümreye mensup bir hatun olarak vermiştir. Tiesenhausen, a.g.e., s. 179.

⁷⁶⁹ Kafalı, "Cuci Sülâlesi ve Şu'beleri", s. 106.

⁷⁷⁰ Ötemiş Hacı, a.g.e., s. 48.

Memlûklüelerin ve Müslüman halkın sevgisine nail olmak için kabul ettiği kaynaklarca teyit edilmektedir. Zira Munge-Timur Han, İzzeddin Keykâvus öldükten sonra oğlu Mes'ud'u üvey annesi Orbay Hatun'la evlendirmek niyetinde olduğunu açıkça belirtmiş ve Mes'ud bu durumun İslam kültürüyle uyuşmadığını gerekçe göstererek söz konusu duruma razı olmamıştır.⁷⁷¹ Hatta bu teklifin iğrenç olduğunu ileri süren Selçuklu şehzadesi Mes'ud İlhanlı havalisine kaçmıştır. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere Munge-Timur Han'ın Müslümanlığı oturmuş bir dini inanç şekline dönüşmemiştir.⁷⁷²

2.5.5. Tuda-Münger Han'ın Hatunları

Tablo 4: Tuda-Münger Han'ın Hatunları⁷⁷³

Hatunlar	Hatunların Menşei	Oğulları
1) Arıkaç Hatun	Kongirat Kabilesine mensuptur.	-Öz Mungge
2) Tura-Kutluğ Hatun	Alçi-Tatar Kabilesine mensuptur.	-Saray-Timur -Tubiday

Munge-Timur⁷⁷⁴ Han'dan⁷⁷⁵ sonra tahta geçen ve 1287 yılına kadar beş yıl süreyle hanlık makamında bulunan kardeşi Tuda-Münger Han'ın⁷⁷⁶ kimliklerine ulaşılan hatunlarının sayısı ikidir. Tuda-Münger Han'ın hatunları sırasıyla: Arıkaç Hatun ve Tura-Kutluğ Hatun'dur.⁷⁷⁷ Arıkaç Hatun, Kongirat kabilesine mensuptur ve Öz Mungge'nin annesidir. Tuda-Münger Han'ın ikinci hatunu olan Tura-Kutluğ Hatun, Alçi-Tatar kabilesine mensuptur ve Saray-Timur ile Tubiday'ın annesidir.

⁷⁷¹ Tiesenhausen, a.g.e., s. 175; Galstyan, a.g.e., s. 55; Kamalov, **Moğolların Kafkasya Politikası**, s. 69.

⁷⁷² Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 61-62.

⁷⁷³ Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 63.

⁷⁷⁴ Altın-Orda Hanlığı'nda ilk defa kendi adını para bastıran kişi Batu Han'ın oğlu Togan'ın ikinci oğlu olan Munge-Timur Han'dır. Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 59.

⁷⁷⁵ Munge-Timur Han Berke Han'ın İlhanlı ve Rusya'ya karşı uyguladığı politikaları eksiksiz olarak takip etmiş ve uygulamıştır. Munge-Timur döneminin en önemli gelişmesi ise söz konusu dönemde Altın-Orda Hanlığı'nın ana karargâhtan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiş olmasıdır. Dmitry V. Vasil'ev, "Altın Orda: Tarih, Ekonomi ve Kültür", Çev. M. Bilal Çelik, **Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Kasım 2007)**, Sakarya, 2008, s. 159. Munge-Timur Han Rus knezliklerinde tekrar nüfus sayımı yaptırmış, ayrıca vergi konusuyla da bizzat ilgilenmiştir. Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 61.

⁷⁷⁶ Akli dengesinin yetersizliği ve yersiz kararlarıyla dikkat çeken Tuda-Mengü Han hakkında dönem kaynaklarından Kırımî şu sözleri aktarıyor: "... Duda Mengi Han mecnun ise de insaf eder ve beğlere dir ki bunca zamandır zahmetimi çekersiz insaf oldu karındaşımı han nasb idersüz deyü kendü idaretiyle mün'azil olıcak 'âdet-i Moğol üzere Mengü Temür bin Toğan Han'ı iclas itirdiler." Kırımî, a.g.e., s. 68. Berke Han gibi İslamiyet dinine bağlanan Tuda-Mengü Han'a Memlûk sultanları tahta çıkışını kutlamak amacıyla kıymetli armağanlar ve camii yapımında kullanılacak teçhizatlar yollamışlardır. Çelik-Güler, a.g.m., s. 144; Tiesenhausen, a.g.e., s. 263.

⁷⁷⁷ Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 63.

1287 yılından sonra bunama belirtileri gösteren Tuda-Münge Han, şeyhlere⁷⁷⁸ bağlanmış⁷⁷⁹ ve dinin gereklerini yaşamak amacıyla yeğeni Tula-Buka'yı varis göstererek tahttan feragat etmiştir.⁷⁸⁰

2.5.6. Tula-Buka Han'ın Hatunları

1287-1291 yılları arasında Altın-Orda Hanlığının kağanı olan,⁷⁸¹ Münge-Timur ile Tuda-Mengi Han'ın kardeşi Dartu'nun oğlu olan Tula-Buka Han'ın⁷⁸² hatunları hakkında malumata rastlanılmamıştır.⁷⁸³ 1291 yılında öldürülen Tula-Buka Han zamanında Emir Nogay'ın Altın-Orda Hanlığı üzerinde etkin rol oynaması dikkat çekmiş ve söz konusu Emir'in iç karışıklıklar çıkararak Tula-Buka Han'ın öldürülmesine ön ayak olduğu saptanmıştır.⁷⁸⁴ Zira Emir Nogay'ın kendisine karşı suikast⁷⁸⁵ hazırlığı içerisinde olduğunu bildiği Tula-Buka Han'ın annesine gönderdiği mektupta yazdığı: "Oğlun genç ve tecrübesiz handır, ona öğüt vermek, devlet meselelerine dair bazı şeyler öğretmek ve bazı sırları kendisinden başkasının muttali olamayacağı tenha bir yerde kendisine tevdi etmek boynumun borcudur," sözleri Emir Noyan'ın Altın-Orda Hanlığı üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir.⁷⁸⁶

2.5.7. Tokta Han'ın Hatunları

1291 yılında Altın-Orda tahtına çıkan Mengü-Timur Han oğlu Tokta⁷⁸⁷ (Toktoga) Han⁷⁸⁸, 1313 yılına kadar⁷⁸⁹ yirmi iki sene tahtta kalmış ve bu dönemde hanlığın en büyük sorunu olarak görülen⁷⁹⁰ Emir Nogay'ı⁷⁹¹ öldürtmüştür.⁷⁹² Tokta Han hocalarından Uygur Bacırtuk Buka'nın

⁷⁷⁸ Tiesenhausen, a.g.e., s. 185.

⁷⁷⁹ Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 63.

⁷⁸⁰ Gündoğdu, a.g.m., s. 98; Çelik-Güler, a.g.m., s. 144.

⁷⁸¹ Tiesenhausen, a.g.e., s. 234.

⁷⁸² Tula-Buka'nın bastırıldığı en eski parası 1287 yılında Kırım'da basılmıştır. Söz konusu durum Tula-Buka Han'ın 1287 yılında Altın-Orda tahtında oturduğuna delil teşkil etmektedir. Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 64.

⁷⁸³ Kafalı, **Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi**, s. 61.

⁷⁸⁴ Çelik-Güler, a.g.m., s. 144.

⁷⁸⁵ Tula-Buka Han, Körel coğrafyasına Emir Noyan'la birlikte hücum etmiş, savaştan galip çıkmıştır. Ancak dönüş yolunda aniden bastıran kış hasebiyle ordusunun bir kısmı telef olmuştur. Söz konusu durumun Emir Nogay yüzünden başına geldiğini düşünen Tula-Buka Han, müteveffa han Münge-Timur'un oğullarıyla Emir Nogay'a bir suikast hazırlamış, ancak neticeye ulaşamamıştır. Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 65; Tiesenhausen, a.g.e., s. 187,189, 265.

⁷⁸⁶ Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 65; Tiesenhausen, a.g.e., s. 189.

⁷⁸⁷ Tokta Han döneminde basılan paralarda ilk defa Uygur harfleriyle adının Moğolca yazımı ve *es-Sultânü'l-a'zam, Gıyâsü'd-dünyâ, ve al-Âdil* ifadelerine rastlanmıştır. Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 72.

⁷⁸⁸ Emir Nogay'ı Volga sakinleri ile Harezmi coğrafyasının halklarının desteğiyle dize getiren Tokta Han, Altın-Orda Hanlığı'nın ekonomisinin güçlendirilmesi adına yaptırımlar uygulamış, Altın-Orda iktisadi gelişmelerinin en büyük takipçisi olmuştur. Nihayetinde söz konusu han döneminde Altın-Orda iktisadi yapılanması oluşturulmuş, yapılan iktisadi yenilikler neticesinde Harezmi halkı Altın-Orda siyasi sahasına girme imkânı bulmuştur. V. Vasil'ev, a.g.m., s. 160.

⁷⁸⁹ Tiesenhausen, a.g.e., s. 315.

⁷⁹⁰ Gündoğdu, a.g.m., s. 98.

⁷⁹¹ Tahta çıktığı ilk yıllarda Emir Nogay'ın isteklerini yerine getiren Tokta Han bu durumdan hiç hoşnut değildir. Kendisinden kaçan isyankâr emirlerin Emir Nogay'a sığınması ve Nogay'ın söz konusu beyleri Tokta Han'a teslim etmemesi savaşın görünür sebebi olmuştur. Tiesenhausen, a.g.e., s. 199. Yapılan ilk savaş Emir Nogay'ın üstünlüğüyle

ısrarı üzerine Sayın Han sülalesine mensup tüm erkek bireyleri öldürtmüştür.⁷⁹³ Tokta Han'ın kimliğine ulaşılan tek hatunu Hıtay Han'ının kızı olan Hatundur. Kaynaklarda ismine tesadüf edilemeyen Hatun'un Tokta Han'dan olma İlbars adlı oğlu olmuş ancak Tokta Han'dan önce vefat etmiştir.⁷⁹⁴

Kırımî: ...Münge Temür Kûlık Han dirleridi on üç sene adalet ve merhemet üzere padişah olub iki oğlunu terk ve kendü fevt oldu oğullarına Toktoğa Han ve Tuğrul Han dirleridi pederinden sonra Toktoğa Han oldu ve zümre-i hanân-ı Moğol'da nâdirü'l-mesel olan han-ı azîmü'ş-şândır dirler cûd-i sehâda bi-hemtâ ve hergün ammeye mezbûl olan sūmat-ı şilanşahanesi bi-bahâ olub ekser halde olan ziyafet-i kâfirânesinde koyun ve sığır ve at ve sa'ir hayvanâtdan mâ'ada kaban ta'bir olunur erkek hınzırdan doksan kaban lahmı mevcut olurumuş deyü keferi Moğol anı medh iderler han-ı merkûmdan ve biraderi Tuğrul'dan kaç hanzadeler vücuda gelmiş iken Hıtay Hanı kızından olan İl Bisyâr (İlbars) nâm oğlunu veli-ahd idüb kendinden sonra ana hanlık mesnedinden ötürü zahmet virürler seyü cümle ebnasını ve akrabasını katl ider akıbet kendü dahî pîr-i nâtüvân olur ve veliahd olan oğlu dahî kendinden mukaddem fevt olur işbu hususda gayet pişman ve daima halvetinde figan iderimiş, ifadelerini kullanmış ve Tula-Buka Han'ın icraatları hakkında bilgiler vermiştir.⁷⁹⁵

Tüm Sayın Han sülalesine mensup erkekleri öldürten sadece kendi oğlu İlbars'ı hayatta bırakan⁷⁹⁶ ve oğlunun kendisinden önce ölmesiyle yasa boğulan aynı zamanda kendine bir veliyaht bırakmak isteyen Tokta Han öldürttüğü kardeşi Tuğrulca'nın eşi Gelin-Beyalın'ı kendi nikâhına almıştır.⁷⁹⁷ Ancak söz konusu dönemde Gelin-Beyalın ölen eşi Tuğrulca'dan⁷⁹⁸ hamiledir ve doğan çocuğuna Özbek adını bahşederek Kabartay Çerkeslerinin yanına göndermiştir.⁷⁹⁹ Özbek'i Kabartay ülkesinde İnal Bey'e emanet etmiştir.⁸⁰⁰ Zira bu dönemde Tokta Han Sayın sülalesine mensup çocukları öldürttüğü gibi yeni doğan çocukları da öldürmektedir.⁸⁰¹ Oğlu İlbars'ın kendisinden önce vefat etmesine⁸⁰² dayanamayan ve yataklara düşen Tokta Han'a Gelin-Beyalın⁸⁰³ durumu anlatmış, kendisinin Tuğrulca'dan doğan bir oğlu olduğu bilgisini vermiştir.⁸⁰⁴ Tokta Han güvendiği emirlerinden Kıyat Astay ve Secut Alatay adlı beyleri Sayın Han sülalesinin son temsilcisi olan Özbek Han'ı almak için görevlendirmiştir.

Kırımî söz konusu durumu şöyle aktarıyor: ... Tuğrul Han'ın hatunu olan selâtin-i Çağatay kızlarından gelin Beyâlin nâm Bigimi biraderini katlden sobra birkaç sene mürurunda tezvic itmiş imişhatun-ı mezkûr âkile ve edibe olmağla Toktoğa Han bunu cümleye tercih ider ve her

bitmiş olmasına rağmen Emir Nogay Moğol gelenekleri dışına çıkmayı uygun görmemiş ve kendini han ilan etmemiştir. Nogay ordusunun kendisini takip etmediğinden emin olan Tokta Han, 1299 yılında Emir Nogay'ı Kökenlik'te yenilgiye uğratmış, Emir Nogay Tokta Han'a hizmet eden bir Rus askeri tarafından başı kesilerek öldürülmüştür. Çelik-Güler, a.g.m., s. 144.

⁷⁹² Kafalı, **Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi**, s. 61.

⁷⁹³ Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 682.

⁷⁹⁴ Ötemiş Hacı, a.g.e., s. 49; Tiesenhausen, a.g.e., s. 236.

⁷⁹⁵ Kırımî, a.g.e., s. 69-70.

⁷⁹⁶ Kafalı, **Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi**, s. 61.

⁷⁹⁷ Ötemiş Hacı, a.g.e., s. 49; Kafalı, "Cuci Sülâlesi ve Şu'beleri", s. 106.

⁷⁹⁸ Tiesenhausen, a.g.e., s. 287.

⁷⁹⁹ Kafalı, **Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi**, s. 61; Kamalov, **Moğolların Kafkasya Politikası**, s. 82.

⁸⁰⁰ Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 72.

⁸⁰¹ Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 682.

⁸⁰² Tiesenhausen, a.g.e., s. 315.

⁸⁰³ Gelin-Beyalın 1323 yılında vefat etmiştir. Kafalı, **Ak-Orda Kanedanı Devrinde**, s. 49.

⁸⁰⁴ Ötemiş Hacı, a.g.e., s. 49-50; Kafalı, "Cuci Sülâlesi", s. 106-107.

bar bunun ordasında olurmuş Toktoğa'nın saltanatından yetmiş yıl geçüb yaşı dahî doksana geldikde itdiği kâr-ı nâ-hemvârına nâdim olub ağlayarak hatta hastalanmış çünki han işbu güne pişmandır gelin Beyâlin anı tamamen bildikten sonra bir gün dediki ay efendim töre ya'ni han sizden izinsiz mukaddema bir küstahlığım sadır olmuş idi cürmümü afvınız olursa söyleyeyim Toktoğa ne asl sözdür cürm isede afvdır deyücek gelin Beyâlin dedi ki ol vakit ki biraderiniz Tuğrul katl olundu ben anın za'if cariyesiydim vakt-i mevtime hamile kaldım ba'de erkek oğul tevellid itdi adını Özbek koyub birkaç hayır-hâhım ile sizden havfen anı Çerkes vilayetinde Kabartay nâm mahalde İnal Beğ dedikleri kimseye irsal itmişimdir el-yevm sıhhatde ve yaşı on dördttedir ferman iderseniz getirirler deyücek güya Toktoğa Han'ahayat bağışladı ve sıçrayub kalkdı Kıyat ümerasının serdefteri ve Noyan Karaçan'ın mehteri olan İstay Beğ ile Secüt Kabilesinden Alatay Beğ'i iki bin yarar atlı asker ile Kabartay Çerkesi'ne Özbek şehzadeyi irsal eyledi anlar.⁸⁰⁵

2.5.8. Özbek Han'ın Hatunları

Tokta Han'dan sonra Altın-Orda Hanlığı tahtının yeni sahibi olan Özbek Han'ın kimliklerine ulaşılan hatunlarının sayısı dördttür. Özbek Han'ın hatunları sırasıyla: Taytuğlu⁸⁰⁶ Hatun, Kebek Hatun, Beyalun Hatun ve Ordacı Hatun'dur.⁸⁰⁷ Özbek Han'ın Uluğ Hatun'u Taytuğlu Hatun'dur. İbn Battûta Taytuğlu Hatun'u şöyle tasvir ediyor:

Büyük hatun, “melike”dir (kraliçe). İlerde bahsedeceğimiz Canı Bek ile Tın Bek'in anası odur. Sultanın kızı İt Küçücük'ün annesi ise bu kadından önce melikelik yapan Taytuğlu Hatundur. Sultanın en çok hoşlandığı ve saygı gösterdiği kadın odur. Hükümdar gecelerinin çoğunu onun yanında geçirir. Halk bu ilgiden ötürü Taytuğlu'ya fazla saygı gösterse de onun hatunlar arasında en cimri olduğunu herkes bilir! Sultanın, bu kadını özel bir vasfından ötürü sevdiğini söylemişti bana güvenilir bir dostum! Sultan her yaklaştığında onu bakire gibi buluyormuş! Bir başkasının bildirdiğine göre o kadın Hz. Süleyman'ın saltanatının çökmesine sebep olan hatunun soyundan geliyormuş! Süleyman Peygamber yeniden iktidara gelince; “O hatunu tek canlının dahi bulunmadığı bir bozkıra atın!” diye emir vermiş. Böylece kadın Kafcak (Kıpçak) bozkırına bırakılmış. O kadının rahmi halka şeklinde yaratılmış; onun neslinden gelenlerde de öyleymiş!⁸⁰⁸

Taytuğlu Hatun, Özbek Han'ın Tini-Bek ve Canı-Bek adlı oğullarının annesidir.⁸⁰⁹ Han'ın kızı İt Kiciçek ise Özbek Han'ın Taytuğlu Hatun'dan önce evlendiği ancak İbn Battûta'nın Altın-Orda Hanlığına seyahatinden önce vefat eden ismine kaynaklarda tesadüf edilmeyen bir hatundan dünyaya gelmiştir.⁸¹⁰ Altın-Orda coğrafyasında yüksek zümreye mensup kadınlar birçok hak ve

⁸⁰⁵ Kırımî, a.g.e., s. 70.

⁸⁰⁶ Özbek Han, Altın-Orda sahasına Tokta Han'ın emriyle getirildiğinde on dört yaşındadır bu sebeple Taytuğlu Bigim'le olan evliliğinin Özbek Han'ın tahta çıkışından sonra olması muhtemeldir. Kafalı, **Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi**, s. 61-62; Kafalı, “Cuci Süalesi”, s. 107; Kafalı, “Altın-Orda Hanlığı”, s. 682.

⁸⁰⁷ Battûta, a.g.e., s. 477-479; Birol, a.g.t., s. 152; Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 80; Kafalı, **Ak-Orda Hanedanı Devrinde**, s. 53.

⁸⁰⁸ Özbek Han'ın Canı Bek ve Tini Bek adlı oğullarının annesi olan Taytuğlu Hatun, Özbek Han'ın en çok sevdiği hatundur. Arap seyyahlar bu sevginin sebebini açıklamışlar ve Taytuğlu Hatun'un iki rahime sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Battûta, a.g.e., s. 477; Roman Pochekaev, “The Golden Age of the Ulus of Jochi: The Rule of Öz Beg and Jani Beg”, **Tartaria Magna The Golden Horde In World History**, Sh. Marjami Institute Of History Of The Tatarstan Academy Of Sciences University Of Oxford, Kazan, 2017, s. 246; Birol, **ag.t.**, s. 152.

⁸⁰⁹ Ötemiş Hacı, a.g.e., s. 57-58.

⁸¹⁰ Kafalı, **Ak-Orda Hanedanı Devrinde**, s. 53.

yetki ile donatılmışlardır.⁸¹¹ Nitekim Özbek Han'ın Ulu Hatun'u Taytuğlu Hatun Rus Knezliklerine yarlık gönderebilecek yetki ve kudrettedir. Bu durum Altın-Orda'ya mensup hatunların devlet meselelerinde görüş bildirdiklerini hatta siyasi görüşmelere müdahale edebildiklerinin kanıtıdır. Taytuğlu Hatun 25 Eylül 1347 tarihinde Metropolit İvan'a verdiği yarlıkta:

Taydula'nın sözüdür. Bu Metropolit İvan, evvelki dönemlerden günümüze kadar bize dua etmektedir. Onlardan ne haraç ne tamga (poşlina) ve başka bir şey almasınlar ki, onlar bizim için dua etmektedirler. Burada söylenenlerden de herkesin haberi olsun. Şehirlerde herhangi (bir) tamga (poşlina) alınsa ya da onlara herhangi bir iş (verilse) veya şiddet uygulansa ve onlar da şikâyetle bulunsun, onları dinle ve (sorunu) çöz. Eğer sana da papazlarla ya da onların adamları ile ilgili şikâyet gelirse, onlara karşı güç kullanma ki, onlar rahat olsun ve bize dua etsinler. Ve siz, Semön başkanlığındaki bütün Rus knezleri bütün metropolitlerle birlikte eskiden birinci hanlar zamanında olduğu gibi ne yapıyor idiyse, şimdi de aynısını yapınız. Böyle diyerek nişanlı yarlık verdik. Domuz yılının sekizinci ayının eskisinin beşinde. Orda Sarıkamış'tayken yazıldı.⁸¹²

Söz konusu durum Altın-Orda Hanlığı ile çağdaş dönemde yaşayan Avrupa Devletleri'nin hiç birinde yaşanmamıştır. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere Moğol aristokrat çevresinde kadına verilen hak ve yetkilere Orta Çağ'ın büyük Avrupa devletlerinde rastlanılmamıştır. Özbek Han'ın hatunlarından Taytuğlu Hatun, Altın-Orda Hanlığına bağlı vassal beyliklere imtiyazlar da vermiştir. Taytuğlu Hatun 4 Şubat 1351 tarihinde Metropolit Feognost'a vermiş olduğu ve karşılığında para aldığı yarlıkta:

Bu dördüncü yarlığı Canibek'in (annesi) Taydula Hanbike, Metropolit Feognost'a verdi. Tatar ulus beylerine ve nahiye, şehir ve köy damgalarına ve tamgaçlarına (tamojnik) ve kıyı gümrükçülerine ve ilçi yolavçılara veya herhangi bir işle gidenlere Canibek'in yarlığına göre Taydula'nın sözüdür. Eski iyi günlerden şimdiye kadar Tanrı'ya dua edenler ve bütün papaz takımı hiçbir vergi (poşlina) ödemiyor, bunun karşılığında bizim için ve kabilemiz için nesilden nesile Tanrı'ya dua ediyorlar. Böyle diyerek han, Metropolit Feognost'a al tamgalı yarlık verdi. Ve biz ilk yarlıklara dayandığımızı söyleyerek Metropolit Feognost'a nişanlı bu yarlığı verdik. O, Vladimir'de (metropolit tahtına) oturduğundan beri Canibek Han'a, bize ve bizim çocuklarımıza dua ediyor ve o ve adamları tamga (poşlina) ödemesin, ne ulak, ne süsün ulufe, ne koluş, ne herhangi koltka, ne hürmet parası versinler. Onun topraklarına, sularına, bahçelerine, üzüm bağlarına, değirmenlerine kimse dokunmasın, onlara karşı güç kullanmasın, buralardan kimse onlardan hiçbirşey almasın. Nerede olurlarsa olsunlar onlardan hiçbirşey alınmasın. Böyle buyurduk. Buna rağmen kim (onlara karşı) güç kullanırsa veya tamga (poşlina) alırsa (bunun cezası) ölümdür. Ve sen Metropolit Feognost, böyle bir yarlığa sahip olduğun söyleyip sana ait olmayan bahçelerde, üzüm bağlarında, sularda, topraklarda haksızlık yaparsan, sen de biliyorsun (Tanrı'nın karşısında cevap vereceksin). Bizim için Tanrıya dua et. Böyle diyerek elinde bulundurmaya üzere nişanlı bu yarlığı verdik. Tavşan yılının Aram ayının yenisinin sekizinci gününde, Orda Saray'dayken yazıldı. (Metropolit Feognost'un talebini) Taybuga arzetti, Ayhoca Muhtar ile Uçaguy Karaçi yazdı.⁸¹³

Bu durum kadın faktörünün Altın-Orda Hanlığı'nda kapalı kapılar ardında yaşamaya mecbur edilmediğinin bir kanıtı niteliğindedir. Kadın imgesi Moğolların Karadeniz'in kuzey coğrafyası

⁸¹¹ Özbek Han'ın Ulu Hatun'u Taytuğlu Hatun *Tsarina* (Han eşi) unvanını kullanmış ve birçok görüşme metninde kendini *Altın-Orda, Kırım ve Kazan hanının eşi Taytuğlu* olarak tanıtmıştır. Usmanov, a.g.m., s. 339.

⁸¹² A. Melek Özyetgin-İlyas Kemalöğlu, *Altın-Orda Hanlığına Ait Resmî Yazışmalar*, Ankara, 2017, s. 71-72.

⁸¹³ Özyetgin-Kemaloğlu, a.g.e., s. 73-76.

Deşt-i Kıpçak havalisini yöneten kolu olan Altın-Orda Hanları için önem arz etmektedir. Nitekim hanların kadınlara yönelik iyimser tutumları söz konusu durumu açıklar niteliktedir. Ayrıca bölgeye giden seyyahların söylemleri ve Taytuğlu Hatun'un göndermiş olduğu yarlıklar⁸¹⁴ kadınların söz konusu bölgede söz söyleme haklarının bulunduğu ve iyi yaşam koşullarına sahip olduklarını gözler önüne sermektedir.⁸¹⁵ El-Ömerî'nin de teyit etmiş olduğu üzere Altın-Orda Hanlığı'nda aristokrat kadınlar siyasi işlerle meşgul olmuşlardır. Taytuğlu Hatun siyasi yetkilerini sonuna kadar kullanmış hatta Altın-Orda Hanlığı'nda tahtın yeni hanlarını tayin etmeye çalışmıştır. Taytuğlu Hatun, sayın neslinin soyu tükendiğinde tahta Şiban nesline mensup Mangıtay oğlu Hızır Oğlan'ı çıkarmaya çalışmıştır. Söz konusu durum aristokrat kadınlarının Altın-Orda Hanlığı'nda siyasi idareci olabilecek vasıfta ve güçte olduklarını kanıtlar niteliktedir.⁸¹⁶

Ötemiş Hacı Taytuğlu Hatun'un Hızır Oğlanı'ı tahta çıkarma işlemi hakkında şunları aktarıyor: Meşhur olan Taydula Begim, Özbek han'ın eşi (ve) Canibek han'ın annesi idi. O zamanda o (Taydula Begim) hayatta idi. Sayın Han neslinden kimse kalmamıştı. Adı geçen Begim dedi ki: "Şimdi hanlık ile yurt Şiban Han'ın nesline düşer" dedi. O zamanda Şiban neslinden Mangıtay'ın oğlu Hızır Oğlan vardı. Sayın han'ın kurduğu Mangıtay'ın yurdu, Ak-Köl denen (bölgede) idi. (Mangıtay'ın) (Cuci'nin) diğer oğlanlarından ayrılıp yurdunda olmasının nedenini yukarıda zikretmiştik. Sözü'nün kısası adı geçen Begim, Hızır Oğlan'ı çağırıp getirip Sayın han tahtında, Saray ilinde han yaptı.⁸¹⁷

Özbek Han'ın ikinci eşi Emir Nangıtay'ın kızı olan Kebek Hatun'dur.⁸¹⁸ Battûta, Özbek Han'ın ikinci hatunu Kebek Hatun hakkındaki izlenimini şu sözlerle aktarıyor:

Adı Kebek Hatun'dur. Kebek Türkçede ayıklanan şey; kepek anlamına gelir. Babasının ismi Nagatay'dır. Nagatay'ın halen sağ olduğunu fakat "nıkris" (damla) hastalığından mustarip bulunduğunu öğrendik. Büyüğü ziyaretimizden bir gün sonra Kebek Hatun'a vardık. Huzuruna girdiğimiz vakit bir döşek üzerine oturmuş Kur'an okuyordu; yanında yaşlı kadınlardan on, kızlardan da gergef işleyen yirmi cariye vardı. Onu selamladığımızda bize daha kibar ve güzel

⁸¹⁴ Taytuğlu Hatun'un verdiği yarlıklarda kullandığı ifadeler ilgi çekicidir. Yarlıka tüm devlet ileri gelenlerine seslenmiş olması Taytuğlu Hatun'un siyasi bakımdan önem arz ettiğinin bir kanıtı olmalıdır. Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 673; Kafalı, **Ak-Orda Hanedanı Devrinde**, s. 71.

⁸¹⁵ Yakubovskiy, Al-Omarî'nin Altın-Orda Hanlığı ve kadınları hakkında şu sözleri kaydettiğini bildiriyor: "Kıpçak halkı (Irak ve Acem halkı gibi) halifenin yaptığı kanunlara göre hareket etmez. Kadınlar onlarla (erkeklerle) birlikte yönetime katılırlar. Verilen emirler onlardan (yani han ve hatunlardan), hatta daha çok hatunlardan çıkar... Gerçekten, bizim zamanımızda, bir kadının onun kadar hüküm sahibi olduğunu görmediğimiz gibi, bize yakın zamanlarda da buna benzer bir örnek işitmedik. Berke ve ondan sonra gelen hanlar tarafından verilmiş birçok yarlıkları görmek fırsatını buldum. Bu yarlıklarda "Hatunlar ve hanlar buna el birliği ile karar verdiler" şeklinde kayıtlar vardır. A. Yu. Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, Çev. Hasan Eren, Ankara, 1992, s. 69; Kafalı, **Ak-Orda Hanedanı Devrinde**, s. 71; Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", s. 672; Birol, a.g.m., s. 149.

⁸¹⁶ Taytuğlu Hatun Hızır Oğlan'ı kendisini eş alacağını düşünerek tahta çıkarmıştır. Hızır Oğlan ile arasındaki yaş farkına aldırmayarak taytuğlu Hatun Hızır Oğlan'a Ak Orda'nın nişanesi sayılan Altın Busugalı Ak-Orda'yı hediye etmiştir. Hızır Oğlan ise atalığı Nayman asıllı Kutluk-Buka'nın ricasını dinleyerek evlilikten vazgeçmiş ve Taytuğlu Hatun'un hediyesi Sayın Han'ın otağını sadık nökerleri arasında pay etmiştir. Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 91. Söz konusu ikili arasında evlilik yaşanmadığı gibi Hızır Oğlan Taytuğlu Hatun'u öldürtmüştür. Kırımî: "Hızır Han kendüye tabi' asker ile Tayduğlı Bigim ile Bazarcı Han üzerine yürüdüler İdil sarayında muharabe olub akıbet Bazarcı firar ştdi ve Tayduğlı Bigim'i tutub bir kuyme arabasına koyub ana iki üç tutulmamış ve binilmemiş küre aygır atı koşub dere ve tepe içine salıverdiler ise atlar anı dağa ve taş çarparak pare pare itdiler." Kırımî, a.g.e., s. 81.

⁸¹⁷ Ötemiş Hacı, a.g.e., s. 57-58; Kırımî, a.g.e., s. 80; Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 91.

⁸¹⁸ Battûta, a.g.e., s. 478; Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 80; Birol, a.g.t., s. 153; Kafalı, **Ak-Orda Hanedanı Devrinde**, s. 53.

bir karşılık verdi. Hafızımız hemen Kur'an okudu; Kebek Hatun memnun oldu ve kızını getirmesini emretti. O da kraliçe gibi kadehi bana kendi eliyle sundu.⁸¹⁹ Battûta, Kebek Hatun'un Müslüman olduğunu, kendisine iyi davrandığını da aktarmıştır.

Özbek Han'ın üçüncü hatunu olan Beyalun Hatun, Bizans İmparatoru III. Andranikos Paleologos'un kızıdır.⁸²⁰ Battûta, Özbek Han'ın üçüncü hatunu Beyalun hakkında şu ifadeleri kaleme alıyor:

İsmi Beyelûn'dur. Büyük Kustantiniye hükümdarı Tekfur'un kızıdır. Huzuruna girdiğimizde gümüş ayaklı, altın bezeli tahtında oturuyordu; Rum, Türk ve Nûba ırkından yüz kadar cariye de önünde bekliyordu. Bunların kimi çömelmekte, kimi ayakta dikilmekteydi. Genç hizmetkârlar, hatunun başucunda beklemekteydiler. Onun perdedarları (teşrifâtçılar) Rumlardandı. Hal hatır sordu; oraya ne zaman geldiğimiz, vatanlarımızın ne denli uzak olduğu vs. sualler yöneltti. Şefkatli ve yumuşak kalpli idi; hemen ağladı ve elindeki mendille gözyaşlarını sildi. Yemek hazırlatılmasını emretti.⁸²¹

Han'ın dördüncü eşi Ordacı Hatun'dur. Ordacı Hatun Ulus Beği Emir İsa'nın kızıdır.⁸²² Özbek Han döneminde Altın-Orda coğrafyasını ziyaret eden İbn Battûta, Özbek Han'ın hatunlarıyla ilgili önemli bilgiler vermiştir. Battûta:

Tahtın ayakları halis gümüştedir, başları da gümüşle bezenmiştir. Sultan tören esnasında bu tahta oturunca sağ yanında Taytuğlı Hatun oturur. Onun yanında Kebek Hatun bulunur. Sol tarafta da sırasıyla Beyelun Hatun ve Urduca Hatun otururlar. Tahtın sağ alt kenarında hükümdarın oğlu Tın Bek, solunda ise öteki oğlu Camı Bek ayakta beklerler. Ön tarafta sultanın kızı İt Kucüçük oturur. Bu kadınlardan biri içeri girince sultan ayağa kalkar, onun elinden tutar, tahta kadar götürüp yerine oturtur. Ama Taytuğlı Hatun teşrif ettikte; "melike" olduğu ve en beğenilen hatun olma niteliğini kazandığı için sultan onu köşkün ta kapısında karşılar. Oracıkta elinden tutarak içeriye getirir. Tahtın bulunduğu yere kadar onunla yavaş yavaş ilerler, kibarca yerine oturtur ve kendi makamına geçip kurulur. Kadınlardan hiçbiri kaç-göç yapmadıkları için bu tören halkın önünde cereyan eder.⁸²³

İbn Battûta, hatunların da hanların yanında oturabilecek kadar yüksek bir mevkiye olduklarını, hanların eşlerini saygıyla karşıladıklarını bildirmiştir.⁸²⁴ Ayrıca İbn Battûta seyahatnamesinde Altın-Orda ülkesinde kadınların hak ve özgürlüklerine düşkün olduklarını aynı zamanda Özbek Han'ın hatunları tarafından mükemmel surette ağırlandığını da aktarmıştır.

⁸¹⁹ Battûta, a.g.e., s. 478.

⁸²⁰ Maria İvanics, "Die Frauen der Khane in der Goldenen Horde und in ihren Nachfolgestaaten", **Chronica Annual Of The Institute Of History University Of Szeged Hungary**, Ed. Lajos Köver, Hungary, 2011, s. 214; Çelik-Güler, a.g.m., s. 159. Ayrıca söz konusu dönemde Özbek Han 1323 yılında Tokta Han'ın daha önce almaya çalıştığı Balkan coğrafyasını Altın-Orda Hanlığı'nın hâkimiyet sahası altına almak için II. George Terter'i görevlendirmiş, ancak Terter bir başarı sağlayamamış, Özbek Han'da üçüncü hatunu olan Beyalun Hatun'un atasının torunu ve halefi olan II. Andronikos ile savaşa girmeyi uygun görmemiştir. Pochekaev, a.g.m., s. 242.

⁸²¹ Battûta, a.g.e., s. 478-479.

⁸²² Kafalı, **Ak-Orda Hanedanı Devrinde**, s. 52.

⁸²³ Battûta, a.g.e., s. 474-475; Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 80; Kafalı, **Ak-Orda Hanedanı Devrinde**, s. 53.

⁸²⁴ Battûta'nın da teyit ettiği üzere sağ ve sol kol'dan müteşekkil olarak yönetilen Altın-Orda Hanlığı'nda hanların yanısıra hatunların da itibarları gereğince oturmaları önem arz etmektedir. Zühâl Yüksel, "Altınorda Ve Kırım Hanlıklarındaki "Kurultay" Geleneğinin Kırım Tatar Destanlarına Ve Kırım Tatar Geleneğine Yansıması", **Gazi Türkiyat**, S. 9, Ankara, 2011, s. 17; Kurat, a.g.e., s. 131.

Battûta, Özbek han'ın üçüncü hatunu olan Bizans imparatorunun kızı Beyealun Hatun'un⁸²⁵ ve han'ın dördüncü eşi Ordacı Hatun'un emrinde bulunan ordayı gördüğünü ve gördüğü manzaradan etkilendiğini de belirtmiştir.⁸²⁶ Tüm bu örnekler Altın-Orda Hanlığı'nda kadının ikinci sınıf muamelesi gören bir birey olarak yaşamadığını göstermektedir.⁸²⁷ Söz konusu toplumda kadınlar erkek egemen toplumun hizmetçisi olarak görülmediği gibi özellikle aristokrat kadınlar toplumsal hak ve özgürlüklerini diledikleri gibi kullanmışlardır. Altın-Orda Hanlığı'nda Özbek Han döneminde Moğol gelenekleri devam ettirilmiş ve siyasi akrabalıklar kurmak adına Moğol hanedanına ait prensesler çevre devletlerin beyleri veya Moğollara bağlı vassal beylerle evlendirilmişlerdir.⁸²⁸

2.6. Kubilay Hanlığı'nda Kadın

Marco Polo'nun Büyük Han olarak zikrettiği Kubilay Han⁸²⁹, Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy ile Kerayitli Nesturi kimliğiyle dikkat çeken Sorgaktani Beki'nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir.⁸³⁰ Müngge Han tarafından Çin havalisini fetihle görevlendirilen ve aynı zamanda kardeşi Arık-Buka ile olan üstünlük mücadelesini kazanan Kubilay Han, dönem hanı Müngge Han ile birlikte ülke sınırlarını genişletmek üzere Song İmparatorluğuna karşı savaşa çıkmıştır.⁸³¹ 1251 yılında Müngge kardeşi Kubilay'a tımar olarak Ho-nan bölgesine vermiş, Çin kültürüne zaafı olan Kubilay söz konusu bölgede fetihler yapmış, Cengiz Han'ın gözde nökerlerinden biri olan Söbütey'in oğlu Uryangkatay'ın da çabaları neticesinde Çin'in büyük bir bölümü Moğol hâkimiyetine girmiştir.

Çin coğrafyasının hâkim gücü olan Kubilay Hanlığı Budist, Taoist, Konfüçyanist ve Hıristiyan öğelerle sarılıp sarmalanmış ve Moğol ana yurdu geleneklerinden bir parça

⁸²⁵ Boris Cherkas, "Territorial Organisation of the Ulus of Jochi (Territory to the West of the Don)", **Tartaria Magna The Golden Horde In World History**, Sh. Marjani Institute Of History Of The Tatarstan Academy Of Sciences University Of Oxford, Kazan, 2017, s. 165.

⁸²⁶ Kafalı, **Ak-Orda Hanedanı Devrinde**, s. 52.

⁸²⁷ Mirkasym Usmanov, "Administrative Apparatus", **The History Of The Tatars Since Ancient Times, The Ulus of Jochi (Golden Horde) 13th Century–Mid–15th Century**, C. 3, Ed. Mirkasym Usmanov-Rafael Khakimov, Kazan, 2017, s. 339.

⁸²⁸ Mustafa Kafalı: "Özbek Han'ın Altın-Orda tahtına çıktığı günlerde Rus Enezlerinden Tver prensi Mihail, Altın-Orda tarafından "Büyük Knez" olarak tanındığı için itibarda idi. Moskova knezi Yuri Daniiloviç 1315 yılında Özbek Han'ın yanına gelerek Han'ın kız kardeşi Kõnçek Hatun'a tâlib olmuş, Özbek Han da hemşiresinin Rus prensiyle izdivacına ve hattâ resmî merasimle vaftiz edilerek Hıristiyan olup Agatha adını almasına rıza göstermişti." ifadelerini kullanmış ve Özbek Han'ın siyasi kazanımlar için kız kardeşinin Rus kneziyle evlenmesini sağladığını belirtmiştir. Kurat, a.g.e., s. 131; Kafalı, **Ak-Orda Hanedanı Devrinde**, s. 47; Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 81; Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, s.357; Paşaoğlu, "Altın Orda", s. 117.

⁸²⁹ Marco Polo: "Kubilay Kağan dene Beyler Beyi şöyledir: Boyu yerindedir, ne kısıdır ne uzun, orta boyludur. Eteri gayet iyi dağıtmıştır, ne çok yağlıdır, ne çok zayıf; tüm uzuvları gayet sağlamdır. Yüzü gül gibi beyaz ve lal rengidir, bu ona çok hoş bir görünüm verir; gözleri siyah ve güzeldir, burnu biçimli ve yerindedir," ifadelerini kullanmış ve Kubilay Han'ın dış görünüşü hakkında bilgiler vermiştir. Polo, a.g.e., s. 215.

⁸³⁰ Cüveynî, a.g.e., s. 100; Lı Tang, a.g.m., s. 349; Akkuş, "Abâkâ Han", s. 75; Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 44,150; Abû'l Farac, a.g.e., s. 531; Durak, a.g.m., s. 253; Beyânî, a.g.e., s. 130; Tezcan, a.g.m., s. 98.

⁸³¹ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 124; Grousset, a.g.e., s. 274. Kırımî, "...Mengü Kaân cümlesini kahr u def idüb kaân rütbesinde karar buldu ba'de nesl-i Tuli kaân oldular pes Mengü Kaân kendü biraderi olan Hülagü'yü ve Kubilây Han'ı şarka ve garba cihangirlik için salgab gönderdi", ifadelerini kullanmıştır. Kırımî, a.g.e., s. 35.

farklılaşmıştır. Ancak bu değişim kökten bir değişim olmamıştır. Söz konusu değişimin yaşanmasında Çin kültürünü zarif bulan ve bu kültüre karşı ilgi ve alakası olduğu bilinen Kubilay Han'ın etkisi çoktur.

Kubilay Hanlığı'nda kadınlar temel hak ve özgürlüklerden faydalanmışlar, kapılı kapılar ardında yaşamaya mecbur edilmemişlerdir. Kadınlar ikinci sınıf muamele görmedikleri gibi, toplumda da kadın hem evin hem de eşinin aynı zamanda çocuklarının bakımlarını üstlenmiş ve ticari faaliyetlerde yer almışlardır. Nitekim Kubilay Han döneminde Çin coğrafyasını babası ve amcası ile birlikte ziyaret etme fırsatı bulan Marco Polo da söz konusu toplumda varlık gösteren kadınlarla ilgili gözlemlerde bulunmuştur.

Marco Polo: Tatar kadınları, baronlarının ve ailelerinin ihtiyaç duydukları herşeyi satarlar, satın alırlar ve kendileri yaparlar. Kocalarına hiç masrafları olmaz, çünkü yaptıkları işlerden büyük kar sağlarlar. Ayrıca ailelerini idare ederken çok öngörülüdürler ve yemek hazırlarken de çok özenlidirler ve evdeki tüm diğer görevlerini de büyük maharetle yerine getirirler. Böylece kocaları da evlerinin tüm bakımını onlara bırakır. Çünkü erkekler, bizim efendilerimiz gibi, av, savaş işleri, şahin ve çakırdoğan yetiştirme işi dışında başka bir şeyle ilgilenmezler ve bundan büyük zevk alırlar.⁸³²

Kubilay Hanlığı'nda aristokrat zümreye mensup olan kadınların her birinin kendine ait sarayları ve birlikleri de olmuştur. Marco Polo, Kubilay Hanlığı'nda yaşamlarını sürdüren aristokrat saray hatunları hakkında şu sözleri aktarıyor:

Dört karısı vardır ve bunları hakiki eşi olarak kabul eder ve büyük oğlu, babası Büyük Han öldüğünde tam yetkili olacaktır. Karılarına İmparatoriçe denir, ama her biri kendi adıyla da anılır. Ve bu dört kadının her biri kendi sarayında çok iyi bir kraliyet maiyetine sahiptir; her birinin yanında kibarlıkları ve güzellikleriyle seçilmiş en az üç yüz genç kız vardır. Çok sayıda hadım uşakları ve sayısız erkek ve kadını vardır, öyle ki bu hanımların her birinin sarayında en az on bin kişi bulunur. Ve Büyük Han bu dört karısından biriyle yatmak istediğinde, onu kendi odasına getirtir, ama kimi zaman karısının odasına gittiği de olur.⁸³³

Seyyahın da teyit ettiği üzere Kubilay Han'ın dört asıl hatunu ve bu hatunlardan doğan yirmi iki çocuğu olduğu bilinmektedir. Kubilay Han'ın Uluğ Hatunları sırasıyla; Tegülün Hatun, Chabi Hatun, Tarakhan Hatun ve Bayaghuchin Hatun'dur.⁸³⁴ Kubilay Han'ın gözdesi olan en çok sevdiği, gönül bağıyla bağlandığı hatunu Kongrat kabilesine mensup İlşi'nin kızı Chabi Hatun'dur. Söz konusu hatunların kendilerine ait cariyeleri olduğu bilinmektedir. Kubilay Han'ın kızlarından birinin adı Wu-lu-chem'dir ve Kongrat kabilesinden Buqa'yla evlendirilmiştir.⁸³⁵ Kubilay

⁸³² Polo, a.g.e., s. 171.

⁸³³ Polo, a.g.e., s. 215-216.

⁸³⁴ D'ohsson, a.g.e., s. 237.

⁸³⁵ C'hi T'ang, a.g.e., s. 76.

Hanlığı'nda, sarayda bulunan cariyeler genellikle Kongrat⁸³⁶ kabilesinden saraya getirilmişlerdir.
Marco Polo:

Ungrat denen bir Tatar kabilesinin var olduğu doğrudur, bunlar çok iyi yapılı ve tenleri çok güzel insanlardır; bu kabilenin kadınları çok güzeldir ve kusursuz güzelliindedirler. Her iki yılda bir bu kabilenin en güzelleri arasından yüz bakire seçilir ve Büyük Han'a götürülür. Büyük Han'ın bu vilayete gönderdiği habercilerin görevi, Büyük Han'ın belirttiği güzellik tarzına uygun en güzel kızları bulmaktır. Büyük Han onları şöyle değerlendirir: Haberciler, vilayetin tüm genç kızlarını toplarlar. Bu iş için seçilmiş yargıçlar vardır, bunlar her bir kızın vücudunun her bölümüne tek tek bakıp incelerler, saçlarını, yüzlerini, kaşlarını, ağızlarını, dudaklarını ve uzuvlarını, vücudu uyumlu ve orantılı mı diye incelerler; güzellere 16 kırat değer biçerler, diğerlerine 17, ya da 18,20, daha çok ya da daha az güzel olmalarına bağlı olarak değer bu derece. Eğer Büyük Han onları yirmi ya da yirmi bir kırat edenleri getirmekle görevlendirmişe, belirtilen rakama uyanları getirirler. Ve kızlar onun huzuruna çıkarıldığında, bu kez onları başka yargıçlara değerlendirir ve hepsinin içinden en yüksek kıratı elde etmiş olanlardan otuz ya da kırkını odasına seçer. Sonra onları her bir baron eşine bir tane olmak üzere, sarayın yaşlı kadınlarının gözetimine verir, onlarda bu kızların gözetimine büyük ihtimam gösterirler ve birlikte bir yatakta yatarlar ki solukları temiz mi, kendileri temiz mi, horlamadan sakin sakin uyuyorlar mı ve herhangi bir yerlerinde kötü kokuları var mı, bakireler mi ve herşeeyi sağlıklı mı öğrenirler.⁸³⁷

⁸³⁶ C'hi T'ang: "Sonradan Çingiz Han'ın emri ile Onggirat olan kızlar nesiller boyunca imparatoriçe olup, erkekler bu prenseslerle evleneceklerdir. Nesillerce her yılın 1., 4., 7., ve 10. Ayında bu yasayı okuyacaklardır." C'hi T'ang, a.g.e., s. 68.

⁸³⁷ Polo, a.g.e., s. 216-217.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CENGİZOĞULLARI HANLIKLARINDA HATUNLARIN KİMLİK TESPİTİ VE STATÜLERİNDEKİ DEĞİŞİM GELİŞİM

3.1. Aristokrat Hatunların Menşei

Moğollar genel olarak egzogami usulüyle diğer bir deyişle dıştan evlenmişlerdir.⁸³⁸ Nitekim Moğollarda akrabalık anne bağıyla şekillendirilmiştir.⁸³⁹ Bu sebeple Moğollarda aristokrat zümreye mensup erkek bireylerin çevre kabilelerden aristokrat hatunlarla evlendirilmesi uygun görülmüştür. Söz konusu evliliklerin temelinde kan esasına dayalı akrabalık bağı sebep gösterilmişse de asıl amaç yapılan kabile dışı evliliklerle siyasi manada kazanç sağlamaktır. Bu sebebe binaen Moğol hanedan üyeleri Kongrat⁸⁴⁰, Nayman⁸⁴¹, Merkit, Kerayit⁸⁴² gibi çevre kabilelerden gelin almayı uygun görmüşlerdir. Aristokrat hatunların menşesine bakıldığında birçok farklı kabileden Moğolların gelin aldığı görmek mümkün olacaktır. Merkez Kağanlığa gelin olarak gelen aristokrat menşeli hatunlardan söz etmek gerekirse; Cengiz Han'ın il eşi aynı zamanda diğer hatunlardan üstünlüğü bulunan Uluğ Hatun'u Börte Hatun Kongratlardan Day-Seçen'in kızıdır. Cengiz Han'ın diğer eşi Kulan Hatun ise Merkit kabilesine mensubiyeti ile bilinmektedir. Ögedey Han'ın ölümünden sonra 1246 yılında Moğol tahtının yeni sahibi olan Güyük Han'ın eşi Oğul-Kaymış Hatun da Merkit kabilesinden gelin olarak alınmış ve Moğol İmparatorluğu'na girişi sağlanmıştır. Ögedey Han'ın eşlerinden biri olan ve siyaset alanında oldukça yetenekli olması ile dikkat çeken aynı zamanda Ögedey Han'ın ölümünden sonra naibelik vasfıyla Moğol tahtına oturan Töregene Hatun ise Nayman kökenlidir. Ancak Moğollara gelişi gelin olarak alınması şeklinde olmamıştır. Ögedey Han'dan önce Oyrat Reis'iyle evli olan Töregene Hatun, Oyratlarla yapılan savaşın sonunda ganimet olarak alınmıştır. Cengiz Han'ın eşleri Yesugan Hatun ile kardeşi Yesui Hatun ise Cengiz Han'ın babası Yesügey Bahadır'ı zehirleyerek öldüren Tatar kabilesine mensuptur. Cengiz Han'ın eşlerinden biri olan

⁸³⁸ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. 19-21; Donuk, a.g.m., s. 157; Vladimirstov, a.g.e., s. 74.

⁸³⁹ Cüveyni, a.g.e., s. 95; Onay, "Eski Türk", s. 349.

⁸⁴⁰ Cengiz Han'ın Uluğ Hatunu Börte Hatun Kongratlara mensuptur. Cengiz Han güzellikleri ile bilinen Kongrat kabilesine mensup kızları Moğol hanedan üyeleri için eş vasfına uygun görmüştür. C'hi T'ang söz konusu durumla ilgili şu ifadelerle eserinde yer vermiştir: "Sonradan Çingiz Han'ın emri ile Onggirat olan kızlar nesiller boyunca imparatoriçe olup, erkekler bu prenseslerle evleneceklerdir. Nesillerce her yılın 1., 4., 7., ve 10. ayında bu yasayı okuyacaklardır." C'hi T'ang, a.g.e., s. 68.

⁸⁴¹ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Naymanların eski bir kabile olduğunu, hayvan sürülerinin çok olduğunu aktarmış, yerleşik kültüre sahip olmayan halkın ziraatle uğraşmadığını ifade etmiştir. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 55.

⁸⁴² Karakorum'a yakın bir coğrafyada konuşlanan Nayman kabilesiyle komşu olan Kerayitler, kalabalık ve sürü bakımından zengin bir kavimdir. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Kerayit'in kara baran anlamına geldiğini ve bu durumun sebebinin ismine kaynaklarda rastlayamadığımız bir adamın kara yüzlü yedi oğlundan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Ong Han lakaplı hükümdarları olan Kerayitler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 55; C'hi T'ang, a.g.e., s. 157; Bademci, a.g.e., s. 119-125.

Küncü Hatun, Çin'in kuzey ve kuzeydoğu coğrafyasında varlık gösteren Hitay Hanı Altay Han'ın kızıdır. Cengiz Han'ın bir diğer eşi olan İbaka Hatun ise Kerayitlere mensuptur. İbaka Hatun, Kerayit lideri Tuğrul Han'ın kan kardeşi Caka-Gambu'nun kızıdır. Söz konusu hatun Moğollara üç kız kardeşi ile birlikte gelmiştir.

İbaka Hatun'un kardeşi Sorgaktani Beki Hatun ise merkez kağanlıkta Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy ile evlendirilmiştir. Hem Müslüman hem de Hıristiyan halkın saygısını kazanan Sorgaktani Beki Hatun; İlhanlı Hanlığının kurucusu ve ilk yöneticisi Hülagü Han'ın, Çin'de Moğol Hanedanı devam ettirerek Kubilay Hanlığını kuran Kubilay Han'ın, Oğul-Kaymış Hatun'dan sonra 1251 yılında Merkez Kağanlıkta tahta çıkan Müngge Han'ın ve Arık-Buka'nın annesidir. Söz konusu söylemler Sorgaktani Beki'nin dört çocuğundan üç çocuğunun Moğol ve devamında hanlıklarda yönetici olarak görev aldığını göstermekte bunu yanı sıra Sorgaktani Beki'nin etkin siyasi tutumu dikkat çekmektedir.

Cengiz Han'ın oğullarından biri olan ve yasakların koruyuculuğunu üstlenen Çağatay Han ve onun yönetiminde olan Hanlığı'nda da aristokrat hatunlarla evlilikler gerçekleştirilmiştir. Çağatay Han Kongratlara mensup Day-Seçen'in kardeşi Darıтай'ın torunları, Börte-Fuçin'in yeğenleri olan iki kız kardeş Yissülün Hatun ve Tüken Hatun'la evlenmiştir. Çağatay Hanlığı'nda eşi Kara Hülagü'nün ölümünden sonra oğlu Mübarek Şah'ın tahta çıkacak erişkinlikte olmaması sebebiyle Çağatay Hanlığı'nda naibe olarak tahta çıkan Organa Hatun ise Moğol kökenlidir. Annesi Moğol lideri Cengiz Han'ın kızı Çiçakin Hatun babası ise Turalçı Küregen'dir.

İlhanlı Hanlığına diğer kabilelerden gelin olarak alınan hatunlardan bahsetmek gerekirse; Hülagü Han'ın eşlerinden biri olan ve Kongratlara mensubiyeti ile bilinen Kutuy Hatun, Kıtay Noyan'ın soyundan gelmektedir. Hülagü Han'ın oğlu olan ve İlhanlı Hanlığının teşkilat yapılanmasında büyük emeği olan Abaka Han'ın eşlerinden biri olan Mirtay Hatun da Kongrat kabilesine mensuptur. Ahmed Teküder'in eşlerinden biri olan ve Arslançı ile Kaplançı'nın annesi olan aynı zamanda Ahmed Teküder'e üç tane de kız evlat veren Ermeni Hatun da Kongrat soyundan gelmektedir. Geyhatu Han'ın hatunlarından İl-Tüzmiş Hatun'un da menşei Kongratlara dayanmaktadır. Abaka Han'ın eşlerinden Nukdan Hatun ise Tatar kabilesine mensubiyeti ile tanınmaktadır.

Hülagü Han'ın Uluğ eşi Tokuz Hatun Kerayit kabilesine mensuptur. 1203 yılında kardeşi İbaka Hatun, Sorgaktani Beki, Bektümüş Hatun ile Moğol kabilesine girişi sağlanan Tokuz Hatun, Caka-Gambu'nun kızıdır ve Anadolu havalisinde Nesturi halkların koruyucusu olmuş, siyasi meselelerde etkin tavırlar sergilemiş, dönem hanı eşi Hülagü Han'ı siyasi konularda etkisi altına almıştır. Tokuz Hatun'un erkek kardeşi Sarucanın kızı ve aynı zamanda söz konusu hatunun yeğeni olan Uruk Hatun da Geyhatu Han'ın zevcelerindedir. Moğol kabilesine mensubiyeti ile tanınan,

Hülagü Han'ın eşi Olcay Hatun, Cengiz Han kızı Çiçakin Hatun'dan doğmuştur. Hülagü Han'ın eşlerinden bir diğeri ise Bizans uyruklu Mihael Palaiologos'un kızıdır.

İlhanlı Hanlığı yöneticilerinden Olcaytu Han söz konusu toplumda Şiilik mezhebini ön plana çıkarmasına rağmen Bizans menşeli Maria Hatun ile evlenmekten geri durmamıştır. Hülagü Han'ın hatunlarından bir diğeri olan Yisüncin Hatun ise Suldus kabilesine mensuptur. Abaka Han'ın eşlerinden Padişah Hatun ise Kirman kökenlidir. Padişah Hatun, söz konusu dönemde kendi adına para bastırabilecek maddi güce sahip olduğu gibi annesi Kutluğ Terken Hatun ve babası Kutluğ Muhammet Şah'ın kendisine sağladığı maiyetiyle manevi gücü de elinde bulundurmıştır. Abaka Han'ın eşlerinden Despoina Hatun Trabzon Rum İmparatorluğu'ndan alınmıştır. Argun Han'ın zevcesi Selçuk Hatun ise Anadolu Selçuklu Devleti'ne mensuptur. Geyhatu Han'ın eşlerinden İsen Hatun'un Arulat kabilesine mensubiyeti bilinmektedir. Gazan Han'ın eşi Yedi Kurtuka Hatun Suldus kabilesinden Moğollara gelin olarak gelmiştir. Ebu Said Bahadır Han'ın gönül bağıyla bağlandığı eşleri Bağdat Hatun ve yeğeni Dilşad Hatun ise Çobanoğullarından gelmektedir.

Moğolların Deşt-i Kıpçak ve Karadeniz sahasında etkin gücü temsil eden Altın-Orda Hanlığı'nda da Moğol ananeleri devam ettirilmiş ve geleneğe uyularak farklı kabilelerden eş alınmasına önem gösterilmiştir. Cuçi Han'ın eşlerinden Sertak Hatun ve Erkin-Kuçin Hatun, Cuçi Han'ın annesinin soyundan Kongratlardan gelmektedirler. Müngge-Timur'un eşi Olcay Hatun'un da menşeinin Kongratlara dayandığı bilinmektedir. Tuda-Müngge'nin zevcelerinden Arıkaç Hatun'un da soy bağıının Kongratlara bağlandığı belirtilmektedir. Berke Hatun'un eşlerinden Melike Hatun'un menşei ise Anadolu Selçuklu Devleti'ne dayanmaktadır. Müngge-Timur'un eşlerinden Sultan Hatun Uysun kabilesine, Tuda-Müngge Han'ın hatunlarından Tura-Kutluğ Hatun ise Alçi-Tatar kabilesine mensuptur. Kubilay Han'ın Uluğ Hatun'u Chabi Hatun'un soyunun Kongratlara dayandığı bilinmektedir.

Söz konusu evlilikten de anlaşılacağı üzere Moğollar için bilhassa Cengiz Han ve sonrası dönemde Moğol hanedan üyelerinin dış kabilelerden alınan aristokrat menşeli kadınlarla evlenmeleri gelenek haline gelmiştir. Nitekim Cengiz Han, Moğolları siyasi bir teşekkül haline getirmeye çalışırken aynı anda birçok farklı düşmanla mücadele etmiş ve coğrafi koşullardan dolayı savaş dönüşü hâkimiyet altına alınan kabilenin tekrar isyan etmesini önlemek adına karşılıklı hatun alışverişleri yapmayı uygun görmüştür. Cengiz Han, böylelikle Moğollar ve idaresi altına almaya çalıştığı kabile ile aralarında bir akrabalık ilişkisi tesis etmeye çalışmıştır. Cengiz Han uygulamaya koyduğu söz konusu akrabalık ilişkileri ile karşılıklı güvenin oluşmasını sağlamayı amaçlamıştır. Nitekim Cengiz Han bu uygulamasından olumlu olarak etkilenmiş ve oluşturmuş olduğu siyasi teşekkül kısa sürede imparatorluk mertebesine yükselmiştir.

3.2. Cengizogulları Hanlıklarında Levirat

Tablo 5: Moğollarda Levirat Uygulamasının Örnekleri

Hatunlar	1. Eş	2. Eş	3. Eş
1)Tokuz Hatun	-Tuluy Han	-Hülagü Han	-Ahmed Teküder
2)Olçay Hatun	-Hülagü Han	-Abaka Han	-
3)Tukiti Hatun	-Hülagü Han	-Abaka Han	-
4)Padişah Hatun	-Abaka Han	-Geyhatu Han	-
5)Bulugan Hatun	-Abaka Han	-Argun Han	-
6)Uruk Hatun	-Argun Han	-Geyhatu Han	-
7)Utiman kızı Bulugan Hatun	-Argun Han	Geyhatu Han	-Gazan Han

Moğollarda dul kalan aristokrat kadınların mağdur edilmemesi adına kadınlar ölen kişinin kardeşi ya da bir başka kadından dünyaya gelmiş oğluyla evlendirilmiş ve bu uygulama *levirat* olarak isimlendirilmiştir.⁸⁴³ Moğollar için levirat kavramı genellikle üvey anne ve oğul arasında yapılan evlilikle bağdaştırılmıştır. Çünkü han öldüğü zaman müteveffa han'ın hatunları başıboş kalacaklardır. Bu durumun yaşanmaması ve kadınların mağduriyet yaşamaması adına genellikle yeni han olacak olan kişi ölen babasının kendi öz annesi olmayan Uluğ Hatunu ile evlenmiştir. Nitekim Moğol Hanedanı'nda Uluğ Hatun'un diğer hatunlar ve cariyeler üzerinde hâkim bir gücü bulunmakta ve tüm kadınların sorumluluğunu Uluğ Hatun elinde bulundurmaktadır. Söz konusu üstünlük sebebiyle yeni han üvey annesi olan asıl hatunla evlenmiştir. Böylelikle saray kadınları arasında hiyerarşinin bozulmaması adına önlemler alınmaya çalışılmış ve olumlu yönde kazanımlar sağlanmıştır.

Ancak söz konusu uygulamayı sıklıkla kullanan kavim Moğolların Anadolu kolu olan İlhanlı Hanlığı olmuştur. Merkez kağanlıkta ve diğer Moğol hanlıklarında levirat evliliklerinin varlığı yok denecek kadar azken İlhanlılarda leviratın çokça uygulanması dikkat çekicidir. Nitekim Cengiz İmparatorluğunun ana yurdunda genç yaşta Ulu Noyan Tuluy Han'ın vefatı üzerine genç yaşta dul kalan Sorgaktani Beki Ögedey Han'ın kendisini oğlu Güyük ile evlendirmek istemesini yaşını ve oğullarının eğitimi gerekçe göstererek kabul etmemiştir. Söz konusu örnek levirat kavramının Moğol ana yurdundan ve Çağatay, Kubilay Hanlığı ile Altın-Orda Hanlığı'ndan ziyade İlhanlı Hanlığı'nda etkin olduğunu gösterir niteliktedir. Levirat uygulamasının İlhanlı Hanlığı'nda diğer hanlıklara oranla yüksek boyutlarda olmasının sebebi hiç şüphesiz coğrafi koşullar olmalıdır.

⁸⁴³ Carpini, a.g.e., s. 30-31; Yüksel, a.g.m., s. 2027-2028; Ansay, a.g.m., s. 20-32; Spuler, a.g.e., s. 427; Tezcan, a.g.m., s. 95.

Nitekim İlhanlı Hanlığı, Anadolu ve İran havalisinde kurulmuş ve genişlemiştir. Söz konusu coğrafyaların kökenine bakıldığında levirat kavramının varlığına sıklıkla rastlamak mümkündür.

3.3. Hatunların Naipliği Meselesi

Moğollarda, hanın ölümünden sonra yeni han seçilene ve kurultay düzenlenene kadar geçen sürede ölen han'ın asıl eşlerinden birinin *Ağaça* farklı bir deyişle *Naip* olarak tahta oturması ve Cengiz İmparatorluğunun devamını sağlaması bir gelenektir. Merkez kağanlıkta Ögedey Han öldükten sonra tahta Nayman asıllı Töregene Hatun oturmuştur.⁸⁴⁴ Güyük Han'ın ölümünden sonra ise Oğul-Kaymış Hatun⁸⁴⁵ başa geçmiştir. Söz konusu naiplik makamının varlığı daha çok merkez kağanlıkta kabul görmüştür. Karadeniz coğrafyasının kuzey steplerinde büyük bir siyasi güç olan ve Batu Han ile Berke Han kardeşlerin temellerini atıp güçlendirdiği Altın-Orda Hanlığı'nda ise naiplik makamında kadınlar yer alamamıştır.⁸⁴⁶ Bunun en önemli sebebi Altın-Orda Hanlığı'nda İslamiyet'in kabul edilmesidir. Nitekim İslam dinine göre kadınlar imam olamaz ve cemaate namaz kıldırılmaz. Bu sebep neticesinde söz konusu hanlıkta kadınların naiplik makamında varlık göstermesine izin verilmemiştir.

Batu Han öldükten sonra oğlu Sertak başa geçmiş ancak kısa süre sonra vefat etmiştir. Söz konusu dönemde Borakçin Hatun, Altın-Orda Hanlığı'nda naibelik yapmak ve tahta geçmek istemiş ancak bu isteği olumlu bir cevapla karşılaşmamıştır. Altın-Orda Hanlığı'nda söz konusu duruma bir başka örnek ise Tokta Han'ın oğlu İlbars'a güvenerek han sülalesine mensup han olabilecek kapasitedeki, herkesi öldürdükten⁸⁴⁷ sonra oğlu İlbars öldüğünde⁸⁴⁸ dahi kadınların naip olarak tahta geçmesine izin vermemesidir. Altın-Orda tahtına Tuğrulca'nın Gelin-Beyalın'dan olma oğlu Özbek, Kabartay bölgesinden getirilerek hanlığın yeni yöneticisi olmuştur. Aynı durum Özbek Han öldükten sonra da yaşanmış, Taytuğlu Hatun Altın-Orda tahta geçmek üzere pek çok siyasi münasebette bulunmuş fakat naibe olarak tahta çıkamamıştır. Nitekim Altın-Orda hâkimiyet sahası içerisinde kadınların kanunen tahta çıkmaları uygun görülmemiştir. Söz konusu örneklerden de anlaşılacağı üzere tahta çıkacak erişkin yaşta bir erkek olmamasına rağmen kadınlara tahta çıkma hakkı tanınmamıştır. Bu durum toplumda yönetici konumunda bulunan egemen gücün erkek olduğunu açıkça göstermektedir.

⁸⁴⁴ Cüzcani, a.g.e., s. 126; Abu'l- Farac, a.g.e., s. 546; Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 507; C'hi T'ang, a.g.e., s. 12-15.

⁸⁴⁵ Cüveynî, a.g.e., s. 15; Demircan, a.g.m., s. 9; Abu'l Farac, a.g.e., s. 553; Grousset, a.g.e., s. 265; Beyânî, a.g.e., s. 132; Tezcan, a.g.m., s. 99; Durak, a.g.m., s. 256; Özdemir, a.g.e., s. 206; Dayı, a.g.t., s. 43.

⁸⁴⁶ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 528; Paşaoğlu, a.g.m., s. 121.

⁸⁴⁷ Kafalı, **Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi**, s. 61.

⁸⁴⁸ Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, s. 72.

3.4. Siyasi Amaç Güdülerek Yapılan Evlilikler zerine

Tablo 6: Moğollarda Siyasi Amaçla Yapılan Evlilikler⁸⁴⁹

Evliliği Gerçekleştiren	Evliliğin Muhattabı Hatun	Elde Edilen Kazanım
-Cengiz Han	-Kulan Hatun -Utubu -Küncü Hatun	-Merkitlerden Da'ir sn itaat altına alınmıştır. -Kin İmparatorluğu ile ilişkiler gelişmiş ve maddi kazanç sağlanmıştır. -Hitay Hanı Moğol siyasi birliğini tanımıştır.
-Hülagü Han	-Mihael Palaiologos'un kızı	-Bizans İmparatorluğu ile ilişkiler geliştirilmiştir.
-Abaka Han	-Padişah Hatun	-Kirman Sultanlığıyla ilişkiler gelişmiştir.
-Argun Han	-Selçuk Hatun	-Anadolu Selçuklu Devleti ile siyasi münasebetler güçlendirilmeye çalışılmıştır.
-Olçaytu Han	-Maria Hatun	-Bizans İmparatorunun III. Andronikos Palaiologos'un kız kardeşi Maria ile yapılan evlilik sonucu Bizans'la siyasi ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır.
-Berke Han	-Melike Hatun	-Anadolu Selçuklu Devleti ile ilişkilerin tesisi ve geliştirilmesi amaçlanmıştır.
-zbek Han	-Beyalun Hatun	-Bizans İmparatorluğu'nun siyasi gücünden faydalanmak amaçlanmıştır.

Moğollarda evlilik kurumu diğer toplumlara oranla çok daha farklı şekillenmiştir. Nitekim Moğollarda özellikle aristokrat zümreye mensup bireylerin yapmış olduğu evlilikler aile bağı kurmaktan ziyade siyasi amaç güdülerek gerçekteşirilmiştir.⁸⁵⁰ Söz konusu durumun temellerini

⁸⁴⁹ Beyan, a.g.e., s. 9, 37; Spuler, a.g.e., s. 427-428; Tezcan, a.g.m., s. 95; Kanat, a.g.m., s. 38; Solmaz-Sertkaya, a.g.m., s. 103, zgdenli, "Olçaytu Han", s. 346; Demir, a.g.m., s. 642; Gençtürk, a.g.m., s. 103; Demircan, a.g.m., s. 11.

⁸⁵⁰ Eskiçağ toplumlarından itibaren devletlerarası işbirliği veya hâkimiyet kabul ettirme unsuru olarak siyasi evliliklerin varlığı bilinmektedir. Erkek ve kadın arasında gerçekteşen evlenme akdinin duygusal bağ kurumundan ziyade menfaat beklentisi içerisinde gerçekteşirildiği muhakkak bir gerçektir. Yüksek zümreye mensup, hanedan neslinin devamını sağlayacak olan bireylerin çevre kabile veya devletle kendi siyasi birliği arasında akrabalık bağı tesis ederek karşılıklı kazanımlar elde etmesi amaçlanmıştır. Devletin gelişip güçlenmesine ve aynı zamanda siyasi birliğini ayakta tutmasına olanak sağlayan siyasi evlilikler XIX. Yüzyıl'a kadar toplumda varlığını devam ettirmiştir. Devletlerarasında yapılan siyasi evlilikler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ercüment Yıldırım, "Antikçağ'da Evliliklerle Kurulan Mttefiklikler: I. Antiokhos", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 17/1, 2013, s. 247-268; Ergin Ayan, "Harezmshlar Hanedanının Evlilikleri", **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, C. 32, S. 32, 2016, s. 13-36; Ergin Ayan, "Büyük Selçuklu Sultanlarının Siyasi Evlilikleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 173, 2008, s. 109-128; Ergin Ayan, "Irak Selçuklu Sultanlarının Evlilikleri", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 10, S. 1, Sakarya, 2010, s. 151-165; Ergin Ayan, "Karahanlı Hanedan yelerinin Gazneliler ve Selçuklularla Sıhriyeti", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 4, S. 5, Kirgizistan, 2015, s. 392-408; Salih Soslu, "Kappadokia Krallığı'nda Siyasi Evlilikler İle Kurulan İttifaklar", **Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)**, C. 36, S. 61, Ankara, 2017, s. 9-29; Selim Parlaz, "Osmanlı Hanedan Evlilikleri zerine Bazı Notlar", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, S. XV., 2013, s. 57-89; Fatma Akkuş Yiğit, "İktidar ve İzdivaç: Memlk-Altın Orda-İlhanlı çgeninde Siyasi Evlilikler", **Karadeniz Araştırmaları**, S. 49, 2016, s. 103-120; Adnan Demircan, "Emevî Halifelerinin Evlilikleri", **İstem**, S. 18, Konya, 2011, s. 243-261.

atan kişi Moğolları siyasi bir teşekkül altında bir araya getirmeyi başaran Moğol lideri Cengiz Han'dır. Cengiz Han henüz büyük bir güce kavuşmadığı dönemde çevre kabilelerin desteğini almaya çalışmıştır. Cengiz Han'ın Kin İmparatoru Altan Han'ın kızı Küncü Hatun'u çirkin ve kısır olmasına rağmen kendine eş olarak alması söz konusu durumu açıklar niteliktedir. Cengiz Han, Merkit asıllı hükümdar kızı Kulan Hatun'u kendisine eş olarak almış ve böylelikle Merkitlerden Da'ir Üsün, Moğol üstünlüğünü tanımıştır. Yine Cengiz Han, dönemin eski Kin hükümdarının kızı Utubu ile evlenerek hem siyasi yönden hem de maddi açıdan kazançlar elde etmiştir.

Cengiz Han'la başlayan siyasi evlilik geleneğini oğulları ve torunları da devam ettirmiştir. İlhanlılar ve Altın-Orda Hanlığına mensup bazı hanlar da Anadolu Selçuklu Devleti, Bizans İmparatorluğu, Kirman Sultanlığı ve Trabzon Rum Melikliğinden evlilikler yaparak devletlerini güçlendirmeyi amaçlamışlardır. İlhanlı Hanlarından Hülagü Han, Bizans İmparatoru Mihael Palaiologos'un kızı ile evlenmiş ve Moğolların kuzeybatı komşusu Bizans ile karşılıklı ilişkiler geliştirilmek amaçlanmıştır. Hülagü Han'ın oğlu ve İlhanlı Hanlığı yöneticilerinden Abaka Han, Kirman Sultanı Kutluk Muhammed Şah ile Kutluğ Terken Hatun'dan doğan Padişah Hatun ile evlenmiş ve Kirman Sultanlığıyla ilişkiler geliştirilmiş aynı zamanda maddi kazanç sağlanmıştır. Argun Han dönemin Anadolu Selçuklu hükümdarının kızı Selçuk Hatun ile evlenmiş ve bu akrabalık tesisiyle Anadolu Selçuklu Devleti ile siyasi olarak yakınlaşmalar başlamıştır.

Olçaytu Han da Bizans İmparatoru III. Andronikos Palaiologos'un kız kardeşi Maria ile izdivaç gerçekleştirmiş böylelikle Altın-Orda, Abbasi ittifakına karşı yeni bir müttefik bulunmuş, Bizans ile siyasi münasebetler geliştirilmiştir. Altın-Orda Hanlığı yöneticilerinden Berke Han, Anadolu Selçuklu Devleti'ne mensubiyeti ile bilinen Melike Hatun ile evlenmiş ve iki devlet arası siyasi ilişkilerin geleceği adına yatırımlarda bulunulmuştur. Özbek Han da Bizans İmparatorluğu'na mensup Beyalun Hatun ile izdivaç yaparak Bizans'ın siyasi gücünden faydalanmaya çalışmıştır. Görüldüğü üzere Cengiz Han'ın başlangıcını yaptığı sonrasında oğulları ve torunları tarafından devamı getirilen siyasi amaç güdülen evlilikler Moğolların lehine sonuçlanmıştır. Moğollar yapmış oldukları söz konusu evliliklerle gerek siyasi gerekse maddi yönden kazançlar sağlamışlardır. Kimi zaman ortak düşmana karşı birleşilmiş kimi zaman geleceğe yönelik yaptırımlar elde edilmiştir.

3.5. Hatunların Mensup Olduğu Dinler Meselesi

Tablo 7: Hatunların Mensup Olduğu Dinler Meselesi

Kağanlıklar	İslamiyet	Nesturi Hristiyanlık	Ortodoks Hristiyanlık
Merkez Kağanlık		-Töregene Hatun -Sorgaktani Beki -Oğul-Kaymış	
Çağatay Hanlığı			
İlhanlılar	Ayşe Hatun Padişah Hatun İltüzmiş Hatun	-Tokuz Hatun -Tukiti Hatun -Kutuy Hatun -Uruk Hatun	Maria Hatun Despoina Hatun
Altın-Orda Hanlığı	Kebek Hatun		

Cengizogulları hanlıklarında varlık gösteren Kerayit, Merkit, Nayman asıllı aristokrat hatunların dini tercihleri genellikle Nesturi Hristiyanlık olmuştur. Bunun altında yatan sebep hiç şüphesiz doğdukları ve hayatlarını bir süre idame etme fırsatı buldukları ana yurtlarında söz konusu inanç sisteminin oldukça yaygın olmasıdır. Ögedey Han'ın Naymanlı eşi Töregene Hatun, Kerayitli Caka Gambu'nun kızı Sorgaktani Beki, Güyük Han'ın Merkitli eşi Oğul-Kaymış Hatun Nesturi inancını sahiplenmişlerdir. Otağlarının arkasına çadır kiliseler kurdurtmuş ibadetlerini yerine getirmişlerdir. Kerayitli İku'nun kızı, Hülagü Han'ın uluğ hatunu Tokuz Hatun, söz konusu hatunun yeğeni Uruk Hatun, Ahmed Teküder'in annesi Kutuy Hatun ile Mirtay Hatun da İlhanlılar'da Nesturi Hristiyanlığa gönül veren hatunlar olarak karşımıza çıkmışlardır.

İlhanlı Hanedanına gelin vasfıyla katılan Ayşe Hatun, Kutluğ Terken Hatun'un kızı Padişah Hatun ve İl-Tüzmiş Hatun ise İslamiyet'i hak din olarak görmüşlerdir. Altın-Orda hanlarından Özbek Han'ın eşlerinden Kebek Hatun da Müslümandır. İbn Battuta seyyah vasfıyla gidip görmüş olduğu söz konusu topraklarda Kebek Hatun'un İslamiyet'in kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'i okuduğuna şahit olmuş ve gördüklerini seyahatnamesinde detaylıca anlatmıştır. Bizanslı Maria Hatun ile Trabzon Rum İmparatorluğu'ndan alınan Despoina Hatun ise Ortodoks Hristiyanlıkta karar kılmışlardır.

3.6. Aristokrat Moğol Hatunlardan Siyasi Etkinlikleriyle Ön Plana Çıkanlar

Moğol aristokrat kadınları arasında Merkez Kağanlıkta hiç şüphesiz siyasi faaliyetlerde yer alması açısından Cengiz Han'ın annesi Merkitli Hölün, Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy'un eşi Kerayitli Caka Gambu'nun kızı Sorgaktani Beki Hatun ve Ögedey Han'ın eşlerinden Nayman⁸⁵¹ asıllı Töregene Hatun ön plana çıkmaktadır. Nitekim Cengiz Han'ın babası Yesügey Bahadır Tatarlar tarafından zehirlenerek öldürdüğünde Hölün Hatun başıboş kalan kabileyi bir arada tutmak için çalışmıştır. Hölün bu amaç doğrultusunda uğraşmıştır.⁸⁵² Hölün Hatun Moğol kabilesini bir arada tutmayı başaramamış olsa da Cengiz Han'ı ve geride kalan çocuklarını çevre kabilelerin saldırısından kurtarmayı başarmıştır. Söz konusu faaliyetleri Hölün Hatun'un dirayetli bir kadın olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hölün Hatun Şaman Kökücü'nün usulsüzlüklerini ve Moğol siyasi birliğinde üst katmanlarda olma çabasını fark etmiş ve söz konusu şamanın tutumuna karşı oldukça ağır bir dille cevap vermiş aynı zamanda cezalandırma konusunda etkin tutum sergilemiştir.

Merkez Kağanlıkta siyasi arenada ön plana çıkan hatunlardan birisi de hiç şüphesiz Naymanlara mensubiyeti ve Nesturi kimliğiyle bilinen, Oyrat reisiyle⁸⁵³ yapılan savaşta ganimet olarak alınan ve Moğol Hanedanına katılan Töregene Hatundur.⁸⁵⁴ Nitekim Ögedey Han'ın ölümüyle boş kalan Moğol tahtına Töregene Hatun oturmuş ve bu süre zarfında yapmış olduğu çalışmalarla oğlu Güyük'ün 1246 kurultayında han olarak seçilmesini sağlamıştır.⁸⁵⁵ Söz konusu faaliyeti Töregene Hatun'un Moğol İmparatorluğu içerisinde sözünün geçirdiğini ve kendisine güvenilerek sözlerine riayet edildiğini açıkça göstermektedir. Siyasi meselelerde göstermiş olduğu etkin tavırlarla Töregene Hatun, Ögedey Han'ın ölümünden hemen sonra *Ağaça* olarak tahta çıkan Ögedey Han eşlerinden Möge Hatun'u Moğol sülalesine mensup aristokrat beylerin desteğini alarak tahttan indirmiş ve söz konusu makama kendisi oturmuştur. Naipliği döneminin ilk safhalarında yapmış olduğu uygulamalar ve vermiş olduğu yerinde kararlarla gerek aristokrat çevrede gerekse halk bazında saygıya mazhar olarak görülmüş, söz konusu süreç Abderrahmın memur olarak tayini ve Töregene Hatun'un Arap Fatma Hatun'la olan dostluğuna kadar devam etmiştir.

⁸⁵¹ C'hi T'ang, a.g.e., s. 13; Grousset, a.g.e., s. 261.

⁸⁵² D'Ohsson, a.g.e., s. 41-42; Arslan, a.g.m., s. 1012; Ağaldağ, a.g.m., s. 438.

⁸⁵³ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 149; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan.*, s. 507; Durak, a.g.m., s. 254; Beyânî, a.g.e., s. 127. C'hi T'ang, Töregene Hatun'un T'u-ch'i'ye göre Merkit reisi Qutu'nun ikinci eşi olduğunu ifade etmiştir. C'hi T'ang, a.g.e., s. 13.

⁸⁵⁴ *Moğolların Gizli Tarihçesi (Moğolların Kırmızı Kitabı)*, s. 151; Rachewiltz, "Was Toregene Qatun Ogodei's 'Sixth Empress'?", s. 72; Bademci, a.g.e., s. 153; Akkuş, "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti", s. 62.

⁸⁵⁵ Kamalov, a.g.e., s. 31; C'hi T'ang, a.g.e., s. 144; Abû'l Farac, a.g.e., s. 546; Barthold, a.g.e., s. 511-512; Grousset, a.g.e., 261; Tezcan, a.g.m., s. 98-99; Durak, a.g.m., s. 255.

Karakurum merkezli Moğol Kağanlığında Ulu Noyan Tuluy'un eşi⁸⁵⁶ Sorgaktani Beki Hatun da hiç kuşkusuz aristokrat Moğol kadınları arasında siyasete yön veren kararları, farklı dinlere mensup halklara karşı göstermiş olduğu idareci ve uzlaşmacı tutumuyla hem halk hem de Merkez Kağanlık yöneticileri ile Altın-Orda Hanlığı yöneticileri Batu ve Berke hanların⁸⁵⁷ dikkatini çekmiş ve takdirlerini kazanmıştır. Nesturi kimliğiyle dikkat çeken Kerayitli⁸⁵⁸ Sorgaktani Beki toplumun her kesimi tarafından saygı ile karşılanmış akıllı bir kadındır.⁸⁵⁹ Söz konusu hatun oğullarını bağlı olduğu inanç sistemi Nesturiliğin inceliklerini bilerek büyötmeye özen gösterdiği gibi, toplumda var olan Müslüman tebaayı da görmezden gelmemiş, kendine ait bireysel parasını kullanarak medreseler, camiiler yaptırmış ve İslam kültürünün temsilcisi olan insanların da takdirini kazanmıştır. Söz konusu uygulamaları halk tarafından sevilmesini, siyasi meselelerdeki öngörüsü ve yerinde kararları ise dönem hanları ve Altın-Orda yöneticileri tarafından değer görmesini sağlamıştır.

İslamiyet'i seçen ve İslamiyet'i hayat felsefesi haline getirerek yaşamak isteyen ve bu sebeple İlhanlıtahtını başıboş bırakan Ahmed Teküder'in annesi Kongratlara mensup Kıtay Noyan'ın soyundan gelen Kutuy Hatun⁸⁶⁰ da siyasi faaliyetlerde ön plana çıkmıştır. Kutuy Hatun oğlu Ahmed Teküder'in İlhanlı tahtının başıboş bırakması sonucunda söz konusu coğrafyada naibe olarak tahta çıkamamış ancak siyasi meselelerde etkin kararlar vermiştir. İlhanlı Hanlığı'nda hiç şüphesiz aristokrat hatunlar içerisinde dikkatleri üzerinde toplayan hatun, Nesturi Hıristiyan kimliğiyle dikkat çeken aynı zamanda Hülagü Han'ın eşlerinden biri olan Kerayitli Tokuz Hatundur. Tokuz Hatun, yaşamış olduğu dönemde Anadolu coğrafyasında yaşayan genel ifadeyle Doğu Hıristiyanlığına daha özel ifadeyle ise Nesturi, Ermeni gibi Batı dünyası ile diplomatik ilişkilerde siyasi bir güç konumunda görölen söz konusu halkların savunucusu olmuştur. Tokuz Hatun, eşi Hülagü Han'ı da dini konularda etkilemeyi başarmış ve Hülagü Han'ın söz konusu Doğu Hıristiyan halklarına karşı ihtimam ve iltimas göstermesine ön ayak olmuştur. Abaka Han'ın eşlerinden Olcay Hatun'un da aristokrat çevrede öneme haiz bir hatun olduğu ve siyaset işleriyle de meşgul olduğu bilinen bir gerçektir. Nitekim rüşvet aldığı gerekçesiyle İlhanlı Hanlığına mensup devlet görevlileri tarafından suçlanan Şemseddin Cüveynî'nin söz konusu Olcay Hatun'a⁸⁶¹ sığınarak kendisinden yardım istemesi Olcay Hatun'un siyasi faaliyetlerde yer aldığını açıkça göstermektedir.

⁸⁵⁶ Carpini, a.g.e., s. 67; Nur Yıldız, a.g.m., s. 133; Grousset, a.g.e., s. 266; Beyânî, a.g.e., s. 130; Tezcan, a.g.m., s. 97.

⁸⁵⁷ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 516; Durak, a.g.m., s. 255-256; Nur Yıldız, a.g.m., s. 143.

⁸⁵⁸ Avery, a.g.e., s. 36; Abu'l Farac, a.g.e., s. 531.

⁸⁵⁹ Ebu'l Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 150; Tezcan, a.g.m., s. 97-98.

⁸⁶⁰ Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, s. 267; Beyânî, a.g.e., s. 75.

⁸⁶¹ Danuu, a.g.m., s. 160-161.

3.7. Cengizli Preseslerin Evlilikleri

Tablo 8: Cengizli Prenseslerin Evlilikleri⁸⁶²

Moğol Hanedanına Mensup Hatun	Hatun'unların Evlilik Yaptığı Şahıslar
Cengiz Han kızı Kuçi Bike	İkrat Han'ın Oğlu Günboğa
Cengiz Han kızı Çeçgan Bigim	Oyratlara mensup Turalcı Küregen
Cengiz Han kızı Tumalun Bigim	Kongrat kabile Reislerinden biri
Cengiz Han kızı Elyatun Bigim	Tacer
Cengiz Han kızı Turalı Bigim	Ong Han'ın oğlu
Hülagü Han Kızı Bulukan Aka	Naymanlı Cürme Küregen
Hülagü Han Kızı Mönkelü Kan	Buka Timur oğlu Cakir Küregen
Hülagü Han Kızı Tudukaç	Oyratlara mensup Tengiz Küregen
Hülagü Han Kızı Tarakay	Kongratlara mensup Musa Küregen
Hülagü Han Kızı Kutluk Han	Durban Kabilesine mensup Yisü Buka
Hülagü Han Kızı Baba	Emir Argun oğlu Lekzi Küregen
Abaka Han kızı Yol Kutluğ	İlçiday Kuşçi
Abaka Han kızı Tagay	Duladay İgaçi
Abaka Han kızı Melike	Bayavut kabilesine mensup Tugan Buka
Abaka Han kızı Togaçuk	Oyratlara mensup Emir Nevruz
Abaka Han kızı İl Kutluğ	Huşin kabilesine mensup Arabtay Küregen
Abaka Han kızı Olcaytay	Gürcistan Meliki David
Ahmed Teküder'in kızı Küçük	Alnak
Ahmed Teküder'in kızı Kunçak	Saruca oğlu İrinin
Ahmed Teküder'in kızı Çiçak	Durbay oğlu Buracu
Ahmed Teküder'in kızı Maynu	Giray Bavurçi oğlu Candan
Ahmed Teküder'in kızı Kilturmuş	Şadi oğlu Togan
Argun Han'ın kızı Olcıtay	Akbuka oğlu Emir Hüseyin
Argun Han'ın kızı Olcay Timur	Emir Kutluk Şah
Argun Han'ın kızı Ula Kutluğ	Arabtay
Argun Han'ın kızı İl Kutluğ	Kutluğşah

Cengiz Han'ın oluşturmuş olduğu siyasi gelenekler neticesinde han sülalesine mensup aristokrat prensesler siyasi evlilikler gerçekleştirmişlerdir. Ancak söz konusu prensesler Moğol toplumuna gelin olarak gelen farklı kabilelere mensup yüksek zümre hatunları gibi ön planda olamamışlardır.

⁸⁶² Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 10,11, 76, 77, 127, 128; Kırmî, a.g.e., s. 29.

SONUÇ

Kadın, toplumu oluşturan iki ana bireyden birini temsil etmektedir. Kadın imgesi toplum ile aile arasında var olan kemikleşmiş temeli oluşturan bir payda konumundadır. İlk çağlardan günümüze kadar gelen süreçte kadın çocuk doğurması ve yeni bir bireye hayat bahşetmesi aynı zamanda göğsünden gelen sütle yeni doğan bireyi beslemesiyle toplumun oluşmasında önemli bir öge olmuştur. Kadın faktörü söz konusu becerileriyle toplum tarafından kutsal kabul edilmiş ve ana tanrıça kültü ortaya çıkmıştır. Kadınların Tanrıça olarak addedildiği anaerkil dönemde kadınlar hiç şüphesiz toplum tarafından saygıya mazhar olarak görülen ve toplum içerisinde statü bakımından en üst basamakta yer alan bireyler olmuşlardır. Ancak söz konusu durum çok uzun sürmemiş ve cinsiyet kapsamlı oluşturulan iş bölümlerinde kadınların fiziksel güçsüzlüğü sebep gösterilerek kadınlar, erkek egemen toplumlar tarafından ikincil insan olarak kategorize edilmiş bunun yanı sıra toplumsal hak ve özgürlüklerinden mahrum edilmişlerdir. İnsanların avcılık ve toplayıcılık yaparak yaşamlarını idame ettirmeye çalıştıkları dönemde kadınlar avcı olan erkeğin arkasında yürüyen, erkeğin öldürdüğü avı toplayan birey olmuştur. Diğer bir deyişle kadın erkek bireyin arkasında var olmaya çalışan ve egemen erkekle eşit haklara sahip olamayan tarafı temsile mecbur edilmiştir. Ataerkil dönem olarak adlandırılan ve erkeklerin kadın bireylerin haklarını gasp ederek, yaşamlarını sınırlandırmayı kendilerine hak olarak gördükleri dönemde kadınlar toplumdan dışlanmışlardır. Ancak söz konusu durum tarihte var olagelmış her toplumun kadınları aynı şekilde değerlendirdiği kanısını uyandırmamalıdır. Tarihin ilk çağlarından beri yerleşik hayatın temsilci olan Çin'in kuzey ve kuzey batı coğrafyasında konuşlanan Moğol halkı için de varoluşlarının ilk dönemlerinde kadın faktörü ikincil konumda yer almış ve bu durum oldukça sıradanlaşmıştır. Kadınlar hak ve özgürlüklerini kullanmaktan mahrum edilmişlerdir. Nitekim Merkitlere mensup Hölün Hatun'un Yesügey Bahadır tarafından Hölün'e fikri dahi sorulmadan kaçırılması söz konusu dönemde Moğol halkının kadın bireylerin görüşlerine aldırış etmediklerini açıkça gözler önüne sermektedir. Bu duruma bir başka örnek ise Yesügey Bahadır'ın Tatarlar tarafından zehirlenerek öldürülmesinden sonra başıboş kalan Moğol halkının Hölün'ün yalvarışlarını göz ardı ederek kabileyi terk etmeleridir. Söz konusu durum Moğolları siyasi bir teşekkül haline getiren Cengiz Han dönemine kadar devam etmiştir. Ancak Cengiz Han, kadın bireylerin görüşlerine önem vermiş, kurultayda fikirlerinden faydalanmıştır. Moğol kültürü içerisinde doğan ve bu kültürle yetişen Cengiz Han'ın Moğol toplumunda köklü bir farklılık yaratarak kadınları toplumsal hak ve özgürlüklerine kavuşturması, kadınların bir birey olarak değer görmesini sağlaması dikkat çekicidir. Neticede Cengiz Han'ın yetiştiği coğrafyada kadınlar alınıp satılabilen, fikir özgürlüğünü dahi kullanmalarına müsaade edilemeyen varlıklardır. Böyle bir durumda Cengiz Han'ın kadınları bir birey olarak görmesinde çevrelerinde bulunan farklı kabilelerin yaşam tarzlarından etkilenmiş olabileceği düşüncesi açığa çıkmaktadır. Nitekim Moğol coğrafyasına yakın sahalarda konuşlanan

Eski Türk halkları için kadın faktörü son derece önemlidir. Eski Türklerde kadın erkeğin arkasında değil yanında yürüyen bir birey olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu durum Cengiz Han'ı etkilemiş ve Türklerin gücünü kadın ve erkeğin birlikte hareket etmesine bağlamış olabilir. Ayrıca Cengiz Han Moğolları bir birlik etrafında topladığında gerek siyasi faaliyetler gerek ticari çıkarlar doğrultusunda yapılan evliliklerle Kerayit, Nayman, Merkit gibi kavimlerden aristokrat çevreye mensup birçok kadının Moğol kabilesine girişi sağlanmıştır. Söz konusu kadınlar Moğol kültüründen ziyade daha çok Türk kültürüne yakın çevrelerde yaşamışlar, kabilelerinde aristokrat çevrede öneme haiz olmuşlar ve Moğollara tabii olduklarında bu yaşam tarzlarından vazgeçmemişlerdir. Söz konusu durum Moğollarda kadınlara dair yaşanan bu farklılığın Moğol kabilesi içerisinde oluşmadığını, çevre kabilelerden gelen hatunların yaşanan bu farklılıkta söz sahibi oldukları fikrini düşündürmektedir. Nitekim Moğol coğrafyasında varlık gösteren aristokrat hatunların menşei Kerayit, Nayman, Merkit gibi kabilelerden gelmektedir. Bu durum toplum içinde ön plana çıkan hatunların mensubiyet ve aidiyetlik bakımından Moğol ananesinden gelmediğini açıkça göstermektedir. Söz konusu durum Moğollarda kadına yönelik oluşan bu olumlu tavırda farklı kabilelerden Moğollara gelin olarak gelen aristokrat hatunların etkisi olduğunu göstermektedir. Nitekim Moğol asıllı han kızlarının gelin olarak gittikleri coğrafyalarda siyasi çevrede ön planda olmayışları bu durumu açıklar niteliktedir.

Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han çevre coğrafyalarda kadına gösterilen hakkaniyetli davranışlardan ve siyasi amaçlar doğrultusunda evlenmiş olduğu farklı kabilelere mensup aristokrat kadınlardan etkilenmiş ve kadın faktörünün Moğol toplumuna katkı sağlamasını amaçlamış aynı zamanda söz konusu girişimleriyle Moğol kabilesini güçlendirmeye çalışmıştır. Cengiz Han'ın bu uygulaması oğulları tarafından da devam ettirilmiştir. Böylece farklı kabilelerden alınan hatunun ve ailesinin siyasi gücünden yararlanılmıştır. Hatunlar da bu siyasi gücü doğru kararlarla destekleyerek kullanmışlar ve gelin olarak geldikleri toplumda ön plana çıkmayı başarmışlardır. Hiç şüphesiz merkez kağanlıkta Töregene Hatun, Sorgaktani Beki Hatun ve Oğul Kaymış Hatun bu özellikleriyle ön plana çıkmışlardır. Cengiz Han'dan önce toplumsal statüde alt tabakada yer alan kadınlar Cengiz Han tarafından yapılan yeniliklerle ve kadın haklarını koruyucu şekilde düzenlenen yasalarla Moğol toplumunda hak ettikleri konuma yükselmişlerdir. Hatta söz konusu düzenlemelerle aristokrat çevreye mensup han eşlerinin Moğol toplumunun başına yeni bir han seçilene kadar naiplik yapmasına da müsaade edilmiş, Töregene Hatun ve Oğul Kaymış Hatun bu mevkide bulunmuşlardır. Söz konusu örnekten de anlaşılacağı üzere kadın imgesi Cengiz Han'la birlikte Moğollar için yeni anlamlar ifade etmeye başlamıştır. Moğol toplumunun içinde var olan kadın faktörü yenilenmiş düzenlemelerle aslında var olması gereken ancak toplumsal ön yargılar ve fiziksel güçsüzlükler bahane edilerek gasp edilen mevkiine kavuşmuştur.

Moğollarda Cengiz Han döneminde başlayan ve devamında hanlıklarda da devam eden kadına yönelik geliştirilen olumlu tutum devam ettirilmiştir. Ancak değişen zaman şartları ve çevresel farklılıklar neticesinde hanlıklar arasında kadına yönelik farklı tutumlar geliştirilmiştir.

Türkistan havalisi üzerinde bulunan ve yeni fetihlerle genişleyen Çağatay Hanlığı'nda kadının hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmiş, Cengiz Han tarafından koyulan yasakların kadınlara ait maddelerinin uygulanmasına ayrıca önem gösterilmiştir. Çağatay Hanlığı'nda hem aristokrat çevrede hem de halk bazında kadın Cengiz yasaklarının kendine sağladığı koşullardan faydalanabilmiştir. Cengiz Han'ın en küçük oğlu Ulu Noyan Tuluy Han'ın oğlu Kubilay'ın Hanlığı'nda da kadınlar Cengiz Han'ın yasaklarla koruma altına almış olduğu temel hak ve özgürlüklerden faydalanmışlar, yaşamlarını kapılı kapılar ardında yaşamaya mecbur edilmemişlerdir. Kubilay Hanlığı'nda yaşayan kadınlar söz konusu toplumda ikinci sınıf muamele görmedikleri gibi, toplumda kadın hem evin hem de eşinin aynı zamanda çocuklarının bakımlarını üstlenmiş ve ticari faaliyetlerde yer almıştır.

Moğolların Karadeniz'in kuzey coğrafyasında varlık gösteren kolu olan Altın-Orda Hanlığı'nda da diğer Moğol hanlıklarında olduğu gibi kadın faktörü hak ettiği değeri görmüş, toplumsal tabakada üst seviyede yer almıştır. Altın-Orda Hanlığı'nda yaşayan hatunların içtimai teşkilatta önem arz ettikleri ve makamlarının yüksek olduğu bilinen bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatunların kendilerine tahsis edilmiş yurtları, otağları ve arabaları vardır. Aynı muhafız kıtalarına da sahip olan han eşlerinin kendilerine hizmet etmek için görevlendirilmiş hocaları ve sadece kendilerine özel dini ibadet yerleri de olmuştur. Ayrıca söz konusu hatunların her birine ait imam ve müezzinleri de olmuştur. Altın-Orda Hanlığı'nda hatunlar kendilerini gizleme ihtiyacı duymadıkları ve peçe takmadıkları gibi önemli âlimlerin derslerine de iştirak ederek genel kültür seviyelerini yükseltmeye, donanımlı bireyler olarak hayatlarını yaşamaya özen göstermişlerdir. Söz konusu örneklerden de anlaşılacağı üzere Altın-Orda Hanlığı'nda kadınlar gerek Moğol ve Türk gerekse İslami kültür ile harmanlanmış kültürel birikimle toplumda önem arz eden, sözlerine itimat edilen birey haline gelmiştir.

Cengiz Han ardıllarından İran ve Anadolu coğrafyasını hâkimiyeti altına alan İlhanlı Hanlığı'nda ise kadın faktörü hiçbir zaman aşağılanmamış, toplumsal hak ve özgürlüklerinden mahrum edilmemiş, zamanla İslamla tanışan aynı zamanda İslam kültürünün inceliklerini öğrenen İlhanlılar için kadın toplumsal düzeni ayakta tutan bir sosyal yapı haline gelmiştir. İlhanlı toplumunda hatunlar Moğol geleneklerine göre büyük bir güce sahip olduğu gibi elinde bulundurduğu yetkilerle de öneme haiz olmuş, eşinin icraatlarında da pay sahibi olmuştur. İlhanlı yüksek zümre hatunları han seçimlerinde oy kullanma hakkına sahip olmuşlar, hükümdar cüluslarından faydalanabilmişlerdir. İlhanlılar'da hükümdar eşleri hatunlar aristokrat çevrede o denli ihtimama sahip olmuşlardır ki Han'ı resmen tahta oturtup tören düzenledikleri gibi hatunları da tahta oturtup başlarına taçlar takmışlardır. Söz konusu örnekler Moğolların ilk dönemlerinde haklarından mahrum edilen kadının zamanla haklarına sahip olduğunu açıkça gösterir niteliktedir.

Kadınlar Cengiz Han ve ardıllarının uygulamalarıyla Moğol toplumu içerisinde statü bakımından üst mevkilere ulaşmışlar, hayat standartlarını yükseltmişlerdir. Ancak her bir hanlık

farklı coğrafyalarda kurulduğu ve etkileşim içinde olduğu farklı inançlar doğrultusunda yeni adımlar attığı için hanlıklarda kadınların sahip olduğu haklar zamanla değişmiştir. Merkez kağanlıkta Töregene Hatun ve Oğul Kaymış Hatun'un bulunduğu naiplik makamına, Altın-Orda Hanlığı'nda İslami kurallar gereği kadının imam olamaması hasebiyle izin verilmemiş, Altın-Orda Hanlığı'nda aristokrat çevreye mensup kadınlar söz konusu naiplik makamına sahip olamamışlardır. Söz konusu uygulamanın Altın-Orda Hanlığı'nda var olmaması tamamen değişen ve gelişen yaşam şartlarının bir sonucu olarak oluşmuştur. Bu durum kadınların toplumdaki ve aristokrat sahadaki etkinliğine herhangi bir kısıtlama getirmemiştir.

Moğolların İran ve Anadolu coğrafyasının hâkim kavmi olarak akıllarda yer eden İlhanlı Devleti'nde de aristokratik çevrede yer alan kadın faktörüne siyasi ve sosyal yaşamda birçok ayrıcalık tanındığı aşikâr bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa gönül bağıyla bağlandıkları hatunlarına karşı İlhanlı hanlarının ihtimamlı davranışları dikkat çekicidir. İlhanlılarda özellikle levirat kavramına sıkı sıkıya bağlılık söz konusu olmuş, hükümdarların hemen hepsi ölen babalarından kalan kendi anneleri dışındaki tüm hatunlarla evlenmişlerdir. Hükümdar kadınlarının idaresini müteveffa handan kalan tecrübeli bir hatunun elinde toplamak gelenek haline gelmiştir. Ayrıca söz konusu dönemde hanedan içi evlilikler yapılmasına bilhassa özen gösterilmiş, han kızlarının siyasi amaçlar gereği çevre beyliklerin ya da devletlerin hükümdarlarıyla evlendirilmeleri sağlanmıştır. İlhanlı Devleti'nde özellikle aristokratik çevrede yer alan kadınların hak ve özgürlükleri kısıtlanmamıştır. Yaşamsal hak ve özgürlüklerinin yanında sosyal ve siyasi yaşamın bir parçası haline gelen kadınlar toplumsal düzende belirleyici etken olmuşlardır. Siyasi kararlarda dahi hanın yanında yer almış, fikirlerini beyan edebilme hakkına sahip olmuşlardır. Kendilerine ait orduları, düzenli gelirleri olan İlhanlı hatunlarının sanatsal ve dinsel faaliyetlerde de yer aldığı bilinen bir gerçektir. Görüldüğü üzere Orta Çağ dünyasının bilinen devletlerinde görülen kadın manzarası ile barbar olarak zikredilen Moğolların kadına bakış açısı aynı değildir. Bu durum kadın faktörüne karşı kimin barbar olduğunu tekrar gözden geçirmek adına iyi bir örnek niteliğindedir. Cengiz Han ve sonrasında oğulları tarafından kurulan Moğol hanlıklarında aristokrat çevreye mensup yüksek zümre menşeli kadın faktörünün yadsınamayacak haklara sahip olduğu aristokrat kadınların siyasi çevrelerde etkin olarak varlık göstermesinden tespit edilebilmiştir. Kadın imgesinin söz konusu Orta Çağ zaman diliminde dönem devletleri tarafından hak ve özgürlüklerinin tamamen yok sayıldığı ve kadın faktörünün kapılı kapılar ardında yaşamaya mecbur edildiği de aşikâr bir gerçektir. Cengiz Han döneminden itibaren Moğol ve Orta Çağ devletlerinde kadının yeri tamamen zıt kutuplarda şekillenmiştir. Cengiz Han öncesi dönemde Orta Çağ devletleriyle aynı pozisyonda olan kadının söz konusu Moğol İmparatorluğu'nda giderek yükselmesi ve toplumsal yaşam şartlarında kendini kabul ettirmesi hiç şüphesiz Eski Türk, Kerayit, Nayman gibi çevre kabilelerde kadına verilen ihtimamdan etkilenen ve bu özeni kendi kabilesine mensup Moğol kadınlarının da görmesi gerektiğini düşünen Cengiz Han sayesinde olmuştur.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Abad, Golnaz Mohsenpoormobarak (2015), **Tarihî ve Sosyo-Kültürel Yönleriyle Bir İlhanlı Başkenti: Meraga**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Abudukelimu, Bumairimu (2011), **Çin Kaynaklarına Göre Taoizm**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Adler, Alferd (1999), **Cinsiyetler Arasında İşbirliği**, (Çev. Seçkin Sadi), İstanbul.
- Ağaldağ, Sebahattin (2002), “Moğol Devleti”, **Türkler içinde**, 8 (433-455), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Ağçoban, Sıddık (2014), “Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi Ve İslam’da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar”, **Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)**, 14-24.
- Ağır, Abdullah Mesut (2010), “Memlûklarda Bir Kadın Sultan: Şecer Ed-Durr İsmet Ed-Dîn Umm-i Halîl (1250)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 3(13), 9-15.
- Ahmetbeyoğlu, Ali (2008), “Hun Devletlerinin Kuruluş ve Yıkılış Sebepleri”, **Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Kasım 2007)**, Sakarya, 1-20.
- Aigle, Denise (2005), “The Letters of Eljigidei, Hülegü and Abaqa: Mongol overtures or Christian Ventriloquism?”, **Inner Asia**, 7 (2), 143-162.
- Aka, İsmail (2000), **Timur ve Devleti**, TTK Yayınları, Ankara.
- Akalın, Ayşe Gül (2003), “Eskiçağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 21(33), 17-47.
- Akbıyık, Hayrunnisa Alan (2002) “Cengiz Han Sonrası Asyasında Politik Geleneğe Dair”, **Türkler içinde**, 8 (470-488), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- _____ (2012), “Altınorda Hanlığı’nda Hâkimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı”, **Tarih Dergisi**, 54, 1-20.
- Akdemir, Salih (1997), “Tarih Boyunca ve Kuran-ı Kerîm’de Kadın”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, 10(4), 260-270.
- Akgündüz, Ahmet (1992), “Kalın”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 5 (131-133), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Akkuş, Mustafa (2011), **İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____, (2012), "Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rollerini", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 31, 205-221.
- _____, (2016), "Abâkâ Han'ın Dini Şahsiyeti ve Anadolu'daki Uygulamaları", **SUTAD**, 40, 73-85.
- Akmaydalı, Hüdavendigâr (1985), "Niğde Sungurbey Camii", **Vakıf Dergisi**, 147-178.
- Aksoy, Numan Durak (2010), "Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 185, 149-166.
- Akşit, Ahmet (2011), "Sultan Hatun Hakkında", **Büyük Selçuklu Devleti'nden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı**, Konya, 233-238.
- Algar, Hamid (1989), "Ahmed Teküder", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 2 (139), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Alinge, Curt (1967), **Moğol Kanunları**, (Çev. Coşkun Üçok), Ankara.
- Andreasyan, Hrant D., "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", **Tarih Dergisi**, 1(26), 401-438.
- Ansay, Sabri Şakir (1952), "Aile Hukuku", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1(2), 20-32.
- Arsal, Sadri Maksudi (1947), **Türk Tarihi ve Hukuku**, İstanbul.
- _____, "Çengizin Yasası", **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 167-177.
- _____, (2002), "Eski Türklerin Hususi Hukuku", **Türkler içinde**, 3 (142-158), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Arslan, İhsan (2015), "Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın Din Algısı", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 8(38), 1011-1027.
- Arslanova, Alsu (2017), "Relations between the Jochids and Chinggisids in Middle Asia", **The History Of The Tatars Since Ancient Times, The Ulus of Jochi (Golden Horde) 13th Century–Mid–15th Century**, (3), 552-558.
- Atılğan, Duygu Kocabaş (2013), "Antik Yunan'da Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Temsili", **Dokuz Eylül Üniversitesi Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi**, (10), 15-27.
- Avery, Martha (2003), **The Tea Road China and Russia Meet Across the Steppe**, Beijing.
- Avirmed, Enkhbat (2011), "Juan-Juanların Çöküşü Ve Dağılışı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, 18(2), 23-29.

- Ayan, Ergin (2008), “Büyük Selçuklu Sultanlarının Siyasi Evlilikleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (173), 109-128.
- _____ (2010), “Irak Selçuklu Sultanlarının Evlilikleri”, **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 10(1), 151-165.
- _____ (2015), “Karahanlı Hanedan Üyelerinin Gazneliler ve Selçuklularla Sıhriyeti”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 4(5), 392-408.
- _____ (2016), “Harezmsahlr Hanedanının Evlilikleri”, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, 32(32), 13-36.
- Aykut, Tuncay ve Aydın, Şennur (1992), **Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Mongol and İlkhanid Coins)**, Ankara.
- Bademci, Ali (2017), **Cengiz Han (Devleti-Nesli-Türklüğü)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Bahadır Han, Ebulgazi (1996), **Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)**, Ankara.
- Barthold, V.V.(1990), **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Ankara.
- _____ (2004), **Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-**, Ankara.
- _____ (2006), **Türk-Moğol Ulusları Tarihi**, (Çev. Hasan Eren), Ankara.
- Baseri, Ameneh (2014), “Semavi Dinlerde (İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik) Kadına Şiddet ve Saygının Karşılaştırılması Hakkında Araştırma”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 16(I), 123-127.
- Bausani, A. (2002), “İlhanlı Hâkimiyeti Zamanında İran’da Din”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, (Çev. Mustafa Uyar), XX, 223-231.
- Beyânî, Şîrîn (2015), **Moğol Dönemi İran’ında Kadın**, (Çev. Mustafa Uyar), Ankara.
- Bibi, İbn (2007), **Selçukname**, (Çev. M. Halil Yinanç), İstanbul.
- Bilgi, İsmail Hilmi (2016), “Tanah, İncil ve Kur’an’da Kurtuluş İfade Eden Terimler”, **Journal of Faculty of Theology of Bozok University**, 9(9), 39-56.
- Bilgin, Orhan (1993), “Ata Melik Cüveyni”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 8 (140-141), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bingöl, Orhan (2014), “Toplumsal Cinsiyet Olgusu Ve Türkiye’de Kadınlık”, **KMÜ Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 16(1), 108-114.
- Biran, Michal (2013), “Rulers and City Life in Mongol Central Asia (1220-1370)”, **Brill’s Inner Asian Library Turko-Mongol Rulers, Cities and City Life**, 31, 257-284.
- Birol, Nurettin (1991), **İbn Battuta Çağında Deşt-i Kıpçak ve Türkistan**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniveristesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Câmî, Abdurrahman (2011), **Evliya Menkıbeleri (Nefahâtü'l-Üns)**, (Çev. Lâmiî Çelebi), İstanbul.
- Carpini, Johann de Plano (2001), **Moğol Tarihi ve Seyahatname 1245-1247**, (Çev. Ergin Ayan), Derya Kitapevi, Trabzon.
- Celkan, Hikmet Yıldırım (1991), “Beşeri Kültürün Temel Ögesi Aile”, **Aile Ve Kültür**, 1 (1).
- Cevadi, Ferhat (2001), **Türkçe İnsan Adları (Ad ve Soyad)**, Urmiye.
- Ceylan, Emine (1998), “Tatarlar ve Tatarca”, **Çağdaş Türk Dili**, 21, 11-18.
- Ch'ang, Li Chi (1888), “The Travels Ch'ang Ch'un To The West 1220-1223”, **Medieval Researches From Eastern Asiatic Sources**, 35-108.
- Charlesworth, James H. (2003), “Eski Ahit'in Apokrif Kitapları”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (Çev. Muhammet Tarakçı), 12(2), 385-411.
- Cherkas, Boris (2017), “Territorial Organisation of the Ulus of Jochi (Territory to the West of the Don)”, **Tartaria Magna The Golden Horde In World History**, 153-175.
- Cihan, Cihat (2000), **Sosyal ve İdari Açından Türk ve Moğol Kültürlerinin Etkileşimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ciociltan, Virgil (2012), **The Mongols and Black Sea Trade In The Thirteenth and Fourteenth Centuries**, (Çev. Samuel Willcocks), Boston.
- Cunbur, Müjgân (1965), “Ziya Gökalp'te Kadın”, **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü Dergisi**, 36.
- Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc-El (2016), **Tabakât-ı Nâsırî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)**, (Çev. Mustafa Uyar), İstanbul.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik (2013), **Tarih-i Cihangüşâ**, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara.
- Çandarlıoğlu, Gülçin (2003), **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Çelebi, Binnur, (2007), **Anadolu'da Hitit Sosyal Yaşamında Kadının Yeri Ve Önemi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, Aydın ve Güler, Önder (2010), “Altın Ordu İmparatorluğu”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (188), 139-162.
- Çelik, Yavuz (2016), “Antik Yunan'da Toplumsal Bir Kurum Olarak Evlilik Ve İki Oyunda Erkeklerin İki Eşlilik Tercihleri: Medea Ve Trakhisli Kadınlar”, **Memleket Siyaset Yönetim (MSY)**, 11(26), 83-104.
- Çelik, Züriye (2014), **Moğol İstilas ve Türkiye Selçuklu Devleti**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Çelikaş, Müslüme Melis (2017), “Eski Türk Ve Hint Toplumlarında Kadının Yeri Ve Değerlendirilmesi,” **Dede Korkurt’un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk’a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar**, 733-744.
- Çevik, Murtaza (2015), “Moğolların Cihan Hâkimiyet Anlayışı, Dayanak Noktaları Ve Bu Konudaki Bazı Uygulamaları”, **Turkish Studies**, 10, 43-56.
- D., Ayşe ve Kuşçu, Erdem (2002), “İlhanlı Devleti’nin Kuruluşu ve Memlûklerle İlk Teması”, **Türkler içinde**, 8 (619-641), Ankara.
- D’Ohsson, Abraham Costantin (2008), **Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz**, (Çev. Bahadır Apaydın), İstanbul.
- Dalkesen, Nilgün (2008), “İslam Öncesi Devirlerde Orta Asya’da Değişen Kadın Erkek İlişkilerinde Töre”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7(2), 441-449.
- _____ (2017), “Alan-Goa Kültü Ve Moğol Hanedanlıklarında Kadının Özgün Konumu”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 5(10), 191-201.
- _____, **Gender Roles And Women’s Status In Central Asia And Anatolia Between The Thirteenth And Sixteenth Centuries**, In Partial Fulfillment Of The Requirements For The Degree Of Doctor Of Philosophy In Industrial Engineering.
- Danuu, Ankhbayar (2015), “Büyük Han Mengü’nün Devlet Anlayışı Ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 6(2), 1-12.
- Darıbay, Muratbek (2011), **Otrar Bölgesi Ve İslâm Tarihindeki Önemi (VI-XIII. Yüzyıllar Arası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Daver, Bülent (1968), “Kadınların Siyasal Hakları”, **Ankara Üniversitesi Siyal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 23(4), 121-130.
- Dayı, Özkan (2017), **İlhanlı Moğollarında İdari Bürokrasi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2015), “Câmiü’t-Tevârîh’te Kubilay Han’ın Çin’deki İdarî Teşkilatı Ve Bayındırlık Faaliyetleri”, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences**, (55), 239-255.
- Demir, Mustafa (2002), “İlhanlı Devleti’nin Yıkılış Sürecindeki Siyasi Gelişmeler”, **Türkler içinde**, 8 (642-662), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Demircan, Zeynep (2003), **Orta Andolu’daki İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demircan, Adnan (2011), “Emevî Halifelerinin Evlilikleri”, **İstem**, (18), 243-261.

- Demirel, Aydın (2014), “Eski Türklerde Kalın ve Kalının Hukuki Durumu”, **Türkiyat Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler Semineri**, 1-5.
- Demirer, Arif (2015), **Ortaçağ’da Moğollar İle Ermeniler Arasındaki İlişkiler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2015), “İdari ve Mali Alanda Ermeni-Moğol Münasebetleri”, **Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat E-Araştırmaları Dergisi**, 2(2), 65-75.
- Deweese, Devin (1994), **İslamization And Native Religion İn The Golden Horde Baba Tükles And Conversion To Islam Historical And Epic Tradition**, The Pennsylvania State University, Pennsylvania.
- Dikmen, Mehmet (2010), **İslam Hukukuna Göre Aile’de ve Toplumda Kadın**, Cihan Yayınevi, İstanbul.
- Diler, Ömer (2006), **İlhanlar İran Moğollarının Sikkeleri**, İstanbul.
- Doğan, Orhan (2007), “Orda”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 33 (357), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Donuk, Abdülkadir (1980), “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, XXXIII(33), 147-168.
- _____ (2009), “Cüveynî ve Moğol Mezalimi”, **Tarih Dergisi**, (48), 47-57.
- _____ (2010), “Eski Türklerde ve Moğollarda Meclis Geleneği”, **Tarih Dergisi**, (52), 1-12.
- Durak, Neslihan, (1999), **Hindistan’a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2002), “Çingizli Hatunları III: Dokuz Hatun”, **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları**, 123-135.
- _____ (2008), “Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki”, **Turkish Studies**, 3, 251-258.
- _____ (2012), Neslihan, “Çingiz Han’ın Başveziri Ye-Liu Çu-Tsay (1189-1243)”, **Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı “Tarih Uğrunda Bir Ömür”**, 273-290.
- Durmuş, Efe (2005), **Siyasi, İktisadi ve Kültürel Açından İlhanlı-Memlûk Münasebetleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Harran Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eberhard, W. (1996), **Çin’in Şimal Komşuları**, (Çev. Nimet Uluğtuğ), Ankara.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2015), “Oğuz Adının Etimolojisi”, **Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri Ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, 15-20.
- Erdan, Emre, “İÖ 24-9. Yüzyıllar Arası Ön Asya’nın Kadın Yöneticileri”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (3), 15-26.

- İlhan Erdem (2000), “Olcaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılar’da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler Ve Yakın-Doğu’ya Etkileri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 20(31), 1-35.
- _____ (2004), “İlhanlılar’da Ahmed Teküder Dönemi Ve Selçuklular”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 22(35), 103-111.
- Erişgin, Özlem Söğütlü (2012), “Roma Hukukunda Hamile Kadın Kölenin Çocuğunun (Partus Ancillae) Hukuksal Yazgısı Hakkında”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 61(4), 1407-1436.
- _____ (2013), “Roma Toplumunda Kadının Konumu”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 4(2), 1-31.
- Erkoç, Hayrettin İhsan (2015), “Anadolu’da Moğol Etkileri (13.-15.yy.)” **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, (19), 37-64.
- Erkul, Ali (2002), “Eski Türklerde Aile”, **Türkler içinde**, 3 (159-175), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- _____ (2002), “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”, **Türkler içinde**, 3 (90-106), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Eroz, Mehmet ve Güler, Ali (1998), **Türk Ailesi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Fahredden, Rizaeddin (2003), **Altın Ordu ve Kazan Hanları**, (Çev. İlyas Kamalov), İstanbul.
- Farac, Gregory Abû'l, (Bar Hebraeus) (1987), **Abû'l-Farac Tarihi**, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara.
- Fazlullah, Reşîdüd'd-in (2010), **Cami'ü't Tevarih**, (Çev. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş), İstanbul.
- _____ (2013), **Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)**, (Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani), Ankara.
- _____, **Câmiu't-Tevârih**, (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara.
- Galstyan, A. G. (2005), **Ermeni kaynaklarına Göre Moğollar XIII.-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar**, (Çev. İlyas Kamalov), İstanbul.
- Gandzakets, Kirakos (1986), **History of the Armenians**, (Çev. Robert Bedrosian), New York.
- Gedikli, Fethi (2013), “Yasa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 43 (336-340), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Gençtürk, Cihan (2016), “Kutluhanlılar’da Kadın Bir Nâibe: Kutlug Terken Hatun”, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5, 97-112.

- George, Lane (2014), “Soghaghtani Beki”, **In The Encyclopedia of Islam and Women**, Oksford.
- Geyikoğlu, Hasan (2014), “Moğollar’ın Selçuklular’dan Sonra Anadolu’ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı”, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (52), 95-112.
- Golden, Peter B. (2014), **Türk Halkları Tarihine Giriş**, (Çev. Osman Karatay), İstanbul.
- Gökalp, Ziya (1970), **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul.
- Gökbulut, Süleyman (2010), **Necmeddin Kübrâ –Hayatı, Eserleri, Görüşleri-**, İstanbul.
- Göksu, Erkan (2008), “Tarih-i Güzide’ye Göre Rum (Anadolu) Selçukluları”, **Nüsha**, (27), 23-32.
- _____ (2009), “Erzurum’un Sonbaharı”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 4(8), 1323-1334.
- Gömeç, Sadettin Y. (2006), “Bazı Çingiz Yasalarının Tarihi ve Sosyal Dayanakları”, **Turkish Studies Türkoloji Dergisi**, 1(2), 9-19.
- _____ (2007), “Çingizli Devletinin Büyümesinde Rol Oynayan Türklerden Çelme Ve Subutay”, **Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları**, 2, 230-238.
- _____ (2014), **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara.
- Gözütok, F. Dilek (1995), “Kadın ve Eğitim”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 28, 1.
- Grigor, Aknerli (1954), **Moğol Tarihi**, (Çev. Hrand D. Andresyan), İstanbul.
- Grousset, Rene (1980), **Bozkır İmparatorluğu Atilla/Cengiz Han/Timur**, (Çev. M. Reşat Uzmen), İstanbul.
- Gumilev, L. N. (2006), **Avrasya’da Makaleler -1-**, (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Gül, İlcan Bihter (2008), **Georges Pachymeres’in Relations Historiques Adlı Eserinde Yer Alan Türkler İle İlgili Kayıtların Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, Muammer (2005), **XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Moğol Hâkimiyeti**, İstanbul.
- Gülaçtı, Nurettin (2012), “Sanatsal Bir Obje Olarak Kadın Ve Bazı Toplumlarda Kadına Bakış”, **İDİL**, 1(2), 76-91.
- Gülensoy, Tuncer (1973), “Moğolların Gizli Tarihi’ndeki Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme”, **Türkoloji Dergisi**, 1, 93-105.

- _____ (1986), “Moğolların Gizli Tarihi Üzerindeki Çalışmalar”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, XXIV - XXV, 273-282.
- Gülensoy, Tuncer – Küçükler, Paki (2015), **Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü**, İstanbul.
- Günal, Zerrin (2007), “Nöker”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 33 (216-217), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Günaltay, Mehmed Şemseddin (1991), **İslam Tarihinin Kaynakları –Tarih ve Müverrihler-**, (Nşr. Yüksel Kanar), İstanbul.
- Günay, Kürşat (2003), **Gazan Mahmud Han Döneminde Anadolu’da Meydana Gelen Moğol İsyanları (1295-1304)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündüz, Ahmet (2012), “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumlarında ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, **International Journal of Social Science**, 5(5), 129-148.
- Gündoğdu, Abdullah (2014), “Özbek Han’ın İslâmlaştırma Politikası Ve Türk Halklarında Kimlik Ve Aidiyet”, **Özbek Han Camii 700. Yıldönümü Hasebiyle Kırım’daki İslam Mirasını Öğrenme Korunmasının Aktüel Sorunları 14-18 Ekim 2014**, 88-104.
- Gürbüz, Osman (2004), “Erzurum Çifte Minareli Medrese’nin Yapım Tarihi ve Bânîsi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (25), 145-160.
- Gürkan, Ülker (1978), “Türk Kadınının Hukuki Stasüsü ve Sorunları”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 35(1), 381-396.
- Güven, Dilay Tamer (1999), “Roma Hukukunda Kadının Mirasçılığı”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, LVII(1-2), 225-240.
- Hacı, Ötemiş (2009), **Çengiz-nâme**, (Çev. İlyas Kamolov), TTK Yayınları, Ankara.
- Hartog, Leo De (2003), **Cengiz Han Dünyanın Fatih**, (Çev. Serkan Uzun), Ankara.
- Has, Kenan (2013), “Ahit Teolojisi’nin Dört İncil, Pavlus’un Mektupları ve Katolik Kilise Üzerine Yansıması”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi**, (38), 1-16.
- Haussig, H. Wilhelm (2001), **İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi**, (Nşr. M. Kayayerli), İstanbul.
- Hautala, Roman (2017), “The Kingdom Of Hungary And The Cumans Shortly Before The Western Campaign Of The Mongols”, **Tartaria Magna The Golden Horde In World History**, 49-56.
- Haykıran, Kemal Ramazan (2007), **İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa‘id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu (1317 - 1335)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- _____ (2015), **İlhanlılar Zamanında Kültür Ve Eğitim**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2016), **Moğollar Zamanında Yakın Doğu İlhanlı Hâkimiyeti Altında İran, Azerbaycan ve Türkiye’de Dini, İlmi, Fikri, Edebi ve Mimari Hayat**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Hizmetli, Sabri (2002), “Çağatay Devleti”, **Türkler içinde**, 8 (605-610), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Izmaylov, Iskander ve Usmanov, Mikrasym (2017), “Islam in the Ulus of Jochi”, **The History Of The Tatars Since Ancient Times, The Ulus of Jochi (Golden Horde) 13th Century–Mid–15th Century**, 3, 625-645.
- İbrî, Ebül Ferec-İbnül (1941), **Tarihi Muhtasarüddüvel**, (Nşr. Şerefüddin Yaltkaya), İstanbul.
- İlhan, Fatma (2004), **Moğolların Gizli Tarihi’ne Göre XIII. Yüzyılda Moğolların Sosyal Yapıları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnan, Abdülkadir (1942), “Moğolların Gizli Tarihi”, **Belleten**, 6, 121-126.
- İnan, Rukiye Aysun (2010), **Türk Halk İnanışlarında Kadın Algılamaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İsakov, Abdrasul (2013), “Yenisey Kırgızları ile Cengiz Oğullarının Siyasi Münasebetleri (XIII. Yüzyıl)”, **Siberian Studies (SAD)**, 43-60.
- _____ (2014), **Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıl)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İvanics, Maria (2011), “Die Frauen der Khane in der Goldenen Horde und in ihren Nachfolgestaaten”, **Chronica Annual Of The Institute Of History University Of Szeged Hungary**, Hungary.
- İzgi, Özkan (1970), “Harezmşahlar ve Moğolların İlk Karşılaşmaları ve Otrar Hadisesi”, **Türk Kültürü**, (170), 28-36.
- Jackson, Peter, “The Mongols and the Faith of the Conquered”, **Mongols, Turks, And Others Eurasian Nomads and the Sedentary World**, 245-290
- Kafalı, Mustafa (1970), “Cuci Sülâlesi ve Şu’beleri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, (I), 103-120.
- _____ (1970), “Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-Orda) Gök Orda Hanlıkları”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, (24), 59-68.

- _____ (1971), “Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (25), 179-188.
- _____ (1972), **Ak-Orda Hânedâmi Devrinde Altın-Orda Hanlığı (1227-1360)**, İstanbul.
- _____ (1976), **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul.
- _____ (1992), “Batu Han”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 5 (208-210), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul
- _____ (1993), “Cengiz Han”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 7 (367-369), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1993), “Cuci Han”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 8 (78-79), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2002), “Çağatay Hanlığı”, **Türkler içinde**, 8 (586-604), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- _____ (2002), “Altın-Orda Hanlığı”, **Türkler içinde**, 8 (678-704), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- _____ (2005), **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, Ankara.
- _____ (2009), **Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Kafesoğlu, İbrahim (1972), **Türk Milli Kültürü**, Ankara.
- Kalan, Ekrem (2013), “Moğolların Gizli Tarihçesi'ne Göre Moğollar'da Kız İsteme Ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler Ve Gelenekler”, **Yalım Kaya Bitiği Osman Fikri Sertkaya Armağanı**, Ankara, 373-382.
- Kalkan, Mustafa (1996), “Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi”, **Türk Kültürü**, XXXIV(393), 11-18.
- Kamalov, İlyas (2003), **Moğolların Kafkasya Politikası**, İstanbul.
- _____ (2007), “Tatar Adının Tarihçesi”, **Avrasya Fatihî Tatarlar**, Haz. İlyas Kamalov, İstanbul, 11-34.
- _____ (2009), **Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi)**, İstanbul.
- Kanat, Cüneyt (2001), “Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 16(1), 31-45.
- Kapanoğlu, Sedef (2006), **Çin'de Kadın İmgesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Karaaslan, Derya (2014), “Antik Yunanda Kadın Olmak”, **Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1(2), 159-174.
- Karaca, Nuray E. (2002), “Türk Aile Hayatı Üzerine Genel Bir Bakış”, **Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2(28-29), 313-325.
- Karaduman, Nebil (2014), **Moğol İstilasında Şark Hıristiyanları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaymaz, Zeki ve Mohammad, Raghed (2016), “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lûgati’t-Türkiyye Hakkında Bazı Açıklamalar”, **Türkbilig**, (32), 1-20.
- Keçiş, Murat (2009), **Trabzon Rum İmparatorluğu Ve Türkler 1204-1404**, Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kemaloğlu, Muhammet (2013), “Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları”, **Tarih Kültür Ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, 2(3), 1-38.
- Kırmî, Abdülgaflar (2014), **Umdetü’l-Ahbâr**, (Transkript: Derya Derin Paşaoğlu), Kazan.
- Kitapçı, Zekeriya (2005), **Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet**, YediKubbe Yayınları, Konya.
- Koca, Salim (2002), “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, **Türkler içinde**, 3 (8-53), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Konukçu, Enver (1991), “Bağdat Hatun”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 4 (444), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1992), “Berke Han”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 5 (506-507), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Konuksever, Esra (2009), **Cengiz Han Yasaları’nın Dayandığı Tarihi Temeller ve Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Könezoğlu, Bilge (2006), **Aile Ve Ailenin Korunması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Krawulsky, Dorothea (2011), **The Mongols İlkhans And Their Vizier Rashid al-Din**, Peter Lang Frankfurt am Main.
- Kurat, Akdes Nimet (1937), **Peçenek Tarihi**, Devlet Basımevi, İstanbul.
- _____ (1972), **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara.
- Kushenova, Ganizhamal (2006), **Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maverâünnahir (1229-1241)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Ligeti, L. (1998), **Bilinmeyen İç Asya**, (Çev. Sadrettin Karatay), Ankara.
- Lkhundev, Ganbat (2013), **XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Türk-Moğol Halklarının Sosyo-Kültürel Tarihi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Macit, Ensar (2012), **Timurlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Maksudoğlu, Mehmet (1997), "Tatarlar: Moğol mu, Türk mü?", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (11-12), 204-210.
- Mandaloğlu, Mehmet (2013), "İslamiyetten Önce Türklerde Aile Hukuku", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (33), 133-159.
- Marandi, Mir Hedayat Seyyed (2015), **İlhanlıların İran'daki Siyasi Faaliyetleri Ve Eserleri (1256-1336)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Marc, Pierre ve Dusik, Stano (1995), **Olağanüstü Gezileriyle Marco Polo**, (Çev. Gülderen Pamir), İstanbul.
- Marshall, Robert (1996), **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, (Çev. Füsun Doruker), İstanbul.
- May, Timothy (2007), **The Mongol Art Of War Chinggis Khan and the Mongol Military System**, Westholme Yardley.
- Mirhand, Muhammed bin Havenşâh bin Mahmûd (2015), **Ravzatu's-Safa fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülük ve'l-Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye)**, (Çev. Erkan Göksu), Ankara.
- Missick, Stephen Andrew, "The Assyrian Church in the Mongolian Empire as Observed by World Travelers in the Late 13th and Early 14th Centuries", **Journal of Assyrian Academic Studies The Assyrian Church in the Mongolian Empire**, 85-104.
- Moğolların Gizli Tarihçesi (Moğolların Kırmızı Kitabı)** (2011), (Çev. Mehmet Levent Kaya), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Moğolların Gizli Tarihi** (1986), (Çev. Ahmet Temir), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Nur, Rıza (2001), **Türk Tarihi**, Toker Yayınevi, Ankara.
- Onay, İbrahim (2012), "Cengiz Han'ın Devletinde Türk Kültürünün Etkisi ve Katkısı", **Turkish Studies**, (7), 2441-2555.
- _____ (2012), "Eski Türk Toplumunda Aile Düzeni Ve Bunun Dini Siyasi Hayata Yansımaları", **International Journal of Social Science**, 5(6), 347-357.
- Oral, Ebru (2014), "Anadolu'da Ana Tanrıça Kültü", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, (8), 54-164.

- Orsoy, Sema (2002), “Çin’in Resmi Hanedanlık Kayıtlarında Türk Kavimlerine Ait Monografiler”, **Türkler içinde**, I (825-860), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Ögel, Bahaddin (1948), “Türk Efsaneleri Üzerinde İncelemeler Uygur’ların Menşe Efsanesi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 6(1-2), 17-26.
- Ölmez, Mehmet (2013), “Moğolların Gizli Tarihi Ve Söz Varlığı Üzerine”, **Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, 377-384.
- Özaydın, Abdülkerim (1997), “Hârizm”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 16 (217-220), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011), “Târih-i Güzîde”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 40 (82-83), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, H. Ahmet (2005), **Moğol İstilasası Cengiz ve Hülagü Dönemleri (612-656/1216-1258)**, İstanbul.
- _____ (2005), “Moğol İstilasıyla İlgili Çin Kaynakları Ve Sı Shı Kı’ye Göre Hülagü’nun Batı Seferi”, **Marife**, (1), 93-106.
- Özdener, Kadri Süreyya (1988), “İslam Öncesi Türklerde Kadının İctimai Yeri”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi (Istanbul Journal of Sociological Studies) Prof. Mehmet Eröz’e Armağan**, (22), 225-235.
- Özen, Firdes (2010), **Mengü Han Döneminde (1251-1259) Selçuklu-Moğol İlişkileri**, Master Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özerdim, Muhaddere N. (1951), “ Bazı Çin Kaynaklarına Göre Bugün Çin Türkistan’ında Yaşayan Halklardan Moğolların Örf ve Adetleri”, **Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 9(3), 215-226.
- Özgüdenli, Osman Gazi (2005), “Moğollar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 30 (225-229), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2007), “Olçaytu Han”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 33 (345-347), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2007), “Ögedey Han”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 34 (21-22), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2008), “Reşidüddîn Fazlullah-ı Hemedânî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 35 (19-21), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009), **Moğol İnanında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)**, İstanbul.

- _____ (2011), “Tarih-i Cihângüşâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 40 (77-79), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2012), “Vassâf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 42 (558-559), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Özgün, Hüseyin (1970), “Peygamberimiz, Aile Ve Kadın Hakları”, **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi Özel Sayı**, 124-128.
- Öztürk, Emine (2010), “Tarihte Ve Günümüzde Kadın Hakları”, **İnsan Hakları ve Din Sempozyumu 15-17 Mayıs 2009**, 244-263.
- Özyetgin, A. Melek ve Kemaloğlu, İlyas (2017), **Altın-Orda Hanlığına Ait Resmî Yazışmalar**, Ankara.
- Pamir, Aybars (2003), “Türkler'in Geleneksel Dini Şamanizm'in Orta Asya Eski Türk Kamu Hukuku'na Etkisi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 52(4), 155-185.
- Parlaz, Selim (2013), “Osmanlı Hanedan Evlilikleri Üzerine Bazı Notlar”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, (XV), 57-89.
- Paşaoğlu, Derya Derin (2014), “Altın Orda Hanlığı'nda İslamiyet'in Yerli Kaynaklara Yansıması: Umdetü'l-Ahbâr ve Ötemiş Hacı Örneğinde”, **Özbek Han Camii 700. Yıldönümü Hasebiyle Kırım'daki İslam Mirasını Öğrenme Korunmasının Aktüel Sorunları 14-18 Ekim 2014**, 105-125.
- Pochekaev, Roman (2017), “The Golden Age of the Ulus of Jochi: The Rule of Öz Beg and Jani Beg”, **Tartaria Magna The Golden Horde In World History**, 239-259.
- Polo, Marco (2003), **Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı 1**, Çev. Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Quentin, Simon de Saint (2006), **Bir Keşiş'in Anılar'ında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248**, Antalya.
- Rachewiltz, Igor de (1972), **Index To The Secret History Of Mongols**, Bloomington.
- _____ (1999), “Was Toregene Qatun Ogodei's “Sixth Empress”?”, **East Asian History, Institute of Advanced Studies Australian National University**, (17-18), 71-76.
- _____ (2006), “The Genesis Of The Name “Yeke Mongol Ulus”, **East Asian History**, (31), 53-56.
- Rasonyi, Lazlo (1971), **Tarihte Türklük**, Ankara.
- Rossabi, Moris (1998), “The Legacy Of The Mongols”, **Central Asia In Historical Perspective**, Ed. Beatrice F. Manz, Westview Press, United States Of America, 27-77.

- Roux, Jean-Paul (2001), **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket), İstanbul.
- Rubruck, Wilhelm von (2012), **Moğolların Büyük Hanına Seyahat**, (Çev. Ergin Ayan), Ay Işığ Kitapları, İstanbul.
- Saray, Mehmet (1989), “Altın Orda Hanlığı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 2 (538-540), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sarioğlu, Esra (2017), **Moğol Elçisi Rabban Bar Sawma’nın Seyahat Notlarının Çevirisi Ve Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevinç, Necdet (2007), **Türklerde Kadın ve Aile**, İstanbul.
- Sıvacıoğlu, Musa (1991), “Avrupa Topluluğunda Kadın-Erkek Eşitliği Ve Bunun Türk Mevzuatı İle Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi”, **Aile ve Toplum**, 1(1), 1-5.
- Solmaz, Sefer ve Sertkaya, Pınar (2011), “Kutkughanlı Hanedanlığı’nda Terkenlik”, **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, (6), 301-316.
- Soslu, Salih (2017), “Kappadokia Krallığı’nda Siyasi Evlilikler İle Kurulan İttifaklar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)**, 36(61), 9-29.
- Spuler, Bertold (1957), **İran Moğolları**, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara.
- Subaşı, Ömer (2015), “İlhanlı Devleti’nde Kerait Bir Aile: Alınak Noyan Ve Emir Kurmişi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 8(41), 563-577.
- Suğur, Serap vd. (2006), **Toplumsal Yaşamda Kadın**, Eskişehir.
- Sümer, Faruk (1988), “Abaka”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 1 (8), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1991), “Argun”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 3 (355-357), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1999), **Türk Devletleri tarihinde Şahıs Adları I**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- _____ (2002), “Kösedağ Savaşı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 26 (272-273), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- _____ (2011), “Tatarlar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 40 (168-170), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Şahin, Hanifi (2015), “Câmiu’t-Tevârih’e Göre Gâzân Hân’ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları”, **Bilig**, 73, 207-230.

- Şen Mehmet Emin (2012), “Bilim Tarihçisi Sübki’ye Göre Cengiz Han”, **Akademik Bakış**, 6(11), 237-265.
- Şenel, Funda Karapehlivan (2012), “Tarihsel Ve Toplumsal Süreçte Kadın”, **Toplum ve Hekim**, 27(4), 246-255.
- Şeşen, Ramazan (1998), **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul.
- T’ang, C’hi (1970), **Moğol Sülalesi Devrinde Türk Ve İslam Dünyası İle Temasda Bulunan Şahsiyetler**, İstanbul.
- Tabbara, Afif Abdu’l-Fettah (1981), “Hz. İbrahim (A.S.)”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Çev. Mehmet Aydın, 24(1), 547-582.
- Tancî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta (2004), **İbn Battûta Seyahatnamesi**, (Çev. A. Sait Aykut), YKY Yayınları, İstanbul.
- Taneri, Aydın (1997), “Harizmşahlar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 16 (228-231), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tang, Li, “Sorkaktanı Bekı A Prominent Nestorian Woman At The Mongol Court”, **Jingjiao The Church of the East in China and Central Asia**, 349-356.
- Taşgılı, Ahmet (2001), “Karahıtaylar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 24 (415-416), İstanbul.
- _____ (2016), “Çengiz Öncesi Türkler ve Moğollar”, **Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengiz Oğulları**, İstanbul, 11-28.
- Tellioğlu, İbrahim (2016), “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 55, 209-224.
- Temel, Kenan (2015), **Ermeni Kaynakları Ve Seyahatnamelere Göre Cengiz Moğollarının Kültürel Yapısı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Temir, Ahmet (1953), “Anadolu’da İlhanlı Valilerinden Samagar Noyan”, **Fuad Köprülü Armağanı**, 495-500.
- _____ (2002), “Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı”, **Türkler içinde**, 8 (416-432), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Temizsu, Habibe (2012), **Cengiz Yasalarının Moğol Devletlerindeki Uygulanışı, Etkileri ve Değişimleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tezcan, Mehmet (2010), “Bozkır Kültürü-Göçebe Hayat Tarzı-Nesturi Hıristiyanlık Üçgeninde XIII. Yüzyıl Aristokrat Moğol Kadınları”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar Değişim ve**

Güçlenme Türk Kadınının Seçme ve Seçilme Hakkını Alışının 75. Yıldönümünde Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi (13-16 Ekim 2009) Bildiri Kitabı, 5, 83-101.

Tiesenhause, W. De (1941), **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, (Çev. İsmail Hakkı İzmirli), İstanbul.

Togan, İsenbike (2002), “Çingiss Han ve Moğollar”, **Türkler içinde**, 8 (377-415), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Togan, A. Zeki Veli (1970), **Cengiz Han(1155-1227)**, 1969-1970 Dönemi Ders Notları, Ankara.

_____ (1970), **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul.

Tokyürek, Hacer (2016), “Eski Uygur Budist Metinlerinde Şeytan, Yılan, Kadın İlişkisi”, **Türkiyat Mecmuası**, 26(1), 301-310.

Topaloğlu, Bekir (1968), **İslam’da Kadın**, İstanbul.

Topcan, Özlem (2010), **Yahudilik ve Hristiyanlık Geleneklerinde Toplumsal Cinsiyet (Geleneksel Dinler Otoritesine Feminist Bakış)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tuna, Osman Nedim (1976), “Osmanlıca’da Moğolca Kelimeler”, **Türkiyat Mecmuası**, 18, 281-314.

Tural, Murat (2017), “Hülâgû Han’ın Bağdat’ı İstilas (1258) Ve Tahribe Teşvik Meselesi”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, (XXX), 21-50.

Türker, Özgür ve Ükten, S. Serkan (2014), “Haçlılar, Moğollar Ve Ortadoğu’da Haçlı –Moğol Münasebetleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 54(1), 319-344.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Baliş”, 5 (22).

Uludağ, Süleyman, “Seyfeddin Bâharzî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 4 (474-475), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Usmanov, Mirkasym (2017), “Adminastrative Apparatus”, **The History Of The Tatars Since Ancient Times, The Ulus of Jochi (Golden Horde) 13th Century–Mid–15th Century**, 3, 337-343.

_____ (2017), “The History Of The Ulus Of Jochi And The Ways It Has Beeninterpreted İn Modern Times”, **The History Of The Tatars Since Ancient Times In Seven Volumes**, 3, 3-16.

Usul, Dilber İlimli (2016), **İlhanlılar Döneminde Uygurlar**, Yayınlanmamış DoktoraTezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal - Bilimler Enstitüsü.

- Uyar, Mustafa (2011), “Gazan Han’ın İlhanlı Ordusunu Reformasyonu”, **Büyük Selçuklu Devleti’nden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı**, 263-288.
- _____ (2012), “Moğol İstilasası Döneminde Selçuklular”, **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, 409-438.
- _____ (2012), **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta Pei Lu ve Hei Ta Shi Lu**, İstanbul.
- _____ (2015), “Ortaçağ Moğol Hükümdarlarının İslamlaşmasında Türk Unsurların Ve Türk Din Anlayışının Rolü Üzerine”, **Yücel Özkaya’ya Armağan Yazılar**, 211-233.
- _____ (2016), “İlhan Ölceytü’ye Verilen *Harbende* İsminin Kökeni Ve Anlamı Hakkında Yeni Bir Yaklaşım”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXXI(2), 595-607.
- Üçok, Bahriye (1961), “Kirman’da Müslüman Kutluk Devleti’nde İki Kadın Hükümdar”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 9(1), 81-98.
- Ünal Asife (2001), “Hristiyanlık’ta Kadın ve Aile Anlayışına Genel Bir Bakış”, **Dinler Tarihi Araştırmaları III. (9-10 Haziran)**, Ankara.
- Ürekli, Muzaffer (1996), “Gök Orda Hanlığı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 14 (123-124), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Üreten, Hüzeyin (2004), “Kyzikos’lu Bir Kadın Euergetes: Kraliçe Apollonis”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 23(36), 251-261.
- Vardan, Müverrih (2017), **Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)**, (Çev. Hrant D. Andreasyan), İstanbul.
- Vasil’ev, Dmitry V. (2008), “Altın Orda: Tarih, Ekonomi ve Kültür”, Çev. M. Bilal Çelik, **Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Kasım 2007)**, 153-170.
- Vernadsky, George (2007), **Moğollar ve Ruslar**, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul.
- Venegoni, Laura (2007), “The Political Background Of The Mongolian Conquest And Hülagü’s West Conquest (1256-1260)”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)**, (6), 29-42.
- Yadsıman, Hakkı Ş. (2002), “Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (15), 97-121.
- _____ (2012), “Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadının Konumu”, **Dinler Tarihi Araştırmaları –VIII. Bütün Yönleriyle Yahudilik (Uluslararası Sempozyum 18-19 Şubat 2012)**, 615-630.
- Yakubovskiy, A. Yu. (1992), **Altın Ordu ve Çöküşü**, (Çev. Hasan Eren), Ankara.

- Yao, Tao Chung (1986), "Ch'iu Ch'u-Chi and Cinggis Khan", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, (46), 201-219.
- Yasin, Yusufcan (2013), "Kıtan Devletinde Uygurlar ve Uygur Kültürü", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (34), 315-327.
- Yazıcı, Tahsin (1991), "Ârif Çelebi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 3 (363-364), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, Kürşat (2012), "Tatar Adının Kökeni Üzerine", **Türkiyat Mecmuası**, 22, 171-190.
- _____ (2013), "Juan Juan Adı Üzerine", **Türk Kültürü İnceleme Dergisi**, 28, 1-10.
- _____ (2013), "Juan-Juan Devleti İle Eski Türk Devletlerinde Kullanılan Müşterek Unvanlar", **VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi 30 Eylül - 4 Ekim 2013**, 991-1007.
- _____ (2015), "Juan-Juan'ların Dili Üzerine -I-", **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, (214), 141-148.
- _____ (2015), "Juan-Juan'ların Dili Üzerine -II-", **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, (215), 109-118.
- _____ (2015), **Bozkırın Yitik Çocukları Juan-Juan'lar**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Yıldırım, Ercüment (2013), "Antikçağ'da Evliliklerle Kurulan Müttefiklikler: I. Antiokhos", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, (17/1), 247-268.
- Yıldırım, Mustafa ve Akyıldız, Ali (2017), "Konya Müzesi Envanterinde Kayıtlı İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han Dönemine Ait Sikkelerden Örnekler", **İSTEM (İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi) Dergisi**, (29), 61-78.
- Yıldız, Sara Nur (2006), **Mongol Rule In Thirteenth-Century Seljuk Anatolia: The Politics Of Conquest Abd History Writing 1243-1282**, A Dissertation Submitted To The Faculty Of The Division Of The Humanities In Candidacy For The Degree Of Doctor Of Philosophy Department Of Near Eastern Languages And Civilizations, Chicago.
- Yılmaz, Ayfer (2004), "Türk Kültüründe Kadın", **Milli Folklor**, (61), 111-123.
- Yılmaz, Metin (2004), "Göreceli Tarih Anlayışına Bir Örnekleme: Bağdat Kütüphanesi Gerçekten Tahrip Edildi Mi?", **Ekev Akademi Dergisi**, (18), 319-342.
- Yiğit, Fatma Akkuş (2015), "Memlûk-Ermeni Münasebetleri", **Akademik Bakış Dergisi**, (8), 171-206.
- _____ (2016), "İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", **Karadeniz Araştırmaları**, (49), 103-120.
- Yitik, Ali İhsan (2011), "Taoculuk", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 40 (10-12), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- _____ (2012), “Vedalar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 42 (593-594), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yorulmaz, Osman (2006), “Kanglıların/Kanklıların Menşei Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, (43), 83-104.
- _____ (2007), “Moğol İstilasası Sonrası Kanglılar/ Kanklılar”, **Bilig**, (40), 195-222.
- Yuvalı, Abdülkadir (1988), “Yakındoğu Tarihi Üzerindeki Moğol Tesirleri (XIII. Y.Y)”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 3, 63-74.
- _____ (1993), “Çağatay Han”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 8 (176-177), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1994), “Ebu Said Bahadır Han”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 10 (218-219), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1996), “Gâzân Han”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 13 (429-431), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1996), “Geyhatu Han”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 14 (44-45), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1997), “Moğol Harekâtının Anadolu’nun Demografik ve Dini Yapısı Üzerindeki Etkileri”, **Erdem Aydın Sayılı**, 9(27), 1287-1294.
- _____ (1998), “Hûlagû”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 18 (473-475) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- _____ (2002), “İlhanlılar”, **Türkler içinde**, 8 (611-618), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- _____ (2007), **İlhanlı Tarihi**, İstanbul.
- _____ (1994), **İlhanlılar Tarihi**, Kayseri.
- Yücel, Yaşar (1993), “Çobanoğulları”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 8 (354-355), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yüksel, Musa Şamil (2010), “Türk Kültüründe “Levirat” Ve Timurlularda Uygulanışı”, **Turkish Studies**, 5, 2027-2058.
- Yüksel, Zühâl (2011), “Altınorda Ve Kırım Hanlıklarındaki ‘Kurultay’ Geleneğinin Kırım Tatar Destanlarına Ve Kırım Tatar Geleneklerine Yansıması”, **Gazi Türkiyat**, (9), 15-31.

ÖZGEÇMİŞ

Özge YAZICI, 19.05.1992 tarihinde Tekirdağ İli Çorlu İlçesi'nde doğdu. 2003 yılında Alipaşa İlköğretim Okulu'nu; 2006 yılında Alipaşa Ortaokulu'nu; 2010 yılında Çorlu Lisesi'ni; 2014 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi – Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nü bitirdi. 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı.

YAZICI, bekâr olup İngilizce bilmektedir.

